Tony Cliff

RUSYA'DA DEVLET KAPİTALİZMİ

Tony Cliff

RUSYA'DA DEVLET KAPİTALİZMİ

METİS YAYINLARI
Başmusahip Sokak 3/2, Cağaloğlu/İstanbul

RUSYA'DA DEVLET KAPİTALİZMİ
Özgün adı: State Capitalism in Russia
1988 İngilizce Basımı: Bookmarks, Londra.
© Bookmarks ve Tony Cliff

Bütün türkçe yayın hakları
Metis Yayınları'na aittir.
Birinci Basım: Nisan 1990

ISBN 975-7650-30-7

Kapak fotoğrafı: Kızıl Meydan, 1 Mayıs 1937'de Lenin'in mozolesini selamlayan (*alt sıra, soldan sağa*) Tuhaçevski, Belov, Voroşilov, Yegorev ve Budiyenni; (*üst sıra, soldan sağa*) Stalin, Kaganoviç, Akulsov, Andreyev, Dimitrov, Yezhov, Mikoyan, Molotov, Çubar ve Kalinin.

Dizgi: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı: Ayhan Matbaacılık
Cilt: Nurettin Mücellithanesi

RUSYA'DA DEVLET KAPİTALİZMİ

TONY CLİFF

Çevirenler: Ali Saffet - Tarık Kaya

METİS YAYINLARI

Yayıncının Notu:

Elinizdeki kitap ilk kez 1948 yılında, *The Nature of Stalinist Russia* (Stalinist Rusya'nın Doğası) adıyla, teksir edilmiş olarak yayınlandı. 1955'te, çeşitli değişiklikler ve düzeltmeler yapılarak *Stalinist Russia: A Marxist Analysis* (Stalinist Rusya: Marksist Bir Çözümleme) adıyla yeniden yayınlandı. 1964'te ise, *Russia: A Marxist Analysis* (Rusya: Marksist Bir Çözümleme) adlı daha geniş kapsamlı bir çalışmanın ilk bölümü olarak üçüncü kez basıldı.

Pluto Press'in 1974'te yayımladığı ve tümüyle 1955 baskısından alınmış olan *State Capitalizm in Russia* (Rusya'da Devlet Kapitalizmi), elinizdeki çevirinin esasını oluşturuyor. Bu çeviriye Chris Harman'ın, kitabın 1988 yılındaki Bookmarks baskısı için yazdığı önsözü de kattık. Chris Harman'ın aynı baskıdaki Sonsöz'ünü ise kitaba dahil etmedik; bu makalenin yazıldığı 1988 yılı ile günümüz arasındaki iki yılda SSCB ve Doğu Avrupa'da olan değişiklikler, kitabın aslının yazıldığı 1948 ile 1988 arasındaki kırk yılda olan değişiklikler kadar, belki daha da büyük çaplıydı; bu da metni "güncelleştirme" maksadıyla yazılan Sonsöz'ün bu amaca ulaşamamasını getirecekti. Gene 1988 Bookmarks basımında ikinci bir ek olarak yer alan Tony Cliff'in "Bürokratik Kolektivizm Teorisi: Bir Eleştiri" makalesini de bu basıma katmadık: Bu eleştirinin muhatabı olan Bruno Rizzi ve Max Shachtman gibi yazarlar Türkçe'ye çevrilmiş değil; bu nedenle de bir polemiğin yalnızca bir yanını sunuyor olmak istemedik.

Ayrıca kitabın başında Tony Cliff'in 1990 Türkçe Basımı için yazdığı Önsöz'e yer verdik.

Çevirmenin Notu:

Her kitap çok büyük ölçüde kolektif bir çalışmanın ürünüdür. Bu, elinizdeki kitap için özellikle geçerli. Kitabı çevirmeyi bir buçuk yıl kadar önce üstlendim. Bana yardım etmek için bir iki bölüm çevirmekle işe başlayan Tarık Kaya, işin sonuna geldiğimizde kitabın yarısına yakın bir bölümü çevirmiş oldu. Onun dışında birçok arkadaş hem çeviriye katkıda bulundular hem de çevrilmiş bölümlerin gözden geçirilmesine. Katkıda bulunan tüm arkadaşlara ve kitabı titizlikle yayıma hazırlayan Bülent Somay ve Semih Sökmen'e teşekkür ederim.

Son olarak, bu çevirinin yapılması sırasında yardım ve dostluklarını esirgemeyen İngiltere Sosyalist İşçi Partisi üyesi yoldaşlarıma ve Sosyalist İşçi gazetesi taraftarı yoldaşlarıma teşekkür borçluyum.

Bu kitap, Stalinizm'in gecikmiş ölümü sonucu bir yandan liberalizme, bir yandan da siyasetten soğumaya doğru savrulan sosyalistlerin toparlanmasına bir katkıda bulunduğu ölçüde, emeklerimiz boşa harcanmamış olacaktır.

Ali Saffet
Londra, Nisan 1990

TÜRKÇE BASIMA ÖNSÖZ

Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinde olaylar öylesine hızlı gelişmekte ki, bu olayları özetleyip belgelemeye çalışmak önsözün daha matbaaya varmadan bayatlaması demek olur. Bunun yerine, ben 1948 yılında geliştirmeye başladığım bürokratik devlet kapitalizmi teorisinin bugünkü geçerliliği üzerine birkaç söz söylemekle yetineceğim.

Sovyetler Birliği hakkında dünyada şu veya bu ölçüde yaygın olarak kabul gören teorileri üçe ayırmak mümkün: geleneksel Troçkist hareketin "dejenere" veya "yozlaşmış" işçi devleti teorisi; çeşitli "kapitalizm sonrası toplum" teorileri; ve tabii, Sovyetler Birliği'nin sosyalist olduğu doğrultusundaki teoriler.

Bunlardan üçüncüsünün üzerinde uzun boylu durmaya gerek yok. Artık Sovyetler Birliği'ndeki egemen sınıf ve dünyanın geri kalanındaki Komünist Partileri bile bu iddiayı ciddiyetle savunmuyorlar. Nasıl savunabilirler ki! Çavuşesku gibi bir lider hangi sosyalizm anlayışına sığdırılabilir? Sekuritat gibi bir polis teşkilatı işçi sınıfının iktidarı ile nasıl bağdaştırılabilir? Sosyalizmin inşasının yetmişinci yılında azılı bir miliyetçiliğin hâlâ yaşıyor olması nasıl izah edilebilir? Onbinlerce vasıflı sanayi işçisinin ilk fırsatta sosyalist bir ülkeden kapitalist bir ülkeye akın etmesi nasıl anlaşılabilir?

Uluslararası resmi komünist hareket, bu gelişmeleri kendi teorik çerçevesi bağlamında açıklayamadığı gibi, üstelik karamsarlığa kapılmış ve demoralize olmuştur. Marksizm'in özünü onyıllar önce terketmiş olan bu hareket, artık sözünü de terketmektedir. Romanya'yı sosyalist olarak görmüş olan bir hareket için bu kaçınılmazdır. Romanya sosyalist idi ise, sosyalizm gerçekten de insanlığın kurtuluşu için bir anlam ifade edemez. Resmi komünist ülkeler de açıkça sosyal demokrat partiler olma çabası içine girmişlerdir.

Geleneksel Troçkist hareketin "dejenere işçi devleti" teorisi de Sovyetler Birliği'ndeki gelişmeleri açıklayabilmekten aynı ölçüde uzaktır. Sovyetler'in sosyalist olduğunu savunan teoriler gibi, işçi devleti teorisi de Sovyetler Birliği ekonomisinin kapitalizmden üstün olduğunu, krizlerden muaf olarak kesintisiz ve hızlı bir şekilde büyüyeceğini savunur. Örneğin, Dördüncü Enternasyonal'in teorisyenlerinden Ernest Mandel 1956 yılında şöyle yazmıştır: "Sovyetler Birliği bir plandan diğerine, bir onyıldan diğerine, geçmişin gelişmeleri geleceğin olanaklarını kösteklemeden, şu veya bu ölçüde düzenli bir ekonomik büyüme temposu tutturmaktadır." (*Quatrieme International*, 14, 1-3) Mandel, 1978 tarihli kitabında da Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomik büyüme hızının bu ülkelerin "kapitalist olmayan niteliğinin" ve kapitalist piyasa ekonomisi karşısındaki "nitel üstünlüğünü" kanıtladığını yazıyordu. Aynı kitapta, bu ülkelerin ekonomilerinin "durgunluklardan ve büyük ekonomik dalgalanmalardan, işsizlikten kaçınabilme yeteneğini" anlatıyordu (*La Crise*, 1978, s. 161-5). Dejenere işçi devleti teorisi Sovyetler Birliği ekonomisinin 1970'lerin son yıllarında içine girdiği derin ekonomik krizi açıklayamayacağı gibi, krizin niye *o dönemde* başladığını da izah edemez.

Mandel şimdi "tüm Sovyet ekonomisinin herhangi bir ekonomik mantıktan" yoksun olduğunu, çünkü bürokrasinin "maddi ayrıcalıklarını ekonomik sistemin tutarlı gelişmesi (yani yeniden üretimi) üzerine oturtamadığını" savunmaktadır (*Beyond Perestroika*, 1989, s. 34). Herhangi bir ekonomik mantıktan yoksun bir toplumdaki gelişmeleri izah edebilmek, öngörebilmek ve dolayısıyla da sınıf mücadelesine bu doğrultuda müdahale etmek elbette ki mümkün değildir.

Sovyetler Birliği'nin "kapitalizm sonrası" bir toplum olduğunu savunan teorilerin taraftarları, ister Mandel olsun, ister Bruno Rizzi, Hillel Ticktin, Rudolf Bahro veya Boris Kagarlitski olsun, 1970'lere kadar Sovyetler'in kesintisiz gelişmesini vurgularken, şimdi bu sistemin durağanlığını, ekonomik mantıksızlığını, ziyankârlığını vurgulamaktadırlar. Oysa, CIA verilerine göre bile, Doğu Bloğu'nun en geri iki ülkesi olan Bulgaristan ve Romanya'da büyüme oranları 1948-68 döneminde yılda ortalama %6 ve %7 olmuştur. Sovyetler Birliği ekonomisi 1970'li yıllarda bile, Batı Avrupa ekonomilerinden geri kalmayarak yılda ortalama %2.6 oranında büyümüştür. Bunu "ekonomik mantıksızlık" çerçevesinde izah etmek mümkün değildir.

Sovyetler Birliği'ndeki gelişmelere ışık tutacak bir teorinin, hem Sovyet ekonomisinin 1970'li yılların sonuna kadar yaşadığı hızlı gelişmeyi, hem de bu yıllarda içine girdiği derin ekonomik krizi açıklayabilmesi gereklidir. Devlet kapitalizmi teorisi Sovyet ekonomisinin hem hızlı gelişmesini hem krizini tutarlı bir şekilde anlayabilmemiz için gerekli çerçeveyi sunmaktadır.

Devlet kapitalizmi teorisinin *siyasi* işlevi ise kanımca daha da önemli. Stalinizm'in can çekişmesi ile birlikte, 60 yıldır Marksizm'i Stalinist bir mercekten yorumlayan dünya sosyalist hareketi allak bullak olmuştur. "Marksizm öldü" nidaları burjuvazinin sözcüleri kadar Komünist Partileri tarafından da haykırılmaktadır. Sosyalizmin "tarihsel bir yanılgı" olduğunu kapitalist basın kadar Komünist Parti sözcüleri de anlatmaktadır. Gerçekten de, sosyalizmi bir bürokrasinin iktidarı olarak görenler için sosyalizm ölmüştür. Ancak, Stalinizm'in ölmesi sonucu, dünya işçilerinin hızla Marksizm ve Leninizm'in temel ilkelerine tekrar sahip çıkacaklarını bekleyemeyiz. Doğu Avrupa'da yeni bir devrimler çağının müjdelendiği günümüzde, dünya işçi sınıfı sosyalizmi Çavuşesku ile eşitlemektedir.

Bu durumda, tüm dünyada sosyalistlere ağır görevler düşmektedir. Stalinizm'in sistematik bir şekilde eleştirilmesi, 1917 Sovyet Devrimi'ni yenilgiye uğratan karşı devrimin ayrıntılarıyla anlatılması, Marksizm'in temel ilkelerinin tekrar tekrar vurgulanması gerekmektedir. Bu görevi başarıyla yerine getirmenin ön koşullarından biri ise, Sovyet Devrimi'ni, Stalinist karşı devrimi ve bunun sonuçlarını olanca netliği ile izah edebilmektir. Devlet kapitalizmi teorisi işte bunun aracıdır. Bu teori aracılığıyla Ekim Devrimi'nin bir proletarya devrimi olduğunu, 1920'lerin ikinci yarısında yenilgiye uğradığını, işçi sınıfının iktidardan uzaklaştırılarak yerine bürokrasinin iktidarının kurulduğunu izah etmek mümkündür. Sosyalizmin işçi sınıfının kendi eseri olacağını savunmak isteyen sosyalistler için devlet kapitalizmi teorisi güçlü bir silahtır.

Tony Cliff
Londra, Mart 1990.

RUSYA'DA DEVLET KAPİTALİZMİ

1988 BASKISINA ÖNSÖZ

Rus toplumunun karakteri tüm sosyalistler için merkezi bir sorun. Dünyanın ikinci büyük gücü, kendisinin sosyalist tasarıların cisimleşmiş hali olduğunu iddia ediyor. Bu, geniş çapta kabul gören bir iddia. Onyıllardır Batı ve Üçüncü Dünya sosyalistleri, Rusya yöneticilerinin kendi saflarında olduğunu veri olarak kabul ettiler ve Rusya'yı eleştirmek "anti-komünist" kamp içinde yer almak anlamına geldi. Öte yandan, devrimci sosyalizme karşı tavır alanların en kestirme tartışmaları hâlâ "Ya Rusya'da olanlar" ya da daha kaba biçimiyle "Moskova'ya!" biçimindedir.

Oysa bugün görüyoruz ki dünyanın her yerinde sosyalistlerin devirmek için mücadele ettikleri kötülükler aynı zamanda Rus toplumunun da özellikleri.

Rus lideri Kruşçev ünlü 1956 konuşmasında —ki, bu konuşmanın metni bugün bile Rusya'da yayınlanmamıştır— kendisinden önceki lider Stalin'in, partinin "17. Kongre'de seçilmiş Merkez Komitesi üyelerinin ... %70'i" ve aynı kongredeki 1966 delegenin 1018'i dahil olmak üzere "binlerce dürüst ve masum komünisti" öldürdüğünü açıklamıştır. Üstelik, Stalin'in "komünistler ve komsomollar (Genç Komünistler) ile birlikte birçok ulusun tüm halkının kendi topraklarından kitlesel olarak sürülmelerini" nasıl örgütlediğini anlatmıştır.

1960'ların başlarında devlet denetimindeki yayınevleri, Soljenitzin'in *Ivan Denisoviç'in Hayatında Bir Gün* gibi zorunlu çalışma kamplarının varlığını ayrıntılı olarak belgeleyen romanlar yayınlamıştır. Şimdi Gorbaçov döneminde de, Rus basınında bir kez daha, Stalin zamanındaki —Kruşçev'in 1956'da dediği gibi sadece binlerce değil, milyonlarca insanı kapsayan— baskının yaygınlığı hakkında açıklamalar yer alıyor.

Yalanları ele veren şeyler sadece Rus liderlerinin sözleri değil; aynı zamanda yaptıkları da. 1956'da bir yandan Stalin'in katliamlarını lanetleyen Kruşçev, bir yandan da işçi konseyleri önderliğindeki devrimi yıkmak için yarım milyon asker ve binlerce tankı Macaristan'a göndermiş ve Macaristan hükümetinin komünist başkanı İmre Nagy'i kaçırtarak öldürtmüştür. Bundan oniki yıl sonra Kruşçev'den bir sonraki önder Brejnev yine asker göndererek bu defa da Çekoslovak Komünist hükümetinin, başbakan Alexander Dubçek dahil olmak üzere büyük kısmını yakalatmış ve Moskova'da hapsettirmiştir. Bir oniki yıl sonra ise Rus askerleri Afganistan sınırını geçerek ülkenin komünist lideri Amin'in katledilmesine suç ortağı olmuş ve ABD'nin Vietnam'daki savaş yöntemlerinden ayırdedilemeyecek yöntemlerle bir işgal savaşına girişmiştir.

Rusya ile uluslararası sosyalizmi özdeşleştirmekte önemli rol oynayan unsurlardan biri, hem Rusya'yı hem de Çin, Kuzey Kore, Kuzey Vietnam ve Doğu Avrupa ülkelerinin tümünü kapsayan bir "sosyalist blok" düşüncesiydi. Oysa, Tito'nun Yugoslavyası'nın ve ardından Mao Zedung'un Çini'nin Rusya ile ittifaklarını sona erdirmeleriyle ve Rusya ile olası bir savaş için silahlanmaya başlamalarıyla, başlıca Komünist güçlerin aynen Batı içindeki güçlerin kendi aralarında yaptıkları gibi birbirleriyle çatıştıklarını gördük. 1969'da Rusya ile Çin arasında ve 1970'lerin sonlarında Çin ile Vietnam arasında çıkan askeri çatışmalara bile tanık olduk. Vietnam ordusu ise komşusu "komünist" Kamboçya'yı işgal etti ve kendi toplumunun %10'unu kıyıma uğratan bir hükümeti devirdi.

Uzun bir süre bir çok sosyalist, "evet, Komünist ülkelerde yozlaşmalar vardır, ancak bu ülkelerin ekonomilerinin planlanıyor olması bunların esas olarak Batı kapitalizminden daha üstün olduklarını gösterir" diyerek yukardaki gerçekleri görmezlikten geldiler. Bugün artık bu iddia da gerçeğe uymuyor. Gorbaçov'un kendisi tekrar tekrar Rus ekonomisinin ne kadar geri olduğunu ve planlama mekanizmasının nasıl bir keşmekeş yarattığını anlatıyor. Rus iktisatçıları bugünkü ekonomik gelişme hızının 30 yıl öncesinin sadece dörtte biri kadar olduğunu ve devasa bir ekonomik israfın söz konusu olduğunu itiraf ediyorlar.

Doğu Bloğu ülkelerindeki gerçek durum hakkında getirilen bu tür açıklamalar, sosyalist tartışmaların genel havasını tümüyle değiştirdi.

Kırk yıl önce, hataları ne olursa olsun Doğu Bloğu ülkelerinin Batı ve Üçüncü Dünya ülkelerinden daha dinamik olduğu genel bir varsayımdı. Bugün ise sık sık bunun tam tersi varsayılıyor. Kapitalizm yanlısı Batılı politikacılar, merkezi planlamanın esas olarak serbest pazar ekonomisinden daha geri olduğunda israr ediyorlar. Doğu ekonomilerini yönetenlerse çoğu kez bu görüşe katılıyor ve sanki tüm dertlerinin çaresi pazar ekonomisine dönmekmiş gibi konuşuyorlar.

Bu yeni varsayımlar solun da önemli kesimlerini etkilemeye başladı. Bazı sosyalistler Stalin, Kruşçev ve Brejnev dönemlerindeki Rus sisteminden uzaklaşarak, ümitlerini Gorbaçov'un vadettiği sistem reformlarına bağladılar. Gorbaçov'un *perestroika* (ekonomik yenıden yapılanma) ve *glasnost* (açıklık) politikalarında insanlık için umut görüyorlar. Diğerleri ise, kapitalist ülkelerin esas olarak Doğulu rakiplerinden hem ekonomik hem de politik olarak daha üstün olduğu sonucunu çıkardılar. İngiliz gazetecisi ve *New Left Review* yazı kurulu eski üyesi Anthony Barnett'in Gorbaçov'un Rusyası hakkındaki yeni kitabı bunun tipik bir örneği. "Batı toplumları ve Batı hayatı, Sovyetler Birliği'nde olandan çok daha iyi örgütlü ve çok daha iyi planlı" diyor Barnett. Rusya'da "sistem avare. Hem kaynak hem insan ziyanı üzerine kurulmuş." Ve üstelik, "ekonomik olarak kapitalizm kadar dinamik değil."

Böyle bir analiz kolaylıkla sağ sonuçlara da varabilir. Eğer Batılı devletler Doğulu devletlerden her bakımdan üstünse o halde siyasi olarak Batılı devletlerden yana tavır almanın kendi içinde bir mantığı olur. Eskiden Stalin hayranı olan, ancak şimdi NATO'yu, Fransız nükleer bombasını ve Orta Amerika karşı devrimcilerini kucaklayan Fransa'daki "yeni filozoflar"ın izlediği mantık da zaten bu olmuştur.

Bugün sol içinde Rusya hakkındaki tartışmaların hiçbiri yeni tartışmalar değil. Hepsini kırk yıl önce de, Stalin Doğu Avrupa'da gücünü genişletirken ve o zamanki müttefiki Mao Zedung Çin'de iktidara gelirken de dinlemek mümkündü. Tony Cliff 1947'de *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*'nin ilk baskısını böylesi tezlerle hesaplaşmak için yazmıştı.

Cliff 1930'larda devrimci sosyalist oldu ve önce Filistin'de ve ardından İngiltere'de Troçkist Dördüncü Enternasyonal içinde faaliyet gösterdi. Troçkist hareket 1947-48'de tüm dünyada derin bir krize girdi: Bu kriz bazı bakımlardan Avrupa ve Kuzey Amerika solunun son on yıl

içinde yaşadığı 1968 sonrası krizinin bir habercisiydi. İşçi sınıfı mücadeleleri 1944-45 doruğunun ardından ciddi bir gerileme dönemine girmişti. Dünyanın her tarafında işçi sınıfı hareketleri Soğuk Savaş'ın başlamasıyla ikiye bölünmüştü. Sosyalistler iki rakip güç bloğu arasında seçim yapıp bir tanesinin yanında tavır almak konusunda büyük baskı altındaydılar. Hem Rusya'da Stalin'in, hem Batı kapitalizminin devrilmesi perspektifini savunan devrimciler, olayların akışıyla iki taraf arasında tavır almaya zorlandılar.

Cliff bu ikili baskıya karşı durmanın tek yolunun, "büyük Marksist önderlerin öğretileri temelinde" Rus toplumunun köklü bir yeniden incelemesinden geçtiği görüşündeydi. Kitabının hedefi buydu. 1947'deki önsözünde belirttiği gibi, dikkat edilmesi gereken ikili bir tehlike vardı: "Birincisi, daha şimdiden ölüme mahkûm edilmiş bazı formülasyonların tekrarından ibaret olan kaskatı bir ortodoksluğun tehlikesi; ikincisi ise, yeni bir olguyu açıklamaya çalışırken Marksizm'in ilkelerinden uzaklaşma tehlikesi. Birinci yöntem bizi gerçekliğin karmaşası içinde yönlendirmekten yoksundur, çünkü dinamiği yoktur ve güçlükleri tanımaktan acizdir; ikinci yöntem ise söz konusu karmaşa içinde insanın yolunu kaybetmesi anlamına gelir."

Bugün halen her iki yöntemle de karşılaşmak mümkün. Bir taraftan Rusya'nın bir çeşit "işçi devleti" veya "sosyalist" toplum olduğunu ezberlemiş eski "ortodoks"lar var —ama Rus toplumunun en önemli özelliklerinin hiçbirini bu şekilde açıklayamıyorlar. Öte taraftan, Batı'da yaşayanların Rus toplumunun nasıl işlediğini hiçbir şekilde anlayamayacağını iddia etmeye kadar varan, Rus toplumunun "emsalsiz"liğinden, ampirik karmaşıklardan söz etmekten zevk duyanlar var.

Cliff'in tartışması ise tamamen farklı. 1917'de doğan devrimci işçi devletinin, 1920'lerde, etrafındaki kapitalist dünyanın baskıları altında, gücü tükenmiş bir işçi sınıfının giderek denetimi yeni bir bürokrasiye kaptırmasıyla yozlaştığını anlatıyor. Nicel değişiklikler 1928-29 kışında nitel değişikliklere dönüşüyor. Devleti denetim altında tutanlar artık şehirlerdeki işçi denetiminin son kalıntılarını da yıkıyorlar, köylerde köylüleri kolektif çiftliklere katılmaya zorluyorlar ve Rus toplumundaki tüm sınıfları 1917 devrimci programının içerdiğinden çok farklı bir dinamiğe tabi kılıyorlar. Kapitalizmi uluslararası düzeyde devirme girişimi yerini, Stalin'in sözleriyle, Batılı güçleri "yakalayıp onları aşma" girişimine bırakıyor.

Bu, Batı ülkelerini sanayileştirmekte kullanılan tüm yöntemlerin Rusya bünyesinde tekrarlanması anlamına geliyor: Köylüleri topraklarından sürmek; haddinden fazla kalabalık ve sağlıksız gecekondu şehirlerinin zorla büyütülmesi; erkek, kadın ve çocukların aç kalma tehdidi altında fabrikalarda günde 12, 14 ve hatta 16 saat çalışmak zorunda kalmaları; işçilere en temel hakları bile yadsıyan yasalar; ücretli emek sistemine ek olarak ve ücretli emekçilerin üzerinde bir baskı unsuru olarak bir köle emeği sistemi. İngiltere kapitalizminin toprak haklarını yeniden düzenleme, yoksulluk yasaları, köle ticareti ve plantasyon sistemi temelinde yapmayı başardığını, Stalin silah zoruyla kolektifleştirerek, greve karşı yasalar ve işçi karnesi uygulaması başlatarak, *gulag* çalışma kamplarını devasa boyutlara vardırarak kopya etmeye çalıştı. Ama o, İngiliz kapitalizminin 200 yılda yaptığını 20 yılda yapmaya çalıştı. Bu kadar kısa bir döneme sıkıştırılınca bütün bunların dehşeti de o denli büyük oldu.

Cliff'in kitabının ilk iki bölümü ayrıntılı bir şekilde Rusya'da bu dönem boyunca gerçekleşen değişiklikleri anlatır. İşçilerin ve köylülerin 1917'deki büyük kazanımlarının, devrim yalıtılmış halde kaldıkça ve bürokrasi güçlendikçe nasıl kaybedildiğini gösterir. 1928-29'da zorunlu sanayileşme başlarken işçi iktidarının son unsurlarının da nasıl yıkıldığını gösterir. "Planlama" lafının nasıl kitlelein tüketiminin tamamen bürokrasi tarafından üretim araçlarının birikimine tabi kılınmasını gizlemek anlamına geldiğini gösterir.

Kitap ilk yazıldığında bu tür gerçekler aslında bir çok okuyucu için yepyeni şeylerdi. Çünkü bu dönem, güçlü Batı Komünist Partileri'nin ve onların Sosyalist Partiler içerisindeki sempatizanlarının hâlâ Rusya'nın yıldan yıla kitlelerin durumunu düzelten gerçek bir planlamayla sosyalist bir cennet olduğunu iddia ettikleri bir dönemdi.

Ancak, Cliff'in yapmak istediği yalnızca, Stalin'in Rusya'sını işçi sınıfı adına mahkûm etmek değildir. Onun amacı, bu düzenin temelini oluşturan dinamiği saptamak ve bunu dünya ölçeğinde tarihsel koşullar içinde görmekti.

Cliff bunu sonraki dört bölümde yapıyor. Bir Marksist için, belli bir topluma verilen adın, o toplumun gelişim dinamiğini kapsaması gerektiğini savunuyor. Rusya bürokratik bir devlet kapitalizmidir, çünkü bürokrasi kolektif olarak üretim araçlarını denetim altında bulundurmakta ve böylece aynen Batılı bir kapitalist gibi, bu denetimi

daima işçileri sömürmek ve "ölü emek" birikimini daha da çoğaltmak için kullanmak zorunda kalmaktadır. Stalin döneminde işçilerin ve köylülerin maruz kaldıkları aşağılanmayı ve kurulan terör üstyapısını açıklayan olgu budur.

Stalinist bürokrasinin eylemlerinin temelinde yatan dinamik bu birikim eğilimidir ve bu eğilim de, söz konusu bürokrasi ile çeşitli Batı kapitalizmleri arasındaki askeri ve ekonomik rekabetten kaynaklanır. Bu dış zorlama olmasaydı Rus tarihi çok farklı gelişirdi; ancak devlet kapitalizmi bir kez geliştikten sonra kendisi de dünya sisteminde rol oynayan bir bileşen haline gelir ve böylece başka ülkelerin yöneticilerinin de bu rekabetçi birikim yolunu takip etmelerinde etken olur.

Fakat iş burada da bitmemektedir. Marx, kapitalizmin kendinden önceki tüm üretim biçimlerinden farkının, onun kendi bünyesinden gelen birikim eğilimi olduğunu göstermiştir. Oysa bu farklılık bir başka açıdan da kapitalizmin bir özelliğini oluşturur: daha büyük, daha homojen, daha yoğun ve dolayısıyla daha güçlü bir sömürülen sınıf yaratır. İlk dönemlerindeki köle ticaretinden son dönemlerindeki nükleer silahlanmaya kadar kapitalizmin dehşeti her ne olursa olsun, aynı zamanda sürekli bir şekilde kendi mezar kazıcısını da yaratmaktadır.

Devlet kapitalizmi bu konuda da tamamen Batı kapitalizmi gibidir. Cliff şu sonucu çıkarıyor:

> Rusya'da sanayileşmenin ve "kolektifleşme"nin ilk sonucu, bürokrasinin konumunu güçlendirmesiydi. bir dönem sonra ise bu sürecin diğer yanını oluşturan süreç başladı; artık üretici güçlerin her ileri adımıyla bürokrasinin konumunun altının kazılması söz konusudur...
>
> Bürokrasi, tarihin gördüğü en büyük yoğunlaşmayla işçi sınıfını çoğaltıyor. Her ne kadar yoğunlaşmış ücretli emek ile yoğunlaşmış sermaye arasındaki uçurumu kapatmaya çalışsa da bürokrasi ergeç kendisiyle şiddetle karşı karşıya kalacak gücü yaratıyor.

1953 Berlin, 1956 Poznan ve Budapeşte, 1968 Prag ve 1980 Gdansk ayaklanmalarının ardından bu sözler şaşırtıcı gelmiyor. Ancak Cliff bu sözleri daha 1947'de, Stalin iktidarının doruğundayken ve kendi imparatorluğu içinde ona karşı bir muhalefetin pek çok insan için düşünülemeyecek bir şey olduğu bir dönemde söylemiştir. O günden bu yana olanlar, Cliff'in geliştirdiği teoriyi tamamen doğrulamıştır, ki bu teori kırk yıl önce bir taraftan Rus düzenini savunanların kör iyimserliğini ve öte taraftan da ona karşı olanların pek çoğunun kötümserliğini red-

detmenin ürünüdür.

Cliff'in teorisine bugün hâlâ ihtiyacımız var. Toplumsal ilerleme adına Stalinist modele yapışanlar, başlıca Batı ülkelerinde artık gerileyen bir güç durumundalar. Fakat halen devrimci sosyalizm ile Stalinizm'i özdeş gören —ve her ikisinin de reddedilmesi gerektiği sonucunu çıkaran— pek çok kimse var. Devrimin her zaman zorbalığa yol açtığına, öte yandan engelsiz pazar mekanizmasının esas olarak bilinçli üretim planlamasından daha üstün olduğuna inanıyorlar. Cliff'in eseri hem Stalinist eğilimin, hem de o eğilimin çöküşünün getirdiği tepkinin bir reddi. Bugün devrimci sosyalizmi anlamaya çalışan herkesin okuması gereken Marksist bir klasik.

* * *

Cliff'in kitabı İngilizce'de daha önce dört kez basıldı. Elinizdeki yeni baskının metni esas olarak 1955 baskısıdır ve önemli sayılamayacak bazı yönleriyle ilk biçiminden farklıdır. (Başlıca farklılık bölüm sıralamasındadır; fakat aynı zamanda 1948'de Yugoslavya ile Rusya arasındaki kopuş eklenmiştir ve devlet kapitalizminin krizini konu alan bölümde bazı değişiklikler yapılmıştır.)

Elinizdeki baskıda *Ek* olarak yayınlanan Troçki'nin Rusya üzerine görüşlerinin eleştirisi ilk baskının da bir parçasıdır. Bugün Troçki'nin çözümlemesini savunduklarını iddia eden Ernest Mandel ve Isaac Deutcher taraftarlarına karşı kesin bir cevap olarak önemini korumaktadır.

Son olarak söylenmesi gereken bir şey daha var. Cliff'in klasiğinin 1964 baskısında uyarıldığı gibi, "Marksist teorinin kavramsal yapısına aşina olmayan bir okuyucu bu kitabı baştan sona okumakta güçlük çekebilir. 5., 6. ve özellikle 7. Bölümler böyle güçlükler yaratabilir ve en sona bırakılmaları daha uygun olabilir". Buna eklenmesi gereken tek söz, kitabın bu bölümlerinin Cliff'in, Marx'ın kapitalizmin dinamiği hakkındaki açıklamalarını Rusya'yı uyarlamaya çalışanların karşılaştığı temel konuları ele aldığı son derece önemli sayfalar olduğudur.

Chris Harman
Mart 1988

İÇİNDEKİLER

21 BÖLÜM 1: STALİNİST RUSYA'DA TOPLUMSAL-İKTİSADİ İLİŞKİLER

Üretimin denetlenmesi
İşçilere kendi çıkarlarını savunmak için örgütlenme izni verilmiyor
İşçi sınıfının atomize edilmesi
İşçilerin yasal özgürlüklerden mahrum edilmesi
Kadın Emeği
Angarya
Tüketimin birikime tabi kılınması - İşçilerin üretim araçlarına tabi kılınması
Bir yanda sermaye, öte yanda yoksulluk birikimi
Sanayiin savaşa tabi kılınması
Emek üretkenliği ve işçiler
Köylülüğün mülksüzleştirilmesi
Tüketim vergisi
İnsanın mülke tabi kılınması
Bölüşüm ilişkilerindeki değişiklikler
Bürokratik yönetim bozuklukları
Rusya: Bir sanayi devi

88 BÖLÜM 2: STALİNİST RUSYA'DA DEVLET VE PARTİ

İşçi devletinin doğası üzerine Marx ve Engels'in söyledikleri
Rus ordusu
Sovyetler
Seçimler
Parti
Devlet ve hukukun sönüşü

111 BÖLÜM 3: İŞÇİ DEVLETİNİN EKONOMİSİ

Kapitalist üretim ilişkilerinin sosyalist üretim ilişkilerine dönüşmesi
İşbölümü ve toplumun sınıflara bölünmesi
İşçiler ve teknisyenler
Emek disiplini
İşçiler ve üretim araçları
Geçiş döneminde bölüşüm ilişkileri
Köylüler ve işçiler
Sonuç

125 BÖLÜM 4: EKİM-ÖNCESİ TOPLUMUN MADDİ MİRASI

Çarlık dönemin maddi mirası
Kapitalist üretim ilişkilerinin ortadan kaldırılması için maddi koşulların olmadığı bir yerde işçi sınıfının yönetimi
Sosyalist üretim ilişkileri mi?
Kapitalist işlev
Birinci Beş Yıllık Plan bürokrasinin bir egemen sınıfa dönüşmesinin göstergesidir

135 BÖLÜM 5: DEVLET KAPİTALİZMİ İLE İŞÇİ DEVLETİNİN ORTAK VE FARKLI YANLARI

Devlet kapitalizmi: Kapitalizmin kısmi bir olumsuzlunması
Devlet kapitalizmi: Sosyalizme bir geçiş

143 BÖLÜM 6: STALİNST TOPLUM, İKTİSAT VE SİYASET ÜZERİNE

Stalinist bürokrasi bir sınıftır
Stalinist bürokrasi: Sermayenin en aşırı ve katıksız cisimleşmesi
Bürokrasinin artık-değere el koyma biçimi burjuvazininkinden farklıdır
Üretim ilişkileri ve hukuk
Gelişimin aşırılıklarının sentezi
İktisat ve siyaset

İşçi devletinden kapitalist devlete tedrici bir geçiş olabilir mi?
Stalinizm barbarlık mıdır?
Stalinist rejim ilerici midir?

161 BÖLÜM 7: RUS EKONOMİSİ KARŞISINDA MARX'IN DEĞER YASASI VE KAPİTALİST KRİZ TEORİSİ (STALİNİST REJİMDE İKTİSADİ DETERMİNİZM)

Giriş
Marx'ın değer yasası
Değer yasasının kapitalist tekele uygulanabilirliği
Devlet-tekelci kapitalizm ve değer yasası
Dünya kapitalizminden soyutlanmış olarak Marx'ın değer yasası ve Rus ekonomisi
Dünya kapitalizmi ile ilişkisi ışığında Marx'ın değer yasası ve Rus ekonomisi
Dünya devlet kapitalizmi olabilir mi?
Marx'ın kapilalist kriz teorisi
Devlet kapitalizmi ve kriz: Sorunun konuluşu
Buharin ve devlet kapitalizminde kriz
Tugan-Baranovski'nin "çözümü"
Tahrip araçlarının üretimi ve tüketimi

194 BÖLÜM 8: RUSYA'NIN EMPERYALİST YAYILMASI
Japon emperyalizmi örneği
Stalinist bürokrasinin yayılma nedenleri
Emperyalist yayılmanın sicili: Rusya'nın Doğu Avrupa'yı yutması
Çarlık İmparatorluğu'nun idealize edilmesi
Milli özgürlük mücadelesi - "Titoculuk"

210 BÖLÜM 9: RUSYA'DA SINIF MÜCADELESİ

Stalinist bir çağdan söz etmek yanlıştır
Sanayileşme ve "kolektifleştirme"nin bürokrasi ile proletarya arasındaki güç dengeleri üzerindeki ilk doğrudan etkileri
Totaliter polis mekanizmasının baskısı
Rusya'nın askeri zaferleri

Bürokrasi mezar kazıcısını yaratıyor
Stalinist propagandanın azalan etkisi
Anti-Stalinist muhalefetin toplumsal hedefleri
Sonuç

219 EK: TROÇKİ'NİN YOZLAŞMIŞ İŞÇİ DEVLETİ TANIMLAMASI: BİR DEĞERLENDİRME

İşçi sınıfının denetimi altında olmayan bir devlet işçi devleti olabilir mi?
Rusya'nın işçi devleti olarak tanımı ve Marksist devlet teorisi
Mülkiyet biçimini üretim ilişkilerinden bağımsız düşünmek metafizik bir soyutlamadır
Arap Feodalizmi: Devlet mülkiyetine dayanan bir sınıflı toplum örneği
Rus bürokrasisi bölüşüm sürecinde ortaya çıkan bir jandarma mıdır?
Toplumsal devrim mi, siyasal devrim mi?
Troçki'nin son kitabı
İçsel güçler bireysel kapitalizmi yeniden kuramadığına göre, Rusya'nın sınıf niteliği hakkında ne sonuca varılabilir?
"Yeni demokrasiler" ve Rusya'nın işçi devleti olarak tanımlanması
Rusya'nın savaşta kazandığı zaferler işçi devleti olduğunun kanıtı sayılabilir mi?
Troçki Rusya'nın işçi devleti olduğu teorisini niye yadsıyamadı?

237 DİPNOTLAR VE DİZİN

BÖLÜM 1

STALİNİST RUSYA'DA TOPLUMSAL-İKTİSADİ İLİŞKİLER

Stalinist rejimin niteliğini incelemeye Rusya'da varolan iktisadi ve toplumsal ilişkilerin bazı göze çarpan özelliklerini ele alarak başlayalım. Verilerin böyle bir değerlendirmesi daha sonraki incelememizin ve genellemelerimizin temelini oluşturacak.

Üretimin Denetlenmesi[1]

Devrimin hemen ardından her fabrikanın yönetiminin sendikaların elinde olmasına karar verilmişti. Sekizinci Parti Kongresi'nde (18-23 Mart 1919) kabul edilen Rusya Komünist Partisi programı şöyle diyordu:

> Örgütlü toplumsal üretim aygıtı esas olarak sendikalara dayanmalı... Bunlar, işçilerin çoğunluğunu, ve zamanla tamamını, kendi çalışma alanlarına uygun üretim dallarına yerleştiren büyük üretim birimlerine dönüştürülmelidir.
>
> Sendikalar, sanayii yöneten tüm yerel ve merkezi organlara (Sovyet Cumhuriyeti'nin yasalarında belirtildiği ve pratikte gerçekleştiği gibi) halihazırda katıldıklarına göre ülkenin tüm ekonomik hayatının yönetimi işini tamamen kendi ellerinde yoğunlaştırmaya doğru ilerlemeli, bunu birleşik ekonomik amaçları haline sokmalıdırlar. Böylece merkezi Devlet otoritesi, milli ekonomi ve geniş işçi kitleleri arasındaki çözülmez birliği koruyarak, işçileri ekonomik yönetime doğrudan katılmaya en yoğun şekilde teşvik etmelidirler. Sendikaların ekonomik hayatın yönetiminde yer almaları ve geniş halk kitlelerini bu işe katmaları, aynı zamanda Sovyet iktidarının ekonomik aygıtlarının bürokratikleşmesine karşı kampanyada başlıca yardımcımız olacak gibi görünüyor. Bu, üretimin semeresi üzerinde etkin halk denetiminin kurulmasını kolaylaştıracaktır.

Parti hücreleri, fabrika işçi komiteleri ile birlikte, sanayiin yönetiminde yer alıyorlardı. Teknik müdür bunların ikisi ile beraber ve onların denetimi altında çalışıyordu: üçünün birliği *Troika*'yı oluşturuyordu.

Partide ve sendikalarda bürokrasinin güçlenmesiyle, *Troika* gittikçe daha büyük ölçüde etiketten ibaret bir hale geldi; giderek işçi kitlelerinin üzerinde bir konum edindi. Herşeye rağmen *Troika*, Beş Yıllık Plan'ın başlangıcına kadar işçilerden gelen baskıya karşı sorumlu davranıyordu ve bu yapının içinde işçi denetiminin bazı öğeleri varlığını sürdürebildi. İşçi denetimine taraftar olmayan ve Stalin'in faaliyetlerini destekleyen A. Baykov şöyle der:

> O dönem boyunca [Beş Yıllık Plan'dan önce] müdür, büyük ölçüde işyeri sendika organı *Zavkom*'a [fabrika sendika komitesi] ve Komünist Partisi'nin işyerindeki organı olan parti hücresine *fiilen* bağlıydı. Bu örgütlerin temsilcileri müdürün faaliyetlerini denetlemeyi kendi görevleri olarak görüyor ve çoğu zaman müdürün kararlarına müdahale ediyorlardı.[2]

Büyük sanayileşme girişimiyle birlikte artık *Troika*'ya izin verilemezdi, çünkü bunun varlığı bile işçilerin sermaye birikiminin gereklerine tamamen boyun eğmelerini engellemeye yeterdi. Bu yüzden, Yüksek Ekonomi Konseyi, Şubat 1928'de, *Troika*'yı sona erdirmeyi ve müdürün tam ve kayıtsız şartsız denetimini sağlamayı hedef alan, *Sanayi İşletmelerinin Yönetim, Teknik ve Bakım Personelinin Haklarına ve Görevlerine ilişkin Temel Yönetmelik* başlıklı bir belge yayınladı.[3] Eylül 1929'da ise Parti Merkez Komitesi aldığı kararda şöyle diyordu: işçi komiteleri "fabrika yönetimine doğrudan müdahale edemezler ya da herhangi bir şekilde kendilerini fabrika yönetiminin yerine koymaya çalışamazlar; tüm güçleriyle tek kişilik yönetimi sağlamaya, üretimi, fabrikanın gelişmesini arttırmaya ve dolayısıyla da işçi sınıfının maddi koşullarının iyileştirilmesine yardımcı olmalıdırlar".[4] Böylece müdür fabrikada tam yetkili ve tek söz sahibi oluyordu. Artık, ekonomi konusundaki emirlerinin tümü, "kendisine bağlı yönetim personeli ve tüm işçiler için koşulsuz olarak bağlayıcıydı".[5] Ekonomi alanında birçok soruna çözüm getirmesiyle ün yapmış olan L.M.Kaganoviç, bunu şöyle dile getiriyordu: "Ustabaşı atölyenin, fabrika müdürü de fabrikanın tam yetkili önderidir ve her ikisi de bu konumlarının getirdiği tüm haklara, görevlere ve sorumluluklara sahiptir."[6] L.M. Kaga-

noviç'in kardeşi, Ağır Sanayi Komiserliği'nde görevli önde gelen bir memur olan M.M.Kaganoviç ise şöyle diyordu: "Herşeyden önce tek kişilik yönetimi güçlendirmek gerek. Yöneticinin fabrikada en üst başkan olduğu temel varsayımından başlamak gerek. Fabrikadaki tüm çalışanlar tamamen ona tabi olmalı."[7]

Sovyet ekonomik yasaları üzerine 1935'de yayınlanan bir ders kitabı, "tek kişilik yönetim sosyalist ekonominin örgütlenmesindeki en önemli ilkedir" bile diyebiliyordu.[8]

Troika'nın resmen gömülmesi ise 1937'de Merkez Komitesi'nin bir plenumunda o zamanlar Stalin'in sağ kolu olan Jdanov'un, "*Troika* kesinlikle izin verilemeyecek bir şey... *Troika* bir çeşit yönetim kuruludur, oysa bizim ekonomik yönetimimiz tümüyle farklı bir çizgide oluşturulmuştur" demesiyle gerçekleşmiştir.[9]

Yeni yönetim düzeni resmi bir el kitabında çok açık bir şekilde anlatılmaktadır: "Her fabrikanın tam karar yetkisiyle donatılmış ve dolayısıyla herşeyden sorumlu bir önderi —fabrika müdürü— vardır."[10] Üstelik, "tek kişilik denetim, bir tarafta yönetim ve öte tarafta Parti ve sendika örgütlenmesinin birbirinden kesin ayrımı demektir. Bu kesin ayrım sanayi yönetiminin her düzeyinde uygulanmalıdır. Plan'ın yerine getirilmesi yolundaki günlük kararlar yönetimin görevidir. Atölye şefinin, fabrika müdürünün, *Glavk*'ın başkanının hepsinin kendi alanlarında tam yetkileri vardır; Parti ve sendika örgütleri bunların emirlerine karışamazlar".[11]

Bu alıntılarla karşılaştırıldığında, Canterbüry Başpiskoposu'nun "işyerinde demokrasi Sovyet özgürlüğünün güvencesidir"[12] sözleri ne kadar da abestir.

Devrimden sonraki bir kaç yıl sırasında, hem yasalarda öngörüldüğü şekliyle ve hem de fiiliyatta, ücret düzeyini saptamaya sadece sendikalar yetkiliydiler. NEP (Yeni Ekonomik Politika) döneminde ise ücretler sendikalar ile yönetim arasındaki görüşmeler yoluyla saptandı. Ancak şimdi, Beş Yıllık Plan'ın başlamasıyla, ücretler giderek daha çok Komiserlik ve *Glavki* gibi ekonomik yönetim organları ve tek başına fabrika müdürü tarafından saptanır oldu. Bu konuya daha ileride döneceğiz, fakat müdürlerin ücretleri saptama hakları konusunda Sovyet önderlerinin görüşlerini göstermek için burada bir kaç tipik alıntı yapmakta yarar var. Haziran 1933'te, başlıca sendika önderlerinden Weinberg şöyle diyordu:

> Uygun ücret saptamaları ve emek talebine uygun düzenlemeler, sanayi önderlerine ve teknik müdürlere bu konuda acil sorumluluklar verilmesini gerektirir. Bu aynı zamanda tek kişilik bir otorite kurulması ve işyeri yönetiminde etkinlik sağlanması için de gereklidir... İşçilerin kendi hükümetlerine karşı kendilerini korumaları söz konusu olamaz. Bu tamamen yanlıştır. Bu, yönetim organlarının yerine kendilerini koymak olur. Bu, Sol oportünist sapma, tek kişilik otoritenin sonu ve yönetim makamlarına müdahale demektir. Bunun sona erdirilmesi şarttır.[13]

Ertesi yıl, devrin Ağır Sanayi Komiseri Orjonikidze, ağır sanayi müdürlerinin bir konferansında şunları söylüyordu:

> Müdürler, yönetim başkanları ve ustabaşılar olarak, ücretlerin her somut ayrıntısıyla bizzat kendiniz ilgilenin ve bu en önemli konuyu hiçkimseye bırakmayın. *Ücretler sizin elinizdeki en güçlü silahtır.*[14]

Bundan bir süre sonra ise Politbüro'nun bir üyesi olan Andreyev şöyle konuşuyordu:

> Ücret cetvelleri tamamen sanayi önderlerinin eline bırakılmalıdır. Standardı onlar saptamalıdır.[15]

Ve adı değişmeden kalmasına rağmen, "Parçabaşı Ücretler ve Ücret Uyuşmazlıkları Komisyonu"nun ücret düzeylerini ve iş standartlarını saptamaktan özellikle dıştalanması gibi anormal bir durum yaratılmıştı![16]

İşçilere Kendi Çıkarlarını Savunmak İçin Örgütlenme İzni Verilmiyor

Lenin ve Troçki zamanında işçiler kendilerini kendi devletlerine karşı bile savunma haklarına sahiptiler. Örneğin Lenin şöyle demiştir: "Bizim şu anki devletimiz bürokratik bozuklukları olan bir işçi devletidir... Devletimiz öyledir ki, tamamen örgütlü proletarya kendisini ona karşı korumalıdır; eğer işçilerin devletimizi korumalarını bekliyorsak, işçi örgütlenmelerinden, işçilerin kendilerini kendi devletlerine karşı korumaları için yararlanmalıyız..."[17]

Grevlerin devlet tarafından bastırılmayacağını beklemek çok doğaldı. Onbirinci Parti Kongresi'nde tek bir parti önderi, V.P.Milyutin, "dev-

let işletmelerinde grevlere izin verilmemesini"[18] önermiştir. Tüm diğer önderler, greve çıkmak isteyen çoğunlukla anlaşmıyor bile olsalar greve katılmanın parti üyelerinin görevi olduğunu söylemişlerdir. Ve gerçekten devrimden sonraki bir kaç yıl çok sayıda grev olmuştur. Örneğin, 1922 yılında devlet işletmelerinde 192,000 işçi greve çıkmıştır; aynı rakam 1923'te 165,000; 1924'te 43,000; 1925'te 34,000; 1926'da 32,900; 1927'de 20,100; ve 1928'in ilk yarısında 8,900'dür. 1922'de ücret uyuşmazlığına düşen işçi sayısı üç buçuk milyon ve 1923'te 1,592,800'dür.[19]

Oysa bugünkü sendikaların, ki bunlara artık işçi sendikaları demek güçtür, işçilerin çıkarlarını savunmak adına yaptıkları hiç bir şey yok. Bunu en açık gösteren örneklerden biri, İşçi Sendikaları Kongresi'nin Dokuzuncu ile Onuncu Kongresi arasında tam onyedi yıl (1932-1949) geçmiş olmasıdır; ki bu yıllar işçilerin koşullarında yedi saatlik işgününün iptali, Stahanovizm'in ve birçok ağır yasanın yürürlüğe sokulması gibi köklü değişikliklere şahit olmuştur. Kongre nihayet toplandığında ise, toplumsal bileşiminden görülebileceği gibi, işçileri temsil etmekten çok uzaktır: Delegelerin %41.5'i tam-gün sendikacı, %9.4'ü teknisyen ve sadece %23.5'i işçidir.[20] (Bir önceki 1932 Kongresi'nde ise delegelerin %84.9'u işçidir.)

Üstelik, "sendikaların" ücretlerin saptanması konusunda hiç bir söz hakları yoktur. 1934'ten başlayarak toplu sözleşmelere son verilmiştir.[21] Toplu sözleşmelerin ortadan kalkmasına Sendikalar Merkez Konseyi başkanı Şvernik 1940'da şu açıklamayı getirmiştir:

> Plan'ın ekonomik kalkınmanın belirleyici unsuru haline gelmesinden sonra ücretlerin bundan bağımsız olarak kararlaştırılması söz konusu olamaz. Böylece toplu sözleşmeler, ücretleri tayin etme biçimi olarak yararlılığını yitirmiştir.[22*]

Şubat 1947'de "toplu sözleşme" denen birşey yeniden uygulamaya sokulmuştur, ancak Stalinist önderler bu yeni tip anlaşmaların dünyanın heryerinde toplu sözleşme olarak kabul edilen anlaşmalarla hiç bir benzerliği olmadığını açıkça göstermişlerdir; çünkü bu anlaşmalar ücretleri kapsamamaktadır. Şvernik'in aylık sendika dergisinde yazdığı

* Dışarıda yayınlanmak üzere çıkan kitaplarda toplu sözleşmelerin hâlâ sürüyor gibi anlatılıyor olması çok ilginçtir. Bkz. Lozovski'nin *Sovyet İşçi Sendikaları Elkitabı*, Moskova 1937, sayfa 56-7.

gibi, "ücretlerde herhangi bir değişiklik... ancak hükümet kararlarıyla gelebilir".[23] İş yasası konusunda bir devlet sözcüsü şöyle demiştir: "Hiç şüphesiz bugünkü toplu sözleşmelerin, ücret düzeylerinin ve bazı diğer çalışma koşullarının hükümet kararıyla saptanmadığı zamanlardaki anlaşmalardan farklı bir içeriği olmak zorundadır."[24]

1938 ile 1944 arasında çıkan iş hukuku ders kitapları toplu sözleşmenin sözünü bile etmez. Fakat daha sonra (1946'da) çıkan bir ders kitabı şöyle der:

> Toplu pazarlık pratiğinin yeniden uygulanmasının uygun olmadığını hayat göstermiştir. *Ücretli işçilerin ve maaşlı personelin iş ilişkilerinin yasal belirlenme biçimi olarak toplu sözleşmelerin zamanı geçmiştir.* Bu ilişkilerin tüm veçhelerinin devletin olağan yasaları tarafından ayrıntılı olarak belirlenmesi, şu veya bu çalışma koşulu konusunda sözleşmeye dayalı herhangi bir anlaşmaya yer bırakmamaktadır.[25]

Örneğin iş yasası üzerine 1947'de çıkan bir ders kitabı İş Yasası'nı, 58.nci maddeyi hariç tutarak yayınlamıştır. Yayınlanmayan madde şöyledir: "Bir işçinin yaptığı işin karşılığı olan ücret miktarı toplu sözleşmeler ve kişisel iş sözleşmeleri ile belirlenir."[26] Bunun yerine kitap şöyle demektedir: "Ücretlerin ve maaşların miktarı şu anda hükümet kararları ile (ya da hükümet kararnameleri temelinde) belirlenmektedir... ücretlerin ve maaşların miktarının belirlenmesinde taraflar buna tabi bir rol oynar. Bu rol yasaya aykırı olmamalıdır ve ancak yasanın kesinlikle belirlediği sınırlar içinde olabilir, örneğin, onaylanan ücret listesinin ücret düzeyini 'en az' ve 'en çok' olarak tanımladığı hallerde ya da başka bir işi olan bir kimsenin yarım-gün çalışmasının karşılığının saptanmasında ve buna benzer hallerde taraflar, tam miktarın tespit edilmesinde rol üstlenebilirler."[27]

Aynı şekilde İşçi Sendikaları Merkez Konseyi Ücretler Bölümü başkanı A.Stepanov da şöyle demektedir: "ücret tabloları ve ücretler hükümet tarafından belirlenmektedir."[28]

Ücretler konusunda pazarlığı dıştalayan (ki ücretler herhalde böyle bir anlaşmada işçileri ilgilendiren başlıca konudur) ve tüm temel noktalarda hükümete karar verme yetkisi tanıyan bir yöntemle saptanan böyle toplu sözleşmelerin, bürokratik bir formalite ve hileden başka bir şey olmadığı çok açıktır.

İşçi Sınıfının Atomize Edilmesi

Her ne kadar modern kapitalizmin büyük sanayi birimleri işçilerin bir sınıf olarak biraraya gelmesinde şüphe götürmeyen güçlü bir nesnel unsur olmaktaysa da, bu bütünlüğü baltalamak için işverenlerin ellerinde bazı etkin yöntemler bulunmaktadır. Bunların en önemlilerinden biri, parçabaşı iş sistemleri yoluyla işçiler arasında rekabeti körüklemektir. İşçileri işverene karşı birleşmeye zorlayan aç kalma tehlikesi aynı zamanda bir işçiyle diğeri arasında yaşam kavgasını kışkırtmak için de kullanılabilir.

Parçabaşı iş sistemleri örneğin Nazi Almanyası'nda da aynı amaçla yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Franz Neumann bu konuda şunları yazmaktadır:

> Sosyalist işçi sendikalarının sınıfa-ücret kavramı, [Nazi] Emek Bildirgesi'nin 29. Bölümü'nde tanımlanan "performans ücreti" (liestungslohn) ile değiştirilmiştir. Parti Şeref Kongresi'nde Hitler, "saat ücretlerinde hiç bir artışa izin vermeyerek geliri sadece performanstaki artışla yükseltmek, Nasyonal Sosyalist önderliğin çelik ilkesi olmuştur" demiştir. Ücret politikasının ilkesi, çocuk işçiler için de dahil olmak üzere, yoğun bir biçimde parçabaşı iş ve primlerin tercih edilmesidir. Böyle bir politika tamamen maneviyatı kırmaya yönelik bir politikadır, çünkü en bencil içgüdülere hitap etmekte ve iş kazalarını büyük çapta arttırmaktadır.[29]

Neumann, Naziler'in parçabaşı iş sistemini uygulamakta neden bu kadar ısrarlı olduklarını şöyle anlatır:

> Performans ücreti uygulamasının ağır basması, ücret farklılıkları sorununa toplumsal politikada önemli bir işlev kazandırır. Bu sorunun bir ekonomik sorun olarak değil, canalıcı siyasal önem taşıyan bir kitle denetimi sorunu olarak anlaşılması çok önemlidir... Ücret farklılaşması Nasyonal Sosyalist ücret politikasının özüdür... Ücret politikası bilinçli bir şekilde kitle denetimine yöneliktir.[30]

Stalinistler de parçabaşı iş sistemlerini aynı amaçla kullanmışlardır. Beş Yıllık Plan'ın başlamasından sonra parçabaşı ücretle çalışan sanayi işçisi oranı büyük bir hızla artmıştır: 1930'da tüm işçilerin %29'u parçabaşı çalışırken, bu oran 1931'de %65, 1932'de %68 olmuştur.[31] 1934 yılında ise tüm sanayi işçilerinin yaklaşık dörtte üçü bu

sözde "sosyalist rekabet" uygulaması içinde yer almaktadır.[32]

1944 yılında çeşitli sanayi kollarında bu uygulama kapsamına giren işçilerin oranı şöyledir: Petrol sanayiinde %82, havacılıkta %81, silah sanayiinde %85, imalat sanayiinde %81, cephane sanayiinde %81, oto sanayiinde %86, elektrik makina yapımında %83, lastik sanayiinde, %83, pamuk sanayiinde %91 ve ayakkabı sanayiinde %87.[33] 1949'da ise tüm işçilerin %90'ından fazlası "sosyalist rekabet" kapsamındadır.[34]

Rekabeti daha da arttırmak için, diğer ülkelerde olduğu gibi ücretin üretime tam orantılı işlediği basit parçabaşı sistemi yerine, Rusya'da kademeli parçabaşı sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Bunun nasıl işlediğini görmek için şu iki örneği incelemek gerekir: Petrol sanayii üzerine bir elkitabı şu ücret cetvelini verir:[35]

Standart-üstü işin standarttan fazlası (%)	Temel parçabaşı ücrete eklenecek prim(%)
1-10	5
11-20	10
21-30	20
31-50	40
51-70	70
71 ve fazlası	100

Yani, standardın %50 fazlasını üreten bir işçi, standart ücrete ek olarak %110 pirim alacak; eğer üretimi standardın %70 fazlası ise standart ücrete ek primi standardın %189'u olacak; eğer üretimi standardın %100 üzerindeyse standarda ek primi, standardın %300 üzerinde olacak, vb.

Diğer bazı sanayi kollarında artış kademeleri daha da yüksektir. Örneğin İmalat Sanayii Bakanlığı'nın fabrikalarında uygulanan kademeli parçabaşı ücret cetveli şöyle:[36]

Standart-üstü işin standarttan fazlası (%)	Temel parçabaşı ücrete eklenecek prim (%)
1-10	30
10-25	50
25-40	75
40 ve fazlası	100

Yani, standardın %50 fazlasını üreten bir işçi standart ücrete ek olarak %200 prim alacak!

Kademeli parçabaşı ücret sistemi Rusya'da uygulandığı biçimiyle iki kat gericidir. Tüketim malları miktarının önceden Plan'a göre saptanmış olması nedeniyle ve kendi üretim standardını aşan işçilerin bu mallardan kendi üretimlerinin karşılığından çok daha büyük bir oranını alabiliyor olması nedeniyle, sonuç olarak standarda erişemeyen işçiler, üretimlerinin gerçek karşılığına denk düşen tüketim mallarından çok daha azını alabilir oluyorlar.

Kademeli parçabaşı iş sistemi, aynı zamanda devletin sürekli, temel üretim standardını yükselterek işçilerin yaşam koşullarını düşürmesine imkân tanıyor. Nitekim, 1935 sonunda Stahanov kampanyasının başlamasının ardından her sanayi kolunun üretim standartlarında değişiklikler yapılmıştır. Yeni standartlar ortalama işçinin üretim düzeyine göre değil, "Stahanovcular'ın üretimi ile diğer işçilerin ortalamalarının yeniden ortalamasının alınması" olarak saptanmıştır.[37]

1936 başında çoğu büyük sanayilerdeki iş standartları şu oranlarda yükseltildi: kömür %22-27.5, demir-çelik %13-20, makina yapımı %30-40, demir-dışı metalurji %30-35, petrol sanayii %27-29, kimya sanayii %34[38], tekstil %35-50 ve inşaat sanayii %54-80.[39]

1937 ve 1938 yılları yeni önemli artışlara sahne oldu. Bunların sonucu olarak metal sanayii işçilerinin %60'ı standarda ulaşamaz oldular.[40] Daha sonra, 16 Nisan 1941'de, Şvernik tüm sanayi işçilerinin %22-32'sinin standartlara ulaşamadığını söylemiştir.[41]

İşçi sınıfının atomize edilmesi çabasının ve aynı zamanda bürokratik yönetim kısırlığının kaçınılmaz etkisinin akıl almaz bir sonucu ise, uygulamaya sokulan iş standartlarının sayısıdır. Örneğin 1939 yılında Genel Makina ve Taşıt Yapımı Komiserliği'nin tam 2,026,000 iş standardı vardır![42]

Başlarda bu standartları denetleyerek bunların işçilerin sağlığının makul bir düzeyde tutulması ile uyumunu sağlamakla sorumlu bir kuruluş vardı. Bu kuruluşun 1936'da feshedilmesi[43], hükümetin işçiler arasında "serbest" rekabeti tüm insafsızlığıyla uygulamaya sokmaktaki kararlılığının açık bir göstergesidir. Şüphesiz, Stahanovcular bu süreçte güçlü bir araç oldular. Maynard bir benzetme yaparak, "İngiliz işçisi, kendi bakış açısından, iş hızını arttırma çabalarının önünü kesmeye çalışan bir işçi olduğu için, bunlara [Stahanovcular'a] herhalde "grev

kırıcı" adını takardı"[44] demiştir. Rus işçilerinin de bunu böyle gördükleri sayısız "sabotaj" olaylarından ve hatta Stahanovcular'ın öldürülmesinden bellidir.[45]

Stalinist yazarlar bazen Stahanovizm ile kapitalist sömürünün en gelişmiş yöntemi Taylorizm arasında bir paralellik kuracak kadar dikkatsiz davranmışlardır. Örneğin petrol sanayiindeki yüksek eğitim kurumları için yazılan ve Yüksek Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanan bir el-kitabı şu sözlere yer vermektedir: "Taylor'un emek araçlarının daha verimli kullanımı konusundaki görüşleri ve yöntemleri son derece ilericidir."[46] (Bu sözler, Lenin'in "insanoğlunun makina tarafından köleleştirilmesi" şeklindeki Taylorizm tanımıyla[47] karşılaştırılmalıdır.)

İşçilerin Yasal Özgürlüklerden Mahrum Edilmesi

Birinci Beş Yıllık Plan'ın başlamasına kadar işçiler, kendi arzularına göre işyerlerini değiştirmekte özgürdüler. Aslında, istedikleri yerde çalışma hakları 1922 İş Yasası tarafından garantilenmişti: "Ücretli bir kimsenin bir işyerinden diğerine transferi, ya da bir bölgeden başka bir bölgeye gönderilmesi, işyeri veya kuruluş taşındığında bile, ancak o işçinin veya personelin onayıyla olabilir."[48] Aynı şekilde, işçiler hiç bir engelle karşılaşmadan ülkenin bir tarafından bir başka tarafına göç edebilirlerdi. Hatta 1930 yılına kadar küçük Sovyet Ansiklopedisi, "emekçi kitlelere polis baskısı aracı olarak otokrasi tarafından uygulamaya sokulan yurtiçi pasaport geleneği, Ekim Devrimi tarafından ortadan kaldırılmıştır"[49] diye yazmıştır.

Herşeye rağmen, 1931 yılına gelindiğinde işçilerin özel izin olmadan Leningrad'dan ayrılması yasaklanmıştır. 27 Aralık 1932'den itibaren bu uygulama Rusya'nın her tarafında başlatılmış ve Çarlık zamanındakinden çok daha ağır bir iç pasaport sistemi, kişilerin oturdukları yeri izinsiz değiştirmesini önlemek üzere uygulamaya sokulmuştur.[50]

Daha 15 Aralık 1930'da tüm sanayi işletmelerinin, bir önceki işyerinden izinsiz ayrılmış bir işçiyi işe almaları yasaklandı[51] ve 1922 İş Yasası'nın yukarıda sözünü ettiğimiz 37. Maddesi 1 Temmuz 1932 günü yürürlükten kaldırıldı[52].

11 Şubat 1931'de sanayi ve ulaşım işçileri için iş karnesi uygulaması başlatıldı ve 20 Aralık 1938'de bu, tüm işçileri kapsar hale getirildi.[53] İşe ilk başladığında her işçi, bu karneyi işyeri yöneticisine gös-

termek zorundaydı. Yöneticilerin bir işçiyi neden işten çıkardıklarını bu karnede göstermeleri gerekiyordu. Hiç bir işçi karnesini göstermeden yeni bir işe giremezdi. Bunun pratikte hangi amaca hizmet ettiği Victor Serge'in şu satırlarında açıkça gösterilmiştir: "Pasaport işyerinde vizelenir. Her iş değişikliğinde bu değişikliğin nedeni pasaporta işlenir. Ben, tatil günü 'gönüllü' (ve doğal olarak karşılıksız) çalışmak üzere işe gelmediği için işten atılan, fakat pasaportuna 'üretim planını sabote ettiği için atılmıştır' diye yazılan işçiler tanıdım."[54]

15 Kasım 1932 tarihli bir yasa ile, geçerli bir nedeni olmadan bir gün işini aksatan her işçi, işten atılma ve —Rusya şartlarında daha önemlisi— eğer yaşadığı konut işine bağlı ise aynı zamanda konutundan çıkarılma tehdidiyle karşı karşıya kaldı,[55] ki sanayi işçileri, madenciler vb. için konut durumu işe bağlıdır.

4 Kasım 1932'de Halk Komiserleri Konseyi ve Parti Merkez Komitesi, izinsiz işbaşında bulunmamayı önlemek üzere yeni bir kararname çıkardı. Bu defa, işçilere yiyecek ve diğer gereksinmelerin dağıtımı fabrika yöneticilerinin denetimine bağlanıyordu.[56]

28 Aralık 1938 tarihli yasa[57] ise, işe geç gelenleri, erken ayrılanları, öğle molasını gereğinden fazla uzatanları ve iş sırasında boş duranları hedefliyordu. Yasayı çiğneyenlere öngörülen ceza, bulunduğu kademeden daha geri seviyede bir işe transfer edilmek ve eğer aynı suç bir ay içinde üç defa ya da iki ay içinde dört defa işlenecek olursa, işten atılmaktı. Yasa hakkındaki bir resmi yoruma göre, işten atmaktan daha hafif cezalar, ancak işe geç kalmakta veya iş sırasında boş durmakta yirmi dakikayı aşmamış işçilere uygulanacaktı. Bu süre aşılacak olursa, o zaman işçinin derhal işten atılması gerekiyordu. Konutunu kaybetmenin yanı sıra, işten atılan işçileri bekleyen başka sorunlar da vardı. Örneğin, yalnızca sakatlık, yaşlılık ve aile-bakım yardımları değil, aynı şekilde hastalık sigortasının miktarı da işçinin o işyerinde geçirdiği süreye bağlıydı. Bu yeni yasanın uygulanmasını sağlamak üzere, yasanın öngördüğü cezaları uygulamayan fabrika ve atölye müdürlerinin de işten atılması ve haklarında ceza davası açılması öngörülüyordu. Herşeye rağmen, daha üzerinden iki yıl bile geçmeden bu işten atma tehditlerinin, işçi darlığı nedeniyle, umulan sonucu getirmediği belli oldu ve sonunda cezalar değiştirildi.[58] Böylece 26 Haziran 1940'tan başlayarak, tek bir gün bile otoriteleri tatmin etmeyen bir nedenle işine gelemeyen her işçi, artık işten atılmak yerine, aynı iş yerinde altı

aya kadar hapsedilmeden zorunlu çalışma ve ücretinin %25'e kadar olan bir bölümünün kesilmesi cezasıyla karşılaşıyordu. Bu yeniden düzenlenmiş yasaya göre, fiziksel olarak çalışamaz durumda olmayan, bir eğitim kurumuna kabul edilmeyen ya da daha yüksek bir otorite tarafından özel izin almış olmayan hiç bir işçi, işinden ayrılamaz oldu.

Bu yasanın yürürlüğe girmesinden sonra, işe gitmemek üzere doktordan uydurma rapor almaya çalıştığı saptanan işçilere çok ağır cezalar verilmeye başlandı. Örneğin, 27 Ağustos 1940 tarihli *Izvestiya*'da şöyle bir haber çıkmıştı: "1915 doğumlu T.V.Timonin'in davası; [Sanık] 23 Ağustos'ta bir kliniğe gelerek, kendisine doktor tarafından özür belgesi verilmesini talep etti. Ateşinin normal çıkması üzerine umduğunu bulamayınca serseriliğe ve terbiyesizliğe başvurdu. [Bu nedenle] 23 Ağustos'ta üç yıl hapis cezasına ve cezasını yerine getirdikten sonra Sovyetler Birliği'nin dokuz belirli şehrinde yaşamaktan men cezasına çarpturıldı."

Bu yasanın çıkmasından bir kaç ay sonra bazı kadınlar basına mektup yazarak ev hizmetçilerinin de aynı yasa kapsamına alınmasını önermişlerdir.[59] Her ne kadar bu öneriyle hemfikir olmasa bile, söz konusu *Izvestiya* gazetesinin sözüm ona "sosyalizmden komünizme geçiş" döneminde böyle bir öneriye hiç şaşkınlık göstermemesi SSCB'deki gelişmeler hakkında çok öğretici bir olaydır.

Kaytarmaya karşı böyle bir yasanın ardından, Moskova Parti Komitesi Propaganda ve Ajitasyon Dairesi dergisinin, şu sözleri taşıyan bir bildirge yayınlamış olması hiç şaşırtıcı değildir: "480 dakikasının tümünü üretim faaliyetine ayırmayan, iş disiplinine uymuyor demektir.[60] Rusya dışında dünyanın hiç bir yerinde hiç bir işçinin bu gerekli "sosyalist" standarda uymuyor olması herhalde okuyucuyu şaşırtmayacaktır!

19 Ekim 1940 günü, sanayi yöneticilerinin "fabrika mühendislerini, teknisyenleri, ustabaşlarını, personeli ve vasıflı işçileri bir fabrika veya kuruluştan bir diğerine zorunlu olarak transfer"[61] etmesini sağlayan yeni bir yasa çıktı.

26 Aralık 1941 tarihi ise, işçilerin özgürlüğünü vahşice kısıtlayan bir yasaya daha tanık oldu. Bu yeni yasa, askeri sanayilerden izinsiz ayrılan işçilerin (askeri mahkemede yargılanmak suretiyle) beş ile sekiz yıl arasında hapis cezasına çarptırılmasını getirdi.[62] 15 Nisan 1943'te çıkan bir diğer yasa ise demiryolu işçilerini de tamamen askeri

denetim altına aldı. Bu yasaya göre işçiler, amirlerinin emriyle yirmi güne kadar sorgusuz ve mahkemeye itiraz hakkı olmaksızın tutuklanabileceklerdi.[63] Benzeri uygulamalar deniz ve kanal işçilerine,[64] posta, telgraf ve radyo personeline, elektrik santral personeline ve diğer bazı işkollarına da getirildi. Bundan sonra izinsiz işinden ayrılmak gibi suçlar çok sert bir biçimde cezalandırılmaya başlandı[65]. Bu uygulamalara savaştan sonra da devam edildiği açıktır.

1920'lerin sonlarında Stalinist bürokrasinin zaferinden hemen sonra grevler yasaklandı ve grevciler ölüm cezası kapsamına sokuldu. Ölüm cezasının kaldırılmasından sonra ise bunun cezası yirmi yıl zorunlu iş mahkûmiyetine çevrildi. Grevlerin "grev" adıyla anılmadığı kuşkusuz doğrudur, bu yüzden 6 Haziran 1927'de çıkarılan aşağıdaki Yasa, mahkemeler tarafından *Toplu Yasalar*'da grevleri kapsayan tek madde olarak yorumlanmıştır: "Karşı devrimci sabotaj, yani bilerek *verilen bir görevi yerine getirmeyi ihmal etmek*, ya da hükümetin veya hükümet mekanizmasının otoritesini zayıflatmak amacıyla bunu kasıtlı bir dikkatsizlikle yerine getirmek, bir yıldan az olmamak kaydıyla özgürlüğün kısıtlanmasını ve mal varlığına tamamen veya kısmen el konulmasını içermektedir; özellikle ciddi bir biçimde ağırlaştırıcı koşullar söz konusu ise, ceza, toplumsal savunmanın en üst düzeyine —kurşuna dizilerek ölüme ve mal varlığına el konulmasına— yükseltilecektir."[66]

Stalinist iş yasalarının önemini şu sözler çok iyi özetler: "Özel girişime izin verilen Yeni Ekonomik Politika dönemi yasalarıyla karşılaştırıldığında, emeğin yasal statüsü kötüye gitmiştir. Kapitalist dünyada işçinin kendi davasını takip edebileceği tüm kanallar — yasalar, mahkemeler, icra kurumları ve sendikalar— Sovyetler Birliği'nde sanayi işçisinin başlıca işvereninin —hükümetin— araçlarıdır. Mevcut Sovyet iş yasalarının bir diğer özelliği sayısız ceza maddeleridir. İş hukuku, büyük ölçüde bir ceza hukukudur."[67]

Kadın Emeği

Bütün işçilerin çalışma koşulları kuşkusuz kötü; ancak kadın işçilerin koşulları tek kelimeyle dehşet vericidir.

1922 İş Yasası kadınların (ve çocukların) "özellikle ağır ve sağlıksız üretimde ve yeraltı işlerinde" çalışmasını yasaklamıştı.[68] Çalışma Komiserliği'nin ve Yüksek Ekonomik Konsey'in 14 Kasım 1923'te ya-

yınladığı bir emirle kadınların *bütünüyle* 10 Rus pound'unu (4.1 kilogramı) aşan yükleri taşımak ve kaldırmaktan oluşan işlerde çalışmasını yasaklamıştı. 40 pound'a (15.4 kiloya) kadar yüklerin taşınması ancak bu işin kadının normal işiyle doğrudan ilişkili olduğu hallerde ve iş gününün üçte birini aşmıyorsa mümkündü.[69] Bugün bu maddelerin hiçbiri yürürlükte değildir. Örneğin kadınlar madenlerde, genellikle ocaklardaki en ağır işlerde çalışmaktadır ve Sovyet makamları bunu büyük bir adım olarak göstermektedirler. Aynı şey inşaat sanayiinde ağır yüklerin taşınması, limanlarda yükleme ve boşaltma işleri, demiryolu yapımı vb. için geçerlidir.

1932 yılında Çalışma Komiserliği'nin Bilim Konseyi, çeşitli kömür bölgelerinde meslek hastalıkları konusunda araştırma yapmakla yükümlü dört kurumdan yeraltında çalışmanın kadınlar üzerindeki etkilerini incelemelerini istedi. Bunun üzerine Kafkasya kömür bölgesindeki araştırma kurumu, 148'i yerüstünde ve 444'ü yeraltında çalışan 592 kadın maden işçisini bilimsel bir incelemeden geçirdi ve yeraltında çalışmanın gebe kadınlar için yerüstünde çalışmaktan daha zararlı *olmadığı* sonucuna vardı. Üstelik, "bu araştırmayı yapmakla sorumlu tüm kurumların ortak onayı, çeşitli yeraltı faaliyetleri dahil olmak üzere kömür madenlerinde kadın işçilerin sayılarında önemli bir artışın, kadın fizik yapısına herhangi bir zarar getirmeksizin mümkün olduğu" şeklindeydi.[70] Rus basınının da gösterdiği gibi, bugün kadınlar madenlerde, yükleme ve kesme dahil olmak üzere her türlü işi yapmaktadırlar. Bir yazı bunu şöyle dile getirmiştir: "Donetz havzasında ilk kez kadınlardan oluşan bir yükleme takımı oluşturulmuştur. Babicheva Bölüğü'ndeki on kadından her biri, şimdi günde ondört ile onbeş ton arasında kömür yüklemektedirler. Bu takımın, Paulina Tantsyura adında kendi kesim makinası operatörü vardır."[71]

Diğer bir resmi yazar 1937'de şöyle der: "İşin en ilgi çekici yanı, Sovyet kadınının kapitalist toplumlarda kadınlara kapalı olan ve kapitalist ülkelerde kadınların 'doğaları gereği' hariç tutuldukları, erkeğin işi olarak kabul edilen sanayi kollarında yer kazanmış olmaları ve yer kazanmaya devam ediyor olmalarıdır. Örneğin, kapitalist maden sanayilerinde kadınlar yok denecek kadar az bir rol oynarlar. Kadın işçilerin made sanayilerinde tüm çalışanlara oranı Fransa'da (1931) %2.7, İtalya'da (1931) %1.8, Almanya'da (1932) %1.0, ABD'de (1930) %0.6 ve İngiltere'de de %0.6'dır. SSCB'de kadınlar maden sanayiinde çalışan-

ların tümünün %27.9'unu oluşturur. İnşaat sanayi de buna benzer bir durumdadır. Bu işkolunda yukarıda adı geçen ülkelerdeki rakamlar %0.5 (İtalya) ile %2.9 (Almanya) arasındadır. SSCB'de ise kadınlar %19.7'yi oluştururlar. Metal sanayiinde rakamlar %3.0 (ABD) ile %5.4 (İngiltere) arasında değişir. SSCB metal sanayilerinde tüm işçilerin %24.6'sı kadındır."[72] Bu Stalinist yazarın sözünü etmediği bir diğer şey ise, SSCB'den başka madenlerde çok sayıda kadının çalıştığı iki diğer ülkenin —Hindistan ve Japonya— daha olduğudur,[73] ki her ikisinde de çalışma koşullarının son derece kötü olduğu bilinir.

Demiryolu yapımında çalıştırılan kadın işçilerin kötü çalışma koşulları hakkındaki şu gözlem, o zamanlar Stalin'in rejiminin bir taraftarı olan Charlotte Haldane'in kaleminden çıkmıştır:

> Archangel'da liman boyunca beş mil kadar uzunlukta hafif bir demiryolu döşenmesi gerekiyordu... Bunun tamamen kadınlar tarafından yapıldığını izledim. Demiryolu, uçları da dahil olmak üzere, kırksekiz saatte tamamlandı. Gece gündüz, gündüzleri gün ışığında ve geceleri lamba altında çalıştılar. Neredeyse sürekli kar yağıyordu ve hava son derece soğuktu, fakat bu çalışmalarını hiç etkilemedi. Tüm yük kontrolörleri de kadındı. Yirmi dört saatlik vardiyalar halinde çalıştılar. İş saatlerinde seyrek olarak bir iki saatlik kısa aralar veriyorlardı ve bu zamanlarda limanda tahta bir kulübeye çekiliyor, lahana çorbalarını ve kara ekmeklerini yiyorlar, suni çaylarını içiyorlar, elbiselerini çıkarmadan rahatsız bir biçimde uyuklamaya çalışıyorlar ve sonunda işlerine dönüyorlardı.[74]

Gene Stalin taraftarlarından Hindus ise şunları anlatmıştır:

> Rus hayatının olağanüstü yanlarından biri, kadınların günlük işçiler arasındaki yeridir. Bunlar kazma kürekle çalışırlar, ağır yükler taşırlar, el arabalarını sürerler. Moskova'da yeraltı geçitleri yapılırken kadınlar yeraltında erkeklerle yan yana çalıştılar. Her şehirde tuğla dizen, çatı onaran, diğer ağır inşaat işleri yapan kadınlar görmek mümkün. Bu işlerde kadınlar, gece vardiyalarında da aynı gündüz vardiyalarındaki kadar göze çarpıyorlar.[75]

Bu raporlarla karşılaştırıldığında, Stahanov'un, "Sovyet halkı için iş bir zevk olmuştur" sözleri[76] nasıl da ironik bir ifadeye dönüşüyor.

Angarya

Rusya'da çeşitli biçimlerde ve derecelerde angarya vardır. Örneğin, kolhoz başkanı ile fabrikalar, madenler ve taşıma işletmeleri arasında, kolhozun belirli bir sayıda işçi sağlamasını öngören anlaşmalar yapılır. Fakat bu bölümde bu çeşit angarya biçimleri üzerinde durmayacağız. Sadece, zorunlu angaryanın en aşırı biçimi, emeğin bir mal olarak alınıp satılmadığı çalışma kampları üzerinde duracağız, çünkü burada işçinin hiç bir yasal özgürlüğünün olmadığı yerlerdir.

Birinci Beş Yıllık Plan'ın başlamasına kadar angarya, Rusya ekonomisinde pek ciddi bir önemi olmayacak kadar kısıtlı bir düzeydeydi. 1928 yılında kamplarda sadece 30,000 mahkûm vardı ve otoriteler bunları zorla çalıştırmaya karşıydılar. 1927 yılında hapishaneler yönetiminin başındaki görevli şöyle yazmıştır: "Mahkûm emeğinin sömürülmesi, bunlara "alın teri" döktürülmesi, hapishanelerde üretim örgütlenmesi, her·ne kadar ticari bir bakış açısından kârlı bir şey olsa da ıslah edici olmaktan çok uzaktır —Sovyet hapishanelerinde bunun yeri yoktur."[77] Bu dönemde tüm mahkûmların toplam üretimi, onların bakım giderlerinin ancak küçük bir bölümünü karşılamaya yetecek durumdaydı.

Ancak Beş Yıllık Plan'ın yürürlüğü girmesiyle durum tamamen değişti. "Kiselyov-Gromov, ki kendisi kuzeydeki çalışma kamplarında görev yapmış eski bir GPU görevlisidir, 1928 yılında kamplarda sadece 30,000 kişi olduğunu söyler... 1930'da kampların tamamındaki toplam mahkûm sayısını 662,257 olarak verir."[78] Mevcut verilere dayanarak Dallin, 1931 yılında çalışma kamplarında yaklaşık iki milyon, 1933-35'te beş milyon civarında ve 1942'de sekiz ile onbeş milyon arasında mahkûm bulunduğu sonucuna varmıştır.[79] Bir zamanlar Yugoslav Komünist Partisi başkanı ve Rus çalışma kamplarında çok seneler geçirmiş biri olan Anton Ciliga, 1930'larda temizlik girişiminin doruğunda mahkûm sayısının yaklaşık on milyona ulaştığını tahmin etmiştir.[80]

SSCB'deki köle emeği kullanımının çapı, sadece Rus basınında çıkan ekmek hırsızlığı* gibi en basit suçlara verilen ağır ceza haberle-

* Aşağıda, *İnsanların Mülke Tabi Kılınması* bölümünde bu konuya tekrar döneceğiz.

riyle değil, dolaylı olarak seçmen istatistiklerinden de hesaplanabilir. Çalışma kampları mahkûmları hariç, onsekiz yaşını dolduran herkesin oy hakkı vardı. 1939 nüfus sayımına göre nüfusun %58.4'ü onsekiz yaşının üzerindedir. 1946 yılına kadar bu oran şüphesiz daha da yükselmiştir. Çünkü, ilk olarak, Litvanya ve Letonya gibi SSCB'ye bu dönemde katılan bölgelerde çocuk oranı SSCB'nin 1939 sınırlarında olduğundan daha azdır ve ikinci olarak, savaş sadece çocuklarda, büyüklerle karşılaştırıldığında daha çok ölüme neden olmakla kalmamış, aynı zamanda doğum oranlarında da büyük bir düşüşe neden olmuştur. Gene de 1946'da nüfusun onsekiz yaşının üzerindeki oranının 1939'dakiyle yaklaşık aynı olduğunu varsayacak olursak, 193 milyonluk toplam nüfus içinde bu yaş grubuna düşenlerin sayısının 112.7 milyon olması gerekir. Oysa bu yılki seçimlerde ancak 101.7 milyonun oy hakkı vardır. Bu hesaba göre, en az onbir milyonun çalışma kamplarında olması gerekir.

Çalışma kamplarının kitlesel karakterine işaret eden başka göstergeler de vardır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman Volga Cumhuriyeti, rejime sadakatsizlik suçlamasıyla feshedilmiş ve nüfusu, büyük olasılıkla çalışma kamplarına götürülmek üzere sürülmüştür.

SSCB'nin savaş sırasında Almanlar tarafından işgal edilen bölgelerinde aynı şekilde bazı cumhuriyetler sonradan feshedilmiştir. Bu feshedilme olaylarının basında sözü bile geçmez. Ancak 17 Ekim 1945'te *Pravda* yaklaşan genel seçimler için seçim bölgelerini yayınladığı zaman bazı cumhuriyetlerin kimbilir ne zaman ortadan kalktığı belli olmuştur. Bunlar özerk Kırım-Tatar Cumhuriyeti, Kalmuk Cumhuriyeti, Çeçen-İnguş Cumhuriyeti ve özerk Karaçay bölgesidir.[81] Ayrıca, Balkarlar'ın sürülmesinden sonra özerk Kabarda-Balkar Cumhuriyeti Kabarda Cumhuriyeti haline gelmiştir.[82] Bu bölgelerin toplam nüfusları iki milyondan fazlaydı. Bunlara ne olduğu konusunda hiç bir resmi bilgi yoktur. Büyük olasılıkla bunlar da çalışma kamplarına gönderilmişlerdir.

Rusya'daki köle emeğinin çapı hakkında Sovyet resmi kaynaklarındaki en açık ipucunu ise *1941 Yılı SSCB Ulusal Ekonomik Gelişme Devlet Planı* vermektedir.[83] Bu kaynağa göre NKVD'nin çalıştırdığı tüm işletmelerdeki toplam üretimin değeri 1941 yılı için, 1926/27 fiyatlarıyla, 1.969 milyar ruble olarak planlanmıştır.[84] Toplam mahkûm emeğinin tüm değerinin 3.8 milyon olduğu 1925 yılından[85] bu yana

bu muazzam bir ilerlemedir —500 kattan daha büyük bir artış! Eğer 1941 yılında mahkûm başına düşen üretimin 1925 yılındakiyle aynı olduğunu varsayacak olursak, bu artış onbeş milyon kadar çalışma kampı işçisi anlamına gelir. Büyük olasılıkla 1941 yılında kamplardaki işçi üretkenliği 1925 yılındakinden oldukça fazladır ve gene büyük bir olasılıkla NKVD işletmelerinin "sabit 1926/27 fiyatlarıyla" hesaplanan üretim tahminleri biraz abartılmıştır. Fakat bunlar için gereken düzeltmeleri yaptıktan sonra bile çalışma kamplarında *milyonlarca* insan bulunduğu şüphesizdir.

Kamplarda tam olarak kaç köle işçinin olduğunu hesaplamanın imkânsızlığı, bu konuda hiç bir resmi istatistik bulunmamasındandır. 1930'ların başlarına kadar mahkemeler, hapishaneler ve mahkûmlar konusunda yığınla istatistik yayınlanıyordu, fakat o zamandan beri bu tür rakamların yayınlanması tamamen durdu. A.A.Gertsenzon tarafından yazılmış olan *Mahkeme İstatistikleri* başlıklı bir kitabın (Moskova, 1948) ABD, İngiltere, Almanya, Kanada, Hindistan, Belçika, Danimarka, Finlandiya, İtalya, Yunanistan, Hollanda, Avusturya, İsveç, İsviçre ve Norveç için tüm gerçek rakamları verirken SSCB için hangi yıllar olduğunu söylemeden, yıl I, yıl II vb. diye ve hangi bölgeler olduğunu söylemeden, bölge I, bölge II vb. diye sayılar vermiş olması hiç şaşırtıcı değildir. Kitap bu bölgelerde 4.7 milyon nüfus olduğunu söyler. Bu rakam SSCB'nin toplam nüfusunun çok küçük bir parçası olduğu için ne tam rakamları, ne de genel eğilimleri buradan çıkarmak mümkün değildir.

Ayrıca, yayınlanan 1939 sayım sonuçlarının, nüfusun bölgelere göre dağılımını vermemesi de çok anlamlıdır. Sayım tablolarının her zaman olağan bir parçası olan bu çeşit veriler, çalışma kamplarındaki insan sayısının, aşağı yukarı kusursuz bir şekilde hesaplanmasına olanak sağlamış olurdu, çünkü öyle bölgeler vardır ki, buralarda hemen hemen hiç özgür nüfus bulunmadığı kesinlikle bilinmektedir.

Rusya'nın çalışma kamplarında çocukların, annelerin, gebe kadınların, yaşlı kadın ve erkeklerin bulunduğunun açık kanıtı 27 Mart 1953 tarihli af yasasıdır. Bu yasa, "10 yaşından küçük çocuğu olan kadınları, 55 yaşın üstündeki erkekleri ve 50 yaşın üstündeki kadınları ve aynı zamanda ağır, çaresiz hastalığı olan mahkûmları" hapishanelerden ve çalışma kamplarından salıvermektedir.[86]

Köle emeği genellikle üretkenliği çok düşük bir emektir. Rus hükü-

metinin bunu, böylesi muazzam çapta kullanmasının nedeni, kısaca, ileri Batı Avrupa ülkeleri ve ABD ile karşılaştırıldığında Rusya'nın işgücü açısından değil, sermaye açısından yoksul olmasıdır. Aynı zamanda, bunun tam tersine bir mantıkla, belirli bölgelerde ve sanayilerde işçi azlığının yarattığı darboğazı böylece gidermeye hizmet etmektedir. Tarihin tüm dönemlerinde, ondördüncü yüzyılda ve onbeşinci yüzyılın başlarında ve gene onyedinci yüzyılda Batı Avrupa'da olduğu gibi, işgücü ne zaman kıt olmuşsa devlet işçilerin dolaşımına yasal kısıtlamalar getirmiştir. Stalin'in kamplarındaki köleler, geleneksel kapitalizmin "işsizler ordusu"nun kaba bir çeşididir, yani, diğer işçilere "gözdağı" vermeye hizmet eder. Ayrıca unutmamak gerekir ki, SSCB'de yapılması gereken birçok oldukça tatsız iş vardır (örneğin ülkenin en kuzeyinde) ve serbest veya yarı-serbest işçilere bile bunları ancak çok cazip mükâfatlar karşılığı yaptırmak söz konusu olabilir. Verim her ne kadar olağanüstü düşük olursa olsun, angarya böyle yerlerde en ucuz ve hatta tek olası yöntemdir. Sibirya'da angaryayla yapılan yeni bir demiryolu hattındaki faaliyeti anlatan *İzvestiya*'daki şu satırlar bunu çok iyi göstermektedir: "Şimdiye kadar inşaat mevsiminin yılın yüz gününü geçmediği sanılırdı. Kış çok kötü, ısı sıfırın altında 50°. Fakat inşaat işçileri bu şartlar altında bile hiç kesintisiz tüm yıl boyunca çalışmanın mümkün olduğunu kanıtladılar".[87]

Bu bölümü sona erdirirken Vişinski'nin sözlerini unutmak mümkün değil: "Bizim için iş disiplinini sağlayan, kapitalist ülkelerde olduğu gibi para cezaları veya ağır ceza tehditleri değil, çalışma şevki, sosyalist bilinç ve devlete, anavatana ve Sovyet halkına karşı yüce bir görev duygusudur."[88]

Tüketimin Birikime Tabi Kılınması—İşçilerin Üretim Araçlarına Tabi Kılınması

Kapitalizmde kitlelerin tüketimi birikime tabidir. Bazen tüketim, birikim ile aynı anda artar, bazen birikim artarken tüketim düşer; fakat her zaman, her konumda, temel ilişki aynıdır.

Ekim Devrimi'nden sonra Rus tarihine bakacak olursak, Beş Yıllık Plan'ın başlamasına kadar bu ilişkinin söz konusu olmadığını, ancak bundan sonra acımasız bir şekilde ortaya çıktığını görürüz.

Aşağıdaki tablo bunu açıkça göstermektedir.[89]

Üretim ve tüketim maddelerinin toplam sanayi üretimindeki payları (%)

	1913	1927-8	1932	1937	1940	1942 (plan)
Üretim araçları	44.3	32.8	53.3	57.8	61.0	62.2
Tüketim araçları	55.7	67.2	46.7	42.2	39.0	37.8

Bu rakamlar bile gerçeği tümüyle yansıtmamaktadır, çünkü çok büyük bir olasılıkla bu resmi rakamların gerektiği gibi hesaba katmadığı şu tür gerçekler söz konusudur: Tüketim vergileri genellikle tüketim maddelerine yüklenirken devlet yardımlarının hemen tamamı üretim araçlarına ayrılmaktadır (aşağıda bu konuya tekrar döneceğiz) ve dolayısıyla fiyat sistemi çarpıtılmaktadır.

Tüketim maddeleri üretimi hacmindeki gerçek değişiklikleri gösteren veriler son derece yetersizdir ve dolayısıyla bunları değerlendirmekte büyük zorluklarla karşılaşmaktayız.

Örneğin ekmek gibi maddeleri hesaba katmak makul olamaz, çünkü buradaki artış, toplam üretimdeki artışın göstergesi değil, istatistiklerin kapsamına girmeyen ev üretiminden, istatistiklerin kapsamına *giren* sanayi üretimine dönüşümün göstergesidir.[90]

	1913	1928/9	1932	1937	1945	1949	1950
Pamuklu mallar (milyar metre)	2.9	2.74	2.7	3.4	1.7	3.7	3.8
Yünlü mallar (milyon metre)	95.0	96.6	91.3	108.3	56.9	153.9	167.0
Deri ayakkabı (milyon çift)		23.2	82.0	164.2	60.0	156.0	205.0
Ham şeker (bin ton)	1290.0	1340.0	828.0	2421.0			2522.0
Kâğıt (bin ton)	197.0	316.0	478.5	831.5			
Çorap (milyon çift)			154.0	401.0	83.0	340.3	
Keten (milyon metre)		162.0	130.0	278.0			
Sabun (bin ton)			357.2	495.0			866.0

Yukarıdaki tablonun gösterdiği gibi, ayakkabı, kâğıt ve şeker dışındaki tüketim maddeleri üretiminde ancak çok az bir artış olmuştur.

Rakamları değerlendirmeye gelince, unutmamak gerekir ki, her ne kadar 1913 rakamları SSCB'nin devrimden sonra daralan sınırlarına göre yeniden derlenmişse de, 1945 ve 1949 rakamları, savaş sonrası önemli ölçüde genişlemiş sınırlara göre aynı şekilde yeniden düzenlenmemiştir. (Hatırlanacağı gibi, 1939'dan başlayarak, Rusya Litvanya'yı, Letonya'yı, Estonya'yı, Polonya'nın doğusunu vb. ilhak etmiştir.) Ayrıca, en azından 1928'e kadar tüketim maddeleri üretiminde, çok küçük fabrikaların önemli katkısı olmuştur. 1929 yılında büyük çaplı fabrikalar —bunlar, otuzdan fazla işçi çalıştıran veya onbeşten fazla kişiyi meşgul tutacak hareket gücüne sahip yerler olarak tanımlanırlar— toplam 3.2 milyon kişi çalıştırırken, küçük çaplı sanayilerde 4.5 milyon kişi çalışmaktaydı.

Ancak Beş Yıllık Plan dönemlerinde bu şekilde üretilen maddeler, Stalinist istatistiklerin dışında tutulmuşlardır. Deri ayakkabı üretiminde (kâğıt üzerindeki) muazzam artışın nedeni bu olabilir, yoksa bu artışı, bilinen mevcut deri arzıyla uyuşturmak mümkün değildir. Büyük kolektifleştirme girişimininden sonra yıllık hayvan kesimi sayısı daha önceki kesim sayısına asla erişemez, çünkü 1929'daki toplam hayvan rakamlarına yeniden erişilmesi ancak 1938 sonrasına rastlar. (1929'da 68.1 milyon sığır bulunurken, 1938'de bu sayı 63.2 milyondur; koyun ve keçi rakamları her iki yıl için sırasıyla 147.2 milyon ve 102.1 milyondur.)[91] Üstelik, post, tulum ve deri ihracatındaki dış ticaret fazlası 1927-28'de 45.3 bin ton, 1939'da ise sadece 15.6 bin tondur.[92] Açıktır ki, deri arzı azalırken deri ayakkabı imalatını çoğaltmak için bir mucize gerekir. Çorap konusunda ise son derece önemli bir gerçek gözden kaçırılmaktadır: bunun çoğunluğu önceden esnaf tarafından üretilmekteydi. Kâğıda gelince, hükümetin propaganda gerekleri, yönetim gerekleri ve sanayileşmeye bağlı kültürel gerekler nedeniyle bunun üretiminin çok büyük çapta *arttığından* hiç şüphe yoktur.

Çeşitli Beş Yıllık planlardaki tüketim maddeleri üretimi hedefleriyle, üretim araçları üretimi hedeflerini yan yana koymak, tüketimin birikime tabi olduğunu göstermek için yeterlidir. Görülecektir ki, Sovyet hükümeti bir taraftan her Beş Yıllık Plan'da tüketim araçlarında bir

artış vadederken, öte yandan yeni Plan'ın gerçek hedefini bir önceki Plan'ın hedefini aşmayan bir üretim hacmi düzeyinde planlamaktadır. Aşağıdaki tablo bunu açıkça göstermektedir:[93]

Sırasıyla Beş Yıllık Planlar'ın dönem sonu üretim hedefleri

Tüketim araçları	**1.**	**2.**	**3.**	**4.**	**5.**
Pamuklular (milyar m.)	4.7	5.1	4.9	4.7	6.1
Yünlüler (milyon m)	270.0	227.0	177.0	159.0	257.0
Keten (milyon m)	500.0	600.0	385.0		
Çorap (milyon çift)		725.0		580.0	
Ayakkabı (milyon çift)	80.0	180.0	258.0	240.0	318.0
Sabun (milyon ton)		1000.0	925.0	870.0	
Şeker (milyon ton)	2.6	2.5	3.5	2.4	4.3
Kâğıt (bin ton)	900.0	1000.0		1340.0	1740.0
Nebati yağ (bin ton)	1100.0	750.0	850.0	880.0	1372.0
Üretim araçları					
Elektrik (milyar kw/saat)	22.0	33.0	75.0	82.0	162.5
Kömür (milyon ton)	75.0	152.5	243.0	250.0	372.0
Pik demir (milyon ton)	10.0	17.4	22.0	19.5	34.1
Çelik (milyon ton)	10.4	17.0	28.0	25.4	44.2
Petrol (milyon ton)	21.7	46.8	54.0	35.4	69.9

Ancak, "1950 yılında 4.7 milyar metrelik pamuklu mallar düzeyine erişeceğiz" diye övünen Rus hükümeti, aynı sözü yirmi yıl önce, SSCB'nin nüfusu şimdikinden elli milyon kadar daha az iken vermiş olmaktan utanmıyordu, çünkü polis ve progandanın gücü, halkın hafızasını da tüketim malları kadar kıt tutabiliyordu.

Öte yandan, gerçek üretim düzeylerine bakacak olursak görürüz ki, tüketim maddeleri *hedefleri* sadece sermaye malı hedeflerinden çok daha alçakgönüllü olmakla kalmamakta, (gene resmi rakamlara göre) bu hedeflerin *gerçekleşme oranları* konusunda da tüketim maddeleri üretimi çok geride kalmaktadır:

Birinci, İkinci ve Dördüncü Beş Yıllık Planlarda planlanan artışların gerçekleşme oranları (%)[94]

Üretim araçları	1.	2.	4.
Kömür	72.3	71.5	112.9
Ham petrol	107.1	33.6	154.5
Elektrik	49.1	93.5	124.6
Pik demir	43.3	83.8	97.8
Çelik	24.4	106.4	126.8
Çelik hadde	19.3	100.0	163.8
Çimento	36.3	49.1	95.7
Tüketim araçları			
Pamuklular	-3.0	31.0	-8.8
Yünlüler	-3.3	10.6	119.3
Ayakkabı	26.1	83.3	0.0
Kâğıt ve mukavva	32.2	52.1	72.3
Kibrit	1.6	25.4	—
Sabun	36.9	21.7	96.7

Bir Yanda Sermaye, Öte Yanda Yoksulluk Birikimi

Aşağıdaki tablodan görüleceği gibi, 1928 yılına kadar, devletleştirilmiş ekonomideki yavaş sermaye birikimi, artan bürokratikleşmeye rağmen, yoksulluğu beraberinde getirmemişti:

Büyük sanayide sermaye

Yıl	Milyon ruble 1926/7 fiyatlarıyla[95]	Endeks 1921=100	Yıl	Gerçek Ücretler[96]
1921	7930	100	1913	100
1922	7935	100.1	1922/3	47.3
1923	7969	100.5	1923/4	69.1
1924	8016	101.1	1924/5	85.1
1925	8105	102.2	1925/6	96.7
1927	9151	115.4	1926/7	108.4
1928	9841	124.1	1927/8	111.1
			1928/9	115.6

Yani, Profesör Prokopovicz'in hesaplarına göre bile, ki Kerenski hükümetinde bakanlık yapmış böyle birisini kimse Bolşevikler lehine hile yapmakla suçlayamaz, 1928-29 döneminde Rus işçilerinin gerçek ücretleri, savaş öncesi durumdan %15.6 daha yüksektir. Aynı zamanda çalışma saatleri %23.3 kısalmıştır. Eğer toplumsal hizmetleri de hesaba katacak olursak gerçek ücretlerdeki artış daha da belirgin hale gelir. Bu tablonun gösterdiği diğer bir şey ise şudur: Beş Yıllık Planlar'ın başlamasından önceki birkaç yıl içinde, bürokrasinin kendisi güçlendikçe gerçek ücretlerin artışı neredeyse durmuştur ve artış hızı, birikim oranının biraz gerisinde kalmaya başlamıştır.

Beş Yıllık Planlar'ın başlamasıyla birlikte durum tamamen değişti. Bu andan sonra, birikim muazzam bir şekilde artmaya başladı, öte yandan kitlelerin yaşam düzeyleri ise sadece buna ayak uyduramamakla kalmadı, 1928 ile karşılaştırıldığında mutlak rakamlarla düşüş göstermeye başladı. Aşağıdaki tablo sermaye birikimi hızını gösterir:[97]

Sermaye yatırımı
(cari değerlerle milyar ruble)

	Toplam	Sanayide
1923/4-1927/8	26.5	4.4
1928/9-1932	52.5	24.8
1933-1937	114.7	58.6
1938-1942 (Plan)	192.0	111.9
1946-1950 (Plan)	250.3	

Bu dönem boyunca rublenin değer kaybını hesaba katacak olursak bile muazzam bir sermaye birikiminin gerçekleşmiş olduğu görülüyor. 1933 fiyatlarıyla Rus sanayinin sabit sermayesi 1928 yılında 10.3 milyar rubleden 1932 yılında 22.6 milyar rubleye ve 1937'de 59.9 milyar rubleye çıkmıştır.[98]

Rus otoriteleri 1928 yılından sonra gerçek ücretler endeksini ve yaşam pahalılığı endeksini, 1931'den sonra ise toptan ve perakende fiyatlar endeksini yayınlamayı durdurdular. Dolayısıyla, gerçek ücret düzeyindeki değişiklikleri hesaplamak oldukça zor. Ancak tüm diğer mevcut veriler, Beş Yıllık Planlar'ın başlamasından sonra genel olarak bu düzeyin artmadığını göstermektedir. Örneğin, ortalama ücretin alım gücünün, yiyecek fiyatları ile ölçülmesi şu oranları vermektedir:[99]

Yıl	Aylık maaşa düşen "çarşı sepeti" sayı olarak	endeks
1913	3.7	100
1928	5.6	151.4
1932	4.8	129.7
1935	1.9	51.4
1937	2.4	64.9
1940	2.0	54.1

Ücretlerin alım gücünün, yiyecek fiyatlarıyla ifadesindeki değişikliklerin bu hesabı, bazı gıda maddelerinin nüfus başına gerçek tüketimini gösteren istatistikler tarafından da doğrulanmaktadır.

Nüfus başına yıllık süt ve et tüketimi (kilogram)[100]

Yıl	Süt			Et		
	Toplam	Kır	Kent	Toplam	Kır	Kent
1927-8	189	183	218	27.5	22.6	29.1
1932	105	111	85	13.5	10.3	21.8
1937	132	126	144	14.0	8.5	25.5

1937'de Rusya'da, örneğin et tüketiminin ondokuzuncu yüzyılın sonlarında Almanya ve Fransa'daki et tüketimi ile bir karşılaştırması, SSCB'de yiyecek tüketimi düzeyinin ne kadar düştüğünü gösterir. 1898'de Berlin'de nüfus başına et tüketimi 61 ile 68 kilogram arasında ve 1880-89 arasında Breslau'da ortalama 39 kilogramdı. Fransa'da durum 1852'de şöyleydi: Paris'te tüketim 79.31 kilogram, diğer şehirlerde 58.87 kilogram, köylerde 21.89 kilogram, Fransa'nın tümünde 33.05 kilogram.[101]

Sınai tüketim maddelerinin tüketimi konusunda ise Sovyet kaynaklarından şu bilgileri çıkarmak mümkündür.

Jasny, pamuklu mallar ve ayakkabı üretimi hakkındaki resmi rakamlara dayanarak ve ordunun, iş elbiselerinin vb. aldığı pay konusunda da Voznesenski'nin söylediklerini[102] hesaba katarak bu malların sivil tüketimi konusunda şu sonuçları çıkarır:

"Özel tüketim için kişi başına düşen pamuklu miktarı 1927-28'de 15.2 metreden 1940'ta 10 metrenin altına düşmüştür."[103] Her ne kadar

kişi başına düşen ayakkabı sayısı 1927-28'de 0.40 çiftten 1940'da 0.83 çifte çıkmışsa da, aynı dönem içinde "deri kıtlığı nedeniyle ayakkabıların kalitesinde büyük düşüş"[104] olmuştur. Ordu, iş elbiseleri vb. hariç olmak üzere kişi başına düşen yünlü mallar tüketimi, 1929'da 0.66 metre ve 1937'de 0.65 metredir; (ham) şeker tüketimi ise 1929'da 8.5 kilogram ve 1937'de 14.7 kilogramdır.[105]

Bu rakamların ne kadar düşük olduğunu görmek için diğer ülkelerdeki tüketim mallarının miktarına kısaca bakmak yeterlidir: Aynı yıl, 1937'de, İngiltere'de kişi başına 60 metrekare pamuklu mal, 7.4 metre yünlü mal ve 2.2 çift deri ayakkabı üretilmiştir. Böyle acı gerçekler ortadayken Gosplan'ın eski başkanı Kuybişev'in, Onyedinci Parti Konferansı'ndaki (Ocak 1932) şu sözleri olsa olsa soğuk bir şaka olarak söylenmiş olmalı:

> İkinci Beş Yıllık Plan'da yiyecek üretiminde, hafif sanayilerde ve tarımda, tüketim düzeyini en az 2-3 kat arttıracak üretim düzeylerini sağlamanın kesinlikle gerekli olduğuna inanıyoruz... 1937 tüketim düzeyinin yaklaşık bir hesabı bu yıl içinde Sovyetler Birliği'nin, tüketim düzeyi açısından, dünyadaki en ileri ülke olacağını söylememize olanak tanımaktadır.[106]

İşçilerin yaşam düzeylerinin, sermaye birikiminin gereklerine tabi tutulmasının en aşırı ifadelerinden birini ise Rus halkının konut koşullarında görmek mümkündür.

Aşağıdaki tablonun gösterdiği gibi, hükümetin ve kooperatiflerin konut inşa planları Beş Yıllık Planlar'ın başlamasından beri hiç bir zaman yerine getirilememiştir:[107]

Konut inşası	Hedef (milyon	Gerçekleştirme metrekare)	% Gerçekleştirme
Birinci Beş Yıllık Plan	53	22.6	42.6
İkinci Beş Yıllık Plan	61.4	26.8	43.9

Üçüncü Beş Yıllık Plan ise savaş nedeniyle yarıda kalmıştır, bu nedenle bu kez konut inşa hedefinin ne derece yerine getirildiğini hesaplamak zordur.

Öte yandan şehir nüfusları çok süratli artmaktadır. Dolayısıyla, konut inşa hedeflerinin yerine getirilememesi kaçınılmaz olarak, şehirler-

de, kişi başına konut alanının zaten yetersiz olan 1928 standartlarının bile altına düşmesi anlamına gelmiştir:[108]

		Şehirlerde konut miktarı*	
Yıl	Kent nüfusu (milyon)	Toplam (mil.metrekare)	Kişi başına (metrekare)
1923	18.9	118.4	6.2
1927-8	26.3	160.2	6.1
1932	39.7	185.1	4.66
1937	50.2	211.9	4.5
1939	55.9	225.0	4.0

Tablonun kapsadığı tüm dönem boyunca mevcut konut alanı 1947'deki resmi bir bildiriye göre 8.25 m^2 olarak tespit edilen[109] asgari sağlık standartlarının çok altındadır.

1949'da bazı diğer ülkelerde kişi başına düşen konut alanları şöyledir: Danimarka'da 21 m^2, İrlanda'da 17 m^2, İsveç'te 23 m^2, Belçika'da 15 m^2, Fransa'da 23 m^2, Yunanistan'da (tahmini) 16 m^2, İtalya'da 12 m^2.[110]

Bir karşılaştırma daha yapmak gerekirse, İngiltere'de yeni binalarda hane başına asgari 51-88 m^2'den azına izin verilmez.[111]

Kişi başına ortalama konut alanındaki düşüş Moskova, Leningrad ve yeni kurulan sanayi merkezlerinde diğer yerlerden daha belirgindi.

Sovyet Haberleri'nde Sovyet konut koşullarını öven bir yazı Moskova'dan şöyle söz etmektedir: "Konut inşasında Sovyetler Birliği'nin kaydettiği ilerleme hakkında bir fikir, çağdaş şehircilikte bir model olan Moskova örneğinden edinilebilir. Sovyet iktidarından bu yana Moskova'da yaklaşık 5.9 milyon m^2'lik, ya da devrimden önce şehrin tüm tarihinde yapılanın yarısı kadar daha konut inşa edilmiştir. Moskova'da konut inşası her yıl artmaktadır."[112] Ancak bu resmi yayının çok dikkatli bir şekilde gözardı ettiği bir gerçek, Moskova nüfusunun konut inşasından daha da hızlı büyüdüğüdür. 1912 yılında şehirde 1,600,000 kişi yaşamaktadır ve 11,900,000 m^2 konut vardır, yani kişi başına ortalama 7.4 m^2 düşer. 1939 yılında 4,137,000 kişi ve 17,400,000 m^2 konut vardır, ki kişi başına ortalama sadece 4.2 m^2 eder; ve 1950 yılına gelindiğinde şehir nüfusu 5,100,000'e fakat konut alanı sadece 18,600,000 m^2'ye çıkmıştır, ki bu da kişi başına ortalama 3.65 m^2 demektir.

* Mutfak, banyo, hol vb. alanlar hariçtir.

Beş Yıllık Planlar kapsamında yapılan konutlar son derece ilkeldir. Örneğin, 1935'te inşa edilen tüm şehir evlerinin %32'sinin suyu, %38'inin kanalizasyonu, %92.7'sinin gazı ve %54.7'sinin merkezi ısıtması yoktur.[113] 1939 yılında RSFSC'de (ki en iyi konut binalarının çoğu bu cumhuriyettedir) şehir sovyetlerinin denetimindeki yeni evlerde belirli gereçleri bulunan konut oranları şöyledir: suyu olan %60.5, kanalizasyonu olan %43.7, merkezi ısıtması olan %17.5, elektriği olan %93.8, banyosu olan %11.7.[114] Öte yandan, en temel toplumsal gereklerden tamamen mahrum olan şehirler vardır. Örneğin, Dördüncü Beş Yıllık Plan döneminde, aralarında Archangelsk (1939 nüfusu 281,091), Tomsk (nüfusu 141,215), İrkutsk (nüfusu 243,380) ve Kherson'da (nüfusu 97,186) bulunan onüç şehre kanalizasyon bağlandığını keşfetmek oldukça şaşırtıcıdır.[115] 2,354 şehir ve işçi yerleşim merkezinden sadece 460'ının suyu, 140'ının kanalizasyonu ve 6 tanesinin gazı vardır.[116]

"SSCB'deki konut yapımının hız ve ölçeğinin dünyanın hiçbir yerinde paraleli yoktur", ve gene bundan onbeş yıl kadar sonra söylenen, "Sovyetler Birliği'ndeki işçilerin konut koşulları hiçbir kapitalist ülkedeki koşullarla karşılaştırılamayacak kadar iyidir"[117] gibi resmi sözlerin "dayandığı" gerçekler bunlardır.

Sovyet Haberleri'ndeki, Rusya'da konut yapımının diğer ülkelerdekini aştığı şeklindeki iddia, aşağıdaki rakamların gösterdiği gibi son derece saçmadır. 1923 ile 1939 arasındaki onaltı yılda, Rus şehirlerinde ancak 106.6 milyon m^2'lik bir konut artışı olmuştur. Oysa İngiltere ve Galler'de sadece 1925-28 arasındaki dört yılda en az toplam 70 milyon m^2'lik konut yapılmıştır.[118]

Servet birikiminin aynı zamanda yoksulluk birikimi anlamına geldiği konusunda daha başka kanıt göstermeye gerek var mıdır?

Sanayiin Savaşa Tabi Kılınması

Savunma sanayinin çapı hakkında tam bir tablo çizmek çok zor. Savunmaya ayrılan harcamaların "toplumsal-kültürel refah" (eğitim, sağlık, fiziksel eğitim, emekli maaşları vb.) harcamaları ile aşağıdaki karşılaştırmasından[119] anlaşılacağı gibi, savunma bütçesi rakamları pek anlamlı değildir.

	Savunma	Toplumsal ve kültürel refah
1935	8.2	13.1
1936	14.9	20.0
1937	17.5	25.7
1938	23.2	35.3
1939	39.2	37.4
1940	56.1	40.9
1946	73.6	80.0
1947	66.3	106.0
1948	66.3	105.6
1949	79.2	116.0
1950	82.9	116.9
1951	93.9	118.9

Görüldüğü gibi 1940'ta, Nazi işgalinin hemen öncesinde, savunma bütçesi, toplumsal ve kültürel refaha ayrılan bütçeden çok az fazladır ve 1949'da, "soğuk savaş" çoktandır kıyasıya sürmeye başlamışken, daha azdır. Bu gerçekten anlaşılması güç bir durumdur.

Oysa bu tamamen istatistiksel olguya biraz açıklık kazandıran başka unsurlar var: (1) İçişleri Bakanlığı harcamalarının bir kısmı (NKVD veya MVD) askeri harcamalardır; (2) Cephane fabrikaları, askeri üs, kışla vb. yapımı harcamaları savunma bakanlığı dışındaki bakanlıkların bütçelerinde gösterilmektedir; (3) Askeri okul harcamaları Eğitim Bakanlığı bütçesinde gösterilir. Ama tüm bu etkenler ve benzeri açıklamalar savunma bütçesinin küçüklüğünü ancak bir dereceye kadar açıklar. Asıl neden, silah yapımının —suni olarak yaratılan— aşırı ucuzluğunda yatar. Tüketim maddeleri üzerindeki yüksek tüketim vergilerinin ve ağır sanayiye, özellikle silah sanayiine verilen büyük yardımların sonucu olarak, ağır sanayi malları ile ekonominin gerisini oluşturan sanayilerdeki mallar arasında fiyat ilişkisi, kökünden saptırılmıştır. Silah yapımında kullanılan makina araçlarının üretimine giden kömür ve çelik, silah yapımının kendisinde kullanılan kömür ve çelik, bütün bunların nakliyesi vb. büyük ölçüde devlet yardımına tabidir. Dolayısıyla, yardım mekanizması sayesinde silahlanmanın fiyatı giderek artan bir indirime uğramaktadır. Tüketim vergileri tüketim mallarının fiyatının üçte ikisini oluşturduğuna göre ve doğrudan ve dolaylı yardımların silahlanma harcamalarının gerçek fiyatını büyük bir ihtimalle yaklaşık üçte birine kadar düşürdüğünü hesaba katacak olursak, gerçekçi bir karşılaştırma yapmak için savunma harcamalarını dokuz

kat arttırmak ve bunu tüketim mallarının (toplumsal ve kültürel hizmetler dahil olmak üzere) toplamı ile karşılaştırmak gerekir. Bu yapılmadıkça ortadaki rakamlar gerçek dışı kalmaya devam eder. Örneğin, 1941 planı tüm savunma sanayilerinin üretimlerinin toplam fiyatının 40.3 milyar ruble olduğunu söyler, oysa bu durumda 46 milyar rublelik tekstil sanayii bile ondan büyük görünmektedir.[120]

Tüm güçlüklere rağmen, Cornell Üniversitesi'nden profesör M. Gardner Clark'ın incelemesi sayesinde Rus ekonomisinde silah üretiminin çapı hakkında nispeten gerçekçi bir tablo edinmek mümkün.

Clark, tamamen resmi verilere dayanarak, tüm Rus demir ve çelik üretimininin silah yapımında kullanılan bölümünü ve ayrıca silah fabrikalarının inşasında kullanılan bölümünü hesapladı. Araştırmasının sonuçlarını şöyle özetledi:[121]

SSCB'de silah sanayilerinde demir ve çelik tüketimi 1932-1938
(1.000 metrik ton ve yüzde olarak)

1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Silah yapımında tüketilen toplam tonaj						
1646.6	1378.1	2204.6	2667.69	2873.3	4019.1	4986.2
Makina yapımının yüzdesi olarak						
40.4	32.6	38.2	38.0	35.4	47.1	57.5
Toplam SSCB inşaat sektörünün yüzdesi olarak						
21.8	17.5	17.5	19.3	17.4	23.2	29.2
Silah fabrikalarının inşasında kullanılan toplam tonaj						
252.3	135.6	164.4	290.8	745.5	793.0	880.1
Makina yapımı fabrikalarının yüzdesi olarak						
45.8	65.9	72.8	73.4	82.5	84.5	94.3
Toplam SSCB fabrika yapımı sektörünün yüzdesi olarak						
17.2	12.8	11.3	13.5	21.8	24.7	30.6

Yani, daha 1932'de bile silah yapımı tüm demir ve çelik tüketiminin %21.8'ini kapsıyordu, ki savaş hazırlıklarının tam hızla sürdüğü 1938 yılındaki %29.2'lik oranla karşılaştırıldığında son derece yüksek bir rakamdır. Bunun yanı sıra, gene 1932'de silah fabrikalarının inşası, tüm makina yapımı fabrikalarının inşasında kullanılan demir ve çeliğin yaklaşık yarısını kullanıyordu ve 1938 yılına gelindiğinde, silah fabrikalarının inşası, tüm makina yapımı fabrikalarının inşasında kullanılan demir ve çeliğin %94.3'ünü kullanırken tüm diğer makina

yapımı fabrikalarının inşası neredeyse tamamen durmuştu.

Ayrıca, tüketim maddelerinin önemli bir kısmını da ordu almaktaydı. Örneğin Planlama Komisyonu (Gosplan) başkanı N.A.Voznesenski 1940'ta pamuklu malların sadece %46'sının ve ayakkabıların %79'unun "açık pazarda" satıldığını söylemiştir, ki dolayısıyla gerisi hemen hemen tamamıyla (fabrikalarda, taşımacılıkta vb., iş elbisesi olarak ayrılan küçük bir bölümü dışında) orduya gitmektedir.[122]

Sonuç olarak, silah sanayi Rusya'nın ekonomik sisteminde çok önemli bir rol oynar.

Emek Üretkenliği ve İşçiler

Bir işçi devletinde emeğin üretkenliğindeki artışın, işçilerin yaşam koşullarında bir iyileşmeyle paralel gelişmesi beklenir. Troçki'nin 1928'de dediği gibi, gerçek ücretler "sosyalist evrimin başarısının değerlendirilmesindeki başlıca ölçüt olmalıdır". "Sosyalist ilerlemenin ölçüsü iş koşullarındaki sürekli ilerlemedir." Öyleyse, Rusya'da işçi üretkenliğindeki artış ile işçilerin yaşam koşulları arasındaki ilişkiye bir bakalım.

	Emeğin üretkenliği[123]	Aylık ortalama maaşa düşen "çarşı sepeti"[124]
Yıl	Endeks	Endeks
1913	100	100
1928	106.0	151.4
1936	331.9	64.9

Yani, 1928'e kadar ücretler sadece savaş öncesi düzeyi geçmekle kalmadı, üstelik emek üretkenliğinden çok daha hızlı bir artış gösterdi. Oysa, 1928 ile 1936 arasında emek üretkenliği üç kattan daha fazla artarken gerçek ücretler aslında yarıdan fazla azaldı.

Rusya'daki emek üretkenliğini başka ülkelerdeki emek üretkenlikleri ile karşılaştırarak ve öte yandan, Rus işçilerinin yaşam koşullarını diğer ülkelerdeki işçilerin yaşam koşullarıyla karşılaştırarak da aynı sonuçlara varmak mümkün.

1913 yılında Rus sanayiinde ortalama emek üretkenliği ABD'ndekinin yaklaşık %25'i, Almanya'dakinin %35'i ve İngiltere'dekinin %40'ı kadardı. Rus sanayiinde emek üretkenliğini incelemek üzere 1937'de

kurulan bir Gosplan komitesi, bunun ABD sanayiindekinin %40.5'i ve Almanya'nınkinin %97'si olduğunu tespit etti.[125] bu hesapların abartılmış olduğunu, aslında Rus sanayiinde emek üretkenliğinin 1937'de ABD'dekinin %30'u, Almanya'dakinin %70'i ve İngiltere'dekinin de yaklaşık %70'i kadar olduğunu kabul etmek için fazlasıyla neden vardır. Bu sonuca nasıl vardığımızı anlatmak burada çok uzun sürer. Fakat, Gosplan komitesinin tespitleri bizim söyleyeceklerimizi geçersiz kılmak bir yana, aslında daha da güçlendirecek olduğu için bu konuyu daha açmanın gereği yok. Tekrar konuya dönecek olursak, Rus işçisi örneğin, bir İngiliz işçisinin ürettiğinin yaklaşık %70'ini üretiyor, ancak yaşam koşulları bundan da çok daha düşük.

Aşağıdaki tabloda Rus işçisinin ayda 500 ruble kazandığını varsayıyoruz, ki bu rakam 1950'de Dördüncü Beş Yıllık Plan'ın sonu için planlanan, tüm devlet çalışanlarının (bürokrasi dahil olmak üzere) ortalama ücretidir. Öte yandan, tüketim malları fiyatlarını, Rusya'da fiyatların en düşük olduğu 1. Bölge fiyatlarından aldık.[126] İngiltere için ise *işçilerin* ortalama haftalık geliri aynı tarihte 5.17 İngiliz sterlinidir.[127] Fiyat hesaplarımıza temel olarak da İngiliz Ticaret Odası'nın resmi rakamlarını aldık.

Ortalama haftalık ücretin satın alma gücü

	Birim	Rusya	Britanya
Buğday ekmeği, birinci kalite	pound	41.7	480.7
Buğday ekmeği, ikinci kalite	pound	63.3	-
Çavdar ekmeği	pound	91.0	-
Sığır eti	pound	9.0	79-127
Tereyağ	pound	4.1	77.2
Süt	pint	57-81	247.2
Şeker	pound	18.5	412.0
Yumurta	adet	82-115	706.3
Çay	pound	1.6	36.4
Kahve	pound	3.4	41.2
Bira	pint	14.4	88.2
Sigara	adet	464.0	618.0
Erkek ayakkabısı	çift	0.4	2-4.5
Kadın ayakkabısı	çift	0.4	1-4.0
Kadın ceketi, yarı yünlü	adet	0.6	1.1-2.3
Kadın çorabı, pamuklu	çift	16.2	25-27.0
Krepdöşin	yarda	1.4	23-25.0
Erkek takım elbisesi, yarı yünlü	adet	0.3	0.6-1.5

	Birim	Rusya	Britanya
Erkek takım elbisesi, yünlü	adet	0.1	0.2-0.3
Lastik ayakkabı	çift	2.6	9.5
Kadın elbisesi, pamuklu	adet	0.2	3.5-6.0
Kadın elbisesi, yünlü	adet	0.6	0.8-2.1
Kibrit	kutu	577.0	824.0
Tarak, kadın tuvalet malzemesi	adet	28.8	103-154
Gramofon	adet	0.12	0.6
Radyo (5'lik)	adet	0.20	0.17
Kol saati	adet	0.12	0.3-0.5

Eğer Rus sanayiindeki bir işçinin üretkenliği, İngiltere'deki bir işçinin üretkenliğinin beşte dördü kadarsa, öte yandan yaşam standardı İngiliz işçisininkinin dörtte biri ya da üçte biri kadarsa ve eğer İngiliz işçisinin sömürüldüğünü söylüyorsak, o takdirde onun Rus kardeşinin daha da fazla sömürülüyor olduğu sonucundan başka bir sonuç çıkarmak mümkün müdür?*

Köylülüğün Mülksüzleştirilmesi

Ekim Devrimi büyük toprak sahiplerinin, Kilise'nin ve saltanatın topraklarını devletleştirdi. Kırsal burjuvazinin —kulakların—toprakları devletleştirilmedi ve NEP döneminde sadece eski kulaklar zenginleşmekle kalmadı, üstelik orta köylülüğün içinden birçok yeni kulak çıktı. Kulaklar özel tüccarlar ile birlikte yoksul köylüleri sömürdüler. Tarımda özel kapitalizm 1928'e kadar sürdü.

Kolektivizasyon durumu tamemen değiştirdi. Kolektivizasyonun tarım kesiminin kendi içindeki farklı sınıflar üzerindeki etkilerini burada incelemeyeceğiz, sadece şu soruyla ilgileneceğiz: Kolektivizasyon, ekonominin tarım sektöründen aldığı *toplam* geliri nasıl etkiledi? Bu

* Bugünkü Rus işçisinin, İngiliz işçisiyle karşılaştırıldığında, Çarlık zamanındaki Rus işçisinin aynı zamanlardaki İngiliz işçisiyle karşılaştırılmasından daha kötü durumda olduğu, yukarıdaki tablo ile Maurice Dobb'un şu sözlerini karşılaştırdığımızda ortaya çıkacaktır. "Çarlık Rusyası'nda... 1913'te madenlerde ve fabrikalarda ortalama ücretin ayda 20 ile 25 ruble arasında olduğu tahmin edilmektedir, ki İngiliz parasının o zamanki satın alma gücüyle 40 ile 50 şilin arasında demektir (yani, haftada 10-13 şilin). Bu, o zamanlar İngiltere'deki düzeyin yarısından azına denk düşer." (M. Dobb, *Soviet Economic Development since 1917*, Londra, 1948, s. 59.)

soruyu cevaplarken incelenmesi gereken en önemli unsur, kolektivizasyonun, devletin tarımdan aldığı pay üzerindeki etkileridir; yani devlete yapılan zorunlu satışlar üzerinde etkileri, vergiler ve Makina Traktör İstasyonları (MTİ) ve devlet un fabrikalarının yaptığı işe ödenen karşılıklar. Devlete zorunlu satışlar, ismen olmasa bile fiilen bir, aynî vergi biçimidir, çünkü kolhoza ödenen fiyatlar son derece düşüktür. 1935 yılında, zorunlu yulaf satışları için saptanan fiyat kilo başına 4-6 kopek arasındaydı ve devlet bunları yeniden perakende olarak kilo başına 55-100 kopeke satıyordu. Aynı şekilde, 4.6-6.9 kopeke alınan çavdar 60-100 kopeke satılıyordu. Düşük kalite mısır ununun perakende satış fiyatı buğdayın alım fiyatının 60-70 misliydi.[128] Diğer tarım ürünlerine ödenen fiyatlar da aynı şekilde pinticeydi ve o zamandan bu yana bu fark daha da büyüdü. "Hükümet üreticilere halen teslim edilen buğdayın kilosuna 10 kopek kadar ödemekte, fakat —1946 sonbaharından beri— tüketiciye (muhtemelen %85 saflıkta) buğday ununu 13 rubleden satmaktadır."[129]

Bundan başka devlet, üretimin önemli bir bölümünü MTİ'nin sağladığı hizmetlere karşılık, bedel olarak alır. MTİ tarım makinalarının tekelini elinde bulundurduğu için bunlara yüksek kiralama ücretleri talep edebilecek konumdadır.

Aşağıdaki tablo kolhozların 1938'de ürettiği hububatının dağılımını (yüzde olarak) gösteriyor:[130]

Devlete zorunlu satışlar	15.0
MTİ'ye yapılan ödemeler	16.0
Borç ödemeleri	2.0
Hükümete ve pazara yapılan satışlar	5.1
Tohum ihtiyatı için ayrılanlar	18.6
Yem ihtiyatı için ayrılanlar	13.6
Bakıma muhtaç olanlara ve çocuk bakım evlerine yardım	0.8
Üyelere dağıtılan pay*	26.9
Diğer ödemeler	2.5

* Yönetim mekanizmasındaki görevlilerin maaşları bu rakama dahildir. A. Teriayeva'nın *Voprosy Ekonomiki*, 1950, Sayı 12'deki "Birleşik kolhozların Örgütsel-Ekonomik Güçlenmeleri" başlıklı yazısına göre, kolhozun büyüklüğü hesaba katılmak üzere, yönetim mekanizmalarındakilere ödemeler tüm *trudodni*'nin şu oranlarını oluşturmaktadır 20,000 *trudodni*'ye kadar olan kolhozlar %8; 20-35,000 arasındakiler %7; 35-55,000 arasındakiler %6; 55-75,000 arasındakiler %5; 75-100,000 arasındakiler %4, ve 100,000'den fazla olanlar %3.

Devlet yalnızca bununla yetinmeyerek şu son derece yüksek hisseleri de almıştır (gene 1938 rakamlarıyla):[131]

	Zorunlu satış	MTİ'ye aynî ödeme	Birlikte
Ayçiçek yağı	38.7	16.0	54.7
Şeker pancarı	82.0	17.8	99.8
Pamuk, sulanmış	81.0	17.5	98.5
Pamuk, sulanmamış	90.1	5.0	95.1
Et (1937)	30.0		30.0
Süt (ve süt mamülleri) (1937)	44.0		44.0
Yün (1937)	54.7		54.7

Bu rakamlar, *kolhoznik*'lerin sözde "topluca sahip oldukları" çiftliklerinin üretiminden kendilerine kalan alçakgönüllü paylar ile karşılaştırılabilir (1937):[132]

Hububat	35.9	Süt	7.6
Ayçiçek tohumu	27.0	Tereyağ	26.6
Keten tohumu	3.7	Et ve hayvani	
Keten	2.6	yağ	48.8
Kenevir tohumu	15.7	Yün	7.7
Kenevir	3.4	Bal	35.1
Patates	45.4	Yumurta	26.6

Bütün bunların yanı sıra, aşağıdaki tablonun gösterdiği gibi, *kolhoznik*'ler ortak çiftliklerinde giderek daha fazla çalışmak zorunda kalmışlardır.[133]

Hane başına ortalama Trudodni* sayısı

Yıl	Sayı	Endeks
1932	257	100.0
1933	315	122.5
1934	354	133.4
1935	378	147.1
1936	393	152.8
1937	438	170.7
1938	437	170.0

**Trudoden* (çoğulu *trudodni*) kelime anlamı olarak bir çalışma günü demektir; fakat aslında kolhoz emeği için soyut bir birim olarak kullanılır. En vasıfsız işçinin bir günlük emeği yarım *trudoden*, en vasıflı işçinin bir günlük emeği iki buçuk *trudodni* eder.

Kolhozlardaki işgününün *uzunluğu* ise çarlık koşullarındakinden daha kısa değildir. O zamanlar tarım işçilerinin işgünü 14 saat, oysa atlarınki sadece 11 ve öküzlerinki 10 saatti.[134]

1 Ağustos 1940 tarihli hükümet kararnamesi, hasat mevsimlerinde kolhozlarda, sovhozlarda ve MTİ'de işgününün sabah beş ya da altıda başlaması ve günbatımında sona ermesi gerektiğini hükme bağlamıştır. Örnek bir kolhoz başkanının faaliyetlerinin anlatıldığı bir kitapçıkta bahar ve hasat mevsimlerinde işgününün, yemek saatleri hariç olmak üzere, 15 saat sürdüğünü belirtiliyor.[135] Çağdaş bir Rus ders kitabı aşağıdaki şu günlük çalışma takvimi önerisini model olarak sunmaktadır:

(a) "Bahar ekim ve hasadında iş sabah 4'te başlar, 8 ile 9 arası kahvaltı edilir, yemek için saat 1 ile 3 arası mola verilir... akşam saat 10'a kadar çalışılır.[136]

(b) "Hasat mevsiminde iş sabah 5.30'dan akşam 9'a kadar sürer"[137] (molalar belirtilmemiştir).

(c) Seyislerin kışın sabah 5'ten akşam 9'a kadar, belki de geceyarısına kadar ve yazın sabah 3'ten akşam 10'a kadar çalıştıkları anlaşılmaktadır.[138]

(d) Süt sağıcıları... tüm yıl boyunca işe sabah 4.30'da başlar ve akşam 8'de bitirirler, gün boyunca bir buçuk saatlik iki molaları vardır[139] ve kitabın başka yerlerinde daha uzun günlerden de söz edilmektedir.

(Bu arada şunu belirtelim, çalışma standardları süt sağıcılarının yılda tam 365 gün çalışmalarını gerektirir.)[140]

e) "Domuz çiftliklerinde çalışma saatleri sabah beşten akşam 8'e kadardır ve her biri iki saatlik iki mola verilir."[141]

Bunları, Lenin'in *Ondokuzuncu Yüzyılın sonunda Rusya'da Toprak Sorunu* (1908) adlı kitabında söylediklerileyle karşılaştırmakta yarar vardır:

"Atsız ve tek at sahibi köylüler [yani, en yoksul köylüler] vergi olarak *brüt* harcamalarının, sırasıyla, *yedide birini* ve *sekizde birini* ödemektedirler. Feodal dönemdeki serf vergilerinin bile zamanında bu kadar yüksek olduğu şüphe götürür..."[142] Şimdiki "Sosyalist Anavatan"da tarım emekçileri bundan daha fazlasını ödüyorlar!

Kolektivizasyon sadece sanayi bölgelerine gidenleri proleterleştirmekle kalmadı, aynı zamanda tarımda kalanları da proleterleştirdi. Tarımda çalışanların çok büyük çoğunluğu, teoride olmasa bile gerçekte, üretim araçları sahibi olmayan kimselerdir ve aslında, bugünün Rus

tarımında çalışanları üretim aracı sahipleri olarak tanımlamak, ondokuzuncu yüzyıl serflerini böyle tanımlamak kadar bile adil değildir.

Kolektivizasyonun sonucu, tarım ürünlerini sanayileşmenin gereklerine tabi kılmak, köylülüğü üretim araçlarından "özgürleştirmek", bunların bir kısmını sanayi için yedek işgücü ordusuna dönüştürmek, gerisini ise kolhozlarda yarı-işçi, yarı-köylü, yarı-köle yapmak olmuştur.

Onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda İngiliz burjuvazisi, köylüleri topraklarından sürerek, bazı önemli farklılıkları olmakla birlikte, genel olarak benzer sonuçlar elde etmişti. Marx bu süreci "ilkel birikim" olarak tanımlar* ve şöyle der: "Bunun tarihi... insanlık tarihine kandan ve ateşten harflerle yazılmıştır."[143]

Rusya'daki ilkel birikim sürecinde İngiltere'dekinden çok daha fazla kan aktı. İngiltere'de bir kaç yüzyıl süren süreci Stalin bir kaç yüz günde becerdi. Stalin'in bu yaptığının çapı ve bunu eksiksiz gerçekleştirmedeki başarısı, Sutherland Düşesi'ne bile parmak ısırtır. Kuşkusuz bütün bunlar acımasız bir bürokrasinin önderliğinde, devletin elinde toplanmış modern bir sanayi ekonomisinin üstünlüğünün işaretleridir.

Engels'in, Rusya'da ilkel birikimin geleceği hakkındaki tahminleri, hayal ettiğinden daha değişik koşullar altında da olsa tamamen gerçekleşmiş oldu. Engels 24 Şubat 1893 tarihli mektubunda Danielson'a şöyle yazıyordu:

> Kapitalist *grande industrie* tarafından ele geçirilen en son ülke olarak ve aynı zamanda büyük farkla en geniş köylü nüfusuna sahip bulunan Rusya'nın koşulları öyle ki, bu ekonomik dönüşümün yaratacağı *bouleversement* (karışıklık) her yerde olduğundan çok daha keskin olacak. 500,000 *pomeschiki* (toprak sahibi) ve seksen milyon kadar köylünün yerine yeni bir *bourgeois* toprak sahibi sınıfı yerleştirme süreci, korkunç sıkıntı ve sarsıntı yaratmaksızın gerçekleştirilemez. Ancak tarih, tüm tanrıçaların en acımasızıdır ve zafer arabasını sadece savaşlarda değil, aynı zamanda "barışçı" ekonomik kalkınma dönemlerinde de ceset yığınları üzerinden sürer geçer.[144]

* Kolektivizmi içeren süreç, İngiltere'de yer almış olan süreçten çok önemli bir noktada farklıdır. İngiltere'de köylülerin topraklarından sürülmeleri tarım ürünleri fazlasına yol açmıştır ve bu fazlalık şehirlerde satılmıştır. Rusya'da ise tarım ürünleri fazlasının büyük çoğunluğu hükümet tarafından hiç bir karşılığı olmayan bir vergi şeklinde toplanır.

Tüketim Vergisi

1930'dan bu yana sermaye yatırımının ve savunmanın başlıca kaynağı tüketim vergisi olmuştur. M.Dobb'un sözleriyle, "Tahmin edileceği gibi, onyıl boyunca durmadan artan yatırım ve savunma harcamaları çizgisi ile aynı şekilde artan tüketim vergisi gelirleri arasında gerçekten de oldukça yakın bir ilişki görmek mümkündür. Daha önce gördüğümüz gibi 1932 yılında bu vergiden elde edilen gelir 17 milyardan biraz fazlaydı. Savunma ve milli ekonomi finansmanı bütçelerinin toplam harcamaları 25 milyardı. 1934'te bu iki rakam sırasıyla 37 ve 37 milyar, 1938'de 80 ve 75 milyar, 1939'da 92 ve 100 milyar, 1940'ta 106 ve 113 milyar oldu; 1941 tahminleri bu rakamların 124 ve 144 milyar olacaklarını gösteriyor (bu son yıl rakamları arasındaki artan açık yaklaşık olarak vergilendirilen kârlardaki artış tarafından karşılanmaktadır)".[145]

Tüketim vergisi Rus devlet gelirlerinin en önemli kaynağıdır. Bu kaynak, toplam hükümet gelirlerinin (borçlar hariç olmak üzere) şu oranlarına denk düşer:

1931	%46.2	1932	%51.5	1933	%58.2	1934	%64.3
1935	%69.5	1936	%69.7	1937	%69.4	1938	%63.1
1939	%62.1	1940	%58.7	1942	%44.8	1944	%35.3
1945	%40.8	1946	%58.7	1947	%62.1	1948	%60.6
1949	%58.8	1950	%55.9	1951	%57.8[146]		

Tüketim vergisi, yapım anında metalara veya hükümet tarafından köylülerden zorunlu tarım mahsulleri alımına eklenen İngiliz satınalma vergisine benzer. Metanın fiyatına dahildir ve dolayısıyla tamamen tüketici tarafından ödenir. 1939 yılında çeşitli sanayi kollarının toplam üretim açısından birbirlerine oranını ve hükümetin bu sanayilerden aldığı tüketim vergisini gösteren aşağıdaki tablodan da anlaşılabileceği gibi, vergi tamamen tarım mahsullerine ve tüketim malları sanayilerine yüklenmiştir:[147]

Komiserlik	Toplam üretim yüzdesi	Tüketim vergisi yüzdesi
Petrol sanayii	3.1	8.0
Et ve süt sanayii	4.5	7.3
Yiyecek sanayii	11.7	29.7
Tekstil sanayii	10.2	13.0
Hafif sanayi	7.9	2.6
Tarım mükellefiyetleri	2.5	34.4
Diğer komiserlikler (esas olarak ağır sanayi vb.)	60.1	5.0

Yani, 1939 yılında tüketim vergisi gelirinin neredeyse %90'ı yiyecek ve tüketim maddelerine uygulanan eklemelerden gelmektedir.

Tüketim vergisi, satış fiyatlarına ayrıca eklenmek yerine, peşinen bu fiyatlara dahil edildiği için, örneğin satış fiyatına eklenen %50'lik bir tüketim vergisi aslında malın fiyatını %100 arttırmış olmaktadır. Aynı şekilde %75'lik bir tüketim vergisi fiyatlarda %300 artış, %90'lık bir tüketim vergisi ise asıl fiyatta on kat artış demektir. Tüketim vergisi oranlarını gösteren aşağıdaki tabloyu incelerken bu nokta göz önünde tutulmalıdır:[148]

Madde	Oran	Yürürlük tarihi
Ukrayna hububatı (Yüz kilo başına ruble):		
Buğday, yumuşak	73.00	
Buğday, sert	74.00	
Çavdar	60.00	1 Nisan 1940
Arpa	46.00	
Yulaf	25.00	
Karabuğday	289.50	
Patates (perakende fiyatta yüzde)	48-62	24 Ocak 1940
Et (perakende fiyatta yüzde):		
Sığır	67-71	
Dana, domuz, koyun	62-67	24 Ocak 1940
Tavuk	20-43	
Sosis, sucuk, füme et	50-69	
Balık (perakende fiyatta yüzde):		

Balık (karagöz hariç)	39-53	
Karagöz (Hazar karagözü)	35-50	10 Nisan 1940
Havyar	40	
Konserve balık (çeşitli)	5-50	
Tuz		
(toptan fiyatta yüzde):		
Dökme tuz	70-80	1 Mayıs 1940
Küçük paketlerde ambalajlı	35-42	
İçkiler		
(perakende fiyatta yüzde):		
Votka	84	1 Ocak 1940
Diğer içkiler	55-78	
Meşrubatlar	20	10 Nisan 1940
Tütün		
(perakende fiyatta yüzde):		
Sigara	75-88	1 Haziran 1937
Makorka	70	
Pamuklu mallar		
(toptan fiyatta yüzde):		
Patiska	55	1 Ocak 1938
Diğer mallar	62-65	

Bu verginin adaletsizliğini görmek için şu karşılaştırmaya bakmak yeterlidir: Arabalar (sadece %2), radyolar (%25) ve havyar (%40) göreli olarak düşük vergilere tabi tutulurken, buğday (%73-74), tuz (%70-80), şeker (%73), çamaşır sabunu (%61-71) ve sigara (%75-88) en yüksek oranda vergilendirilen maddeler arasındadır. Bu gerçekleri gördükten sonra M.Dobb'un şu sözlerine şaşırmamak elde değil: Tüketim vergisi, "fiyat artışlarının çoğunun lüks ve gerekli olmayan mallarda yoğunlaştırılmasının, gerekli maddelere mümkün olduğunca az düşmesini sağlamanın bir yöntemiydi. Bu, farklı mallara farklı oranda vergi uygulayarak yapılıyordu ve bu farklar %1 veya 2'den yaklaşık %100'e kadar çıkabiliyordu"... "bu verginin etkisi, kademeli olarak büyüyen bir genel harcama vergisi gibidir —gelir *harcandıkça* kademeli olarak büyüyen bir vergi".[149] Ve gene aynı şekilde, "Yüksek oranlı vergilerin lüks mallara uygulanması doğrudur, çünkü bunların arzı özellikle dardır. Dolayısıyla farklı oranlarda vergi uygulamanın genel etkisi, fiyat yapısının gerekli olmayan mallar aleyhinde işlemesine yol açmasıdır (ve böylece gelir düzeylerindeki *gerçek* farklılıkları, *parasal* farklılıkların bir incelemesinin ilk bakışta gösterdiğinden daha az kılmaktır)."[150]

Tüketim vergisinin tüketiciler üzerindeki gerçek yükünü görmek için bu verginin toplam miktarı ile buna denk düşen perakende satış gelirlerini birlikte incelemekte yarar var:[151]

Yıl	Brüt perakende gelirler	Tüketim vergisi (milyar ruble)	Net perakende gelirler	Vergi oranı %
1931	27.465	11.643	15.822	73.6
1932	40.357	19.514	20.843	93.6
1933	49.789	26.983	22.806	118.3
1934	61.815	37.615	24.200	155.4
1935	81.712	52.026	29.686	175.3
1936	106.761	65.841	40.920	160.9
1937	125.943	75.911	50.032	151.7
1938	138.574	80.411	58.163	138.2
1939	163.456	96.800	66.656	145.2
1940	174.500	105.849	68.651	154.2
1950 (Plan)	275.000	187.100	87.900	212.9

Tüketim vergisi dolaylı ve adaletsiz bir vergi olarak Bolşevik Partinin ilk programı ile çelişmektedir. Bolşevikler'in asgari programı bile, ki bu program kapitalizm koşullarında uygulanabilecek bir programdı, "tüm dolaylı vergilerin kaldırılması ve gelir ve miras üzerinde kademeli olarak artan bir vergi uygulanması" çağrısı yapmaktaydı.*[152] Onbirinci Parti Kongresi'nde (1922) şu bildirilmiştir: "Vergi politikası mülk, gelir vb. üzerinde, doğrudan vergi yoluyla kaynak birikimi sürecini düzenlemeyi hedeflemelidir. Vergi politikası proletaryanın devrimci politikasının geçiş dönemindeki başlıca aracıdır."[153] Teori ile pratik arasındaki çelişkiyi gidermek üzere otoriteler tüketim vergilerine vergi demeyi tamamen bıraktılar. Jasny'nin işaret ettiği gibi, 1935 yıllığı tüketim vergilerini vergiler arasında gösterirken[154] aynı yıllığın bir sonraki basımında tüketim vergileri "gelirden kesilen vergiler" kaleminden ayrılmıştır.[155] Bu terim değişikliği sayesinde, SSCB Maliye Bakanı, Yüksek Sovyet önünde şöyle diyebilmiştir: "Sovyet bütçe gelirlerinin çok büyük bir kısmının milli ekonomi tarafından yapılan ödemelerden oluştuğu bilinmektedir. Halktan toplanan tüm vergilerin payı önemsenmeyecek kadar azdır. 1939 yılında halktan toplanan ver-

* Sayfa 73-74'te Rusya'daki gelir ve veraset vergileri ele alınmıştır.

gilerin toplamı 6.5 milyar rubledir ve bu, tüm bütçe gelirinin sadece %4.2'sini oluşturmaktadır."[156]

İnsanın Mülke Tabi Kılınması

Sovyet Anayasası'nın 6. Maddesi şöyle der: "Topraklar, topraklardaki kaynaklar, ırmaklar, ormanlar, imalathaneler, fabrikalar, madenler, demiryolları, deniz ve hava taşıma araçları, haberleşme araçları, devletin örgütlediği büyük çiftlik işletmeleri (devlet çiftlikleri, makina-traktör istasyonları vb.) ve şehir ve sanayi bölgelerindeki temel konut tesisleri devlet malıdır, yani halkın tümünün servetidir."

Halk, devlet aracılığıyla ülke servetinin sahibiyken, Rus devletinin bu serveti halktan korumak için olmayacak şeyler yapıyor olması gerçekten şaşırtıcıdır!

7 Ağustos 1932 tarihli "Devlet İşletmelerinin, Toplu Çiftliklerin ve Kooperatiflerin Mülkünü ve Sosyalist Mülkiyet Kurumlarını Koruma" yasasına göre devletin, kolhozların ve kooperatiflerin mallarında ve demiryolları ve kanallarda işlenen hırsızlık suçu, idam ve tüm malllara el konulmasını getirmektedir. Hafifletici nedenler varsa, bu ceza on yıldan az olmamak üzere hapis cezasına ve tüm mallara el konulmasına çevrilebiliyordu.[157] Stalin bu yasayı "devrimci meşruiyetin temeli"[158] diye adlandırmıştır.

Aslında bu yasa, basit hırsızlık olaylarına nadiren uygulanmıştır. Ancak, SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu'nun 4 Haziran 1947'de "Hırsızlık —yani, vatandaşların özel mülkünün gizli veya açık bir şekilde başkası tarafından kendine mal edilmesi— beş ya da altı yıl, ıslah amaçlı çalışma kampına alınma cezasına tabidir. Bir hırsız çetesi tarafından veya ikinci defa işlenen hırsızlık, ıslah amaçlı çalışma kampına altı ile on yıl arası bir süre için alınma cezasına tabidir"[159] diye başlayan "Vatandaşın Özel Mülkünün Korunması" yasası[160] mülke karşı suçlara verilen cezaların şiddetindeki herhangi bir hafifliğin salt görünüşte kaldığını göstermiştir.

Aynı gün yürürlüğe giren "Devlet ve Halk Mülkünün Zimmete Geçirilmesi" yasasında ise şu maddeler vardır:

1. Devlet mülkünün çalınması, mal edinilmesi, suistimali ve diğer biçimlerde zimmete geçirilmesi, mülke el koyularak veya koyulmayarak yedi ile on yıl arası ıslah amaçlı çalışma kampına alınma ce-

zasına tabidir.

2. Devlet mülkünün ikinci bir defa zimmete geçirilmesi, ya da bunun örgütlü bir grup tarafından veya yaygın bir şekilde yapılması, mülke el koyulma dahil olmak üzere on ile yirmibeş yıl arası ıslah amaçlı çalışma kampına alınma cezasına tabidir.

3. Toplu çiftlik, kooperatif ve diğer halk mülkünün çalınması, mal edinilmesi, suistimali ve diğer biçimlerde zimmete geçirilmesi, mülke el koyularak veya koyulmayarak beş ile sekiz yıl arası ıslah amaçlı çalışma kampına alınma cezasına tabidir.

4. Toplu çiftlik, kooperatif ve diğer halk mülkünün ikinci bir defa zimmete geçirilmesi, ya da örgütlü bir grup tarafından veya yaygın bir şekilde yapılması, mülke el koymak dahil olmak üzere sekiz ile yirmi yıl arası ıslah amaçlı çalışma kampına alınma cezasına tabidir.[161]

Bu yasanın yürürlüğe girmesinden bir ay sonra Devlet Savcılığı, yasanın uygulanmasına örnek olarak şu on örneği vermiştir:

1. Saratov şehrinde, daha önce de hırsızlıktan hüküm giymiş V.F. Yudin... tütsü fabrikasından balık çalmıştır. 24 Haziran 1947 günü... Yudin, ıslah amaçlı çalışma kampında onbeş yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.

2. 11 Haziran 1947 günü, Moskova-Riazan demiryolu elektrik hatlarında elektrikçi olarak çalışan D.A.Kiselov, demiryolu vagonundan kürk çalmıştır... Moskova-Riazan demiryolu askeri mahkemesi 24 Haziran 1947 günü D.A.Kiselov'u ıslah amaçlı çalışma kampında on yıl hapis cezasına çarptırmıştır.

3. Moskova bölgesinde Pavlov-Posad kasabasında L.N.Markelov... Pavlov-Posad tekstil fabrikasından giyim eşyası çalmıştır. 20 Haziran 1947 günü... Markelov, ıslah amaçlı çalışma kampında sekiz yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.

4. Ivanov bölgesinde Rodnikov'da Y.V.Smirnov ve V.V.Smirnov... bir kolhozdan 170 kilo yulaf çalmışlardır. 26 Haziran 1947 günü... ikisi de ıslah amaçlı çalışma kampında sekizer yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.

5. Moskova'nın Kirov bölgesinde şoförlük yapan E.K.Smirnov bir fırından 10 kilo ekmek çalmaktan tutuklanmıştır. Halk mahkemesi... E.K.Smirnov'u ıslah amaçlı çalışma kampında yedi yıl hapis cezasına çarptırmıştır.

6. Saratov'da E.I.Gordayev... bir depodan çeşitli mallar çalmıştır. 21 Haziran 1947 günü... Gordeyev, ıslah amaçlı çalışma kampında yedi yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.

7. Kuybişev'de E.T.Poluboyarov bir tren yolcusunun cüzdanını çalmıştır... [Poluboyarov] 4 Temmuz'da ıslah amaçlı çalışma kampında beş yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.

8. 7 Haziran 1947 günü Kazan'da, kolhoz pazarında, V.E.Bukin, bayan vatandaş Pustinski'nin elinden parasını kapmıştır... 20 Haziran 1947 günü... Bukin, ıslah amaçlı çalışma kampında sekiz yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.

9. 6 Haziran 1947 günü Kuybişev bölgesinin Kutuzovsk vilayetinin Subovka köyünde, A.A.Çubarkin ve V.G.Morozov, vatandaş Presnyakov'a ait kilerden 40 kilo patates çalmışlardır. 17 Haziran 1947 günü... ikisi de ıslah amaçlı çalışma kampında beşer yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.

10. 5 Haziran 1947 günü Moskova'da... daha önce de hırsızlıktan hüküm giymiş olan K.V.Greenwald... komşusunun evde bulunmamasından yararlanarak vatandaş Kovalev'in odasına girmiş ve çeşitli ev aletleri çalmıştır... Greenwald... ıslah amaçlı çalışma kampında on yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.[162]

Sovyet yasasının bu konulardaki sertliğinin cinayet, insan kaçırma ve diğer şiddet içeren suç biçimlerindeki görece hafifliğiyle böylesine belirgin bir farklılık göstermesi çok anlamlıdır. Stalinist Rusya'da bireyin mülkten çok daha az önem taşıdığı açıktır.

Örneğin RSFSC Ceza Yasası'nda şu maddeler vardır:

136. Madde: (a) para karşılığında, (138. Madde kapsamı dışında) kıskançlık nedeniyle ya da herhangi diğer bir temel dürtüyle; (b) daha önce kasıtlı cinayetten veya kişiye ağır hasar getirmekten yargılanmış ve mahkeme tarafından tayin edilen toplumsal savunma yöntemlerinden geçmiş bir kişi tarafından; (c) birçok kimsenin hayatını tehlikeye sokan veya mağdura aşırı acıya neden olan bir biçimde; (d) diğer ciddi bir suçu kolaylaştırmak veya onu saklamak amacıyla; (e) mağdura ilişkin özel bir sorumluluğu bulunan bir kişi tarafından; (f) mağdurun çaresizlik koşullarını fırsat bilerek işlenen taammüden cinayetin karşılığı, on yıla kadar özgürlükten mahrumiyettir.

137. Madde: 136. Madde'de sözü geçen koşullar dışında işlenen taammüden cinayetin karşılığı sekiz yıla kadar özgürlükten mahrumiyettir.

138. Madde: Mağdur tarafından şiddet veya ağır hakaret nedeniyle, şiddetli duygusal tahrikin etkisi altında işlenen kasıtlı cinayetin karşılığı, beş yıla kadar özgürlükten mahrumiyet ya da bir yıla kadar zorunlu çalıştırılmadır.[163]

Kişiye karşı işlenen şiddet suçlarına uygulanan bazı diğer cezalar ise şöyledir:

147. Madde: Zor yoluyla ve kanunsuz olarak kişiyi özgürlüğünden mahrum bırakmanın karşılığı, bir yıla kadar özgürlükten mahrumiyet veya zorunlu çalıştırılmadır.

Mağdurun hayatını veya sağlığını tehlikeye sokan ya da onun maddi acı çekmesine neden olan bir biçimde kişiyi özgürlükten mahrum etmenin karşılığı, iki yıla kadar özgürlükten mahrumiyettir.

148. Madde: Para karşılığında veya kişisel nedenlerle, aklı başında olarak bilinen bir kimseyi bir akıl hastalıkları hastahanesine kapatmanın karşılığı, üç yıla kadar özgürlükten mahrumiyettir.

149. Madde: Para karşılığında, intikam nedeniyle veya diğer kişisel nedenlerle, bir başka kimsenin çocuğunu kaçırmak, saklamak veya takas etmenin karşılığı, üç yıla kadar özgürlükten mahrumiyettir.[164]

Mülkiyete tapan bu anlayış, toplumun en savunmasız üyelerini — çocukları— bile kapsamına almaktadır. Çocuk kaçırmanın bile en yüksek cezası gördüğümüz gibi ancak üç yıl iken, hırsızlık için çocuklara verilen ceza bile bundan çok daha fazladır. Çocuk suçlular konu olduğunda Stalinist yasalar oniki yaşındaki çocuğu bile yetişkin ve suçlarından tamamen sorumlu varsayarken, aynı yaştaki çocuklar sivil konularda rüştünü ispat etmemiş kabul edilmektedir. Örneğin *RSFSC Evlilik, Aile ve Velâyet Yasası*'na göre, "ondört yaşını doldurmamış çocuklara veli tayin edilmesi" gerekmektedir.[165] Aynı şekilde, "ondört ile onsekiz yaşları arasındaki çocuklara vasi tayin edilmelidir".[166]

Buna rağmen, 7 Nisan 1935'te yürürlüğe giren bir yasa, çocuk mahkemelerini feshetmiştir. Buna göre, "Çocuklar tarafından suç işlenmesini acil olarak önlemek amacıyla, Halk Komiserleri Konseyi Merkez Yürütme Kurulu: (1) Hırsızlık, şiddet, kişiye maddi hasar, sakatlama, cinayet veya cinayet girişiminde bulunurken yakalanan oniki yaşından büyük gençlerin ağır ceza mahkemeleri önüne çıkartılmalarını ve Ceza Yasası'nın tüm kapsamına uygun olarak cezalandırılmalarını öngörür".[167] (Ancak Ceza Yasasının 22. Maddesi yürürlükte kaldığı için, onsekiz yaşından küçüklere ölüm cezasının halen verilemeyeceği anlaşılmaktadır.)

Bu yeni Yasa'nın uygulamaya koyulması çok sürmez; 29 Mayıs 1935 tarihli *İzvestiya*'ya göre, yasanın yürürlüğe girmesinden iki hafta gibi kısa bir süre sonra, özel bir mahkeme onaltı "genç hayduta" yıllarca hapis cezası vermişti.[168] Yeni yasa bazen bundan da ağır bir

şekilde kullanılmış, çocuklara ölüm cezası verilmiştir. Örneğin çocuk suçlulara karşı bu amansız yasanın yürürlüğe girmesinden iki hafta sonra trende soygun yapmaktan suçlu bulunan bir çocuğa ölüm cezası verilmiştir.[169]

Bu ağır uygulamalara neden olarak öne sürülen resmi özürler, yani 1931 ile 1934 arasında Moskova'da çocuk suçlarının iki katına çıkmış olması,[170] ciddi bir neden olmaktan uzak kalmıştır ve aslında "sosyalizmin zaferi" ve "halkın varlıklı ve mutlu hayatı" efsanelerini yalanlamaktadır.

1935 yasası 1940 yılında genişletilmiş ve tren raylarını gevşeterek, raylar üzerine madde koyarak vb. demiryolu trafiğini tehlikeye sokan eylemlerde bulunan oniki yaş ve üzerinde çocukları kapsamına almıştır. 31 Mayıs 1941 tarihli kararname,[171] 1935 yasasının sadece kasıtlı suçları değil, bilgisizlikten işlenen suçları da kapsamına aldığını özellikle belirtir.

15 Haziran 1943'te ise hükümet, serserilik ve hırsızlık yapan, ve bunun gibi hafif suçlar işleyen *11 ile 16 yaşları arasındaki çocukların adli süreçten geçmeksizin kapatılabilecekleri* NKVD denetiminde özel ıslahevleri kurulmasını emretmiştir.[172] Köle kamplarındaki yetişkin mahkûmlar arasında çocukların da bulunduğuna dair deliller vardır. Dallin'e göre, "Doğu Sibirya'da Zakamensk Kampı mahkûmları arasında, Moskova bölgesinden önemli sayıda ağır ceza mahkûmu erkek ve kız çocuğu vardır. Bunlar madenlerde ve yakındaki fabrikalarda çalışmaktadır".[173]

Bütün bunlar Marx'ın şu sözlerine yeni bir anlam kazandırıyor: "Yasaların olduğu gibi suçun, yani tek başına bir bireyin egemen ilişkilere karşı mücadelesinin de, tesadüfi sayılamayacak bir kökeni vardır. Tam tersine, suç da mevcut egemen güçler ile aynı koşullardan kaynaklanır."[174] Aynı şekilde, Stalin Rusyası'nda suçun karakteri ve bu suçlulara verilen cezalar, insanlığın mülkiyete, emeğin sermayeye tabi kılınmasından, yani bürokratik devlet kapitalizmi düzeninin temel çelişkilerinden kaynaklanmaktadır.

Bölüşüm İlişkilerindeki Değişiklikler

Lenin "Nisan Tezleri"nde parti politikasının, "Seçime ve her an geri çağrılmaya tabi olması gereken tüm görevlilere, iyi bir işçinin gelirin-

den daha fazla verilmemesi" olduğunu söyler.[175] *Devlet ve Devrim*'de (Ağustos-Eylül 1917), "... her bakımdan ekonomik, ahlaki ve düşünce olarak halen rahminden çıktığı toplumun damgasını taşıyan"[176] devrim sonrası toplumda ücret ve maaşların nasıl tayin edileceği konusunu ele alır. "Üretim araçlarının sahipliği konusunda toplumun tüm üyelerinin eşitliği, yani emeğin eşitliği ve ücretlerin eşitliği" artık sağlanmıştır.[177]

"*Tüm* vatandaşlar devletin ücretli çalışanlarına dönüştürülmüştür ve devlet silahlı işçilerden oluşmaktadır. Tüm vatandaşlar, *tek* bir milli devlet 'birleşik işletmesinin' çalışanları ve işçileri olmuştur. Kendilerinden tek beklenen eşit olarak çalışmaları—paylarına düşen işi yapmaları— ve eşit ücret almalarıdır."[178] "Tüm toplum, işin ve ücretin eşit olduğu tek bir ofis ve tek bir fabrika olacaktır."[179] Böylece Lenin, Bolşevikler'in "önlerindeki acil hedef" olarak, "teknisyenlerin, müdürlerin ve muhasebecilerin ve bunların yanı sıra *tüm* görevlilerin, bir 'işçi ücreti'nden fazla maaş almamalarını" saptar.[180]

Devrimden birkaç ay sonra (Mart 1918'de) Lenin tekrar, "*tüm* mesleklerde ve kategorilerde tüm ücret ve maaşların giderek eşitlenmesini" desteklediğini belirtmiştir.[181] Bazı uzmanların bulunmalarının zorluğunu ve bunların işçi devletine düşmanlığını çok iyi bildiği için böylesi bir eşitliğe belli istisnalar oluşturulması gereğini kabul etmiş, ancak gelir farklılıklarının Çarlık koşullarındakinden çok daha az olmasında ve gelecekte eğilimin eşitliği arttırma yönünde gelişmesinde ısrar etmiş ve herşeyden öte geri kalmışlığın Sovyet hükümetine dayattığı böyle eşitsizliklerin sosyalizmden geri adım ve kapitalizme taviz olduğunu söylemekten çekinmemiştir. Örneğin şöyle demiştir: "Bu geçiş döneminde onlara [uzmanlara] mümkün olan en iyi hayat koşullarını sağlamalıyız... Ücret oranları konusunu tartıştığımızda Çalışma Komiseri Yoldaş Schmidt şöyle gerçeklerden söz etti: Ücretleri eşitleme konusunda her yerde yapılandan daha fazlasını ve herhangi bir burjuva devletinin yıllar boyu yapabileceğinden daha fazlasını yaptığımızı söyledi. Savaş öncesi ücret oranlarına bakalım: bir el-işçisi günde 1 ruble —ayda 25 ruble— alırken bir uzman 500 ruble alırdı... Uzman, işçiden yirmi kat fazlasını alıyordu. Şimdiki ücret oranlarımız altıyüz ruble ile üçbin ruble arasında değişmektedir —yani bu beş katlık bir fark demektir. Eşitleme konusunda çok adım attık."[182] Uzmanlara ödenen yüksek ücretler "burjuva ilişkilerine uygun ücretler", bir "geri adım"; kapitalizme, Sovyet hükümetine nesnel gerçeklerin dayattığı

bir "taviz"di.[183]

1919 yılında Rus Komünist Partisi ücret politikasını şu sözlerle ifade etmiştir: "Hedefi her türlü emeğe eşit karşılık ve eksiksiz komünizm olsa da, Sovyet Hükümeti kapitalizmden komünizme geçiş yönünde ancak ilk adımların atıldığı şu anda, bu eşitliğin derhal sağlanmasını hedef olarak görmemektedir."[184] 1921'deki Onuncu Parti Kongresi ise, "çeşitli nedenlerden dolayı maddi ücretlerde uzmanlığa göre farklılıkların geçici olarak korunulması gerekiyorsa da, her şeye rağmen ücret düzeyi politikası, ücret oranları arasında mümkün olan en büyük eşitlik üzerine kurulmalıdır" kararını almıştır.[185]

Aynı kongrede, "uzmanlarla bir taraftan sorumlu işçiler ve öte taraftan emekçi kitleler arasında varolan, yaşam şartlarındaki, ücretlerdeki vb. eşitsizlik, demokrasiyi zayıflattığı partide çürümeye yol açtığı ve komünistlerin otoritesini azalttığı için, bu eşitsizliği yok etmek üzere tamamen yeterli yöntemler bulunması"nın gerekliliği belirtilmiştir.[186] Ve aslında bu sözlerin söylendiği "savaş komünizmi" koşullarında, ücretler ve maaşlar neredeyse tamamen eşittir. Sovyet istatükçisi Strumilin'in verdiği rakamlara göre, en yüksek ücret alan işçilerin geliri en düşük ücretlilerinkinin 1917'de %232'si iken, aynı oran 1921'in ilk yarısında sadece %102, bir diğer deyişle hemen hemen aynıdır.[187] Öte yandan, "savaş komünizmi"nin kıtlık koşulları görevlilere, denetimlerindeki kaynakların arzını ve bölüşümünü sık sık kötüye kullanma olanağı vermiştir.

Ücretlerdeki fiili eşitlik, Yeni Ekonomik Politika'nın başlamasıyla sona erdi. 1921-22'de, çıraktan yüksek uzmana kadar uzanan onyedi kademeli, en vasıflı işçiye en düşük ücretli vasıfsız işçinin üçbuçuk katını veren genel bir ücret cetveli yürürlüğe girdi. Uzmanlar, vasıfsız işçinin en fazla sekiz kat fazlasını kazanabilir oldular. (Bu oran Parti üyelerini kapsamına almıyordu, çünkü onlar için Parti üyesi olmayan uzmanların çok altında özel bir azami ücret cetveli geçerliydi.)

Gelir farklılıkları devrim öncesinden çok daha azdı. Demiryolu işçilerinin devrim öncesi ve devrim sonrası ücret ve maaşları buna iyi bir örnek oluşturur. 1902 yılında bir sinyalcinin geliri ayda 10-20 ruble, makinistin 30-60 ruble, demiryolu servis şefinin 500-750 ruble ve sorumlu yöneticinin 1,000-1,500 rubleydi.[188] 1924 Martı'nda ücret farklılıkları, sıradan işçiler için ayda 13.27 altın ruble ile yönetici kademe için ayda 26.80 altın ruble arasında değişiyordu.[189]

Sanayide, Mart ayında ortalama işçi ücreti 58.64 ruble, fabrika müdürünün ise parti üyesiyse 187.90, değilse 309.50 rubleydi.[190]

Ancak, Beş Yıllık Plan öncesi dönemde bu farklılıkları gideren bazı diğer unsurlar vardı. Herşeyden önce, Komünist Parti üyelerinin bir vasıflı işçiden daha fazla kazanmasına izin verilmiyordu. Bu koşul çok önemliydi, çünkü işletme müdürlerinin, sanayi bölüm başkanlarının, vb., çoğunluğu parti üyesiydiler. 1928 yılında vakıfların yönetim kurulu üyelerinin %71.4'ü parti üyesiydi. Aynı oran birleşik işletmelerde %84.4 ve diğer işletmelerde %89.3'dü.

Gelir farklılıklarının, aslında genel ücret cetvelinde göründüğünden çok daha az kalmasını sağlayan bir diğer unsur, uzmanların toplam sayısı (ki bunların bir kısmı parti üyesiydiler ve dolayısıyla bir vasıflı işçinin kazandığından daha fazla kazanmıyorlardı) çok küçüktü. 1928 yılında uzmanlar sanayide çalışanların sadece %2.27'sini oluşturuyorlardı.

Rusya'daki gelir farklılıklarının genel bir tablosu, *SSCB 1926 Yılı İstatikleri Kitabı*'nda (Rusça) verilmiştir ve buna göre 1926-27'de el işçilerinin ortalama yıllık geliri, savaş öncesi kurlarıyla 465 rubledir. Uzmanlara verilen en yüksek miktar ise 1,811 rubledir. Burjuvazi, NEP zenginleri ve kulaklar dışında bu en yüksek düzeye sadece 114,000 kişi erişmektedir. Bunlar tüm ücretlilerin %0.3'ünü oluşturur ve toplam gelirleri milli gelirin sadece %1'idir.[191]

"Muzaffer sosyalizm" bayrağı altında Beş Yıllık Plan'ın başlamasıyla, tüm eşitlikçi Bolşevik gelenek darmadağın edilmiştir. Stalin şu sözleriyle bu saldırının başını çekmiştir: "*Uravnilovka* [bu terim eşitlikçilik kavramının alaycı bir biçimidir] köylü bakış açısından, tüm malların eşit dağılımı psikolojisinden, ilkel köylü 'komünizmi' psikolojinden gelir. *Uravnilovka*'nın Marksist sosyalizmle hiç bir ilişkisi yoktur."[192] Bundan böyle, istediği kadar yüksek mevkide olsun, Rusya'da gelir farklılıklarına karşı çıkanın vay başına gelenler! Molotov, SSCB Sovyetleri Yedinci Kongresi'nde şu sözleri söyleyecek kadar ileri gitmiştir: "Bolşevik siyaset, sınıf düşmanının işbirlikçisi ve sosyalizme düşman unsurlar olan eşitlikçilere karşı kararlı bir mücadele talep etmektedir."[193]

Parti üyelerinin gelirini kısıtlayan kural 1929'da değişikliklere uğra-

* Bu kural büyük bir gizlilik içinde kaldırıldığından, tam olarak zamanını bilemiyoruz. Ancak Rus basınında çıkan haberlerle 1934'te mevcut olmadığı açık hale geliyor.

mış ve daha sonra* tamamen kaldırılmıştır. Aynı şekilde, çoğu uzman gibi iki işi olan kimselerin, yürürlükteki en yüksek maaşın ancak bir buçuk katını alabiliyor olmalarını sağlayan yasa da yürürlükten kalkmıştır. Parçabaşı işlerde standardı aşan kimselerin, normal ücretin iki katından fazlasını almasını önleyen 17 Haziran 1920 tarihli "genel ücret yasası"[194] da kaldırıldı. Öte yandan parçabaşı çalışan işçilere normun üçte ikisinden az ücret vermeyi yasaklayan yasa da yürürlükten kalktı.[195]

Gelir düzeyleri farklılıklarında hiç bir kısıtlama kalmamış, fark korkutucu bir biçimde büyümeye başlamıştı.

1934'ten sonra Rus istatistikleri, işçileri ve çalışanları ücretlerine göre ayırarak gösteren rakamları yayınlamaya son vermiş, onun yerine hizmetçi kadınların, vasıfsız işçilerin, vasıflı işçilerin, uzmanların, baş mühendislerin, müdürlerin vb. gelirlerini ortalayarak elde edilen bir rakamı, tüm işçilerin ve çalışanların ortalama geliri olarak yayınlamaya başlamıştır.*

Veri yokluğuna rağmen çeşitli gerçekleri, özellikle bürokratların maaşlarında büyük bir artış olduğunu ve işçi sınıfının ücretlerinde büyük bir düşüş olduğunu tespit etmek mümkündür.

Örneğin, fabrika mühendislerinin ayda 1,500 ruble, yöneticilerin (hükümet daha fazlası için özel izin vermediği takdirde) 2,000 ruble ve vasıflı işçilerin 200-300 ruble kazandığı 1937 yılında, Sovyet hükümeti, parçabaşı işçileri için ayda 110 ve saatle çalışan işçiler için ayda 115 rubleden oluşan asgari ücreti yürürlüğe sokmuştur. Birçok işçinin ancak asgari ücretle geçindiği gerçeğini, bu düzeyi tespit eden yasanın, 1938 yılı için 600 milyon rublelik bir bütçe katkısı yapmış olması ortaya koyar.[196] Karşılaştırma yapacak olursak, ayda 2,000 rublelik maaş hiç de fena sayılmaz. Üstelik, bu sabit maaşa ek olarak yöneticiler ve fabrika mühendisleri, üretim, işletmenin ekonomik planda saptanan üretim kotasını geçtiği oranda prim alırlar. Örneğin, 1948'de planın yerine getirilmesi ve aşılması üzerine otomotiv taşıma işletmeleri yöneticilerine verilen primler şöyledir:[197]

* İktisadi istatistikler üstüne bir Sovyet kitabının ABD istatistiklerinde, ücret ve maaşlara şirket müdürlerinin maaşlarının da dahil edilmesiyle ücret ve maaş ortalamasının yükseltilmesi uygulamasını eleştirmesi ilgi çekicidir. (*Toplumsal-İktisadi İstatistikler Sözlük ve Elkitabı* (Rusça), Moskova 1948, s.12.) İmamın dediğini yap, yaptığını yapma!

Primler ve temel maaşa oranları	Planın gerçekleştirilmesi için	Planın aşılmasının her %1'i için
Üst yönetim (yöneticiler, başmühendis)	%30'a kadar	%4'e kadar
Orta yönetim (bölüm başkanları)	%25'e kadar	%3'e kadar
Alt yönetim (ustabaşılar vb.)	%20'ye kadar	%3'e kadar

Yani, planı %10 aşan bir fabrika yönetmeni temel maaşının %70'e kadar; planı %20 aşan %110'a kadar; %30 aşan %150'ye kadar; %50 aşan ise %230'a kadar prim alabilmektedir.

Yöneticinin diğer bir gelir kaynağı ise 19 Nisan 1936'da kurulan Yönetici Fonu'dur.[198]

Bu yasaya göre, plan dahilindeki kârların %4'ü ve plan hedefini aşan kârların %50'si bu Yönetici Fonu'na gider. Bir Rus iktisatçısının verdiği 1937 rakamlarından, bu fonun çapını görmek mümkündür:[199]

	Petrol Sanayii	Et Sanayii	İçki Sanayii
Planın gerçekleştirilmesi (%)	104.1	118.6	108.8
Gerçek maliyet (Plan maliyetinin %'si olarak)	103.8	104.1	103.0
Yönetici Fonu (Milyon Ruble olarak)	21.7	51.9	86.0
İşçi başına Yönetici Fonu (Ruble)	344.92	752.69	1,175.00

1937 yılında, tüm işçilerin ve personelin ortalama ücreti, ayda sadece 254 ruble olduğuna göre,[200] bu rakamlar o yıl içinde Yönetici Fonu'nun işçi başına, petrol sanayiinde ortalama aylık ücretten daha fazlasına, et sanayiinde üç katına ve içki sanayiinde dört buçuk katına denk geldiğini gösterir. Bir başka Sovyet iktisatçısına göre "beş sanayi komiserliğinde Yönetici Fonu'nun işçi başına denk gelen miktarı, ortalama yıllık ücretin %6.3'üdür. Ancak birtakım sanayi kollarında bu oran oldukça yüksektir ve marangozlukta %21.5'e, kürk ve deri ayak-

kabı sanayilerinde yaklaşık %25'e, içki, makarna ve yiyecek sanayilerinde %55'e varmaktadır".[201] Sonuç olarak, özellikle büyük sanayilerde yöneticilerin ellerinde muazzam miktarların toplandığı açıktır.

Yönetici Fonları'nın görünürdeki amacı, işçiler ve personel için konut, kulüp, kantin, kreş, anaokulu kurmak, işinde olağanüstü başarı elde edenlere prim vermektir.

Bu fonların nasıl kullanıldığı hakkında elimizde hiç bir istatistik veri yoktur. Tek ipucu, 29 Nisan 1937 tarihli *Za Industrializatsiya*'da, Kharkov'daki Porchen fabrikasının Yönetici Fonu'nun kullanımı hakkındaki şu bilgidir:

> Yönetici Fonu'nu oluşturan 60,000 rublenin 22,000'ini yöneticinin kendisi, 10,000'ini parti komitesi sekreteri, 8,000'ini üretim bürosu şefi, 6,000'ini baş muhasebeci, 4,000'ini sendika komitesi başkanı, 5,000'ini atölye şefi almıştı.[202]

Ayrıcalıklı sınıfların diğer kesimleri de olağanüstü yüksek gelirlere sahiptir. *Pravda*'ya, yazar Aleksei Tolstoy ve tiyatro yazarı V.Vişnevski'den gelen, "yazarların muazzam yayın paylarıyla olağanüstü yüksek gelir kazandığı şeklindeki yalnış anlamaları"[203] düzeltmeyi amaçlayan bir mektup, yazarların gelirleri hakkında şu rakamları vermektedir:

1936 yılında aylık gelirler	Kişi sayısı
10,000 rubleden fazla	14
6,000-10,000 ruble arası	11
2,000-5,000 ruble arası	39
1,000-2,000 ruble arası	114
500-1,000 ruble arası	137
500 rubleye kadar	yaklaşık 4,000

Gene 1936 yılında, tüm Sovyet işçi ve personelinin ortalama gelirinin 2,776 ruble, yani ayda 231 ruble[204] olduğu hatırlanacak olursa, yoruma gerek kalmaz.

Lenin'e göre, ortalama vasıflı işçiden fazla almamaları gereken hükümet görevlileri, bugün çok farklı gelirlere sahiptir. SSCB Yüksek Sovyeti'nin 17 Ocak 1938 tarihli kararıyla, Birlik Konseyi ve Milliyetler Konseyi başkanları ve ikinci başkanlarının maaşları yılda 300,000 ruble, her Yüksek Sovyet temsilcisinin maaşı yılda 12,000

ruble ve oturum günü başına ayrıca 150 ruble olmuştur.[205] RSFSC Yüksek Sovyeti başkanı ve yardımcıları yılda 150,000 ruble almaktadır.[206] Herhalde diğer Federe Cumhuriyetler'in başkanları ve başkan yardımcıları da aynı maaşı alıyorlardır. Sovyet Ordusu'nda erler savaş sırasında ayda 10 ruble, teğmenler 1,000 ruble ve albaylar 2,400 ruble almaktadır. Kimsenin sosyalist bir ordu olduğunu söyleyemeyeceği ABD ordusunda ise erlerin aylık maaşı 50 dolar, teğmenlerinki 150 dolar ve albaylarınki 333 dolardır.[207]

Bürokratların bir diğer gelir kaynağı ise çeşitli devlet ödülleriydi. Stalin'in 60. doğum günü şerefine başlatılan ödüllerin ilk yönetmeliğine göre, en yüksek ödül 100,000 rubleyi geçemiyordu.[208] O zamandan beri bu tavan 300,000 rubleye çıkartıldı ve her yıl tanesi 50,000 ile 300,000 ruble arasında olan, tamamen vergi dışı bin kadar Stalin ödülü verilmektedir.

Rusya'daki muazzam gelir farklılıklarının diğer bir göstergesi ise gelir vergisi rakamlarıdır. 4 Nisan 1940 tarihli gelir vergisi rakamları, yılda 1,800 rublenin altından başlayarak 300,000 rublenin üzerine kadar çıkan bir gelir düzeyi göstermektedir.[209]

Savaş sırasında bile, olağanüstü durum nedeniyle, işçilerin azami üretimi sağlamaları için her türlü çaba sarfedilirken, değişik sınıfların koşulları arasında aşırı farklılıklar vardı. On ve üç yaşlarında iki çocuklu bir hizmetçi, 1942'de Alexander Werth'e şöyle demiştir: "Çocuklar esas olarak ekmek ve çayla yaşıyorlar; küçüğü soya fasulyesinden yapılmış, tatsız ve pek az besin değeri olan suni süt içiyor —elden ne gelir? Et karnemle bu ay ancak biraz balık alabildim. Bazen lokantanın mutfağından artan bir çorbayı alabiliyorum— hepsi bu."[210]

Aynı zamanda Alexander Werth günlüğüne şöyle yazabiliyordu: "Bugün National'daki o öğle yemeği pek muhteşem birşeydi, çünkü, Moskova'da yiyecek kıtlığına rağmen, ne zaman resmi kimselerin konuk olarak bulunduğu herhangi büyük bir yemek olacak olsa, daima en iyi şeylerden yeterince bulunuyor. *Zakuski* olarak en iyi taze havyar, bol tereyağ ve tütsülenmiş som balığı vardı; arkasından mersin balığı ve bunun ardından da *àla Maréchal* piliç külbastı, sonra konyak ve likör ile buzlu kahve; ve tabii masanın bir ucundan öbür ucuna dizilmiş içki şişeleri."[211]

Rus toplumunun ayrıcalıklılar ve paryalar olarak ayrıştırılması, savaş sırasındaki karne sisteminde çok açık görülmektedir. Batı'nın de-

mokratik kapitalist devletlerinde kimsenin önermeye bile cesaret edemeyeceği farklı bir karne düzeni başlatıldı. Bunun, Sovyet halkını bile şaşırttığı açıktır, öyle ki ne *Pravda* ne de *İzvestiya* bu konudan hiç bahsetmemiştir ve karne sistemi hepten hasıraltı edilmiştir.[212]

Aslında zenginlerin lüksleri, fakirlerin gereklerine nispeten hep daha ucuz olmuştur. Tüketim vergilerinin bazılarını hatırlayacak olursak bunu açıkça görmek mümkündür:[213]

Buğday, % 73-74
Tuz (kalıp), % 70-80
Et (sığır), %67-71
Havyar, %40
Radyo, %25
Özel Araba, %2

Sonuç olarak: "1948 ortalarında, ABD'de daha iyi bir araba ile 795 kilo tereyağ eşit değerdeyken SSCB'de [9,000 rublelik] bir *Moskvich* arabanın karşılığı [kilosu 28-30 rubleden] 141 kilo tereyağıydı."[214]

Gelir farklılıkları, miras bırakılabilen mallarda da büyük farklılıklara yol açıyordu. Devrimin ilk günlerinde 27 Nisan 1918 tarihli yasayla, 10,000 rubleden fazla tüm miraslara el konuluyordu.[215] Bu, kapitalizmden sosyalizme geçişin taleplerinden biri olarak, tüm miras haklarının kalkmasını öngören Komünist Manifesto'ya uygundu. Bir kaç yıl sonra yasa çok önemli değişikliklere uğradı ve 1929 yılına gelindiğinde 1,000 ruble ve bundan daha az miraslardan başlayarak 500,000 ruble ve daha fazlasını kapsayan bir miras vergisi tablosu yürürlükteydi.[216] Şu anda ise miras vergisi %10'u geçmemektedir. Kapitalist İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki miras vergileriyle karşılaştırıldığında bile bu oran son derece düşüktür.

Savaş sırasında Rus basınında, hükümete milyonluk borçlar veren kimselerden söz eden haberler çıkmıştır. "Sovyetler Birliği'nin Dostları" bunu şöyle açıklar: "Sovyetler Birliği'nde milyoner, rublelerini kendi emeğiyle ve Sovyet Devleti'ne ve halkına hizmetleriyle kazanmıştır."[217]

Bu açıklamayı inceleyecek olursak, 1940'ta bile tüm işçilerin ve personelin ortalama geliri ancak 4,000 ruble olduğuna göre, bir milyon ruble toplamak için ortalama bir işçinin 250 yıl çalışması —ve bu arada kendine tek bir kuruş harcamaması—gerektiğini görürüz. Sovyet milyoneri, sadece faiz olarak her milyonuna yılda 50,000 ruble

alır, ki bu bile herhangi bir işçinin gelirinden kat kat fazladır.

Rus toplumunda ayrıcalıklılar ve paryalar ayrışmasının belki de en açık örneği, hükümet emeklilik sistemidir. Eğer asker olmadan önce işçi ya da personel olarak çalışmış olan bir er ölecek olursa, ailesi ayda 52.5 ile 240 ruble arasında bir emeklilik ödeneği alır. Eğer önceden işçi ya da personel olarak çalışmamışsa, ailesi, bakıma muhtaç durumda bulunan kimse sayısına bağlı olarak 40, 70 ya da 90 ruble alır. Kırsal bölgelerde oturanlar bu rakamların sadece %80'ini alırlar. Buna karşılık, ölen bir albayın ailesi ayda 1,920 ruble alır.[218] İş kazasında ölen bir işçinin muhtaç durumdaki ailesi en fazla ayda 200 ruble alır (bazı istisnai durumlarda bu rakam 300 ruble olabilir).[219] Öte yandan, bazı ayrıcalıklı kimseler, aile reisi öldüğünde büyük toplu para alırlar. Yüksek Sovyet üyesi M.F.Vladimirski öldüğünde, dul eşine 50,000 ruble toplu para ve hayat boyu ayda 2,000 ruble ödenek, kızkardeşine ise hayat boyu ayda 750 ruble ödenek verilmiştir.[220] General V.A. Yuskeviç öldüğünde dul eşine 50,000 ruble toplu para ve hayat boyu ayda 2,000 rublelik ödenek bağlanmıştır.[221] Gazeteler buna benzer örneklerle doludur.

Eşitsiz gelir dağılımı ilişkileri, eğitim konusunda da kendini gösterir. Stalin'in 1936 Anayasası'nın 121. maddesinde şöyle denir: "SSCB vatandaşlarının eğitim hakları vardır. Bu hak evrensel, zorunlu ilk eğitim ile sağlanır ve eğitim, yüksek eğitim dahil olmak üzere, bedelsizdir" vb. Fakat her türlü eğitim bedelsiz olmasına rağmen, yoksulların ve zenginlerin çocukları arasında gerçek bir eğitim eşitliği yoktur, çünkü yoksullar mümkün olduğunca çabuk para kazanmaya başlamak zorundadır ve ailelerinin çoğu eğitim sırasında çocuklarına bakabilecek durumda değildir. Dolayısıyla, SSCB'de eğitimden yararlanan çocukların oranının, eğitim düzeyi ilerledikçe düşmesi şaşırtıcı değildir. Örneğin 1939-40 eğitim yılında eğitim kurumlarına devam eden toplam öğrenci sayıları şöyledir:[222]

	Sayı
İlkokul (1-4. sınıflar)	20,471,000
Ortaokullar (5-7. sınıflar)	9,715,000
Liseler (8-10. sınıflar)	1,870,000
Teknik liseler ve fabrika okulları	945,000
Üniversiteler ve yüksek teknik okullar	620,000

Eğer tüm ülkede, değişik yaş gruplarındaki çocukların sayısını biliyor olsaydık, bu yaş gruplarının ne oranda okula gitiklerini hesaplamak mümkün olurdu. Fakat bu rakamlar olmadan bile, yukarıdaki verilere bakıldığında, değişik yaş gruplarındaki çocukların eğitim olanakları arasındaki fark hemen görülecektir. 7 ile 11 yaşları arasındaki tüm çocukların okula gidiyor olduğunu varsayarsak, bunların ancak yarısından azının, dört yıldan sonra okula devam edecek kadar şanslı olduğunu görürüz. Sadece yedi çocuktan biri yedi yıl öğrencilik yapabilmektedir ve yirmide birinden bile azı on yılı doldurabilmektedir (buna karşılık kapitalist İngiltere'de zorunlu eğitim on yıldır).

Üniversitelere, teknik okullara ve diğer yüksek okullara bedel getirilmesinden önce bile, üniversiteye veya yüksek okula kadar ilerlemeyi başaran öğrencilerin pek çoğu, mali zorluklar nedeniyle eğitimlerini bitiremeden ayrılmak zorunda kalıyorlardı. 1928 ile 1938 yılları arasında sanayi ve taşımacılık eğitimi için mühendislik kolejlerine başlayan toplam öğrenci sayısı 609,200, bitirenlerin sayısı ise 242,300'dür. Teknik okullara başlayanların sayısı 1,062,000, bitiren sadece 362,700'dür.[223]

1938 yılında yüksek öğrenimdeki tüm öğrencilerin %42.3'ü aydınların çocuklarıdır.[224] O günden beri öğrencilerin toplumsal kompozisyonunun istatistikleri yayınlanmamıştır, fakat 1940'tan sonra bedel uygulaması başlandığına göre "iyi" ailelerden çocukların oranının arttığı şüphesizdir.

Stalin Anayasası'nın 146. maddesi şöyledir: "SSCB Anayasası ancak SSCB Yüksek Sovyeti'nin her oturumunda kullanılan oyların en az üçte ikilik çoğunluğuyla değiştirilebilir." Ancak bu madde, hükümetin liseler ve yüksek okullar için bedel uygulamasını, eğitimin bedelsiz olmasını öngören Anayasa'nın 21. maddesini değiştirmek üzere Yüksek Sovyet'in toplanmasına bile gerek duymadan başlatmasını önlememiştir. 2 Ekim 1940'ta yayınlanan Halk Komiserleri Konseyi kararı[225] liselere (8, 9 ve 10. sınıflara) yıllık 150-200 ruble ve kolejlere 300-500 rublelik bedel uygulaması başlatmıştır. Bu bedellerin büyüklüğü, bunları dönemin ortalama ücret ve maaşları ile karşılaştırınca daha iyi anlaşılacaktır: Ortalama ücret ayda 335 rubledir ve birçok işçinin ücreti aslında ayda 150 ruble kadardır. Bedel uygulamasının başlamasının, özellikle üç veya dört çocuklu aileler için yüksek öğrenime gerçek bir duvar çektiği açıktır.

İşin daha kötüsü, hükümet bu bedel uygulamasının halkın yaşam düzeyinin ilerlediğinin bir işareti olduğunu söyleyecek cüreti bulmuştur. Yasanın giriş bölümü şöyle der: "Emekçilerin maddi durumlarının ilerlemiş düzeyini ve Sovyet devletinin durmadan büyüyen lise ve yüksek okul ağının inşası, koruması ve gerekleri için yapılan büyük masrafları göz önüne alan Halk Komiserleri Konseyi, SSCB lise ve yüksek okullarındaki eğitimin masrafının bir kısmını emekçilerin kendilerinden almayı gerekli görerek şu kararı vermiştir..." Aynı mantıkla, gerçekten varlıklı bir ülkede ilk eğitimin bile bedelli olması gerekir sonucuna varmak işten bile değildir!

Ücret ödeme zorunluluğunun bir zenginlik ortamının kanıtı olmadığı, öğrenciler için çok açıktı herhalde, çünkü bunun başlatıldığı 1940-41 eğitim yılında ve 1942-43'te, "eğitime bedel uygulanmaya başlanması ve burs dağıtımı yöntemlerindeki değişikliklerle ilgili eleme" nedenleriyle RSFSC'deki yüksek okullar %20 fire vermiştir.[226]

Aynı gün, 2 Ekim 1940'ta, "SSCB Devlet Çalışma İhtiyatı" üzerine yayınlanan bir karar, her yıl 800,000-1,000,000 arasında ondördonyedi yaşlarında çocuğun (bu, 8-10. sınıf öğrencilerinin yaş grubuna karşılık gelir) zorunlu meslek eğitimine alınmasını onayladı. Her bölgenin sağlayacağı çocuk sayısı saptandı ve bu kararı yerine getirme sorumluluğu bölge ve şehir Sovyetleri'ne verildi.[227] Bölge veya Şehir Sovyeti Başkanı, bir sendika temsilcisi ve Komsomol yerel sekreterliğinden oluşan Komisyonlar kuruldu ve bunlar her okula, öğretmenlerin seçeceği belirli bir sayıda çocuğu sağlamaları talebinde bulundular. 8-10. sınıflara eğitim zorunluluğu olmadığı için bu kararname neredeyse tamamen yoksul ailelerden çocuklara uygulandı. (Meslek okullarına alınan gençlere uygulanan disiplinin ağırlığı, izinsiz ayrılma ve diğer disiplin bozukluklarının ıslahevinde bir yıla kadar hapis cezasına tabi olmasından açıkça görülmektedir.)[228] Bu ağı genişletmek üzere Yüksek Sovyet Başkanlığı, 19 Haziran 1947 günü "Çalışma İhtiyatı" yaş sınırının yükseltilmesini kararlaştırdı: Birçok sanayi kollarında yaş sınırlaması ondokuza çıkartıldı.[229]

2 Ekim 1940 günü yayınlanan yukarıdaki iki karara bakarken 1887 yılında Çar III. Alexander'ın Eğitim Bakanı Delianov'un yayınladığı genelgeyi hatırlamamak elde değil: "Ortaokul ve liselerdeki öğrencilerin kalitesini yükseltmek arzusunda olan Bakan"ın kararıyla, "şoför, hizmetçi, ahçı, temizlikçi, küçük dükkan sahibi ve bunlar gibi kimse-

lerin çocuklarının ait oldukları çevrenin üzerine yükselmeleri desteklenmemelidir".

Sonuç olarak, yukarıda anlatılanlardan şu ortaya çıkar ki, gelir ayrışmasında Beş Yıllık Plan'ın başlatılmasından önce ve sonraki dönemler arasındaki fark, nicelikten öte, bir nitelik farkıdır. Eğer bir uzman veya fabrika müdürü vasıfsız bir işçiden dört ile sekiz kat arasında daha fazla kazanıyorsa, bu o ikisi arasında mutlaka bir sömürü ilişkisi var anlamına gelmez. Vasıflı bir işçi, uzman ya da müdür, saat başına vasıfsız bir işçiden daha fazla değer üretir.

Eğer o uzman, üretilenlerin değerleri arasındaki farktan da fazla kazanıyorsa bu gene de onun vasıfsız işçiyi sömürdüğünü göstermez. Bunu küçük bir örnekle göstermek mümkündür. Bir işçi devletinde vasıfsız bir işçinin kendine gerekeni altı saatte ürettiğini ve diğer iki saatte de toplumsal hizmetlerin üretimine, toplumun elindeki üretim araçlarının miktarını arturmaya vb. ayrılmış olmak üzere günde toplam sekiz saat çalıştığını varsayalım. Bu iki saatlik emek başka biri için değil, kendisi için olduğuna göre buna artı emek demek yalnış olur. Yeni bir terim kullanmak istemiyorsak, ama bu iki saati diğer altı saatten ayırmak istiyorsak, ona yine de "artı emek" diyelim ve diğer altı saate "gerekli emek" diyelim. Rakamları basit tutmak için, vasıfsız emeğin bir saatinin 1 liralık değer ürettiğini varsayalım. Yani, bu vasıfsız işçi 8 liralık değer üretiyor ve 6 lira kazanıyor. Öte yanda uzmanın saatte 5 birimlik, yani 5 liralık değer ürettiğini varsayalım. Eğer uzman vasıfsız işçiden beş kat daha fazla, yani 30 lira kazanıyorsa ikisi arasında bir sömürü ilişkisi varolduğunun söylenemeyeceği açıktır. Bu uzman vasıfsız işçiden beş kat daha fazla üretirken ondan altı katı daha fazla kazanıyor olsa bile gene de bir sömürü ilişkisinden söz edilemez çünkü uzman halen 40 liralık üretim yapmakta ve 36 lira almaktadır. Ancak, eğer bu uzman 100 ya da 200 lira alıyorsa bu defa durum tamamen değişir. Böyle bir durumda onun gelirinin büyük bir kısmının tartışmasız başkalarının emeğinden çıktığı açıktır.

Elimizdeki istatistiklerden, Beş Yıllık Plan öncesi dönemde bürokrasinin ayrıcalıklı bir konumda olduğunu kesinlikle söyleyebilecek olsak bile, büyük çoğunlukla başkalarının emeğinden artı-değer aldığı hiç bir şekilde söylenemez. Oysa Beş Yıllık Planlar'ın başlamasından bu yana bürokrasinin gelirinin büyük bölümünün artı-değerden oluştuğu kuşku götürmez.

Bürokratik Yönetim Bozuklukları

Üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanan kapitalizm koşullarında, kapitalist, hem metaların hem üretim girdilerinin fiyatlarını kör bir biçimde saptayan pazar mekanizmasını, mali bir pusula olarak kullanır. Kusursuz bir muhasebe sistemi kullanmak zorundadır. Yanlış hesaplamanın cezası mali zarar, büyük bir hatanın cezası iflastır. Fiyatların tepeden tayin edildiği ve fabrika müdürünün gelirinin, o fabrikanın gerçek ekonomik durumuyla hiç bir doğrudan ilişkisi olmadığı devletleştirilmiş bir ekonomide, sağlam bir muhasebe sistemi daha da hayati önem kazanır; çünkü fabrika müdürü, işletmesinin hatalarını gerekirse uzun bir süre saklayabilmektedir; sadece pazar yasalarına tabi değildir. Sağlam bir muhasebe sistemi olmazsa, bir işletmenin çarpıtmaları diğer bir işletmenin hesaplarının bir öğesi haline gelebilir ve çarpıklık zinciri öylece devam eder. Kremlin'in elinde hatalı müdürü cezalandırma olanağı olsa bile, bu hatalar ancak sorun yarattıktan sonra ortaya çıkacaktır. Aynı şekilde, söz konusu cezanın idari ve son derece ağır karakteri (mevki gerilemesi, hapis vb.) hatasını örtbas etmeye çalışan müdürün işini daha da acil hale getirmekte, cesaretlendirmektedir; bu tür müdürlerin, yönetimin diğer görevlileri ile birlikte dolap döndürmeye çalışmasına daha büyük bir dürtü sağlamaktadır. Ayrıca, cezanın acımasızlığı, risk almak veya karar vermek durumuyla karşı karşıya bulunan her müdüre, korkaklık denmese de daha büyük bir ihtiyatlılık aşılamaktadır. Dolayısıyla, Rus sanayiinin yönetim kesiminin her katmanında, sorumluluğu başkasına yükleme ve verimsiz görevlilerinin sayısını alabildiğine arttırma yönünde büyük bir eğilim vardır. Üstüne üstlük böyle müdürler, kendilerini bekleyen önlemlerin amansız idari karakterinin son derece farkındadırlar ve dolayısıyla, kendi kaderlerinin mevcut genel politikadan kaynaklanan keyfi kararlara nasıl bağlı olduğunu ve bu politikaların nasıl sık sık tek gün içinde tamamen farklı bir içerik kazanarak değişebildiğini ve değiştiğini bilirler.

Son olarak, her çağdaş sanayi ekonomisinin çapraşıklığının ve çeşitliliğinin, azami düzeyde yerel özerk inisiyatif ve geniş yönetim serbestliği gerektirdiğini herkes bilir. Oysa bu çeşit şeyler Rusya'daki aşırı bürokratik yönetimle doğrudan çelişir.

Eğer planlamadan merkezi yönetimi kastediyorsak, Stalinist sanayi-

leşme girişimi planlı bir girişimdir. Serbest kapitalizm koşullarında ekonomi körcesine işler ve her verili anda ekonomi pek çok özel ve kendiliğinden kararın toplamından oluşur.* Oysa Rusya'da herşeye hükümet karar verir. Ancak, "planlı ekonomi" teriminden, tüm bileşen unsurların tek bir tempoya uyarlandığı ve düzene sokulduğu, sürtüşmelerin asgariye indirildiği ve herşeyden öte, öngörünün iktisadi kararlarda başrolü oynadığı bir ekonomiyi kastediyorsak, o takdirde Rus ekonomisi planlı olmaktan çok uzaktır. Birinci Beş Yıllık Plan, tarımın genel olarak köylülerin serbest üretimi sürdüreceği varsayımına dayanarak başlatılmıştı (Plan'ın son yılında ülkenin toplam tahıl üretiminin sadece %11.5'inin kolhozlar tarafından üretileceği hesaplanıyordu).[230] Fakat sonuçta, tarımın %70'i kolhozlarda ve sovhozlarda yapılır oldu. Plan, çiftlik hayvanlarında şu artışları öngörüyordu: 6.1 milyon at, 14.5 milyon sığır, 12.2 milyon domuz, 28.8 milyon koyun ve keçi, toplam 61.6 milyonluk bir artış.[231] Gerçekte ise şu düşüşler kaydedildi: 13.9 milyon at, 30.2 milyon sığır, 14.4 milyon domuz, 94.6 milyon koyun ve keçi, toplam 153.1 milyonluk bir düşüş.[232] Ayrıca Plan, ekonominin tüm kolları arasındaki ilişkilerin pazar-takas kurallarına dayanacağını varsayıyordu. Oysa, bu dönem aslında herşeyin karneye bağlanmasıyla sona erdi. Bir diğer varsayım, devlet sektöründeki işçi sayısının %33 artacağıydı,[233] gerçekte %96.6'lık bir artış oldu.[234] Yaşam standartları artacaktı, ama tam tersine düştü. Çeşitli malların üretim hedeflerinin birbiriyle bağlantılı olması beklenirken bunların gerçekleşme oranları arasında çok büyük farklılıklar oldu. Plan kırsal nüfusun %9, şehir nüfusunun %24.4, toplam nüfusun %11.8 artacağını varsayıyordu, ama bu rakamlar sırasıyla %1.1, %40.2 ve %8.1 olarak gerçekleşti. Aynı şey daha sonraki planlar için de geçerlidir. Enflasyon (Plan döneminin yirmi yılında fiyat düzeylerinde %1,500'lük artış olmuştur) 1932-33'teki feci kıtlık, köylülere ve işçilere karşı uygulanan ağır idari önlemler —bunlar hep bürokrasinin ekonomiyi yönetmekteki yetersizliklerinin ve ekonominin farklı ancak birbirine bağımlı unsurları arasındaki uyumsuzlukların belirtileridir.

Değişik fabrikalar arasında muazzam bir eşgüdüm noksanlığı vardır. Bir örnek verecek olursak: Stalingrad traktör fabrikasının baş mühendisi Demianoviç'e göre, Ekim 1940'ta fabrika bahçesinde 18 milyon rub-

* Varolan serbest kapitalizm içinde, özellikle bir savaş döneminde ifadesini bulan, merkezi olarak yönlendirilen türden bir planın incelenmesi ilginç bir konu olmasına rağmen bu çalışmanın sınırları dışında kalmaktadır.

le değerinde 753 traktör yığılı duruyordu, çünkü küçük fabrikalardan alınacak 100,000 ruble değerindeki parçalar daha gelmemişti. Bu, üretimin çok ciddi olarak aksamasına neden oluyordu.[235]

Aşırı biçimiyle garip bir şekilde Rusya'ya özgü olan bir diğer olgu, ekonomideki büyük aksaklıkların başka bir göstergesidir: Aynı malı üreten farklı fabrikalar üretim maliyetinde muazzam farklılıklar göstermektedir. Örneğin 1939 yılında çeşitli fabrikalarda işçi başına yıllık pik demir ve çelik üretimi şöyledir:[236]

Fabrika	Pik Demir (ton)	Çelik (ton)
Magnitogorsk Kombinası	2,840	1,168
Kuznetsk Kombinası	2,324	1,389
Krivoy Rog Fabrikası	1,733	
"Zaporozhstal"	1,679	1,074
"Azovstal"	1,642	664
Kirov Fabrikası	2,102	523
Cerjinski Fabrikası	785	529
Petrovski Fabrikası	799	299
Kramatorsk Fabrikası	725	293
Orjonikidze Fabrikası	707	400
Frunze Fabrikası	636	403

Yukardaki tablonun alındığı kitap çok açık bir şekilde, işçi üretkenliğindeki bu büyük farklılıkların temel nedeninin, mevcut üretim koşullarındaki farklar değil, fabrikalardaki teknik malzemeler arasındaki farklılıklar olduğunu belirtmektedir.[237] Birçok durumda, söz konusu fabrikalardaki teknik malzeme arasında çok büyük farklılıklar olmasa bile üretim maliyeti gene de büyük farklılıklar göstermektedir. Örneğin *İzvestiya* bu konuda şöyle der: "Sık sık, aynı Bakanlık altındaki ve aynı malzemeyi kullanan iki fabrika çok farklı üretim maliyeti göstermektedir, bir defasında birinin idari masrafları diğerinin iki ya da üç katından fazlasına çıkmıştır... Fabrika personeli üzerinde disiplin kurulabilecek olursa, yüzbinlerce gereksiz işçi serbest bırakılabilir ve üretim maliyeti büyük çapta düşürülebilir."[238]

Maliyet farklılıklarının bir diğer nedeni ise defolu mallar oranlarındaki büyük farklılıklardır. Maliye Bakanı Zverev, 1947 Devlet Bütçesi üzerine Yüksek Sovyet'e verdiği raporda, ampul üreten iki fabrikadan birinin üretim maliyetinin diğerininkinden beş kat daha fazla olduğunu

söylemiştir. Zverev'e göre bunun nedeni, fabrikalardan birinde üretiminin %47.3'ünün, diğerinde ise sadece %7.3'ünün defolu çıkıyor olmasıdır.[239] Şüphesiz, özel mülkiyete dayalı kapitalizm koşullarında böyle üretim maliyeti farklılıkları varolamaz. Geri fabrika kısa sürede kapanmak zorunda kalır. Açık ki fabrikalar arasında üretim maliyetini eşitlemeden ya da yaklaşık bir hale sokmadan böyle fabrikaları korumak, genel ekonomik durum açısından çok büyük bir ziyan demektir.

Çeşitli sanayiler arasındaki bu eşgüdüm noksanlığı ve gelişme dengesizlikleri, fiyat artış ve düşüşlerinde ve söz konusu birimler arasındaki uyumsuz ilişkilerde kendini göstermektedir. Dr. Jasny bunu çok açık bir şekilde göstermiştir. Verdiği örneklerden biri şudur:

> Plan döneminde kereste ve ağaç fiyatlarındaki gelişmeler son derece tutarsızdır. 1927-28'deki küçük bir düşüşten sonra kereste fiyatları 1 Nisan 1936 tarihinden geçerli olmak üzere %100 arttırılmıştır. Ondan sonra neredeyse 13 yıl, enflasyona rağmen, aşırı kereste kıtlığına rağmen ve ekonomik olarak gerekenden çok fazla orman kesimine rağmen, fiyatlar değiştirilmemiştir. Ardından, 1 Ocak 1949'dan itibaren geçerli olmak üzere kereste fiyatları yaklaşık üç misli arttırılmış, 1926-27 fiyatlarının neredeyse 7 katına çıkarılmıştır.
>
> SSCB'de inşaat sanayinde yoğun bir şekilde kullanılan ağaç fiyatları, 1926-27'den 1927-28'e %14.7 düşmüş ve sonra 1936'da az bir artış olmuştur. 1944'te bir küçük artış daha olmuş, fakat bundan sonra bile fiyatlar 1926-27 fiyatlarının ancak üzerine çıkmıştı. Ardından, bütün geçmiş dönemin farkını çıkarmak üzere ağaç fiyatları 1949 yılında bir defada 4.5 kattan fazla artmıştır. Ağaç fiyatları 1926-27'de kereste fiyatlarının yaklaşık %50'si, 1936'da %20'si iken, 1944'te %30'una çıkmış ve 1949'da %40'ını geçmiştir.
>
> Keresteden yapılan demiryolu traverslerinin fiyatları ise şöyle bir tablo arzeder: 1936'da fiyatlar iki katına çıkmış ve 1943'te gene iki kat artmıştı. 1949'da yeniden iki kattan fazla artarak 1 Ocak 1949'dan itibaren geçerli olan fiyatlar 1927 fiyatlarının neredeyse 10 katı olmuştur.[240]

Jasny bir başka kitabında, rekabet konumundaki malların veya hammadde ile tamamlanmış üretim maddeleri fiyatlarının arasındaki fiyat uzlaşmazlıklarının bir başka örneğini verir:

"1933 yılında teknik işlerde kullanılan kerosenin yerine-teslim fiyatı 10 kat kadar arttırılarak, iyi kalite Donbass ocak kömürünün madenden teslim fiyatının yaklaşık 45 katına çıkarılmıştır. 1949 yılında ise aynı kerosen kömürün altı katı kadar bile değildir. Böyle bir

değişikliğin hiç bir haklılık payı yoktur, hiç bir açıklamasını yapmak mümkün değildir. Kerosen ile kömür arasında karşılaştırmalı fiyatların farklılığı aşırı bir örnektir, fakat karşılaştırmalı fiyatlardaki açıklanması mümkün olmayan değişiklikler sayısızdır. 1949 yılında önemli hadde çelik çeşitlerinin fiyatı kömürden 5-6 kat daha fazladır; 1950'nin ikinci yarısında bu fark üç katına inmiştir."[241]

Bir başka örnek verecek olursak, "Makina fiyatlarını bir yıl (1949) %30-35 arttırıp ondan sonra bu artışı, hatta daha da fazlasını ertesi yıl (1950) geri almak, ya da demiryolu taşımacılığında kısa yolculuk fiyatlarını uzun yolculuk fiyatlarından çok daha az arttırıp (1939 artışları) ve ardından bir sonraki artışta (1949) tam tersini yapmak büyük saçmalıktır".[242]

Fiyat ayarlamalarında kullanılan kaba yöntemlerin ve bağlantısızlıkların en büyük örneğini Stalin kendisi vermiştir:

> ...bizim iş idarecilerimiz ve planlamacılarımız, bir kaç istisna dışında, değer yasasının nasıl işlediğini pek az bilmekte, bunları incelememektedir ve yaptıkları işlerde bunları hesaba katmamaktadır. Fiyat saptama politikası alanında süren karışıklığın nedeni aslında budur. Böyle birçok örnekten bir tanesini vereyim. Bir süre önce pamuk ve tahıl fiyatlarının pamuk üretimi lehine ayarlanmasına, pamuk üreticilerine satılan tahıla daha doğru fiyat tespit edilmesine ve devlete sağlanan pamuğun fiyatının arttırılmasına karar verilmişti. İş idarecilerimiz ve planlamacılarımız bu konuda Merkez Komitesi üyelerini tamamen şaşırtan bir öneri sundular; bu öneri bir ton tahılın fiyatının neredeyse bir ton pamuğun fiyatıyla aynı düzeyde saptanmasını öneriyordu ve üstelik bir ton tahılın fiyatı, bir ton ekmeğin fiyatına eşit olarak alınmıştı. Merkez Komitesi üyelerinin bir ton ekmeğin fiyatının, öğütme ve pişirme ek masrafları nedeniyle bir ton tahılın fiyatından daha fazla olması gerektiği; ayrıca dünya pazarı fiyatlarının da gösterdiği gibi, pamuğun genel olarak tahıldan daha pahalı olduğu şeklindeki sözlerine cevap olarak önerinin yazarları söyleyecek hiç bir anlamlı şey bulamadılar. Sonuç olarak Merkez Komitesi konuyu kendi sonuçlandırmak zorunda kaldı ve tahıl fiyatlarını düşürmeyi ve pamuk fiyatlarını arttırmayı kararlaştırdı.[243]

Şaşkınlığın da bu kadarı olur! Üstelik, devletin en yüksek makamında.

Değişik fabrikalar arasındaki uyumsuzluğu gösteren bir diğer olay, fazla ve az üretim yapan fabrikaları bulup böyle fabrikalar arasında değiş tokuş ayarlayarak otoritelerin saptadığı fiyatları bozan bir dizi

komisyoncunun ortaya çıkmasıdır. *Planovoe Khoziaistvo*'nun yayınladığı bir haberde, bir ağır makina fabrikası 2.5 milyon tuğlaya karşılık olarak bir inşaat firmasına, tuğlaların resmi fiyatına ek olarak şunları vadetmiştir: 800 ton kömür, 250 ton kereste, 11 ton kerosen ve çeşitli miktarlarda bazı başka maddeler.[244] Şüphesiz bütün bunlar yasadışı, ancak çok yaygın bir şekilde olmaktadır: Bunu yasaklayan bürokratik hükümet, son tahlilde, bunun nedenlerinin asıl sorumlusudur.

Aynı şeylerin bir diğer örneği, özellikle savaş sırasında, yiyeceğin kameye bağlanmasıyla iyice büyüyen, adı "karaborsa" olarak konulmamış olsa bile her haliyle bir karaborsa olarak işleyen kolhoz pazarıdır.

Aynı nedenlerle ortaya çıkan bir diğer olgu, hammadde ve makina vb. bularak tamamen yasadışı bir şekilde muazzam komisyonlar alan *tolkach,* ya da işbitiricilerdir. Aynı şekilde, fabrika müdürünün hakkı olmayan maddeleri, makinaları vb. bulabilmesinde *blat*, ya da "kişisel nüfuz" son derece önemlidir. Bunun çok yaygın bir olgu olduğunu çeşitli Rus yayınlarında görmek mümkündür.

İşletmeler, vakıflar, *glavk*'lar, bakanlıklar vb. arasındaki uzlaşmazlıkların muazzam çapını, bunların birbirine karşı açtığı sayısız davadan anlayabiliriz. Örneğin 1938 yılında *Gosarbitrazh* (ekonomik organlar arasındaki anlaşmazlıkları ele alan özel mahkemelerden oluşmuş Devlet Hakem Kurulu) 330,000'den fazla davaya bakmıştır.[245] Bakanlık dahilindeki uzlaşma kurullarının ele aldığı, aynı bakanlık içindeki ekonomik birimler, *glavk*'lar ve fabrikalar arasındaki anlaşmazlıklar bu rakamın dışındadır. Berman şöyle der: "*Gosarbitrazh*'a çıkan davalar son derece çeşitlidir. Çoğu, sözleşme kapsamında temin edilen malların kalitesi üzerinedir. Bir çoğu fiyat konusundadır, çünkü fiyatlar sabit olmasına rağmen saptanan fiyatların dışına kaçmanın pek çok yolu vardır."[246]

Bürokratik yönetim bozukluğunun en önemli unsurlarından biri merkezi hükümet tarafından yapılan ani ve keyfi karar değişiklikleridir. Bu konuda bir kaç örnek vermek yeterli:

En uygun teknik verimlilik düzeyi ne olursa olsun, uzun yıllar boyunca, işletmelerin çaplarının büyüklüğü her zaman olumlu bir gösterge olarak kabul görmüştü. Örneğin Stalin kendisi bir defasında şöyle demişti: "50,000-100,000 hektarlık büyük hububat fabrikaları kurmanın olasılığı ve doğruluğuna karşı tüm 'bilimsel' tartışmalar çökmüş ve tarihe karışmıştır."[247]

Böylece 1930 yılında kurulan bir kolhoz 50 köy ve 84,000 hektardan oluşmakta ve bir diğeri 29 köyü ve 33,553 hektarı kapsamaktaydı.[248] Ancak büyük zararlara uğradıktan sonra hükümet tavır değiştirdi: 1938 yılında ortalama kolhoz 484 hektarlık ekilebilir alanı kapsar oldu. Dokuz yıl (1928-37) dev işletmelere büyük merak duyulmasının ardından tavır değişince, "büyüklük düşkünlüğü" şimdi "Troçkist-Faşist"lerin yıkıcı faaliyetlerinin sonucu olarak ilan edildi.

Çoğu zaman üretim hedefleri son derece saçma, yüksek düzeylerde saptandı ve bu, sonuç olarak, maceracı iş hızına, makinalarda büyük yıkım ve yıpranma masrafına, büyük hammadde ve emek israfına yol açtı. Örneğin, Ağır Sanayi Komiseri G.K.Orjonikidze, Onyedinci Parti Konferansı'nda (30 Ocak 1932) 1932 yılı hedefini şöyle saptamıştır: "Bir yıl içinde metal fabrikalarının kapasitesini iki kattan fazla arttırmalı, 13.5-14 milyon tona [pik demir] çıkarmalıyız.. Demir ve çelik sanayiinde 1932 üretim programını yerine getirmek ne demektir?.. Bir yılda 4 milyon ton arttırmak demektir... Aynı şeyi yapmak kapitalist ülkelerde ne kadar sürmüştür?... İngiltere'nin 35 yılını almıştır... Almanya'da on yıl sürmüştür... ABD'de sekiz yıl. SSCB aynı şeyi bir yılda yapmak zorundadır."[249] Aslında bu süreç SSCB'nin bir yılını değil, altı-yedi yılını almıştır.

İkinci Beş Yıllık Plan hedeflerini hazırlarken *Gosplan* daha da saçma bir tavır takınmıştır. Bu plana göre 1937 yılında SSCB'de üretim şöyle olacaktır: 450-550 milyon ton kömür, 150 milyon ton ham petrol, 60 milyon ton pik demir, 150 milyon kilovat saat elektrik enerjisi. Bu plan, Onyedinci Parti Konferası'nda (Ocak 1932) yarı yarıya indirilmiş ve Onyedinci Parti Kongresi'nde (Ocak 1934) daha da daraltılmıştır. Aşağıdaki tablo hükümet planlamasının ne kadar keyfi ve maceracı olduğunu gösterir:[250]

1937 Üretim Planı	Gosplan Planı (1931)	17. Parti Konferansı (1932)	17. Parti Kongresi (1934)	Gerçekleştirme (1937)
Kömür (mil. ton)	450-550	250	152.5	128.0
Ham petrol (mil. ton)	150	80-90	46.8	30.5
Pik demir (mil. ton)	60	22	17.4	14.5
Elektrik (mil. kilovat)	150	100	38.0	25.4

Bir diğer, son derece garip, ancak tipik örnekten söz etmekte yarar var. 1931 yılında Ulusal Ekonomi Yüksek Konseyi'nin önemli üyelerinden biri, 60 milyon pood (1 pood: 16.4 kilo) pamuk üretilebileceğine inanmadığını, ancak 30 milyon üretilebileceğini düşündüğünü açıkça söyleme cesaretini gösterdi.[251] Bunun üzerine mahkemeye sevkedilen Sokolovski hakkında savcı şöyle dedi: "Sokolovski'nin yaptığı pratik zararı yalnızca bu iki rakamdan görmek mümkündür." Ardından Sokolovski "suçunu itiraf etti" ve aslında 60 milyon pood'luk üretimin başarılabileceğini söyledi. (Gerçi bu "itiraf" da onu kurtaramadı ve ilk şüpheciliğinin cezası olarak Sokolovski on yıl hapis cezası yedi.) Bu olaydan dört yıl sonra, 1935'te, pamuk üreticilerinin bir konferansında Hafif Sanayi Komiseri Lubimov ve Tarım Komiseri Çernov, pamuk programının büyük başarısının o yıl mümkün kılacağı pamuk üretimini iftiharla Stalin'e anlatıyorlardı: Tam 32 milyon pood pamuk! Bunun mümkün olabileceğine Stalin'in aklı yatmadı ve şüpheci bir edayla şöyle sordu: "Biraz yüksekten atıyor olmayasınız?"[252]

Sonuç olarak denilebilir ki Rusya'da gerçek bir plan değil, hükümetin kararları ve faaliyeti sonucu ekonomide ortaya çıkan açıkları kapatmak üzere gene aynı hükümet tarafından uygulanan bir yapurım yöntemi söz konusudur. Böylece, planlı bir Sovyet ekonomisinden söz etmek yerine, bürokratik bir biçimde yönetilen bir ekonomiden söz etmek çok daha yerinde olur. Aslında, totaliter ve bürokratik siyasi diktatörlük, kökeni gene aynı bürokraside yatan kötü planlamanın sonuçlarının üstesinden gelinmesini sağlamaktadır.

Ancak, Rus milli ekonomisini çürüten bir yönetim bozukluğunun, her şeye rağmen, çok büyük ve hatta harikulade başarılar elde edilmesine mani olduğunu düşünmek yanlış olur. Aslında, bürokratik yönetim bozukluğu ile Rusya'nın sanayisinin büyük ileri adımları arasında sıkı bir diyalektik birlik var. Bürokratik devlet kapitalizmi ancak ülkedeki üretici güçlerin geriliği, hızlı ilerleme yolunda büyük atılım (ve buna bağımlı bir dizi diğer unsur) ve herşeyden öte, tüketimin sermaye birikimine tabi kılınması ile açıklanabilir.

Rusya: Bir Sanayi Devi

Yönetim bozuklukları ve ziyana rağmen, halkın çabası ve özverisi Rusya'yı, sanayi üretimi açısından Avrupa'da dördüncü ve dünyada be-

şinci durumdan Avrupa'da birinci ve dünyada ikinci konumda büyük bir güç haline getirdi. Rusya geri kalmışlığından kurtularak çağdaş, güçlü, sanayi açısından ileri bir ülke haline geldi. Bürokrasi böylece Marx ve Engels'in her zaman burjuvaziye yönelttiği takdiri kazanmış oldu. "İnsanoğlunun neler yapabileceğini ilk gösteren [burjuvazidir]. Mısır piramitlerini, Roma kemerlerini, Gotik katedralleri aşan mucizeler başarmıştır... Burjuvazi... tüm... ulusları uygarlığa çeker. Kocaman şehirler yaratmıştır... ve böylece nüfusun önemli bir kısmını kırsal hayatın bönlüğünden kurtarmıştır. Burjuvazi, başlayalı ancak yüz yıl olan egemenliği sırasında, kendisinden önceki tüm nesillerin toplamından daha büyük ve daha engin üretici güçler yaratmıştır."[253]

Burjuvazinin bu başarılarının bedeli, şüphesiz, inanılmaz ölçülerde insan sefaleti olmuştur.

Ne var ki, sosyalist bir bakış açısından tayin edici ölçü, kendi başına üretimin büyümesi değil, üretici güçlerin bu muazzam ilerlemesiyle atbaşı giden toplumsal ilişkilerdir. Bu ilerleme beraberinde işçilerin ekonomik konumlarında bir düzelmeyi, siyasi iktidarlarında bir ilerlemeyi, demokrasinin güçlenmesini, iktisadi ve toplumsal eşitsizliklerin kırılmasını ve devlet baskısının azalmasını getirmiş midir, getirmemiş midir? Sanayinin gelişmesi planlı mıdır, eğer planlıysa kimler tarafından ve kimler için planlanmaktadır? Ekonomik gelişmenin temel sosyalist ölçütleri bunlardır.

Marx, kapitalizm koşullarında üretici güçlerin ilerlemesinin, insanlığı sonunda sadece iki seçeneği olan bir krize doğru götürdüğünden söz etmiştir: bunlardan biri toplumun sosyalist biçimde yeniden örgütlenmesi, diğeri ise toplumun barbarlık içinde çökmesidir. Barbarlık tehlikesi, gözlerimizin önünde, insanlığın üretici güçlerinin, sanayiinin ve biliminin, savaş ve yıkım arabasına koşulması şeklinde kendini göstermektedir. Magnitogorsk ve Oak Ridge'in insanlık tarihindeki yerleri, muazzam maddi başarılarıyla değil, bunların altında yatan toplumsal ve siyasi ilişkiler ile ölçülecektir.

BÖLÜM 2

STALİNİST RUSYA'DA DEVLET VE PARTİ

Birinci Bölüm'de Rusya'daki toplumsal ve ekonomik ilişkilerin başlıca özelliklerini betimledik. Bu bölümde ise konunun siyasi veçhelerini, yani devlet ve partiyi ele alacağız.

İşçi Devletinin Doğası Üzerine Marx ve Engels'in Söyledikleri

Marx ve Engels kapitalist devletin yerine geçecek devletin *biçimini* değil, *içeriğini* açıklamak üzere, yani yöneten sınıfı tanımlamak için, kulağa çok kötü gelen ve yaygın ölçüde yanlış anlaşılan o ünlü terimi, "proletarya diktatörlüğü" terimini kullandılar. Onlar için diktatörlük bu bağlamda sadece sınıf egemenliği demekti; bu yüzden de Atina şehir devleti, Roma İmparatorluğu, Napolyon'un iktidarı, Britanya parlamenter hükümeti, Bismarck'ın Almanyası ve Paris Komünü birer diktatörlüktü. Çünkü bunların hepsinde bir veya birkaç sınıf bir diğer sınıfın egemenliği altındaydılar. Marx ve Engels'in yazılarında proletarya diktatörlüğünün biçimi olarak tam bir demokrasi tasarlanmıştır. Örneğin, *Komünist Manifesto* şöyle der: "İşçi sınıfı devriminde ilk adım, proletaryayı yöneten sınıf konumuna çıkarmak, demokrasi mücadelesini kazanmaktır."[1] Bundan 40 yıl sonra ise Engels şöyle yazmıştır: "Kesin olan tek şey varsa o da şudur ki, Partimiz ve işçi sınıfı iktidara ancak demokratik cumhuriyet biçiminde gelecektir. Büyük Fransız devriminin de göstermiş olduğu gibi, bu proletarya diktatörlüğünün özgül biçimidir." [2]

Marx ve Engels'in proletarya diktatörlüğünün demokratik biçimi hakkındaki düşünceleri 1871 Paris Komünü'nde hayata geçmiştir. Engels'in dediği gibi, "Paris Komünü'ne bakınız. Proletarya Diktatörlüğü

işte odur".[3] Marx ise şöyle demiştir: "Komünün ilk kararı... düzenli ordunun dağıtılması ve yerine silahlı halkın geçmesi oldu." Ayrıca, "Komün, şehrin çeşitli mahallelerinde genel seçimle, sorumlu ve anında geri çağırılabilen yerel temsilcilerden oluşmuştu. Doğal olarak, üyelerinin çoğunluğu çalışan insanlardan ya da işçi sınıfının tanınan temsilcilerinden oluşuyordu... Polis, merkezi hükümetin aracı olmayı sürdürmek yerine, derhal siyasi özelliklerinden arındırılmış ve Komün'ün sorumlu ve her an geri çağırılabilen görevlileri haline getirilmişti. Bu, yönetimin tüm diğer kollarındaki görevliler için de geçerliydi. Komün üyelerinden aşağıya doğru, tüm kamu görevlerinin *işçi ücreti* karşılığında yapılması zorunlu kılınmıştı. Devlet ileri gelenlerinin özel çıkarları ve ayrıcalıklı kazançları kendileriyle birlikte ortadan silinmişti... Yargı görevlilerinin göstermelik bağımsızlığı ellerinden alınmıştı... Tüm diğer kamu görevlileri gibi, yargıçlar da seçimle işbaşına gelir olmuşlar, sorumlu ve geri çağırılabilir hale getirilmişlerdi."[4]

Tekrar Engels'ten bir alıntı yapacak olursak, "Devlet'in ve Devlet organlarının, Toplum'un hizmetkârlarından Toplum'un efendilerine dönüşmesine karşı —ki bu, daha önceki tüm Devlet biçimlerinin kaçınılmaz süreci olmuştur— Komün, iki şaşmaz önlem uygulamıştır. Birincisi, yönetim, hukuk ve eğitim alanlarında tüm görevlileri — seçmenlerin seçtiklerini her an geri çağırabilme hakları saklı kalmak üzere— tüm ilgililerin evrensel oy hakkı temelindeki seçimine tabi kılmıştır. İkinci olarak, üst ya da alt kademelerde olsun, tüm görevliler sadece diğer işçilerin eline geçen ücretleri almaya başlamışlardır. Komün'ün ödediği en yüksek ücret 6,000 frank olarak saptanmıştır. Bu şekilde, temsili organlara seçilen delegeleri seçmenlerinin görüşleri doğrultusunda davranmaya zorlayan sayısız önlemlere ek olarak, kariyerizme ve koltuğa yapışmaya karşı etkili bir set çekilmiştir".[5]

Marx, genel seçimleriyle, her kamu görevlisinin geri çağırılabilmesiyle, tüm görevlilere ödenen işçi ücretiyle, azami yerel özyönetimle ve halkın üzerinde yükselip onu ezen silahlı kuvvetlerin yokluğuyla Paris Komünü'nün tam bir demokrasi oluşturduğunu söyler.

İşçi devletinin antitezi, kapitalist devletlerin, Engels'in deyimiyle "tüm toplumu yutmakla tehdit eden"[6] dev bürokrasisi ve ordusudur.

Kısacası, Marx ve Engels'in işçi devletinden anladığı budur: tutarlı ve sonuna kadar götürülmüş bir demokrasi.

Şimdi bu anlayışla Stalinist Rus devleti gerçeğini karşılaştıralım.

Rus Ordusu

Devlet içindeki başlıca unsur silahlı kuvvetlerdir. Lenin'in ifadesiyle söyleyecek olursak, devlet, "emrinde hapishaneler, vb. bulunan silahlı özel birliklerden oluşur".[7] Dolayısıyla, mevcut Rus devlet aygıtının özellikle Marksist bakış açısından bir incelemesinin başlangıç noktası silahlı kuvvetlerin yapısı olmak zorundadır. Troçki'nin haklı olarak saptadığı gibi, "Ordu toplumun bir kopyasıdır ve çoğu zaman toplumdaki hastalıkların aynısını daha yüksek ateşle çeker".[8]

Halk milislerinin kurulması sosyalist partiler tarafından geleneksel olarak talep edilegelmiştir (örneğin, Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi 1903 programının 12. maddesi[9]). Buna uygun olarak, Bolşevik önderler iktidara geldiklerinde ilk eylemlerinden biri, içinde şu maddelerin bulunduğu bir kararname yayınlamak olmuştur:

> 2. Her ordu birimi ve birimler toplamı içinde tüm iktidar, asker komite ve sovyetlerinin elinde olacaktır.
> 4. Ordu komutanları için seçim ilkesi uygulanacaktır. Alay komutanına kadar tüm komutanlar [çeşitli birimler tarafından] genel oy ile seçilecektir... Genel kurmay başkanı dahil olmak üzere, alay komutanlarından yukarı doğru tüm komutanlar... (komutanlığını yapacakları) ordu birimlerinin komitelerinin... kongrelerinde seçilecektir.[10]

Ertesi gün yeni bir kararname şunları eklemiştir:

> Her türlü eşitsizliğin derhal ve kararlı bir şekilde kaldırılmasını amaçlayan devrimci halkın talebini yerine getirmek üzere Halk Komiserleri Konseyi şu kararları almıştır:
> 1. Onbaşıdan generale kadar bütün rütbe ve ünvanların kaldırılması...
> 2. Çeşitli rütbe ve ünvanlara ilişkin her ayrıcalık ve işaretin kaldırılması;
> 3. Her türlü selam verme zorunluluğunun kaldırılması;
> 4. Her türlü madalya, nişan ve diğer liyakat işaretlerinin kaldırılması;
> 5. Tüm subay örgütlerinin kaldırılması...
> 6. Ordu içindeki emir erliğinin kaldırılması.[11]

Ancak, Bolşevikler'in orduyu gerçekten demokratikleştirme, onu halk misillerine çevirme arzuları, nesnel gerçeklik karşısında büyük güçlüklerle karşılaştı.

Ekim Devrimi'ni izleyen ilk günlerde devrimci silahlı güçler küçük gönüllü gruplardan oluşmaktaydı. Halk kitleleri savaştan bıkmış usanmış durumdaydı. Bu nedenle, yeni devrimci silahlı güçlere gönüllü olarak yazılmaya hazır değillerdi. Büyük yabancı güçlerin desteklediği Beyaz Ordular tehlikesine karşı durabilmek için Bolşevikler gönüllülük ilkesini zorunlu askerliğe çevirmek *zorunda* kaldılar. Ayrıca, deneyimli komutanlardan yoksun oldukları için eski Çarlık ordusundan onbinlerce subaya görev vermek zorunda kaldılar. Bu, ordu komutanlarının seçilmesi ilkesinin terkedilmesini gerekli kıldı: Üniforma giymiş işçi ve köylülerin eski düzenin temsilcileri olarak görüp nefret ettikleri subayları başlarına komutan olarak seçmeleri beklenemezdi. Savaşın gerekleri yerel temelde kurulmuş bir ordu oluşturma (yani halkı silahlandırma) idealinin de terkedilmesini ve ordunun tekrar kışlalara sokulmasını gerektirdi.

Bolşevik önderler bu önlemlerin sosyalist programdan sapma anlamına geldiğini bir an için olsun yadsımadılar (örneğin, Mart 1919'daki Sekizinci Parti Kongresi'nin bu konudaki kararına bakınız[12]). Üstelik daima bunları kalıcı hale getirme girişimlerine şiddetle karşı çıktılar. Örneğin, İç Savaş döneminde Bolşevikler'le birlikte savaşan eski Çarlık generallerinden biri sosyalist bir ülkenin ordusunun milislere değil, eski ve denenmiş kışla sistemine dayanması gerektiğini söylediğinde, Savaş Halk Komiseri Troçki şu sert yanıtı vermiştir: "Komünist Partisi üç renkli kışlanın yerine kızıl kışlanın konulması için iktidara gelmedi."[13] Bolşevikler sık sık mümkün olan en kısa zamanda milis sistemini başlatma niyetlerini tekrarladılar. Örneğin Aralık 1919'daki Yedinci Sovyetler Kongresi'nde Troçki şöyle demiştir: "Sovyet Cumhuriyeti'ni *milis yöntemiyle* silahlandırmanın gerçekleşmesine doğru geçmeye başlamak gerek."[14]

Dokuzuncu Parti Kongresi ise bu niyeti somutlaştırmak üzere düzenli ordunun yanı sıra işçi milisleri birimleri kurulmasına başlanması kararını aldı; bunların düzenli ordunun tamamen yerini almalarına kadar yavaş yavaş geliştirilmesi umuluyordu.[15]

Ancak bu karar hiçbir zaman hayata geçmedi. Halk milisleri oluşturma yolunda her plan, Rusya'nın üretici güçlerinin geriliği, halkın kültür düzeyinin düşüklüğü, proletaryanın nüfusun çok küçük bir azınlığı olması gibi nesnel gerçekler tarafından engellendi. Ordu içindeki önder Bolşevikler'den I.Smilga 1921'deki şu sözleriyle bunu çok iyi anlatır:

> Temel niteliği yerel örgütlenme ilkesi olan milis sisteminin Rusya'ya uygulanabilmesinin önünde aşılmaz siyasi bir engel var: Rusya'da proletaryanın sayısal zayıflığı yüzünden, yerel milis birimlerinde proleter bir önderlik oluşmasını *sağlayamıyoruz*... Stratejik açıdan bakıldığında, milis sisteminin uygulanmasında daha da ciddi sorunlar var: Demiryolu ağının yetersizliği yüzünden, savaş durumunda yerel milislerde örgütlenmiş askeri güçlerimizi gerekli bölgelere aktarmamız mümkün olamayacaktır... Dahası, İç Savaş deneyimi kesin bir şekilde göstermiştir ki yerel bir örgütlenme, ihtiyaçlarımıza *tamamen ters düşüyordu*, hem saldırı hem geri çekilme durumlarında asker kaçaklığı yaygındı ve askerler köylerini terketmek istemiyorlardı. Kısacası, böylesi bir örgütlenmeye dönmek kaba ve kabul edilemez bir hata olur.[16]

Üretici güçlerin geriliği ve bununla bağıntılı olarak ülkenin köylü karakteri (düzenli silahlı kuvvetlerle doğal olarak birarada bulunması mümkün olmayan demokrasi ve eşitlikçiliğin birçok unsuru Kızıl Ordu içinde inşa edilmiş de olsa), Kızıl Ordu'yu milis değil, düzenli bir ordu haline getirmekte iki belirleyici etken oldular. Belirleyici tarihsel etken, herşeyin ötesinde, bir ülkenin ekonomik düzeyidir. Marx'ın sözleriyle: "Görünen şu ki, emeğin örgütlenmesinin üretim araçlarıyla koşullandığını söyleyen teorimiz hiçbir alanda 'insan kıyımı endüstrisi'nde olduğundan daha mükemmel bir kanıt bulmamıştır."[17]

Rusya'nın maddi ve kültürel geriliği, kendini subaylarla askerler arası ilişkilerde de açığa vuruyordu.

Başlangıçtan itibaren Bolşevikler, tüm atanmış subayların yerlerini askerlerce seçilmiş subaylara bırakması konusunda önceleri yürütmüş oldukları ajitasyonla çelişmek pahasına, eski Çarlık subaylarına görev vermeyi kaçınılmaz bir zorunluluk olarak gördüler. Deneyimli komutanlar olmaksızın Beyaz Ordular'a karşı savaşı sürdürebilmek olanaksızdı ve eğer seçim askerlere bırakılmış olsaydı eski Çarlık subaylarının seçilmeyeceği de açıktı.

Başından beri, bir yanda siyasal komiserler öte yanda ordudaki Parti kolektifleri arasında bir mücadele sürüyordu. Bu çelişkiye bir de merkeziyetçi ve adem-i merkeziyetçi eğilimlerin çelişkisi eklendi. Bu iki mücadele, siyasal komiserlerin parti kolektifleri üzerinde zaferi ve Merkez'in gerillacı eğilimleri yenilgiye uğratmasıyla sonuçlandı. Bu iki mücadelenin bileşimi orduya, güçlenen bir bürokratik eğilim olarak yansıdı.

Eski Çarlık subaylarının proletarya kökenli komutanlar üzerinde nüfuz kazanması çok uzun sürmedi. Bir Bolşevik, Petrovski, şöyle diyordu: "Askeri okulun duvarları ardında, erat kitlesi karşısında subayın rolü üzerine eski rejimin köylü mantığıyla yeniden karşı karşıya kaldık. Gene Çarlık askeri okullarının kadetlerine özgü belirgin bir yüksek sınıf eğilimi dikkat çekiyor... Profesyonellik, bütün ülkelerde ve bütün zamanların subaylarını ahlakça aşındıran bir kamçıdır... Onlar [Kızıl Ordu komutanları], yeni subaylar sosyetesinin üyeleri haline geldiler ve kitlelerle ilişkinin zorunluluğu üzerine ne ajitasyonun ne de harika söylevlerin hiçbir yararı olmadı. Varoluş koşulları iyi niyetten daha güçlüdür."[18]

Komutanlar, siyasal komiserler ve Kızıl Ordu içinde otoriteye sahip olan diğer şahıslar, mevkilerini, kendilerine çıkar sağlama yolunda kullanmaya başladılar. Troçki, Cephe ve Orduların Devrimci Asker Konseyleri'ne hitaben, otorite sahipleri tarafından hükümet otomobillerinin "yorgun Kızıl Ordu askerlerinin gözleri önünde fuhuş âlemleri"ne peşkeş çekilişini lanetlediğini belirten mektubunda (31 Ekim 1920) olduğu gibi, bunlara şiddetle saldırdı. "Savaşanlar yarıçıplak dolaşırken takıp takıştıran komutanlar"dan hiddetle söz ediyor ve siyasal komiserler arasında yaygın bir olgu haline gelen içki âlemlerine karşı tavır alıyordu. Bu mektubu şu sonuçla bitiriyordu: "Böylesi gerçekler Kızıl Ordu askerleri arasında hoşnutsuzluk yaratmaktadır." Aynı mektupta Troçki kendi mücadele perspektifini de ortaya koyar: "Ordu içinde her türden ayrıcalıkları birdenbire tamamıyla yok etmek gibi hayalci bir hedefe sahip olmaksızın, bunları gerçek anlamda zorunlu asgari düzeye düşürmek üzere sistematik bir mücadeleye girişmek."[19] Bu gerçekçi devrimci anlayış, içinde bulunulan durumun muazzam zorluklarını açıkça ortaya koyuyor.

Bütün suistimallere rağmen, her halükârda, Bolşevik Parti'nin hücreler biçiminde ordu içine yayılmış olması, devrimci coşku ve asker kitlesinin özverisi ve başında Troçki'nin varlığı, Kızıl Ordu'nun proleter karakterinin İç Savaş boyunca ayakta kalmasını güvence altına almaktaydı.

1923'te bürokrasinin kazandığı kısmi zaferle birlikte subaylar arasında, birliklerine karşı kibirli ve diktatörce tavırlar istisna olmaktan çıkıp kural haline geldi. Ordu içi Parti hücrelerinde kilit mevkiler derece derece komutanların eline geçmekteydi; öyle ki, ordunun Siyasi

Dairesi, 1926'da, Parti aygıtı içindeki tüm mevkilerden üçte ikisinin komutanların elinde olduğunu belirtiyordu.[20] Başka bir deyişle, subaylar, askerleri subaylara karşı savunması beklenen siyasal önderler konumuna gelmişlerdi!

Buna rağmen, henüz *tümüyle bağımsız* bir subay kastı oluşmuş değildi. Değildi, çünkü komutanların yaşam koşulları oldukça zorluydu ve askerlerinkinden pek farklı değildi. White'a göre: "1925'te komuta personelinin yalnızca %30'u Savaş Halk Komiseri Frunze'nin tahammül edilebilir olarak kabul ettiği konutlarda oturuyorlardı. Yüzde 70 ise, bu düzeyin altında barınma olanaklarına sahipti. Frunze, çeşitli yörelerde birkaç komutanın aileleriyle birlikte tek bir odayı paylaşmakta olduklarından söz etmekteydi. Başka bir deyişle, her aile, bir odanın yalnızca bir bölümünün kullanımına sahipti. Ordunun safları dışındaki yedek subaylar, yeniden eğitim için göreve çağırıldıklarında, çalışmaları karşılığında bir Çinli rençbere bile cazip gelmeyecek bir ücret alıyorlardı. Eğitimleri süresince, işsiz olanları saat başına dokuz kopek alırken, çalışanlar ya da köylülüğe dahil olanlar beş kopek saat ücreti almaktaydılar."[21]

Kızıl Ordu komutanlarından biri olan Wollenberg şu olguları aktarıyor:

> 1924'te bir kolordu komutanının aylık maaşı aşağı yukarı iyi durumdaki bir metal işçisinin ücretine tekabül eden 150 ruble idi. Bu miktar, 'Parti Ücret Tavanı'ndan, yani o günlerde bir Parti üyesinin alabileceği en yüksek aylık ücretten 25 Ruble daha düşüktü... Subay orduevi yoktu. Subayların ve erlerin yemekleri aynı mutfakta hazırlanıyordu. O günlerde subaylar, görev zamanları dışında rütbe nişanlarını ender olarak takıyorlar ve görev sırasında bile çoğu kez rütbelerini bir yana bırakıyorlardı. Bu dönemde, Kızıl Ordu içinde astüst ilişkisi yalnızca askeri bir görevin yerine getirilmesi sırasında geçerliydi ve her halükârda her asker komuta altında olduğu subayı rütbe işaretleri takılı olsa da olmasa da tanıyordu.
>
> Erlerin subaylara hizmet etmesi kaldırılmıştı.[22]

Bunların ötesinde, askerlerin subaylarını Askeri Savcılar Bürosu'na şikâyet etme hakları vardı ve bu hakkı gerçekten kullanıyorlardı. 1925'te her ay ortalama 1,892, 1926'da 1,923 ve 1927'de 2,082 şikâyet gerçekleşti. 1931-33 dönemine kadar "subaylarla askerler arasında doğal ve rahat ilişkiler"[23] varlığını sürdürdü.

White, subay kastının pekişmesini biraz daha öncelere dayandırıyor: "gerçek ayırım çizgisi" olarak tanımladığı 1928 Ordu Tüzüğü ve bunun ardından, "zaten iyice yerleşmiş bir eğilimin gelişmesi".[24] Bu tüzükle ordudaki subaylara yaşam boyu sürecek bir meslek yolu açılmış oluyordu ve White, bunu çok haklı olarak "komuta personelinin Magna Cartası", "Petro'nun Rütbeler Şemasının yakın akrabası"[25] olarak nitelendiriyordu.

1929'da Kızıl Ordu Evleri'nin derece derece "Subaylar Külübü"ne[26] dönüşümü başladı. Askerlerin ücretleri çok düşük kalırken subay maaşları aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi yükselmeye başladı:[27]

Subay Maaşlarındaki Artış

	1934 (ruble olarak)	1939 (ruble olarak)	% Artış
Takım komutanı	260	650	240
Bölük komutanı	285	750	263
Tabur komutanı	335	850	254
Alay komutanı	400	1200	300
Tümen komutanı	475	1600	337
Kolordu komutanı	550	2000	364

1937'de, erlerin ve yedek subayların ortalama yıllık ücreti 150 ruble, subaylarınki 8,000 ruble olarak hesaplanmıştı.[28] İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyet ordusunda erler ayda 10 ruble, teğmenler 1,000 ve albaylar 2,400 ruble aylık alıyorlardı. Amerika Birleşik Devletleri ordusunda ise —bunu yalnızca karşılaştırma amacıyla aktarıyoruz, yoksa onayladığımız anlamına gelmiyor— ücret farklılıkları çok daha azdı: erler 50 dolar, yüzbaşılar 150 ve albaylar 333 dolar aylık alıyorlardı.[29]

Son yirmi-otuz yıl boyunca rublenin değeri şiddetli bir düşüş göstermiş olsa da bu, *Voentorg*'un (dükkânlar, restoran, çamaşırhane, dikimevi ve çizme imalathaneleri işleten, yalnızca subayların dahil olabildikleri kooperatif bir kuruluş) avantajlarından yararlanabilmekte olan subayları sivillere oranla çok daha az etkilemiştir. Her türlü konforu olan özel evlere sahiptirler. Kendileri ve aileleri tren, otobüs, vapur vb. ile bedava yolculuk edebilmektedirler (sıradan askerler bu avantajların hiçbirine sahip değillerdir; onlara tanınan tek ayrıcalık, gönderdikleri ve ailelerinden onlara gönderilen mektupların posta ücretinden

muaf olmasıdır).[30]

22 Eylül 1935 tarihli bir karar, şu rütbeleri Kara ve Hava Kuvvetleri'nde yürürlüğe koydu: teğmen, üsteğmen, yüzbaşı, binbaşı, albay, kurmay albay, tümen komutanı, kolordu komutanı, ordu ikinci komutanı, ordu başkomutanı ve Sovyetler Birliği mareşali.[31] Deniz Kuvvetleri'nde de benzer rütbeler geçerli kılındı. Askeri teknik görevlilere ek rütbeler verildi.[32] 7 Mayıs 1940'ta Kara ve Hava Kuvvetleri'nde tuğgeneral, tümgeneral, korgeneral ve orgeneral; Deniz Kuvvetleri'nde ise tuğamiral, tümamiral, oramiral ve büyük amiral rütbeleri geçerli kılındı.[33] Son olarak, 26 Haziran 1945'te Sovyetler Birliği Başkomutanı rütbesi (*generalissimo*) konuldu.[34]

3 Eylül 1940'ta altın sırma apoletler ve (mareşallerin taktığı) altın, platin ve elmas yıldız amblemleri yeniden kullanılmaya başlandı.[35] Bu, iç savaş yıllarında Beyazlar'ın "altın sırma apoletliler" diye küçümsendiği günlerden tam bir geriye dönüşü temsil ediyordu. 1930'da yayınlanan *Küçük Sovyet Ansiklopedisi*'nin bir cildinde apoletlerin "1917 Ekim Devrimi ile birlikte, orduda sınıf baskısının simgesi olduğundan ortadan kaldırıldığını" belirtiyordu.[36] Bunun tam tersine, *Kızıl Ordu Gazetesi* 1943'te, apoletlerin yürürlüğe konmasından sonra şöyle yazıyordu: "Geleneksel erat ve subay apoletlerinin yürürlüğe girişi şanlı Rus ordularının Rusya tarihi boyunca günümüze değin uzanan sürekliliğini simgelemekte ve vurgulamaktadır."[37]

Subaylarla erat arasında arkadaşlık ilişkileri yasaklandı.[38] Yedek subaylar bile ordunun geri kalanında uygulanan rütbelere ayrıldılar ve üniformalarını her zaman giyme hakkına sahip oldular.

"Bugünlerde," diye yazıyordu *Daily Worker* gazetesi Moskova muhabiri John Gibbons, "er ve erbaşlar, otobüs, metro ya da trende üstlerine yer vermek ve ayakta durmak zorundalar".[39]

Üstünlük görünümünü korumak amacıyla, subayların sokakta ağır yükler taşımaları ve tiyatroya gittiklerinde ucuz keçe çizmeler giymeleri yasaklandı. Yüksek rütbeli subayların metroya ve tramvaya binmeleri yasaklandı.[40] Özel subay lokalleri ve kulüpleri inşa edildi. Mesai saatleri dışında bile bir subay, diğer rütbedekilerle toplum içinde aynı masada oturamıyordu. Her subay kendi özel emir erine sahipti. Subay çocukları için ana okulu da dahil olmak üzere her düzeyde özel okullar kurulmuştu. Eski kont ve Çarlık Muhafız Ordusu'nda tümgeneral Aleksei Ignatiev, Stalin'in ordusunda adab-ı muaşeret işleri yöneticili-

ğine atandı. Askeri Akademi'de zorunlu dans dersleri başlatıldı.

Tarihte Rus subayları kadar cezai yaptırımlara sahip olan subaylara bir başka orduda rastlanabileceği kuşkuludur. 12 Ekim 1940'ta yürürlüğe konan nizamnamenin bir hükmü şöyleydi: "Emre itaat etmeme halinde, komutan zor kullanma ve ateş etme de dahil olmak üzere her türlü önleme başvurma hakkına sahiptir. Komutan, bir astını emre itaate zorlamak, disiplin ve düzeni yeniden sağlamak üzere zor kullanma ve ateş açmaya başvurmayı gerekli gördüğü durumda, doğacak olan sonuçtan hiçbir şekilde sorumlu değildir... Böylesi durumlarda, emrin yerine getirilmesini sağlamak üzere zorunlu önlemlere başvurmaktan kaçınan komutan Divan-ı Harp huzurunda yargılanır."[41]

Moskova Mahkemeleri'ne başkanlık etmiş olan V.Ulrich, bu nizamname üzerine şunları söylüyor: "Disiplin Nizamnamesi komutanların zor kullanma ve ateş açma haklarını önemli ölçüde genişletmektedir... Komutanla astı arasındaki ilişkilerde ahbap-çavuş ruhunun Kızıl Ordu'da artık yeri yoktur. Astlar arasında her türden tartışma kesinlikle yasaklanmıştır."[42]

Aynı dönemde *Pravda*'da yayınlanan bir makale bu nizamnamenin bir başka yönüne ışık tutmakta: "Yalnızca kişisel ve bireysel şikâyetlerde bulunulabilir. Toplu şikâyetler yasaktır. Toplu dilekçeler ve (bir emir, yemeklerin kötülüğü veya herhangi başka bir konuda) toplu tartışmalar kaldırılmıştır; bütün bunlar 'başkaldırı' kapsamına alınmıştır ve bu suçu işleyen bir asker, askeri mahkeme, duruşma ya da soruşturmaya başvurulmaksızın, bir üst subayın kararıyla derhal kurşuna dizilebilecektir."[43]

Böylelikle subaylar, tarihte hiçbir toplumda rastlanmayacak ölçüde açıkça tanımlanmış bir askeri hiyerarşi oluşturdular.

Sovyetler

Resmi olarak, SSCB'de egemenlik, Yüksek Sovyet (1937'ye kadar Sovyetler Kongresi) başkanlığındaki Sovyetler'dedir. Oysa bu kurumların uzun yıllar boyunca kendileri dışındaki gerçek iktidarın aldığı kararlara damga basmaktan başka pek birşey yapmadığının pek çok kanıtı var.

İlk zamanlarda işler daha değişikti. Örneğin, 1918'de Kongre beş kez toplandı. 1919 ile 1922 yılları arasında yılda bir toplandı, ancak bu tarihten itibaren toplantılar arasındaki aralıklar dikkat çekecek ölçüde

uzamaya başladı. 1923'te diğer birimlerin Rusya Sosyalist Federatif Sovyetler Cumhuriyeti'ne (RSFSC) katılmasıyla Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) inşa edilmiş oldu. SSCB Sovyetleri'nin ilk kongresi 1922 Aralık ayında gerçekleşti; ikincisi Ocak-Şubat 1924'te, üçüncüsü 1925 Mayısı'nda toplandı ve bundan sonra 1931'e kadar iki yılda bir toplantı yapıldı. Yedinci Kongre, bir öncekinden dört yıl sonra, Ocak-Şubat 1935'te yapıldı. Bu zamandan beri yeni bir gelişme kaydedilmedi (çok zayıf bir mazeret olmasına karşın, savaşın gerekleri toplantı yapılmamasının bahanesi olarak kullanılmakta). Bu Sovyet "parlamentosu" 1917-36 yılları boyunca yalnızca 104 gün, yani bir başka deyişle, yılda ortalama altı günden az bir zaman toplantı halindeydi.[44] Daha sonraki yılların ortalaması bundan da düşüktür ve 1931-35 yıllarında, Rusya'da en büyük ve en hızlı dönüşümün yaşandığı dönemde, Kongre'nin hiç toplantıya çağırılmamış olması anlamlıdır. Beş Yıllık Plan, kolektivizasyon ve sanayileşme gibi birçok temel adım, ülkedeki "en yüksek otorite" hesaba katılmaksızın karara bağlanmıştır.

1917-36 döneminde yasama yetkisi, resmi olarak Sovyetler Kongresi ve onun seçilmiş organı Merkez Yürütme Komitesi elinde toplanmıştır. Buna karşın, Stalin'in zaferinden başlayarak Merkez Yürütme Komitesi toplantılarının ortalama süresi yılda 10 günden fazla değildir.

Rusya artık Merkez Yürütme Komitesi başkanının şu sözleri edebildiği günlerden çok uzaktır: "Merkez Yürütme Komitesi, Sovyet Cumhuriyeti'nin en yüksek organı olarak... Halk Komiserleri Sovyeti tarafından uygulanacak... siyasetleri saptar."[45]

Yüksek Sovyet Prezidyumu'na gelince, ortada bunun oturumlarına ilişkin hiçbir rapor bulunmadığı için, ne toplandığı zamanlar ne de oturumlarında hangi konuların karara bağlandığı bilinmemektedir.

1920'li yılların sonlarından itibaren Sovyetler Kongresi ve daha sonra Yüksek Sovyet tarafından alınan tüm kararlar oybirliği ile alınmıştır. Ortaya sürülen önerilerden hiçbirine bir tek karşı oy kullanılmadığı gibi, bir tek çekimser oy, bir değişiklik önergesi ve hatta muhalif bir konuşmaya bile rastlamak mümkün değil.

Yüksek Sovyet'in yalnızca bir tören düzeyine indirgenmiş işlevi, aldığı kararların niteliğinde de açıkça görülebilir. Örneğin, dış politikada, Fransa ve İngiltere ile ittifaktan Hitler ile işbirliğine sıçrayan büyük dönüş gerçekleştiğinde Yüksek Sovyet "Sovyet Hükümeti dış

politikasının netliği ve tutarlılığı nedeniyle" bu sorunu görüşmeye hiç gerek olmadığı kararına varmıştır.[46]

Yıllık bütçe zaman zaman Yüksek Sovyet'in incelemesine sunulur, ama bütçenin öngördüğü önlemler uygulamaya konulduktan *sonra*. Örneğin, 1952 yılı bütçesi Ocak ayının ilk gününden itibaren yürürlüğe girmesine rağmen, Maliye Bakanı Zverev tarafından ancak 6 Mart günü açıklanmıştır.[47] 1954 bütçesi 11 Nisan'da "görüşülmüştür".[48] Aynı şekilde, Birinci Beş Yıllık Plan 1 Ekim 1928'de uygulamaya konulmuşken ancak 1929 Nisanı'nda onaylanmıştır. İkinci Beş Yıllık Plan 1 Ocak 1933'te yürürlüğe girmiş olmasına karşın 22 ay sonrasına, 17 Kasım 1934'e değin resmi olarak onaylanmış değildir. Uygulamaya konma ve onaylanma tarihleri daha sonraki planlar için şöyle olmuştur: Üçüncü Beş Yıllık Plan: 1 Ocak 1939-Mart 1939; Dördüncü Plan: 1 Ocak 1946-Mart 1946; ve Beşinci Plan: 1 Ocak 1951-Ekim 1952.

Bu gerçeklerin ışığında, Canterbury Başpiskoposu Dr. Hewlett Johnson'ın aşağıdaki ifadesi ancak abesle iştigal etmek olarak yorumlanabilir: "Yürütme, Yüksek Sovyet'e tabi[dir]... Yürütmenin tüm eylemleri Yüksek Sovyet tarafından onaylanmış olmalıdır: 'Devletin en yüksek organı', diyor Madde 30, 'Yüksek Sovyet'tir'. Bu yasanın uygulanmasının önemi, ülkemizde bunun tam da tersi bir eğilimin geçerli olduğunu, örneğin Britanya Kabinesi'nin parlamentoya danışmaksızın ya da parlamentonun en kısa sürede ve hızla onayına başvurmaksızın bir eylemi uygulamaya koyduğunu dehşetle gördügümüzde açıklığa kavuşacaktır. Bundan da önemlisi, Yüksek Sovyet'in bütçeyi denetleyeceği hükmüdür. Kesenin kaytanı kimin elindeyse son kertede iktidar da onun elindedir."[49] İçinde bu satırların yer aldığı bölümün başlığı ise şöyle: "Dünyanın En Demokratik Anayasası"!

Seçimler

1937 genel seçimleri arifesinde Stalin, "Bugüne değin dünya asla böylesine özgür ve böylesine gerçek anlamda demokratik bir seçim görmemiştir! Evet, gerçekten görmemiştir. Tarih bunun bir eşine daha şahit olmamıştır"[50] diyordu. Ve Stalin rejiminin coşkulu bir Amerikalı destekçisi şöyle bir ifade kullanıyordu: [Sovyet yurttaşı] "Gizli oy yöntemiyle, korku ve iltimastan uzak, gerçekten istediği kişi veya

siyaset için oy kullanabilecektir."[51]

Bu "tamamıyla özgür ve böylesine gerçek anlamda demokratik" seçimlerde, hiçbir zaman seçmenlerin oy verebileceği birden fazla aday yoktur. Ayrıca, yüzlerce seçim bölgesinden bir tekinde bile, seçime katılım oranı %98'den aşağı olmamıştır. Seçilen adaya verilen oy oranı hemen her zaman %99.9'dur ve hatta adaylardan biri bilfiil %100'den fazla oy almıştır. Bu aday, 21 Aralık 1947 yerel Sovyet seçimlerinde "seçen" bölgede seçmen sayısının 1,617 olmasına rağmen, 2,122 oy almış olan Stalin'dir! Bu olaydaki ipini koparmış ahmaklık, ertesi gün *Pravda*'da yayınlanan edepsizce açıklama ile iyice yüz kızartıcı bir hal alır: "Fazla oylar, önderlerine şükranlarını sunma fırsatını kaçırmamakta ısrarlı olan komşu seçim bölgesinden yurttaşlar tarafından kullanılmıştır."[52]

Elbette ki, işler genellikle daha dikkatle halledildiği için, seçim hilelerinin kanıtını bulmak daha güçtür. Yine de, belgelenmiş bazı kanıtları bulmak mümkün. Bunlardan biri Litvanya'da, Litvanya'nın SSCB ile birleşmesi planının onaylatılması için yapılan 12 Temmuz 1940 tarihli referandumdur. Moskova'daki TASS Ajansı, yerel yetkililerin referandumun süresini iki güne uzattıklarından haberdar değildi ve böylelikle TASS, referandumun ilk gününün sonunda oy sayımı ertesi güne değin yapılmayacak olduğu halde sonuçları anons etti. Bir "rastlantı" sonucu, referandum sonuçları tam tamına TASS'ın anons etmiş olduğu şekilde çıktı: "Bir Londra gazetesinin, oylama resmi olarak sonuçlanmadan 24 saat önce bir Rus haber ajansından aldığı resmi sonuçları yayınlaması talihsiz bir hataydı."[53]

Seçim Yönetmeliği, yurttaşların seçme haklarına her türden müdahalenin cezalandırılacağını karara bağlıyordu. Ancak, örneğin, Aralık 1937 Yüksek Sovyet seçimlerinde, adayların belirlenmesi ile seçimlerin gerçekleşmesi arasında, aralarında iki politbüro üyesi Kossior ve Çubar da bulunan 37 aday ortadan kayboldu ve yerlerine başkaları kondu. Seçmenlere hiçbir açıklama yapılmadı ve öyle görülüyor ki herkes bu meselenin üzerine gitmenin kendisi için sağlıklı bir sonuç doğurmayacağını düşünmüştü.

Aynı seçimlerden 15 gün önce *New York Times* gazetesinin Moskova muhabiri, gazetesine, seçilecek olan Yüksek Sovyet'in kimlerden oluşacağı üzerine bir tahmin mesajı geçti. Mesaj, Yüksek Sovyet'in 246 yüksek parti görevlisi, 365 sivil ve askeri memur, 78 aydın, 131

işçi ve 223 kolhoz üyesinden oluşacağını belirtiyor ve adlarını veriyordu.[54] Son dakikada tutuklanan 37 kişi dışında bu tahmin bütün ayrıntılarıyla sonuçlara tümüyle uygundu. İçine hile karıştırılmadığı sürece bir seçimde böyle bir şey olabileceği akla sığar mı?

Parti

Sovyetler Birliği Komünist Partisi bir devlet partisi olarak kaldığı sürece, yapısı, oluşumu ve işlevlerinin analizi aynı zamanda devlet mekanizmasının analizi olmak zorundadır.

Stalin'in iktidarı ele geçirişinden bu yana partinin işleyişinin analizine geçmeden önce, bürokrasinin yükselişinden önceki dönemde partinin gerçek demokratik işleyişini aynı partinin bugünkü yekpare ve totaliter karakterinin karşısına koymak önem taşıyor.

Bolşevik Parti hiçbir zaman yekpare veya totaliter bir parti olmamıştır. Bundan da öte, parti içi demokrasi, partinin yaşamasında her zaman çok büyük öneme sahip olmuştur; ancak, şu veya bu nedenle, konuya ilişkin literatürün çoğunluğu bu noktaya değinmeden geçmektedir.

Bu nedenle, burada konumuzdan biraz saparak, Stalinizm öncesi yıllarda parti içi demokrasiyi gözlerimizde canlandıracak bazı durumlardan biraz söz etmeye değer.

Ekim Devrimi öncesi döneme ilişkin örneklerle başlayalım.

Devrimin 1907'de nihai yenilgisinin ardından, Parti, Çarlık Duma seçimlerinde hangi tutumun alınacağı konusunda bir bunalımın sancılarını yaşıyordu. Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin içinde Bolşevikler'le birlikte Menşevikler'in de temsil edildiği (Temmuz 1907'de toplanan) Üçüncü Konferansı'nda alışılmamış bir durum ortaya çıktı: Bolşevik delegelerin tümü, sadece Lenin hariç, Duma seçimlerinin boykot edilmesi yönünde oy kullandılar; Lenin Menşevikler'le birlikte oy kullandı.[55] Üç yıl sonra, Bolşevik Merkez Komitesi'nin bir plenumu Menşevikler'le birleşme çağrısında bulunma kararı aldı; yine yegâne muhalif oy Lenin'inkiydi.[56]

Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, Lenin'in savunduğu "devrimcilerin savaşta kendi burjuvazisinin bozgununu istemesi gerektiği" tezi, partinin tek bir şubesi tarafından bile kabul görmedi,[57] ve 1915'te bazı Bolşevik önderlerin yargılanması sırasında Kamenev ve

iki Bolşevik Duma temsilcisi Lenin'in bu tezini reddettiler.[58]

Şubat devriminin ardından parti önderleri büyük çoğunlukla bir devrimci Sovyet hükümetinden yana değil, geçici koalisyon hükümetinin desteklenmesinden yana olmuşlardır. 2 Mart 1917'de Bolşevik kanat, Petrograd Sovyeti'nde 40 üyeye sahiptir, ancak iktidarın burjuva koalisyon hükümetine teslim edilmesi kararı oylamaya konulduğunda yalnızca 19 kişi muhalif oy kullanır.[59]

Parti Petrograd Komitesi'nin 5 Mart 1917 tarihli bir toplantısında, bir devrimci Sovyet hükümeti kararından yana sadece bir oy çıkmıştı.[60] O dönemde Stalin tarafından yönetilmekte olan *Pravda* hiçbir şekilde devrimci olarak tanımlanması mümkün olmayan bir tavır içindeydi. *Pravda* "gericiliğe ya da karşı devrime karşı mücadele ettiği sürece" geçici hükümete kesin destek verme tavrını benimsedi.[61]

Yine 3 Nisan 1917'de, Lenin Rusya'ya dönerek Ekim Devrimi'nde partiye kılavuzluk edecek olan ünlü "Nisan Tezleri"ni yayınladığında bir süre kendi partisi içinde küçük bir azınlık olarak kaldı. *Pravda*'nın Nisan Tezleri üzerine yorumu, bunların "Lenin'in kişisel görüşlerinden ibaret ve kabul edilemez" olduğu yolundadır.[62] Parti Petrograd Komitesi'nin Nisan 1917 tarihli toplantısında, Tezler 13 karşı ve bir çekimser oya karşılık yalnızca iki lehte oy almıştır.[63] Yine de sonuçta, 14-22 Nisan'da toplanan parti konferansında Tezler 39 karşı oy ve 8 çekimser oya karşı 71 oyla çoğunluğu kazandı.[64] Aynı konferans Lenin'i bir başka önemli sorunda; partinin, Sosyalist Partiler Stockholm Konferansı'na katılıp katılmayacağı sorununda yenilgiye uğrattı. Lenin'in görüşlerinin tersine, tam katılım kararı alındı.[65]

Yine, 14 Eylül'de Kerenski bir "Demokratik Konferans" çağrısında bulundu ve Lenin şiddetle bunun boykot edilmesini savundu. Merkez Komite 8'e karşı 9 oyla boykot kararı aldı. Ancak oyların birbirine bu denli yakın oluşu nedeniyle nihai karar "Demokratik Konferans"taki Bolşevik hizip içinden belirlenecek parti konferansına bırakıldı. Bu toplantı 77'ye karşı 50 oyla boykot etmeme kararı aldı.[66]

Bütün sorunlar içinde en önemlisi, Ekim ayaklanması gündeme geldiğinde, önderlik içinde yeniden şiddetli bir bölünme yaşandı: Zinovyev, Kamenev, Rikov, Piyatakov, Milyutin ve Nogin'in başını çektiği güçlü bir hizip ayaklanmaya karşı tavır aldı. Buna rağmen, Merkez Komitesi tarafından Politbüro seçildiğinde ne Zinovyev ne de Kamenev dışarıda bırakıldılar.

İktidara geldikten sonra parti önderliği içindeki farklılıklar eskiden olduğu kadar şiddetli bir biçimde sürdü. Devrimden birkaç gün sonra, bir dizi parti önderi diğer sosyalist partilerle koalisyon yapılması talebini öne sürdüler. Bu konuda diretenler arasında, İçişleri Halk Komiseri Rikov, Tarım Halk Komiseri Milyutin, Sanayi ve Ticaret Halk Komiseri Nogin, Eğitim Halk Komiseri Lunaçarski, Çalışma Halk Komiseri Şliyapnikov, Cumhurbaşkanı Kamenev ve Zinovyev bulunuyordu. Bu komiserler hükümetten istifa etme ve böylelikle Lenin ve taraftarlarını diğer partilerle açık görüşmeye zorlama noktasına kadar gittiler.[67] (Görüşmeler başarısızlıkla sonuçlandı çünkü Menşevikler, Lenin ve Troçki'nin koalisyon hükümeti dışında bırakılmasında diretiyorlardı.)[68]

Kurucu Meclis seçimlerinin yapılması ya da ertelenmesi sorunu üzerinde (Aralık 1917), Lenin kendini Merkez Komitesi içinde yeniden azınlıkta buldu ve önerilerinin aksine, seçimler yapıldı.[69] Kısa bir süre sonra Lenin, Almanya ile Brest-Litovsk barış görüşmeleri sorununda bir yenilgiye daha uğradı. Lenin hemen barıştan yanaydı. Ancak, 21 Ocak 1918'de toplanan Merkez Komitesi'nin ve partili aktif işçilerin toplantısında Lenin'in önergesi, Buharin'in 32 oy alan "devrimci savaş" ve Troçki'nin 16 oy alan "ne barış ne savaş" önergeleri karşısında yalnızca 15 oy toplayabildi.[70] Ertesi gün yapılan Merkez Komitesi oturumunda Lenin bir yenilgi daha aldı. Ancak sonunda, olayların baskısı altında, Merkez Komitesi üyelerinin çoğunluğunu kendi görüşlerine kazanarak başarıya ulaştı ve 24 Şubat'taki oturumda barış önergesi 4 karşı ve 4 çekimser oya karşılık 7 oy kazandı.[71]

Gerek devrim öncesi gerekse hemen sonrasında hararetle Bolşevik Partisi'ne atfedilen yekpare atmosferin gerçekle karşılaştırıldığında temelsiz olduğu ortaya çıkar. Ancak bu atmosfer, daha sonraları gerçeklik kazanmıştır.

Uzun bir süre boyunca partinin en önemli kurumu Kongre idi. Örneğin, Lenin şöyle diyordu: "Kongre... Parti ve Cumhuriyet'in en sorumlu meclisidir."[72] Ancak, bürokrasinin gücünün yükselişiyle, Kongre aşama aşama önemini yitirmeye başladı. 1919, 1922 ve 1925 Parti Tüzükleri (sırasıyla 20, 20, 21 numaralı maddeler) Kongre'nin yıllık olarak toplanacağı hükmünü getiriyordu[73] ve Ondördüncü Kongre'ye (1925) kadar bu hükme bağlı kalındı. Ancak, bundan sonra kongreler giderek daha seyrekleşti. Bundan sonraki kongre iki yıl sonra top-

landı; bununla Onaltıncı Kongre (1930) arasında iki buçuk yıllık, Onaltıncı ve (1934) Onyedinci Kongreler arasında ise üç buçuk yıllık bir süre geçti. Bu sonuncu Kongre, kongrenin "en az üç yılda bir" toplanması hükmünü yürürlüğe koydu (Madde 27).[74]

Ne var ki, bu kadarı bile gerçekleşmedi. Onyedinci ve Onsekizinci (1939) Kongreler arasında beş yıl; daha sonra Onsekiz ve Ondokuzuncu Kongreler (1952) arasında ise 13 yıldan fazla zaman geçti.

Parti Tüzüğü'ne göre Merkez Komitesi, kongreler arasında Parti Konferansları toplamakla yükümlüdür ve Onsekizinci Kongre'de benimsenmiş ve halen yürürlükte olan yönetmelik uyarınca bu Konferanslar "yılda en az iki kez" toplanmalıdır. 1919'dan bu yana, Konferanslar 1919, 1920, 1921 (iki kez), 1923, 1924, 1925, 1926, 1929, 1932, 1934 ve en son olarak 1941 tarihlerinde toplanmıştır.

Kongre, partinin önder organı Merkez Komitesi'ni seçer. Resmi olarak Merkez Komitesi, Parti Kongresi'ne karşı sorumludur, ancak kongrenin 13 yıldan uzun zamandan beri toplanmadığı koşullarda bunun hükmü olmayan bir kâğıt parçasından başka bir anlam taşımadığı besbellidir.

Resmi olarak, Merkez Komitesi Politbüro'yu seçer, bu yüzden Politbüro Merkez Komitesi'ne karşı sorumlu olmalıdır. Oysa gerçekte, Merkez Komitesi tümüyle Politbüro'ya tabidir.

Eğer Merkez Komitesi *gerçekten* Parti içinde en yüksek organ olsaydı, üyelerinin *çoğunluğunun* (dörtte üçünden fazlasının) Onyedinci ve Onsekizinci Kongreler arasında olduğu gibi "halk düşmanları" damgasıyla partiden ihraç edilerek takibata uğramaları mümkün olmazdı. 1934'te seçilen Merkez Komitesi'nin 71 üyesinden sadece 16'sı ve 68 aday üyeden yalnızca sekizi, beş yıl sonra seçilen Merkez Komitesi'nde yer aldı.

13 ya da 14 üyeli Politbüro, başkanı Genel Sekreter olan Sekretarya'yı seçer. Otuz yıl boyunca bu makam Stalin tarafından işgal edilmiştir. Stalin'in ölümünden bu yana yönetimin yapısı daha da karmaşık bir hal almıştır. Görünürde Stalin'in varisi Georgi M.Malenkov olmasına rağmen, Genel Sekreterlik Nikita S.Kruşçev'e verilmiştir. Dizginlerin Kruşçev'in elinde olduğu artık anlaşılıyor.

Bürokrasinin egemenliğinin bir göstergesi de şu olmuştur: Merkez Komitesi iradesinin sadece uygulayıcısı olması gereken[75] Genel Sekreter, Stalin döneminde herhangi bir Çar'dan bile daha fazla güç sahibi

olmuştur.

Örneğin Lenin, hiçbir zaman parti sekretaryasının üyesi değildi. Lenin döneminde partinin en tanınmış önderleri Sekretarya üyesi değillerdi. Sözgelimi, Stalin'in katılımından (1922) hemen önce Sekretarya üst düzey Bolşevik önderleri arasında sayılamayacak olan Molotov, Yaroslavski ve Mihailov'dan oluşmaktaydı. Ancak bürokrasinin pekişmesi ve tepeden denetlenen bir parti hiyerarşisinin inşa edilmesiyle Genel Sekreterlik makamı son derece önemli bir hale geldi.

1930'dan bu yana parti üyelerinin toplumsal konumunda meydana gelen değişikliklerin eksiksiz bir dökümünü çıkartmak mümkün değil. O yıldan itibaren bu bilgiler yayınlanmaz olmuştur (bu da başlı başına anlamlı bir şeydir). Yine de, üyelerin eğitim düzeyine bakarak partinin toplumsal bileşimine ilişkin bir kanıya varmak mümkün.

Rusya'da, bırakalım üniversiteyi her 20 çocuktan yalnızca biri orta öğrenim görmektedir.* Buna karşılık, 1939'da 1,588,852 parti üyesinden 127,000'i üniversite mezunuydu. Bu sayı 1934'te 9,000, 1927'de ise 8,396'dır ve 1934'te 110,000, 1927'de 84,111 parti üyesi orta öğrenim görmüşken, 1939'da bu sayı 335,000 olmuştur.[76] 1924 Parti Kongresi'nde oy verme hakkı olan delegelerin %6.5'i, 1930 Kongresi'nde %7.2'si, 1934'te yaklaşık %10'u, 1939'da %31.5'i, 1941'de %41.8'i üniversite mezunudur. Orta öğrenim görmüş delegelerin yüzdesi ise şöyledir: 1924'te %17.9, 1930'da %15.7, 1934'te yaklaşık %31, 1939'da %22.5 ve 1941'de %29.1 (bu sayılara üniversite eğitimini tamamlamamış olanlar da dahildir).[77] Demek ki, yukarıdaki verileri biraraya getirdiğimizde, "Sovyet aydınları" olarak sınıflanabilecek delegelerin oranı: 1924'te %24.4, 1930'da %22.9, 1939'da %54 ve 1941'de %70.9 olmuştur. 1934 Kongresi'nde oy kullanan delegelerin %41'i orta ve yüksek öğrenim görmüşken, yalnızca %9.3'ü sanayi ve tarım işçilerinden oluşmaktadır. 1939 ve 1941'de bu oran çok daha küçülmüş olmalı.

Komsomol'a gelince, Komsomol Sekreteri N.A.Mihailov'un ifadesiyle durum şöyledir: "Şu anda Birlik Cumhuriyetleri'nin il, bölge ve merkez komitelerindeki sekreterlerin yarısından çoğu yüksek öğrenim görmüş ya da yüksek öğrenime devam etmektedir. Bunlar dışındaki sekreterlerin tümü orta öğrenim görmüştür. Komsomol ilçe komiteleri sekreterlerinin %67'si orta veya yüksek öğrenim görmüştür." (*Pravda*, 30 Mart 1949.)

* Sayfa 75'e bkz.

Dahası, parti kongrelerine katılan kol işçilerinin dikkate değer bir bölümü Stahanovcular'dı. Savaş sırasında, parti üyelerinin sayısı 2.5 milyondan 6 milyona yükseldi. Bu dönemde kabul edilen tüm üyelerin %47'si lise veya üniversite eğitimi görmüş kişilerdir.[78] 1 Ocak 1947'de 6 milyon üye ve aday üye arasında 400,000 kişi üniversite mezunu, 1,300,000 kişi lise mezunu ve 1,500,000'i de lise eğitimine başlayıp bitirmemiş kişilerdi.[79]

Partiye yeni katılan üyelerin toplumsal konumu üzerine yerel bilgiler de aynı eğilimi yansıtıyor. Örneğin 1941'de ve 1942'nin ilk iki ayında Çeliabinsk ilinde aday üyeliğe yazılanların 600'u işçi, 189'u kolhoz üyesi ve 2,035'i "beyaz yakalı işçiler"di. Aynı dönemde, adaylık süresini tamamlamış ve üyeliğe kabul edilmiş kişilerin 909'u işçi, 399'u kolhoz üyesi ve 3,515'i "beyaz yakalı işçi" idi. Buna göre, yeni aday ve üyelerin %70'ten fazlası beyaz yakalı işçilerden oluşuyordu.[80]

1923'te fabrika yöneticilerinin yalnızca %29'u parti içindeydi. 1925'te Stalin hizibinin kısmi zaferiyle, tröstlerin yönetim kurulu üyelerinin %73.7'si, birleşik şirketlerin yönetiminde olanların %81.5'i, büyük işletme yöneticilerinin %95'i parti üyesi olmuştur. 1927'de bu oranlar sırasıyla %75.1, %82.9 ve %96.9 oldu.[81] 1936'da bu tür yönetim kademelerinin %97.5 ile %99.1 arası parti üyesi idi. Tröst şefleri için bu oran %100 idi.[82]

Kızıl Ordu komutanlarından 1920'de yalnızca %10.5'i partiye dahilken, bu oran 1924'te %30.6 ve 1929'da %51.1'e ulaştı.[83] Bunlara Komsomol'a bağlı olanları da dahil edersek, bu oranın 1933'te %71.8'e fırladığını görürüz.[84] Kuşkusuz, bugün bunların *hepsi* parti üyesidir.

1937 Ocak ayında fabrikalarda yönetici personel sayısının (müdürler, vb.) 1,751,000[85] olduğunu ve bunların en az %90'ının parti üyesi olduğunu göz önüne alırsak, parti üye ve aday üyelerinin toplam sayısı 2.5 milyon civarında olduğuna göre (1937'ye ilişkin kesin bir sayı elde etmek mümkün değil, ancak 1934 ve 1939 sayıları 2,807,000 ve 2,477,000'dir), yönetici personel dışında çok az kişinin parti üyesi olduğu ortaya çıkar.

Bu sonucu Moskova'daki Presnia Makina Fabrikası gibi örnekler de desteklemektedir. Bu fabrikada çalışan 1,300 kişinin 119'u parti üyesi, bunların 100'den fazlası memur ve ancak bir düzine kadarı kol işçisidir.[86] Bu oranlar kuşkusuz diğer fabrikaların çoğunda da aynıdır.

Parti üyeliğinin toplumsal bileşimindeki değişime paralel olarak,

partinin eski ve tecrübeli üyelerinin çeşitli şekillerde yok edilmesi gerçekleştirildi. 1 Mart 1939'da 1,588,852 parti üyesinin yalnızca %1.3'ü 1917 Devrimi'nden ve %8.3'ü 1920'den (yani iç savaşın sonuçlanmasından) beri parti üyesiydi.[87] 18. Kongre'de parti üyelerinin %70'inin, 1929'dan sonra partiye katılan kişilerden oluştuğu açıklandı. Partinin Şubat Devrimi arifesinde 23,600, Ağustos 1917'de 200,000, Mart 1921'de 730,000 üyesi vardı.[88] Demek ki, 1917'deki üyelerin yalnızca ondörtte biri ve 1920'deki üyelerin altıda biri 1939'a gelindiğinde hâlâ parti üyesiydi. Eski üyelerin bu ölçüde ortadan kaybolmasını doğal nedenlerle açıklamak mümkün değil, çünkü 1917 ve 1920'de parti üyelerinin büyük çoğunluğunu çok genç üyeler oluşturmaktaydı. 1927'de bile parti üyelerinin %53.8'i 29 yaşının altında, %32'si 30-39, %11.4'ü 40-49 yaşları arasında ve yalnızca %2.8'i 50 yaşının üzerindeydi.[89]

Birkaç olguya daha değinmek Stalin'in partinin eski önderlerinin fiziksel tasfiyesinde nerelere kadar gitmiş olduğunu göstermeye yeter.

10 Ekim 1917'nin ilk Politbürosu (henüz bu adı taşımazken) Lenin, Troçki, Zinovyev, Kamenev, Sokolnikov, Bubnov ve Stalin'den oluşuyordu.[90] 1918'de bunlara Buharin katıldı. 1920'de Preobrajenski ve Serebriyakov katıldılar, fakat bir yıl sonra bunların yerini Zinovyev ve Tomski aldı. 1923'te ise Buharin'in yerine Rikov geldi.[91]

İç savaş boyunca Büro, Lenin, Troçki, Kamenev, Buharin ve Stalin'den oluşmaktaydı. Bunlardan yalnızca Lenin ve Stalin'in hayatları doğal bir ölümle son buldu. Zinovyev, Kamenev, Buharin, Rikov ve Serebriyakov göstermelik mahkemeler sonucu idam edildi. Troçki Meksika'da bir GPU ajanı tarafından öldürüldü. Tomski tutuklanmasının arifesinde intihar etti ve ölümünün ardından "halk düşmanı" ve "faşist" ilan edildi. Sokolnikov uzun süreli hapse mahkûm edildi. Preobrajenski ve Bubnov "Büyük Temizlik" sırasında ortadan kayboldular.

Lenin, "vasiyetname"sinde özellikle altı kişinin üzerinde durur. Bu altı kişiden ikisi, Lenin'in "kanımca, gençler arasında en yetenekli olanlar" olarak nitelendirdiği Piyatakov ve Buharin, ayrıca Zinovyev ve Kamenev kurşuna dizildiler. Troçki katledildi. Bu altı kişi arasında, Lenin'in ağır sözlerle eleştirdiği kişi diğer beşinin cellatı oldu!

Örgütlenen ilk Bolşevik hükümetin (Ekim 1917 Halk Komiserleri Konseyi) 15 üyesinden yalnızca biri, Stalin, "temizlik"ten sağ çıktı. Dört üyenin hayatları doğal bir ölümle son buldu: Lenin, Nogin,

Skvortsov-Stepanov ve Lunaçarski. Diğer onu (Troçki, Rikov, Şliyapnikov, Krilenko, Dibenko, Antonov-Ovseenko, Lomov-Oppokov, Milyutin, Glebov-Avilov ve Teodoroviç) ya Stalin'in emriyle idam edildiler ya da onun hapishanelerinde öldüler.

Çeşitli komiserliklerin en yüksek görevlileri defalarca "temizlik"ten geçirildiler. Örneğin, ardarda birkaç Çalışma Komiseri işinden alınarak ya idam edildi ya da hapse atıldı. Bu Komiserler'den birincisi Şliyapnikov idi. Arkasından V.Smirnov, Mihail Uglanov ve nihayet V.V. Schmidt geldi.

"Faşist köpekler" olarak temizlenenler arasında olan Troçki, parti içinde o denli saygın bir yere sahipti ki, hem iç savaş boyunca hem sonrasında partiye "Lenin-Troçki Partisi" deniyor, hükümet de benzer şekilde adlandırılıyordu. Rikov, Lenin'in ölümünden sonra, Halk Komiserleri Konseyi Başkanı (yani Başbakan) olarak onun yerini almıştı. Zinovyev, Komünist Enternasyonal Yürütme Komitesi Prezidyumu Başkanı'ydı. Tomski ise Sendikalar Kongresi Başkanlığı yapıyordu. "Temizlenen" kişilere ordu şefleri de dahildi. M.N.Tuhaçevski idam edildi. Jan Gamarnik resmi bir açıklamaya göre tutuklanacağını anlayınca intihar etti. Mareşal Egorov ve Donanma Komiseri Smirnov "kayboldular". 1935'te atanmış olan 15 ordu komutanından yalnızca biri "temizlikler" süresince makamını korudu, bir tanesi de doğal nedenlerle öldü. Tüm diğerleri "hain" damgası yiyerek "temizlendiler".[92] SSCB büyükelçilerinin hemen tümü gibi, siyasal polisin iki şefi de "temizlendi". Bunlardan biri uyduruk Zinovyev-Kamenev iddianamesini hazırlayan Yagoda, diğeri ise Yagoda'nın sanık olarak çıktığı daha sonraki mahkemeleri hazırlayan Yejov idi.

Stalin tarafından tasfiye edilenlerin tümü eğer gerçekten "faşist" ve "hain" olsalardı, devrim ve iç savaş boyunca parti ve devlet önderliğinin onda dokuzunu oluşturan bu kişilerin nasıl olup da sosyalist devrime önderlik ettikleri tam bir muamma olurdu. "Temizliklerin" bu kadar geniş kapsamlı olması zaten ne büyük bir sahtekârlık olduklarının kanıtıdır.

"Temizlikler" trajedisine bir de soytarılık katarcasına, Stalin bunların olağanüstü geniş tutulmasının sorumluluğunu, bu "temizliğin" ilk kurbanları Troçkistler'e yükledi. Stalin'in iddiasına göre, böylelikle Troçkistler, "yapay bir huzursuzluk ve memnuniyetsizlik yaratmayı umuyorlardı"; sonuçta "ikiyüzlü Troçkistler memnuniyetsiz yoldaşlara

kancayı takacak ve onları Troçkist yıkıcılığın batağına sürükleyeceklerdi".[93] Jdanov, 18. Parti Kongresi'nde yaptığı konuşmada bu akıl almaz iddiayı daha da ileri götürerek Troçkistler'in "temizliği" yaygınlaştırmak suretiyle "parti aygıtını yok etmeye" niyetlendiklerini söylüyordu. Aynı mantıkla, engizisyon kurbanlarını engisizyondan sorumlu tutmak mümkündür. Jdanov'un aynı konuşmasında naklettiği bir olay "temizliğin" geniş kapsamının trajikomik bir göstergesiydi: "Bazı parti üyeleri kendilerini [temizliğe karşı] güvence altına almak için tıbbi kuruluşların yardımına başvurdular. İşte böylesi yoldaşlardan biri için hazırlanmış bir doktor raporu: 'Sağlık durumu ve akli dengesi, Yoldaş filanca'nın hiçbir sınıf düşmanına alet olmasına müsait değildir. Kiev Kenti, Oktobr İlçesi, İlçe Psikiyatristi (imza).'"[94]

Devlet ve Hukukun Sönüşü

Marx, sosyalizmin kuruluşu ve toplumsal sınıfların ilgasıyla birlikte devletin ortadan kalkacağı önermesinde bulunmuştu. Sınıflar ve diğer toplumsal gruplar arasındaki çelişkilerin yokluğu ordu, polis ve hapishaneler şeklini alan herhangi bir düzenli baskı aracını gereksiz kılacaktı. "Hukuk, hukuka uyulmasını dayatma yeterliğine sahip bir araç olmaksızın hiçbir şey"[95] demek olduğuna göre, hukuk da ortadan kalkacaktı. Sosyalizm döneminde tüm çelişkiler bireyler arasında olacaktı. Günümüz toplumunda başlıca suç sebebi olan sefaletin ortadan kaldırılmasından sonra da kendini göstermeye devam edecek olan bireysel kusurların önünü kesmek için herhangi bir özel baskı aracına ihtiyaç kalmayacaktı. "Genel İrade" (Rousseau'nun terimi), bu tür sorunların üstesinden gelmek ve çözümlemek yeterliğine sahip olacaktı. Stalin'in eskiden, 1927'de söylediği gibi: "Sosyalist toplum sınıfsız bir toplum, devletsiz bir toplumdur."[96]

Bu düşünceler 10 Temmuz 1918'de ilan edilen RSFSC Anayasası'nda ifade buldu. "Rusya Sosyalist Federatif Sovyetler Cumhuriyeti Anayasası'nın, içinde bulunduğumuz geçiş döneminin gereklerini karşılamak üzere hazırlanmış bu Anayasa'nın başlıca hedefi, burjuvazinin kesin olarak ezilişini, insanın insan tarafından sömürüsünün ortadan kaldırılışını güvence altına almak üzere güçlü bir Tüm Rusya Sovyetleri otoritesi altında yoksul köylülükle birlikte kent ve kır proletaryasının diktatörlüğünün inşası ve *artık ne sınıfsal farklılıkların ne de*

devlet otoritesinin varolması anlamına gelen Sosyalizm'in yaşama geçirilmesidir."[97]

Stalin'in zaferinden sonra, çizgi bütünüyle değişti. Stalinizm'in sözcüleri "devletin sönmesi" üzerine konuşmaya son verdiler. Öyle ki, "tek ülkede sosyalizm" ve hatta "tek ülkede komünizmin" devletin güçlenmesiyle el ele gelişeceğini öne sürerek gerçekte tam karşı saflara geçtiler. P.F.Yudin 1948'de şöyle yazıyordu: "Sovyet devleti sosyalizmin kuruluşunun ve komünist toplumun gerçekleşmesinin temel gücüdür. Bu yüzdendir ki, Sovyet devletinin her bakımdan güçlendirilmesi hedefi, gelecekteki komünist toplumun inşası eyleminin olduğu kadar bugünün de temel hedefidir."[98] Yine: "Sovyet devletinin her bakımdan güçlenmesi sosyalizmin ve şimdi de komünizmin inşası için *zorunlu koşul* haline gelmiştir; bu aynı zamanda Sovyet toplumunun en önemli gelişme yasalarından biridir."[99] Bir başka Sovyet teorisyeni şöyle diyordu: "Komünizm ekonomi ve kültürü yönetecek mükemmel bir aracın varlığını önceden varsayar. Bu araç derece derece gelişir ve sosyalizmden komünizme geçiş koşulları içinde kendi biçimini bulur... Bu nedenledir ki, komünizmin yükselişi, devlet ve ekonomi aygıtımızın mükemmelleşme derecesiyle bağıntılıdır."[100]

Rus devletinin güçlenmesi ve artan bir biçimde totaliterleşmesi, sosyalizmin zaferinin değil, ancak derin sınıf uzlaşmazlıklarının sonucu olabilir.

BÖLÜM 3

İŞÇİ DEVLETİNİN EKONOMİSİ

Bir işçi devletinin ekonomisinin temel niteliklerini tartışmaya geçmeden önce, çok önemli bir noktaya değinmekte yarar var. Marx ve Engels devrimin gelişmiş ülkelerde başlayacağını düşünüyorlardı. Buna bağlı olarak da, yeni toplumun, doğduğu andan itibaren en ileri kapitalist ülkelerden maddi ve kültürel olarak daha gelişmiş olacağını varsayıyorlardı. Ancak, her öngörü bazı koşullara bağlıdır. Tarih tam Marx ile Engels'in beklediği şekilde gelişmedi. Devrim ilk olarak Rusya'da, yani en geri kapitalist ülkelerden birinde patlak verip işçi sınıfı böyle bir ülkede iktidara gelirken, daha gelişmiş ülkelerde bunu izleyen devrimler yenilgiye uğradı.

Kapitalist Üretim İlişkilerinin Sosyalist Üretim İlişkilerine Dönüşmesi

İki tür üretici güç vardır: üretim araçları ve emek gücü. Kapitalizm altında bu üretim güçlerinin gelişmesi (bir yandan sermayenin merkezileşmesi, bir yandan da emek sürecinin toplumsallaşması) sosyalizm için gerekli maddi koşulları yaratır.

Kapitalizm altında varolan bütün üretim ilişkilerinden (kapitalistler arası ilişkilerden, kapitalistlerle işçiler arasındaki ilişkilerden, işçilerin kendileri arasındaki ilişkilerden, teknisyenlerle işçiler arasındaki ilişkilerden, teknisyenlerle kapitalistler arası ilişkilerden vb.) yalnızca bir tanesi, yani üretim sürecinde işçiler arasındaki ilişki, sosyalist toplum tarafından devralınır; toplumsal üretimin birleştirdiği işçiler yeni üretim ilişkilerinin temelini oluştururlar. Kapitalizm altında varolan üretim ilişkilerinin bazı unsurları, sosyalizm tarafından kapitalistlerin ortadan kaldırılmasıyla tamamen yok edilir; bazı diğer unsurları ise,

örneğin "yeni orta sınıf" (teknisyenler, muhasebeciler, vb.) yeni bir çerçeveye oturtulur.

Bu "yeni orta sınıf" üretim güçlerinin bir parçasını oluşturur ve bu nedenle üretimin gerekli unsurlarından biridir. Ancak, bu sınıfın kapitalist toplumun hiyerarşisi içindeki konumu geçici bir konumdur, kapitalizmin kendisi kadar geçicidir. Sosyalizm bu sınıfın proletarya üzerindeki hiyerarşik konumunu tamamen ortadan kaldıracaktır. Sosyalist üretim tarzı için gerekli değişik öğeler arasında, kol emeğiyle kafa emeği arasında, yeni bir ilişki yaratılacaktır. Daha sonraki sayfalarda ayrıntılı olarak tartışacağımız bu yeni ilişki, geçiş döneminde şekillenmeye başlar.

Hem üretim güçlerinin hem de kapitalist üretim ilişkilerinin bir parçası olan işçi sınıfı, yeni üretim ilişkilerinin *temelini* ve bu ilişkiler temeli üzerinde yükselecek olan üretim güçlerinin gelişmesinin çıkış noktasını oluşturur. Marx'ın sözleriyle:

> Tüm üretim araçları arasında en büyük üretici güç devrimci sınıfın kendisidir. Devrimci unsurların bir sınıf olarak örgütlenmesinin önkoşulu eski toplumun içinde gelişecek olan üretim güçlerinin varlığıdır.[1]

İşbölümü ve Toplumun Sınıflara Bölünmesi

Engels şöyle diyor:

> Üretimin kendiliğinden geliştiği bütün toplumlarda —ki bugünkü toplumumuz bu kategoriye girer— üreticiler üretim araçlarını denetleyeceğine üretim araçları üreticileri denetler. Böyle bir toplumda, üretimdeki her yeni aşama zorunlu olarak üreticilerin üretim araçlarına tabiiyetinin aracına dönüşür. Bu her şeyden önce, büyük çaplı sanayiin ortaya çıkışından öncesine kadar en güçlü adım olan işbölümü için geçerlidir.[2]

Kol emeğinin kafa emeğinden ayrılmasında ifadesini bulan işbölümü, tarihsel olarak geçici bir niteliğe sahiptir; kökleri, işçilerin üretim araçlarından ayrılmasında ve bu iki unsurun birbirleriyle uzlaşmaz bir çelişki içine girmesinde yatar. Marx'ın sözleriyle:

> Üretimde aklın yeri bir yönde gelişir, çünkü birçok başka yönde ortadan kaybolur. Ayrıntılar üzerinde çalışan işçilerin kaybettikleri, on-

ları çalıştıran sermayenin elinde yoğunlaşır. İmalat süreçlerindeki işbölümünün sonucu olarak maddi üretim sürecinin akli güçleri, bir başkasının mülkiyeti, hükmedici bir güç olarak işçinin karşısına çıkar. Bu ayrım, kapitalistin bireysel işçinin karşısında birleşik emeğin birliğini ve iradesini temsil ettiği basit işbirliğinde başlar. Emekçinin bir ayrıntı işçisine indirgendiği manüfaktürle gelişir. Bilimi emekten ayrı bir üretici güç haline getiren ve sermayenin hizmetine sokan modern sanayi ile tamamlanır.[3]

Sosyalizmin tam zaferi kol emeği ile kafa emeği arasındaki ayrımın tümüyle ortadan kalkması anlamına gelir. Açıktır ki, bu ayrımı sosyalist devrimden hemen sonra ortadan kaldırmak mümkün değildir, fakat *işçilerin üretim üzerindeki denetimi, kol emeğiyle kafa emeği arasında derhal bir köprü oluşturacak ve bu ikisinin gelecekteki sentezinin, yani sınıfların tamamen ilgasının hareket noktası olacaktır.*

Bu noktada üretim ilişkilerinin dönüşmesi açısından, yani kol emeği ile kafa emeği arasındaki köprü açısından temel bir soruna gelmiş bulunuyoruz.

İşçiler ve Teknisyenler

Teknisyenler, ister kapitalist ister komünist olsun, toplumun üretici güçlerinin önemli bir parçasını, üretim sürecinin gerekli bir unsurunu oluştururlar. Aynı zamanda, yukarıda belirttiğimiz gibi, kapitalizm altında üretim hiyerarşisinde bir katman oluştururlar. Zaten bu hiyerarşinin bir parçası olarak ortaya çıkarlar. Buharin'in deyimiyle "zihinsel üretim araçları" üzerindeki tekelci konumları, bir yandan işçilerin üretim araçlarından ayrı olmalarının, bir yandan da emeğin toplumsallaşmasının sonucudur. Sosyalizm bu hiyerarşiyi ortadan kaldıracaktır. Geçiş döneminde bu hiyerarşi bir anlamda varlığını sürdürmekle birlikte, bir başka anlamda ortadan kaldırılacaktır. Kafa emeği bir azınlığın ayrıcalığı olmayı sürdürdüğü ölçüde, hiyerarşik ilişkiler fabrikalarda, demiryollarında, vb. proletarya devriminden sonra bile varlığını sürdürecektir. Fakat *bu hiyerarşi içinde kapitalistin yerini işçi devleti (yani kolektif olarak işçiler) alacağından ve teknisyenler işçilere tabi olacağından bu anlamda zihinsel hiyerarşi ortadan kalkmış olacaktır. Teknisyenlerin işçilerin denetimi altına girmesi kapitalist unsurların sosyalist unsurlar tarafından bastırılması anlamına gelir. İşçi denetimi ne denli etkin olursa, kitlelerin maddi ve kültürel düzeyi ne*

denli yüksek olursa, zihin işçilerinin tekelci konumu o ölçüde gerileyecek ve bu konumun tümüyle ortadan kalkmasına, kol emeğiyle kafa emeğinin tam bir sentezinin gerçekleşmesine doğru o ölçüde hızlı bir şekilde ilerlenecektir.

Üretim süreci içinde teknisyenlerle işçilerin arasındaki ilişkinin ikili niteliği nedeniyle, Marksizm'in kurucuları teknisyenlerin toplumun tümünün çıkarlarına tabi kılınmalarını yeni toplumun karşılaşacağı en büyük güçlüklerden biri olarak saptamışlardır. Örneğin, Engels şöyle yazmıştır: "Eğer... bir savaş bizi zamanından önce iktidara getirirse, teknisyenler baş düşmanımız olacak; her fırsatta bizi aldatacak ve bize ihanet edecekler, onlara karşı terör kullanmak zorunda kalacağız, fakat yine de aldatılmaktan kurtulamayacağız."[4]

Emek Disiplini

Toplumsal üretimin her biçimi üretime katılan değişik kişilerin koordinasyonunu gerekli kılar; bir başka deyişle, toplumsal üretimin her biçimi disiplin gerektirir. Kapitalizm altında, bu disiplin işçinin karşısında dışsal, zorlayıcı bir güç olarak, sermayenin işçi üzerindeki gücü olarak durur. Sosyalizm altında disiplin, bilincin sonucu olacaktır, özgür insanların alışkanlığı haline gelecektir. Geçiş döneminde ise bu iki unsurun —bilincin ve zorlamanın— birliğinin sonucu olacaktır. Devlet kurumları bilinçli bir unsur olarak kitlelerin örgütlenmesi halini alacaktır. İşçilerin kolektif olarak üretim araçlarına sahip olması, yani işçi devletinin üretim araçlarının sahibi olması, emek disiplinindeki bilinç unsurunun temelini oluşturacaktır. Aynı zamanda, bir kolektif olarak işçi sınıfı, kurumları aracılığıyla (sovyetler, sendikalar, vb.), tek tek işçilerin üretimdeki disiplininin zorlayıcı gücünü oluşturacaktır. Bireysel tüketim, yani bölüşüm alanındaki "burjuva hukuku", disiplini zorlayıcı bir silah olacaktır.

Emek disiplini alanında teknisyenlerin, denetim görevlilerinin, vb. özel bir yeri vardır. Kapitalizm altında, bu görevliler işçinin üzerindeki kapitalist zorlamanın aracıdırlar. Komünizm ile birlikte denetim görevlisinin zorlayıcı işlevi ortadan kalkacaktır. İşçiler ile arasındaki ilişki, orkestra şefi ile orkestra arasındaki ilişkiye benzer bir hale gelecektir, çünkü iş disiplini zaten bilinç ve alışkanlık temelinde sağlanacaktır. Geçiş döneminde, işçiler hem disipline sokan unsur, hem disipline

sokulan unsur, hem özne hem nesne olacaklar; teknisyenler ise resmen işçileri disipline sokan unsur olmakla beraber, gerçekte sadece bir araç, işçi devletinin bir aracı olacaklardır.

İşçiler ve Üretim Araçları

Komünist Manifesto'da şu sözler yer alır:

> Burjuva toplumda canlı emek birikmiş emeği arttırma aracından başka birşey değildir. Komünist toplumda ise birikmiş emek emekçinin varlığını genişletme, zenginleştirme, geliştirme aracından başka birşey değildir.
>
> Demek ki, burjuva toplumda geçmiş bugüne egemendir; komünist toplumda ise bugün geçmişe egemendir. Burjuva toplumda sermaye bağımsızdır ve bireyselliği yoktur.[5]

Komünist toplumda birikim insanların tüketim ihtiyaçlarına tabi olacaktır. Kapitalist toplumda ise, istihdam ve ücretler (yani çalışan insanların tüketim düzeyleri) birikime tabidir. Kapitalistin kendisi söz konusu olduğunda bile, onu kapitalist kılan unsur tüketim değil, birikimdir. Marx'ın dediği gibi:

> Birikim uğruna birikim, üretim uğruna üretim: klasik iktisat, burjuvazinin tarihsel misyonunu bu formülle ifade etmiş ve bir an için olsun servetin doğum sancıları hakkında yanılgıya düşmemiştir.[6]

İşçiler emeklerinin ürününün egemenliği altında oldukları için, kapitalist birikim süreci tüketimi belirler, sınırlar ve zayıflatır. İşçi ürününü kendi egemenliği altına almış olacağı için, komünist tüketim, üretim araçları birikimini belirleyecektir.

Her toplumda, üretim ilişkilerinin biçiminden bağımsız olarak, üretimin akılcılaştırılması genellikle daha dolaylı üretim yollarının bulunmasıyla (yani toplam toplumsal emeğin üretim araçlarının üretimine ayrılan kısmının artmasıyla) gerçekleşir. Bu, "birikim" oranında tüketim oranına göre bir artış olması anlamına gelir. Komünist toplumda, tüketim oranına göre "birikim" oranındaki bu artış aynı zamanda işçilerin tüketim düzeyinde büyük mutlak bir artış anlamına gelecektir. Oysa kapitalist toplumda, antagonist bölüşüm ilişkileri nedeniyle, artık-değer oranı ve dolayısıyla birikim oranı yükselirken, kitle-

lerin tüketim düzeyi bu oranlara tabi olmaktadır.

Kapitalist toplumda birikim uğruna birikim iki etkenin sonucudur: birincisi, işçilerin üretim araçlarından ayrı olmaları, ikincisi ise (kişisel, tekelci veya devlet kapitalisti) kapitalistler arası rekabet. Sosyalizm üretim ilişkilerinin bu iki yönünü de ortadan kaldırır. Birikimin tüketime tamamen tabi kılınmasının iki koşulu işçilerin üretimi denetimleri altına almaları ve ulusal sınırların ortadan kaldırılmasıdır. Bu koşullarda toplum tüketim amacıyla birikim yapacaktır.

Birikimin tüketime tabi kılınması, kitlelerin maddi ve kültürel koşullarını yükselterek aynı zamanda teknisyenlerin "zihinsel üretim araçları" üzerindeki tekelini de kıracak ve böylece işçilerin üretim üzerindeki denetimini de güçlendirecektir.

Geçiş Döneminde Bölüşüm İlişkileri

Bu sorunun en kesin ve özlü çözümlemesi *Gotha Programının Eleştirisi*'nde Marx tarafından yapılmıştır:

> Burada karşımızda olan, kendi temelleri üzerinde *gelişmiş* bir komünist toplum değil, tersine kapitalist toplumun *içinden çıkmış* bir komünist toplumdur; bu yüzden de her bakımdan, ekonomik, ahlaki ve entelektüel açılardan, rahminden çıktığı eski toplumun doğum lekeleriyle damgalanmıştır. Buna uygun olarak, bireysel üretici — gerekli çıkarmalar [bir bütün olarak toplumun yararına olan çıkarmalar] yapıldıktan sonra— verdiğinin tam karşılığını toplumdan geri alır. Verdiği, bireysel emek miktarıdır. Örneğin, toplumsal işgünü, bireysel emek saatlerinin toplamından oluşur; bireysel üreticinin bireysel emek-zamanı, onun toplumsal işgününe kattığı kadardır, bunun içindeki payıdır. Toplumdan (ortak fon için harcadığı emek çıkarıldıktan sonra) şu kadar emek sağladığına dair bir belge alır ve bu belge ile de toplumsal tüketim araçları stokundan aynı emek miktarı değerinde bir bölüm alır. Topluma bir biçimde verdiği emek miktarını bir başka biçimde geri almış olur.
>
> Açıkça görülüyor ki, bu bir eşit değerler değişimi olduğu için, burada da meta değişimini düzenleyen kuralların aynısı yürürlüktedir. İçerik ve biçim değişmiştir, çünkü değişen koşullar altında hiç kimse emeğinden başka bir şey veremez ve bir başka açıdan, bireysel tüketim araçları dışında hiç bir şey bireylerin mülkiyetine geçemez. Ancak, bu tüketim araçlarının bireyler arasındaki bölüşümü söz konusu olduğunda, meta değişimi kuralları hâlâ yürürlüktedir —bir biçime bürünmüş emek, bir başka biçime bürünmüş emekle, eşdeğeriyle

değiştirilmektedir.

Dolayısıyla, burada *eşit hak,* hâlâ ilkesel olarak *burjuva hukukudur,* ancak artık ilke ve pratik çelişmezler, çünkü meta değişimindeki eşdeğerler değişimi tek tek bireysel durumlarda değil, ancak bir *ortalama* olarak vardır.

Bu gelişmeye rağmen, bu *eşit hak* hâlâ bir burjuva sınırlaması tarafından bozulmuş durumdadır. Üreticilerin hakkı, sağladıkları emekle *orantılıdır*; eşitlik, ölçünün *eşit bir standartla,* emekle yapılmasında yatar.

Ama bir insan diğerinden fiziksel ya da zihinsel olarak daha üstündür ve aynı süre içinde daha fazla emek sağlar, ya da daha uzun bir süre çalışabilir; ve emek de bir ölçü olarak işe yarayabilmesi için süresi ya da yoğunluğuyla tanımlanmak zorundadır, aksi takdirde bir ölçü standardı olamaz. Bu *eşit* hak, eşitsiz emek için eşitsiz hak demektir. Sınıf ayrımlarını kabul etmez, çünkü herkes diğerleri gibi bir işçidir; ancak eşitsiz bireysel yetenekleri ve dolayısıyla eşitsiz üretim kapasitelerini bir doğal ayrıcalık olarak zımnen kabul eder. *Bu yüzden her hak gibi içerik olarak eşitsiz bir haktır.* Hukuk, doğası gereği ancak eşit bir standardın uygulanmasında meydana çıkar; fakat eşit olmayan bireyler (zaten eşit olmayan bireyler olmasalardı farklı bireyler olamazlardı), eşit bir bakış açısından ele alındıkları, *belirli* bir yanlarıyla, örneğin bu durumda *yalnızca işçi olarak* ele alındıkları ve başkaca bir yanları dikkate alınmadığı, diğer bütün yanları gözardı edildiği için, ancak eşit bir standartla ölçülebilirler. Üstelik, bir işçi evlidir diğeri bekârdır, birinin daha fazla çocuğu vardır, vb., vb. Bu yüzden eşit bir çalışma kapasitesine ve buna bağlı olarak da toplumsal tüketim fonundan eşit bir paya sahip olmalarına rağmen, aslında biri diğerinden daha fazla alacaktır. Bütün bu kusurların önüne geçmek için hakkın eşit değil eşitsiz olması gerekir.

Ancak bu kusurlar, kapitalist toplumdan uzun doğum sancılarından sonra yeni çıkmış olan komünist toplumun ilk safhasında kaçınılmazdır. Hukuk, toplumun ekonomik yapısının ve bunun belirlediği kültürel gelişmenin üstünde olamaz.

Komünist toplumun daha üst bir safhasında, bireylerin işbölümüne ve buna bağlı olarak zihinsel ve fiziksel emek arasındaki zıtlığa olan köleleştirici tabiyetleri ortadan kalktıktan, emek yalnızca bir yaşama aracı değil yaşamın asli gereği haline geldikten, bireyin her-yönlü gelişmesiyle birlikte üretici güçler de geliştikten ve ortaklaşa servetin kaynakları daha güçlü bir biçimde akmaya başladıktan sonra, ancak o zaman, burjuva hukukunun dar ufku tümüyle geride bırakılabilir ve toplum bayraklarına şunu yazabilir: Her birinden yeteneğine göre, her birine ihtiyacı kadar.[7]

İşçiler yetenekleri, ihtiyaçları ve ailelerinin ihtiyaçları açısından birbirlerinden farklı olmakla birlikte, her işçinin topluma bir biçimde verdiği emeğin tam karşılığını bir başka biçimde alabilmesi için, işçilerin bir açıdan, üretim araçlarının sahibi olmak açısından, *mutlak olarak eşit* olmaları gerekir. Üretimin büyümesi, toplumun malı olan (yani eşit olarak tüm işçilerin malı olan) üretim araçlarının çoğalması, giderek ürünlerin bölüşümünde eşit hakları ortadan kaldıracaktır. Bu da giderek insanlar arasında eşitliği arttıracaktır. Bu anlamdadır ki geçiş döneminin burjuva hukuku kendi olumsuzlanmasını içinde taşımaktadır.

Geçiş dönemindeki burjuva hukuku, her işçinin topluma verdiği emeğe uygun miktarda tüketim aracı alacağını belirtmekle birlikte, üretim araçları açısından toplumsal eşitliğe dayanır ve bu nedenle kendiliğinden sönüp gidecektir.

Köylüler ve İşçiler

Ekim Devrimi iki devrimin bileşimiydi: olgun kapitalizmin ürünü olan sosyalist işçi sınıfının devrimi ve yükselen kapitalizmin eski feodal kurumlar ile çatışmasının ürünü olan köylülüğün devrimi. Her zaman olduğu gibi, köylüler büyük toprak sahiplerini mülksüzleştirmeye çoktan hazırdılar, ancak kendi küçük *özel* mülklerinin olmasını istiyorlardı. Feodalizme karşı ayaklanmaya hazır olmakla birlikte, bu sosyalizmden yana oldukları anlamına gelmiyordu. Fransa tarihi Fransız köylülüğünün de aynı tavır içinde olduğunu gösterir. Köylüler 1789'dan sonra, Paris işçi sınıfının "kızıl tehdidine" karşı hep gerici hükümetleri desteklemişlerdir. Bonaparte'ın ve daha sonra yeğeni III. Napoleon'un, Cavaignac'ın ve Thiers'in tabanını köylülük oluşturmuştur. Büyük toprak sahipliğinin ortadan kaldırıldığı Batı Avrupa'da (İspanya ve İtalya hariç), köylerden pek nadiren sosyalist veya komünist bir milletvekili çıkar. Bu böyle olunca, Ekim Devrimi'nde işçilerle köylülerin muzaffer ittifakının zaferden hemen sonra çok gergin bir ilişkiye dönüşmesine şaşmamak gerekir. Beyaz Ordular ve bunların temsil ettiği toprak ağalığının geri gelmesi tehlikesi yenilgiye uğratıldığı anda, köylülüğün işçilere bağlılığından eser kalmadı. Köylülüğün toprak dağıtan bir hükümeti desteklemesi kolayken, aynı hükümet kentlerin aç halkını doyurmak için köylülüğün ürününe el koymaya

başlayınca işin rengi değişti. Köylülerin Sovyet hükümetine karşı bu ikili tavırları 1923 Nisanı'nda Komünist Partisi'nin Onikinci Kongresi'nde bir dizi taşralı delege tarafından dile getirildi. Bu delegelerin raporlarına göre, köylüler Bolşevikler ile Komünistler'i, biri kendilerine toprak dağıtmış olan, diğeri ise devlet yükünü sırtlarına yükleyen tamamen farklı iki grup zannediyordu ("Komünist Partisi" adının 1918'de Yedinci Kongre'de alınmış olması bu yanlış anlamayı kolaylaştırmıştı).

Sosyalist işçiler toplumsallaşmış emekten, devlet mülkiyetinden ve sosyalist planlamadan yanadır; köylülük ise bireysel küçük üretim, özel mülkiyet ve serbest ticaret taraftarıdır. Bu iki üretim sistemi arasındaki kalıcı çelişkiyi önlemek imkânsızdır. "Küçük ölçekte üretim, her an, her saat, her gün, temelli bir şekilde ve geniş çapta kapitalizmi ve burjuvaziyi doğurur."[8] Tarımsal üretimin geriliği ve bireysel niteliği, planlı sanayi üretiminin gelişimini ciddi ölçüde engeller. Abraham Lincoln'ün sözlerini uyarlayacak olursak: "Evinizin yarısının kolektif, planlı emek temelinde, diğer yarısının anarşik ve bireysel bir temelde kurulması mümkün değildir."

Toprak devriminin bir yandan feodal toprak ağalığını ortadan kaldırarak köylülüğün devrimci hızını kesmesi, öte yandan köylülüğün kendi içindeki sınıf farklılıklarını büyük ölçüde azaltması, Rus köylülüğünü Ekim Devrimi'nden sonra daha da tutucu bir hale getirdi. Rusya'da, 1789 Fransası'ndakinden daha tutarlı bir şekilde demokratik olan ve daha ileri giden toprak devrimi, kent proletaryasının doğal müttefikleri olan köy proleter ve yarı proleterlerinin sayısını çok büyük ölçüde azalttı. Fransız Devrimi'nde büyük topraklar genellikle satışa çıkarıldığı için parası olanların, yani kent ve kır zenginlerinin eline geçmişti. Rusya'da ise sadece büyük malikâneler değil, zengin köylülerin toprakları bile köylüler tarafından işgal edilmiş ve serbestçe dağıtılmıştı.

Toplumsal üretim yöntemlerinin tarımda uygulanması son derece zordur. En ileri ülkelerde bile, sanayiin tersine, tarım büyük ölçüde küçük üretim birimlerine dayalıdır. Birçok sanayi işletmesi yüzbinlerce işçi istihdam ederken, Amerika'da bile tarımda küçük işletmeler çoğunluktadır. Örneğin, 1944 yılında Amerika'da tarımda kullanılan emeğin %77'si aile emeğiydi.[9]

Küçük aile işletmelerinin yaygınlığı, çoğunlukla, aynı anda hem işçi, hem kapitalist ve hem de toprak sahibi olan küçük köylünün rant

ve kârdan feragat ederek çok çalışmasına (sanayi işçisinden daha çok çalışmasına) ve buna rağmen kent işçisinden düşük bir gelir kazanmasına dayanır. Bu, şu anda öne sürdüğümüz sav bağlamında önemli değil.

Önemli olan, büyük üretimin küçük üretime kıyasla teknik avantajlarının sanayide tarımdakinden çok daha geniş olması. Bu, yoğun karışık çiftçilikte, tahıl üretiminde olduğundan daha da geçerlidir (ve unutulmamalıdır ki, kentlerde nüfus artıp yaşam düzeyi yükseldikçe, tahıl üretiminin önemi azalır, yoğun tarımın, yani süt, sebze, meyva, et, vb. üretiminin önemi artar). Birçok ülkede büyük çiftlikler, küçük toprakların rekabetin baskısı altında yutulmaları sonucu değil, ekonomi dışı yollarla (köylülerin zorla topraklarından atılmaları, feodal mülklerin kalıntıları, vb.) ortaya çıkmışlardır.

Sosyalist devrimden sonra köylüler karşısında alınacak tavır hakkında Engels'in görüşleri şöyleydi:

> ...Bizim için şu nokta açıktır: Eğer devlet iktidarı elimizde olsaydı, küçük köylüyü zorla mülksüzleştirmeyi (bedelinin ödenip ödenmemesi farketmez) düşünmezdik... Küçük köylüye yönelik amacımız öncelikle onun küçük çaplı üretimini ve özel teşebbüsünü kooperatif bir çizgiye yöneltmek olurdu; zorla değil, emsal göstermek ve kamu yardımı sağlamak yoluyla. Ve tabiidir ki, küçük köylüye böyle bir dönüşümün bütün avantajlarını göstermek için yeterli aracımız olacaktır.
>
> Kesinlikle küçük köylünün yanındayız: onun hayatını tahammül edilir bir hale getirmek için ve eğer bu yolu seçerse kooperatifleşmeye geçişine yardımcı olmak için mümkün olan herşeyi yaparız. Eğer henüz bu kararı veremiyorsa, varolan durumunda kalıp bu konuda düşünmesi için bol bol zaman tanırız.[10]

Engels Batı ve Orta Avrupa köylülüğünün gönüllü olarak kooperatif çiftliklere katılmasının *nesiller* alacağına inanıyordu. Açıktır ki, nüfusun ezici çoğunluğunun tarımla uğraştığı ve sanayiin köylülerin ihtiyaçlarını karşılayarak onları kolektif üretime çekme yeteneğinin son derece düşük olduğu bir ülkede (örneğin 1917 Rusyası'nda) köylülüğün *gönüllü* olarak kooperatiflere yazılmasının önündeki engeller daha da büyüktür. Gönüllü kooperatif üretim, büyük ölçüde makinalaşma, tarım ürünleri için devletin ödeyeceği iyi fiyatlar, köylülerin ihtiyacı olan sanayi ürünlerinin bolluğu ve düşük tarım vergileri koşullarında, kısacası genel bolluk koşullarında gerçekleşebilir.

Devrimden kısa bir süre sonra, bir dizi Bolşevik teorisyen (en başta iktisatçı Evgeni Preobrajenski olmak üzere) sanayide üretilen artığın sermaye birikimi için yeterli olmayacağının bilincine vardılar. Bunun bir nedeni şuydu: "Zafer anından itibaren işçi sınıfı... kendi emek gücünü, sağlığını ve çalışma koşullarını bir kapitalistin kullandığı şekilde kullanamaz. Bu, sosyalist birikimin temposunu önemli ölçüde etkiler ve engeller. Bu engel kapitalist sanayiin, gelişmesinin ilk dönemlerinde karşısına çıkmayan bir engeldir."[11] "Sosyalist birikim"den (yani sosyalist ekonominin kendi içinde üretilen artık ürünün üretim araçlarına eklenmesi) ayrı olarak, Preobrajenski "ilkel sosyalist birikim" kavramını ortaya atmış (bu terimi ilk kullanan kişinin Bolşevik iktisatçı V.M.Smirnov olduğu sanılmaktadır)[12] ve şöyle tanımlamıştır: "Aslen devletin denetimindeki ekonomik sistemin dışından elde edilen maddi kaynakların devlet elinde birikimi." "Bu birikim geri kalmış bir tarım ülkesinde kaçınılmaz olarak devasa bir rol oynayacaktır... İlkel birikim sanayileşme döneminde egemen olacaktır... Demek ki, bütün bu aşamayı ilkel ya da ön sosyalist birikim olarak adlandırmamız gerekir."[13] "Devletin denetimindeki ekonomik sistemin dışı" tarım sektörüydü. Batı Avrupa'da merkantilist dönemde ilk tüccar-kapitalistlerin sömürge ülkelerden müthiş zenginlikler elde etmesi gibi, sosyalist sanayi de ülke içindeki "sömürgeleri" (bu terime Preobrajenski şiddetle karşı çıkmış olmakla birlikte), yani bireysel küçük tarımı, kullanacaktı. Preobrajenski merkantilist tüccarların yaptığı gibi köylülüğe karşı şiddet kullanılmasını veya herhangi bir sınıfın (yani bu durumda işçi sınıfının) sömüren sınıf konumuna getirilmesini savunmuyordu. Öne sürdüğü önlemler merkantilist burjuvazinin kullandıklarından çok daha yumuşaktı. Preobrajenski değer yasasının kısmen bastırılmasını, yani sanayi ile tarım arasındaki ticaret oranlarının sanayi lehine değiştirilerek, devlet sanayiindeki bir emek biriminin tarımda birden fazla emek birimi karşılığı değişilmesini öneriyordu. Bu şekilde, toplumda genel olarak üretim düzeyinin hızla yükselerek, sadece toplumun değil, aynı zamanda köylülüğün de gelir düzeyinin yükselmesine yol açacağını varsayıyordu.

Gerçekte, Preobrajenski'nin "ilkel sosyalist birikiminin" uygulanması mantıken beklediğinden çok daha değişik sonuçlar doğururdu. Köylüleri "sıkma" çabası büyük olasılıkla köylülerin bilinçli olarak üretimi azaltmasıyla karşılaşacağı için, ticaret oranlarını sanayi lehine

çevirmek toplam ürün değişiminin azalmasıyla sonuçlanırdı. Böylesi bir "grev" ile başetmenin de tek yolu köylülere karşı şiddet kullanmak, ürünlerine el koymak ve onları devletin çalışma ve üretimi kontrol edebileceği büyük çiftliklerde toplamak olurdu. Devlet bu yöntemleri kullandığı takdirde Rusya gibi geri bir ülkede çoğu sanayiye yeni devşirilmiş ve köylerle hâlâ yakın bağları olan işçilerin de ciddi muhalefetiyle karşılaşırdı. Üstelik, devlet "ilkel sosyalist birikim" uygularken baskı yöntemlerine başvursa, ondan sonra "sosyalist birikim" döneminde devlet sanayiinde çalışan işçilerden de artık-değer koparmak için aynı yöntemleri uygulamayacağının ne garantisi olabilirdi?

Geri bir ülkede devlet sanayii ile bireysel tarım arasındaki çelişkinin bir çözümü sanayiin gelişme hızını tarımdaki artığın büyüme hızına bağımlı kılmak olabilirdi. Tarım devriminin bir sonucu olarak, pazara çıkarılan tarım artığında büyük bir gerileme olmuştu çünkü artığın önemli kısmını üretenler büyük toprak sahipleri ve kulaklardı. Toprak dağıtımı aslen geçimi için üretim yapan orta köylünün elindeki toprağı arttırarak pazara çıkarılan artığın kaynağını daraltmıştı.

Rusya'da *kulak* adı verilen zengin köylünün elindeki toprağı arttırarak daha büyük bir artık elde etmek kuşkusuz mümkündü. Fakat devlet sanayiin gelişimini kulak tarımının gelişimine bağımlı kılmak sanayiin gelişme hızını en düşük düzeyde tutmayı ve böylece, işçi sınıfını kulaklar karşısında zayıf bir konuma düşürmeyi gerekli kılardı. Bu da kaçınılmaz olarak ekonominin tümünde özel sermayenin zaferine yol açardı.

Sanayi ile tarım arasındaki çelişkiyi çözmenin bir başka yolu da "ilkel birikime" dayalı hızlı sanayileşme olabilirdi —köylülüğün elinden toprağını alarak köylüleri, büyük makinalaşmış çiftliklere doldurmak ve böylece emek gücünün bir kısmını sanayiye aktarmak ve tarım artığını kentsel nüfusa devredebilmek. Böylesi bir "ilkel birikim" yöntemi eninde sonunda sanayi işçilerinin de sermaye birikiminin gereklerine tabi kılınmaları demek olurdu. Bu yol, bireysel tarım üretiminin devlet kapitalizmi ekonomisinde eritilmesinin yoludur.

Her iki durumda da sosyalist demokrasinin yaşamasını ummak anlamsızdır. Aksine birinci durumda, devlet kaçınılmaz olarak kulakların gittikçe artan etkisi altında kalacak ve sonuç olarak işçilerden gittikçe uzaklaşacaktır. İkinci durumda, devletin sonsuz ölçüde güçlü olması gerekmektedir ve bu, devlet görevlilerinin hem işçilerle hem köylülerle

ilişkilerinde otokratik olmalarını getirir.

(Bu iki yöntemin her ikisi de denenmiştir: birincisi 1921-29 NEP döneminde, ikincisi ise Beş Yıllık Planlar döneminde.)

Sonuç

Bir işçi devletinin ekonomisi ile kapitalist bir ekonomi arasında birçok ortak özellik vardır. Kapitalizm ile komünizm arasında bir geçiş aşaması olan işçi devleti, kaçınılmaz olarak, içinden çıktığı yıkılan toplumun bazı özelliklerini ve gelecekteki toplumun tohumlarını içinde taşır. Ancak, bu antagonist unsurlar geçiş döneminde iç içe geçmiş olmakla birlikte ikinciler birincilere tabi kılınmıştır, geçmiş geleceğe tabidir. İşçi devleti ile kapitalizm arasındaki ortak özelliklerden biri işbölümü ve özellikle de kafa ve kol emeği arasındaki işbölümüdür. İşbölümünün bu iki toplumdaki şeklini farklı kılan unsur ise üretimin işçilerin denetimi altında olup olmadığıdır. İşçilerin denetimi, komünist toplumun kurulması ile birlikte tamamen gerçekleşecek olan kafa ve kol emeği arasındaki ayrımın ortadan kalkmasına doğru —dar da olsa— bir köprü oluşturur. İşçi devleti ile kapitalizm arasındaki ortak özelliklerden bir diğeri, teknisyenlerin işçilerin üzerinde yükselen bir hiyerarşi oluşturmalarıdır (işçi devletinde bu, *özünde* bir hiyerarşi değildir aslında). Aralarındaki farklılık ise, işçi devletinde teknisyenlerin sermayeye değil, işçi devletinin iradesine, kolektif üreticilere bağımlı olmasıdır. Bu, üretim sürecinde tüm toplumsal hiyerarşilerin ortadan kalkmasına doğru uzanan yolun çıkış noktasıdır. İş disiplininin sağlanmasında zorlama unsurları, kapitalizmde olduğu gibi işçi devletinde de varolacaktır. Fakat işçi devletinde, kapitalizmdekinin aksine, bunlardan başka unsurlar da olacaktır; üstelik, toplumsal dayanışma, insanlar arasında uyumlu ilişkiler ve eğitim üretim sürecinde zorlamayı tamamen gereksiz kılana kadar, zorlama unsuru bilinç unsurlarına kıyasla giderek daha önemsiz hale gelecektir. Kapitalist meta ekonomisindeki gibi, işçi devletinde de değişim sürecinde eşeğer miktarlar değişilir, belli miktarda toplumsal olarak gerekli emek taşıyan bir ürün eşeğer miktarda emek taşıyan bir başka ürünle değişilir. Ancak birincisi, işçi devletinde bu, denetlenemeyen güçlerin değil, ekonominin bilinçli yönlendirilmesinin sonucudur; ikincisi ve daha önemlisi, eşdeğer miktarların değişimi üretim araçlarının mülkiyeti açısından doğrudan üreti-

cilerin eşit haklara sahip olmasından kaynaklanır. Burjuvazinin yönetimi altında, burjuva hukuku sömürü anlamına gelir; işçi devletinde ise burjuva bölüşüm hukuku "bireysel farklılıkları ve buna bağlı olarak, üretim kapasitelerini doğal ayrıcalıklar olarak zımnen kabul eder", fakat aynı zamanda, üretim araçları açısından üreticilerin eşitliğini ilan eder. İşçi devletinde burjuva bölüşüm hukukunun önkoşulları her türlü sömürünün tümüyle ortadan kalkması ve doğal bireysel avantajlar dahil tüm ekonomik eşitsizliğin tamamen ortadan kaldırılmasına doğru gelişmenin gerçekleşmesidir.

BÖLÜM 4

EKİM-ÖNCESİ TOPLUMUN MADDİ MİRASI

Marx *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın önsözünde tarihsel materyalizmin başlıca sonuçlarını özlü bir şekilde şöyle formüle eder:

> Hiçbir toplumsal düzen, içinde kendine yer bulabilen üretici güçlerin hepsi gelişmeden ortadan kaybolmaz ve yeni, daha yüksek üretim ilişkileri, varlıklarının maddi koşulları eski toplumun rahminde olgunlaşmadan önce ortaya çıkmaz.

Menşevikler kapitalizmin Rusya'da bir sosyalist devrim için henüz olgunlaşmadığını ve olgunlaşmasına daha uzun bir zaman olduğunu kanıtlamak için yukarıdaki alıntıyı kullandılar. Ne var ki, Menşevikler'in vardığı bu basit sonuç üretici güçlerin gelişme olanaklarını belirleyen, sınırlayan ve genişleten bir dizi unsuru gözardı ediyordu.

Çarlık Rusyası'nın gelişmesini belirleyen, bir yandan Rusya'nın içindeki sınıflar arasındaki ilişkiler, öte yandan Rusya'nın dünya kapitalizmi karşısındaki bağımlılığıydı. Bu iki etken diyalektik olarak birbirine bağlıydı. Dünyanın tek bir sistem olması dışında, değişik ülkelerin eşitsiz bir bileşik gelişmeleri izah edilemez ve şu soruların cevabı bulunamaz: Sınıf mücadelesi en derin ve aşırı biçimini niye Rusya gibi geri kalmış bir ülkede almıştı? Çarlık yönetimi altındaki Rus proletaryası nasıl oldu da Amerikan proletaryasından bile daha büyük ölçüde dev sanayi işletmelerinde yoğunlaştı? Bu olgular *dünya ekonomisinin* eriştiği yüksek toplumsal üretim düzeyinin ve *dünyanın* kapitalist üretim ilişkileri yerine sosyalist üretim ilişkilerini geçirmeye hazır olduğunun kanıtlarıdır. Çarlığın çöküşünü hızlandıran Birinci Dünya Savaşı, savaşa katılan *her* ülkedeki üretici güçlerin yüksek düzeyinin kanıtı değildi, maddi koşulların *dünya çapında* sosyalist dev-

rim için olgunlaştığının göstergesiydi. Rus ordusunu korkunç kayıplara uğratan askeri bozgunlar dizisi Rusya'nın gelişmiş ülkelere kıyasla sınai ve askeri açıdan ne denli geri kalmış olduğunu açıkça gösterdi. Fransız sosyalizminin, İngiliz iktisat teorisinin ve Alman felsefesinin sentezi olan Marksizm'in Rusya'ya işçi hareketi henüz beşikteyken ithal edildiği gerçeği, dünyanın manevi birliğinin kanıtıdır. Diğer taraftan, oportünizm ve revizyonizmin Rus işçi hareketi içinde Batı ülkelerindekinden daha zayıf köklere sahip olduğu gerçeği, sosyalizm için olgun olan bir dünya içinde Rusya'nın geri kalmışlığını gösterir. Bu geriliğin şöyle ifadeleri vardı: köyden kente göçlerin sürekli kıldığı düşük işçi yaşam düzeyi; Rus burjuvazisinin dış yatırımlarının olmaması ve bu yüzden, Batı'da yapıldığı şekilde, bu yatırımın süper kârlarını kullanarak bir kesim işçiye rüşvet verecek ve kitlelerin bir bütün olarak durumlarını geçici bir süre için düzeltecek durumda olmaması; işçilerin dev işlet-melerde yoğunlaşması; ülkenin bir barut fıçısının, yani tarım devriminin üzerinde sallantılı bir şekilde patlamaya hazır bekliyor olması.

Üretici güçlerin bir boşluk içinde değil, ulusal ve uluslararası toplumsal ilişkiler çerçevesi içinde gelişir olması, Menşevikler'in Rus kapitalizminin muazzam gelişme olanakları hakkındaki hayallerini tümüyle geçersiz kılıyordu. Bu hayallerin aksine, Rus kapitalizminin o anki ulusal ve uluslararası ilişkiler bütünü içinde bulunduğu konum ülkede feodalizmin sürmesine neden olabilirdi. Bu konum, Rusya gibi geri kalmış bir ülkenin pekâlâ Batı güçlerinin sömürgesi veya yarı-sömürgesi haline dönüşmesiyle sonuçlanabilecek savaşlara sürüklenmesine neden olabilirdi. Yine bu konum, Rusya nüfusunun yarısını oluşturan milli azınlıkların gelişmesinin engellenmeye devam etmesi anlamına gelebilirdi.

Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'dan yaptığımız yukarıdaki alıntı tecrit olmuş bir ülke için değil, dünya sisteminin tümü için geçerlidir. İlk proleter devrimin geri kalmış bir ülkede patlak vermiş olması bunun başlı başına bir kanıtıdır; bu devrim dünyanın sosyalist devrim için olgunlaştığının en iyi tanığıdır.

Modern dünyanın çözümsüz krizinin temel nedenlerinden biri, uluslararası işbölümü sonucu, ulusal sınırların üretici güçlerin gelişmesini engelleyecek ölçüde dar bir çerçeve oluşturuyor hale gelmiş olmasıdır. Rusya gibi bir ülke için ulusal sınırlar yalnızca daha gelişmiş sanayi

ülkelerinden maddi yardım almaya engel olmakla kalmaz, aynı zamanda diğer ülkelerle girişilen bir silahlanma yarışının ağır yükünü getirir.

Lenin'in ölümüne kadar, hiç kimse Rusya'nın yardım görmeden kendi çabalarıyla sosyalizmi kurabileceğini düşünmedi. Tekrar tekrar bunun aksini vurgulayan Lenin, 4 Haziran 1918'de şöyle yazmıştır: "Rus devrimi Rus proletaryasının özel yeteneklerinin değil, tarihsel olayların akışının sonucudur ve bu proletarya tarihin iradesi tarafından geçici olarak öncü konuma yerleştirilerek bir süre için dünya devriminin öncülüğünü yaptı."[1]

"Biz her zaman geleceğimizi uluslararası bir devrime bağlı olarak gördük ve bu konuda kuşkusuz haklıydık... her zaman *tek ülkede bir sosyalist devrim başarmak gibi bir şeyin mümkün olmadığını*... vurguladık." (6 Kasım 1920, Lenin, *Eserleri* (Rusça) 3. basım, c. XXV, s. 473-4. Altını biz çizdik; bu kelimeler aynı kitabın Rusça 4. basımından kaldırılmıştır. Bkz. c. XXXI, s. 370.)

Lenin'in ölümünden sonra bile, daha sonraları "tek ülkede sosyalizm" fikrini ileri sürecek olan Stalin şöyle diyordu: "Ne var ki tek bir ülkede burjuvazinin iktidarını devirmek ve proletaryanın iktidarını kurmak yine de Sosyalizm'in tam zaferini temin etmek değildir. Temel görev, yani Sosyalist üretimin organizasyonu, daha başarılmamıştır. Gelişmiş birkaç ülkenin proletaryasının birleşik çabaları olmadan tek ülkede Sosyalizm'in kesin zaferini başarıp sağlama bağlayabilir miyiz? Kesinlikle hayır. Tek bir ülkede çabalar burjuvaziyi devirmek için yeterlidir, bizim devrim tarihimizin doğruladığı da budur. Fakat Sosyalizm'in kesin zaferi için —Sosyalist üretimin organizasyonu için— yalnız başına tek bir ülkenin, özellikle Rusya gibi aslen kırsal bir ülkenin çabaları yeterli değildir; birkaç gelişmiş ülkenin proletaryasının çabaları gereklidir." (Stalin, *The Theory and Practice of Leninism* (Leninizm'in Teori ve Pratiği), Büyük Britanya Komünist Partisi yayını, 1925, s. 45-6.) Aralık 1924'te yayınlanan bu kitabın ikinci Rusça baskısında yukarıdaki bölüm yoktur. Onun yerine şu satırlar yer alır: "İktidarını pekiştirdikten ve köylülüğün öncülüğünü ele geçirdikten sonra, muzaffer proletarya bir sosyalist toplum kurabilir ve kurmalıdır... Bunlar genel anlamda Leninist proleter devrim teorisinin ana hatlarıdır." (Stalin, *Toplu Eserleri* (Rusça), c. VI, s. 107-8 ve ayrıca, Stalin, *Problems of Leninism* (Leninizm'in Sorunları), s. 27-8).

Troçki de elbette birçok kez aynı enternasyonalist görüşleri ifade

etmiştir.

Rus devrimi, dünyada gelişmenin birliğinin bir unsuru olan eşitsiz gelişim yasası ile açıklanabilir. Ancak bu yasa iki türlü gelişme olanağına izin verir: birincisi, dünyanın sosyalizm için olgunluğunun delili olan Rus devriminin ya hemen ya da bir süre sonra patlak verecek olan bir dizi yeni devrim için açılış işlevi görmesi; ikincisi —ve bu ilk olasılığın bir başka şekilde ifade edilmesidir— eşitsizlikten dolayı bu "bir sürenin" yıllar alması ve Rus devriminin düşman kapitalist dünya içinde tecrit edilmiş olarak kalması. Ekim 1917'den önce, dünya tarihinin evrenselliğine ilişkin genel düşüncelerden yola çıkarak, insanlığın hangi yolu izleyeceğini saptamak mümkün değildi; bu evrensellik içindeki çelişkiler de (örneğin, eşitsiz gelişme yasası) hesaba katılmalıdır. Tarihin ne şekilde gelişeceğini ancak insanların eylemi belirler. Bugün biz geriye bakarak, insanların hangi eylemlerinin Ekim Devrimi'nden hemen sonra Batı ve Orta Avrupa'da başlayan devrimlerin yenilgisine yol açtığını görebiliyoruz: yani, örneğin sosyal demokrat partilerin kapitalizme verdikleri desteğin bu bağlamdaki önemini saptayabiliyoruz.

Üretici güçlerin gelişebilmesi için Çarlık Rusyası'nda varolan toplumsal düzen yokolmalıydı. Fakat bunun yerini hangi toplumsal düzen alacaktı? Çarlık Rusyası'nın toplumsal düzeninin parçalanması dünyanın sosyalizm için olgunluğunun bir ifadesi olduğuna göre, eğer devrim yayılsaydı bunun yerini alacak olan toplumsal düzen komünist toplumun ilk aşaması olurdu. Fakat Ekim Devrimi yayılmadığına göre, Rusya'da hangi toplumsal düzen ortaya *çıkabilirdi*?

Bu soruyu cevaplamakta atılacak ilk adım Ekim'den önce varolan toplumsal düzenden devralınan maddi mirası çözümlemek olmalıdır.

> İnsanlar kendilerine yeni bir dünyayı kaba batıl inançlıların sandığı gibi "dünya nimetleriyle" değil, kaybolmakta olan eski dünyanın tarihsel başarılarının üzerine kurarlar. Evrim süreci içinde, yeni bir toplumun maddi koşullarını üretmeye tamamen kendi başlarına başlamalıdırlar ve insan aklının veya iradesinin hiçbir çabası onları bu kaderden kurtaramaz.[2]

Çarlık Döneminin Maddi Mirası

1913 yılında Rusya nüfusunun %80'i tarımda çalışırken, yalnızca %10'u sanayi, madencilik ve taşımacılık sektörlerinde çalışıyordu. Salt

bu veriler bile Rusya'nın geri kalmışlığını göstermek için yeterli. Avrupa ülkelerinden yalnızca Yugoslavya, Türkiye, Romanya ve Bulgaristan'da çalışan nüfusun sektörlere dağılımı yukarıdaki verilerle benzerlik göstermekteydi.

Ondokuzuncu yüzyılın ortalarında bile, Batı ve Orta Avrupa'nın ve ABD'nin nüfuslarının sanayi, madencilik ve taşımacılık sektörlerinde çalışan kesiminin tüm nüfusa oranı, 1913 Rusya'sındakinden daha yüksek ve tarımda çalışan oran ise Rusya'dakinden daha düşüktü. Nitekim, Britanya'nın 1841 yılında tarım, balıkçılık ve ormancılık sektörlerinde çalışan nüfus yüzdesi %22.7; imalat, inşaat, madencilik ve taşımacılıkta ise %47.3 idi. Britanya'nın çok gerisinde kalan Fransa'da 1837'de nüfusun %63'ü tarımda çalışırken, 1866'da bu oran %43'e düşmüş ve sanayide çalışanların oranı %38'e varmıştı. 1800 yılında Almanya'da nüfusun yaklaşık üçte ikisi tarımda çalışıyordu. 1852'de bu oran tarımda %44.4'e düşmüşken, sanayi ve el zanaatlarında çalışanların oranı %40.9'a varmıştı. Aynı yüzyılın başında, başlangıçta bir tarımsal yerleşim ülkesi olan Amerika'da nüfusun %72.3'ü tarım, balıkçılık ve ormancılık sektörlerinde çalışırken, %12.3'ü imalat, inşaat ve madencilik sanayilerinde çalışıyordu. 1850'de ise bu oranlar, sırasıyla, %64.8 ve %17.8 olarak değişmişti.

Milli gelir istatistikleri Bolşevikler'in iktidarı ele geçirdiklerinde devraldıkları maddi mirasın, sadece gelişmiş kapitalist ülkelere kıyasla değil, hatta kapitalist gelişmenin emekleme çağında olan ülkelere kıyasla bile, ne kadar perişan olduğunu gösterir.

Milli gelirin farklı dönemlerdeki ve farklı ülkelerdeki geniş ve karmaşık hesaplamalarının tam ve doğru olabilmelerinin sınırlarını unutmamak kaydıyla da olsa, bu hesaplamaların en tam ve doğru olanı Colin Clark'ın *The Conditions of Economic Progress* (Ekonomik İlerlemenin Koşulları) kitabında bulunur (Londra, 1940).

Clark, Rusya'da 1913'te çalışan kişi başına reel geliri 306 Uluslararası Birim (UB) olarak hesaplamıştır. (Clark "Uluslararası Birim"i "bir dolar"ın Amerika'da 1923-34 yılları arasında ortalama olarak satın alabileceği mallar ve hizmetler" olarak tanımlar.)

Buna karşılık, bazı gelişmiş ülkelerde kişi başına reel gelir aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:[3]

Büyük Britanya		Fransa		Almanya		ABD	
Yıl	U.B.	Yıl	U.B.	Yıl	U.B.	Yıl	U.B.
1688	372	1850-59*	382	1850	420	1850	787
1860-69*	638	1860-69*	469	1877	632	1880	1,032
1904-10*	999	1911	786	1913	881	1900	1,388
1913	1,071					1917	1,562
						1929	1,636

* yıllık ortalama

Buna göre, 1913'te Rusya'da kişi başına ortalama gelir, *1688*'de (yani sanayi devriminden 100 yıl kadar önce) Britanya'dakinin yalnızca %80.9'u oranındaydı.

Kapitalist Üretim İlişkilerinin Ortadan Kaldırılması İçin Maddi Koşulların Olmadığı Bir Yerde İşçi Sınıfının Yönetimi

Marx ve Engels sosyalist üretim ilişkilerinin, kapitalist üretim ilişkilerinin yerine geçmesi için gerekli tarihsel önkoşulların gerçekleşmesinden önce işçi sınıfı iktidarı ele geçirirse ne olabileceği sorusu üzerinde birçok kez durdular. Böyle bir durumda işçi sınıfının iktidarı burjuvaziye kaptıracağı sonucuna vardılar. İşçi sınıfı, böyle bir durumda, iktidarda ancak geçici olarak kalabilir ve kapitalizmin gelişmesinin önünü açar. Örneğin Marx 1847'de şöyle yazmıştı:

> Eğer burjuvazinin siyasi olarak, yani devlet iktidarı yoluyla, "mülkiyet ilişkilerinin adaletsizliğini sürdürdüğü" [Heinzen'in ifadesi] doğruysa, aynı şekilde, bu adaletsizliği burjuvazinin yaratmadığı da doğrudur. "Mülkiyet ilişkilerinin adaletsizliği" modern işbölümü tarafından, modern değişim tarafından, rekabet ve yoğunlaşma, vb. tarafından belirlenmiştir ve kökenleri hiçbir şekilde burjuvazinin siyasi egemenliğine dayanamaz; ...burjuvazinin siyasi egemenliği... varolan üretim ilişkilerinden kaynaklanır. Dolayısıyla, *tarihin "akışı" burjuva üretim tarzını ortadan kaldırmayı gerekli kılan koşulları ve böylece burjuvazinin siyasi egemenliğini kesinlikle devirmenin maddi koşullarını yaratmadığı sürece, proletarya burjuvazinin siyasi egemenliğini yıksa da, zaferi ancak geçici olacaktır, burjuva devrimi sürecinin içinde bir nokta olacak ve 1794'te olduğu gibi bu devrime hizmet edecektir.* Bu nedenle Fransa'da "Terör Saltanatı", korkunç darbeleriyle Fransa'nın yüzeyini feodal yıkıntılardan temizledi. Utangaç, temkinli burjuvazi bu görevi onyıllar içinde tamamlamayı becereme-

yebilirdi. Halkın kanlı eylemleri, böylece, yalnızca burjuvazinin yolunu açmaya hizmet etti.[4]

Engels de aynı doğrultuda, şöyle yazıyordu:

> Radikal bir partinin önderinin başına gelebilecek en kötü şey, hareketin, temsil ettiği sınıfın egemenliği ve bu egemenliğin gündeme getirdiği önlemleri gerçekleştirmek için henüz olgunlaşmadığı bir dönemde, hükümeti devralmak zorunda kalmasıdır... bu durumda, kaçınılmaz olarak kendini bir ikilem içinde bulur. *Yapılması mümkün olanlar* o ana kadarki tüm eylemlerine ters düşmektedir; yapması gerekenleri ise uygulaması mümkün değildir. Kısacası, kendi partisini veya sınıfını değil, egemenliği için koşulların olgunlaşmış olduğu sınıfı temsil etmek zorundadır. Hareketin çıkarları adına, yabancı bir sınıfın çıkarlarını gözetmek zorundadır. Kendi sınıfını ise boş laflar ve vaadler ile uyutmak ve onlara, yabancı bir sınıfın çıkarlarını kendi çıkarları diye yutturmak zorundadır. Kendini bu sakil duruma sokan kişi, geri dönüşsüz bir biçimde kaybolmuş demektir.[5]

Marx ve Engels'in, kapitalizmden sosyalizme geçişin tarihsel temelleri henüz varolmadan proletaryayı iktidara getiren bir devrim için söyledikleri, Ekim Devrimi'ne doğrudan uygulanamaz. Bunun böyle olması, yalnızca maddi tarihsel önkoşulların uluslararası ölçekte varolmasından değil, aynı zamanda Rusya'da geçerli olan özgün koşullardan dolayıdır. Rus burjuvazisi siyasi olarak devrilmekle kalmadı, aynı zamanda, Ekim Devrimi'nden birkaç ay sonra, ekonomik olarak mülksüzleştirildi. Geri kalan kırsal burjuvazi proletaryayı devirmeyi başaramadı ve özellikle Birinci Beş Yıllık Plan'ın uygulanmasından sonra bu sınıfın toplumsal ağırlığı yok denecek kadar azdı. Ekim Devrimi'nin yalnız bırakılması, Rus burjuvazisi imha edilmiş olduğu için, Rus burjuvazisinin gelişme "sürecinde bir nokta" olmadı. Bunlar doğru ise, Ekim'den sonra hangi üretim ilişkileri gelebilirdi?

Sosyalist Üretim İlişkileri mi?

Sosyalist üretim ilişkilerinin kurulması, üretici güçlerin Çarlık döneminden devralınanlardan çok daha yüksek bir düzeyde olmasını gerektirir. Engels'in toplumda sınıf bölünmelerinin, sömüren ile sömürülen arasındaki bölünmenin nedenlerini gösterdiği açıklama, *Ekim'den sonra bile* Rusya koşullarına tamamıyla uymaktadır:

Toplumun bir sömüren ve bir sömürülen, bir egemen ve bir ezilen sınıfa bölünmesi, şimdiye kadar üretim güçlerinin düşük gelişme düzeyinin zorunlu sonucuydu. Toplumsal emeğin toplamı herkesin yaşamasına ancak yetecek bir ürün verdiği sürece; ve bu nedenle *toplumun fertlerinin zamanlarının büyük bir kısmı veya tamamı çalışmaya ayrıldığı sürece, toplumun sınıflara bölünmesi kaçınılmazdı.* Çalışmaya gömülmüş bu büyük çoğunluğun yanı sıra, emeğin yönlendirilmesi, devlet işleri, hukuk, bilim, sanat ve bu gibi toplumun genel işlerini yöneten ve doğrudan üretici emekten kurtulmuş bir sınıf gelişti. Demek ki, sınıf bölünmelerinin kökünde yatan işbölümü yasasıdır. Fakat bu, sınıflara bölünmenin şiddet ve soygunla, aldatma ve sahtekârlıkla gerçekleştirilmediği, egemen sınıfın dizginleri eline geçirdiğinde, egemenliğini işçi sınıfının çıkarları aleyhine kullanmadığı ve toplumsal yönetimini kitlelerin sömürüsüne çevirmediği anlamına gelmez.[6]

Kapitalist İşlev

Burjuvazinin tarihsel görevini Lenin iki madde halinde özetler: "Toplumsal emeğin üretici güçlerini arttırmak ve emeğin toplumsallaştırılması." Dünya ölçeğinde bu görev Ekim Devrimi döneminde artık yerine getirilmişti. Rusya'da devrim üretici güçlerin gelişmesinin önündeki engelleren kurtuldu, feodalizmin kalıntılarını ortadan kaldırdı, ülkenin üretici güçlerini dünya kapitalizminin yıkıcı baskısından koruyan bir dış ticaret tekeli kurdu ve üretim araçlarını devlet mülkiyetine alarak üretici güçlerin gelişmesine müthiş bir ivme kazandırdı. Bu koşullarda, kapitalizmin tarihsel görevi önündeki (burjuvazinin sağlayamadığı, ancak sosyalizmin kurulması için gerekli olan önkoşulların, yani emeğin toplumsallaştırılmasının ve üretim araçlarının yoğunlaşmasının önündeki) tüm engeller ortadan kalktı. *Ekim sonrasında Rusya, burjuvazinin tarihsel görevinin yerine getirilmesinin eşiğinde duruyordu.*

Gelişmiş bir ülkede bile muzaffer bir proletarya devriminin üstlenmesi gereken bazı burjuva görevler vardır. Örneğin, ABD'nin bazı (özellikle tarımsal) bölgelerinde kapitalist sistem altında üretici güçlerin gelişmesi engellenmektedir ve bu nedenle ne toplumsal üretim ne de üretim araçlarının yoğunlaşması henüz gerçekleşmemiştir. Fakat ABD'nin üretici güçleri bir bütün olarak çok gelişmiş olduğundan, bu burjuva görevler bir yan işlev, sosyalist bir toplum kurma işinin ikincil bir parçası olacaktır. Böylece, örneğin, henüz toplumsal üretimin

ve üretim araçlarının yoğunlaşmasının gerçekleşmemiş olduğu yerlerde, bunların gerçekleştirilmesi bir yandan proletaryanın bir yandan da sermayenin yaratılması yoluyla sağlanmayacaktır. İşçiler daha en baştan üretim araçlarından ayrılmamış olacaklardır. Buna karşılık, düşük ulusal geliriyle Ekim sonrası Rusya'da burjuva görevlerin gerçekleştirilmesi *merkezi* sorun konumundaydı. ABD'de emeğin toplumsallaştırılması için gerekli olan yeni üretim araçlarının yaratılması, kitlelerin yaşam düzeyinin yükseltilmesi ile, üretim disiplininin sağlanmasında inanç unsurunun başrolü oynaması ile, işçi denetiminin güçlendirilmesi ile ve kafa ve kol emekçileri arasındaki geniş gelir farklılıklarının azaltılması ile yan yana götürülebilir. Fakat bu, kuşatma altındaki geri bir ülkede başarılabilir mi? Üretim düzeyi o denli düşük olduğunda emek disiplini esas olarak zorlamaya değil, inanca dayalı olabilir mi? Ülkenin geri kalmışlığının ve dünya kapitalizminin baskısının gerekli kıldığı hızlı birikim temposu, toplum yönetenler ile yönetilenlere ve emeği yönlendirenler ile yönlendirilenlere ayrılmaksızın başarılabilir mi? Böylesi bir ayrım, üretimi yönlendirmeye başlamadan sona erdirilebilir mi? Geri kalmış bir ülkede, uluslararası kapitalizmin zaferleri sonucu yalnız kalmış bir işçi devrimi, kapitalist sınıf ortadan kaldırılmış olmasına rağmen, kapitalizmin gelişmesi "sürecinde bir nokta"dan başka birşey olabilir mi?

Birinci Beş Yıllık Plan Bürokrasinin Bir Egemen Sınıfa Dönüşmesinin Göstergesidir

Birinci ve İkinci Bölümler'de, Birinci Beş Yıllık Plan'ın bölüşüm ilişkilerinin gelişmesinde, birikim ile tüketim arasındaki ilişkide, emeğin üretkenliği ile işçilerin yaşam düzeyleri arasındaki ilişkide, üretim üzerindeki denetimde, işçilerin hukuki haklarında, angaryanın başlatılmasında, tarımda çalışanların üretim araçları ile ilişkisinde, tüketim vergisinin müthiş artışında ve nihayet devlet mekanizmasının yapısında ve örgütlenmesinde bir dönüm noktası olduğunu görmüştük. Sanayileşme ve kolektivizasyon uygulamaları, bu uygulamalara maruz kalan kitlelerin beklentileriyle ve hatta bürokrasinin kendisinin beslediği hayallerle tam bir çelişki içindeydi. Birinci Beş Yıllık Plan'ın Rusya'yı sosyalizme doğru götüreceği bekleniyordu. Ne var ki, insan eyleminin sonuçlarının, bu eylemleri gerçekleştirenlerin kendi istek ve beklentile-

ri ile tam bir çelişki içinde olmasının tarihteki ilk örneği bu değildi.

Birinci Beş Yıllık Plan'ın niye böyle bir dönüm noktası olduğu sorusunu nasıl cevaplandırabiliriz?

İlk kez Beş Yıllık Plan'ladır ki, bürokrasi bir proletarya yaratmaya ve hızla sermaye biriktirmeye yöneldi. Bir başka deyişle, bürokrasinin burjuvazinin tarihsel görevini olabildiğince hızlı bir şekilde gerçekleştirmeye yönelmesi bu planladır. Düşük bir üretim düzeyi ve düşük kişi başına milli gelire dayalı hızlı bir sermaye birikimi, kitlelerin tüketim düzeyine ve yaşam standartlarına ağır bir yük olmak zorundadır. Böyle bir durumda, sermayenin kişiselleşmiş ifadesi haline gelmiş olan ve sermaye birikimini herşeyin başı ve sonu olarak gören bürokrasi, işçi denetiminin her türlüsünden kurtulmak, emek sürecinde inancın yerine zoru getirmek, işçi sınıfını atomize etmek, toplumsal-siyasal yaşamı tümüyle totaliter bir kalıba dökmek zorundaydı. Besbelli ki sermaye birikimi süreci için gerekli hale gelen ve işçileri baskı altında tutan bürokrasi, üretim ilişkilerindeki toplumsal egemenliğini bölüşüm ilişkilerinde kendi çıkarlarını gözetmek doğrultusunda kullanmakta gecikmeyecekti. Böylece, kuşatma altındaki geri bir ülkede sanayileşme ve tarımda teknik devrim ("kolektivizasyon") bürokrasiyi proletaryanın denetiminde ve doğrudan veya dolaylı baskısı altında olan bir katman olmaktan çıkarıp, "emeğin yönlendirilmesi, devlet işleri, hukuk, bilim, sanat ve bunlar gibi toplumun genel işlerini yöneten ve doğrudan üretici emekten kurtulmuş" bir egemen sınıf haline dönüştürür.

Çelişkiler ve beklenmedik gelişmelerle dolu olan diyalektik tarihsel gelişme, öznel amacı "tek ülkede sosyalizmin" kurulmasını hızlandırmak olan bürokrasinin bu yolda attığı ilk adımı, devlet kapitalizminin kuruluşunun temeli haline getirdi.

BÖLÜM 5

DEVLET KAPİTALİZMİ İLE İŞÇİ DEVLETİNİN ORTAK VE FARKLI YANLARI

Sermaye yoğunluğunun bir kapitalist, bir grup kapitalist veya devletin ülkenin toplam sermayesini kontrol ettiği düzeye kadar ilerlediği, dünya pazarında ise rekabetin sürdüğü bir durumda, bu ülkenin kapitalist olmaktan çıkmayacağı konusunda hiçbir Marksist düşünürün kuşkusu olmamıştır. Aynı zamanda, tüm bu düşünürler, sermaye yoğunluğu böyle bir düzeye varmadan çok önce ya proletarya ile burjuvazi arasındaki çelişkilerin muzaffer bir sosyalist devrimle sonuçlanmış ya da kapitalist devletler arasındaki çelişkinin emperyalist savaşlar yoluyla toplumu tümüyle geriletmiş olacağını vurguluyorlardı.

Devlet kapitalizmi *teorik olarak* mümkün olmasına rağmen, bireysel kapitalizmin evrimsel gelişme yoluyla tüm toplumsal sermayenin tek elde toplanması düzeyine varmasının pratikte mümkün olmadığı kuşku götürmez. Bunun niye gerçekleşemeyeceğini Troçki şöyle açıklamıştır:

> Teorik olarak şöyle bir durum düşünmek elbette mümkün: Burjuvazi bir bütün olarak bir şirket oluşturuyor ve devlet mekanizmasını kullanarak tüm ulusal ekonomiyi yönetiyor. Böylesi bir rejimin ekonomik yasalarını sıralamak da zor değil. Bilindiği gibi, kâr olarak tek bir kapitalistin eline geçen artık-değer, doğrudan kendi fabrikasında çalışan işçiler tarafından üretilen artık-değer değil, tüm ülkede üretilen toplam artık-değerin kendi sermayesiyle orantılı bir bölümüdür. Bütünselleşmiş bir "devlet kapitalizmi" koşullarında, kâr oranlarının eşitliği yasası sermayeler arası rekabet gibi karmaşık yollarla değil, doğrudan devlet muhasebesi yoluyla gerçekleşecektir. Böyle bir rejim bugüne dek varolmadığı gibi, sermaye sahipleri arasındaki derin çelişkiler nedeniyle hiçbir zaman varolmayacaktır. Üstelik, kapitalist mülkiyetin evrensel merkezi olarak böyle bir devletin devrimlere kolay hedef olacağı düşünülürse varolması daha da uzak bir olasılıktır.[1]

Bu son iki unsur —"mülk sahipleri arasındaki çelişkiler" ve "böyle bir devletin devrimlere kolay hedef olması"— geleneksel kapitalizmin tedrici gelişme yoluyla yüzde yüz devlet kapitalizmine dönüşmesinin niye son derece uzak bir olasılık olduğunu açıklıyor. Ancak bu unsurlar bir egemen sınıf devrildikten sonra geleneksel kapitalizm yerine devlet kapitalizminin kurulması olasılığını da olanaksız kılar mı? Devrimci proletarya üretim araçlarını bir merkezde toplayarak birinci unsuru zaten ortadan kaldırmış oluyor. İkinci unsura gelince, devletin işçi sınıfı üzerindeki baskısı ve sömürüsü onu zaten "devrimin hedefi" haline getirir; işçi sınıfının siyasi olarak mülksüzleştirilmesi bu anlamda iktisadi olarak sömürülmesi ile aynı sonuçları yaratır.

Devlet kapitalizminin varolabilme olasılığına karşı sunulabilecek tek tartışma şu olabilir: devlet tüm sermayenin yönetimini elinde topladığı takdirde, ekonomi kapitalist olmaktan çıkar; yani devlet kapitalizmi *teorik olarak* mümkün değildir. Nitekim, Burnham, Dwight MacDonald ve başkaları bu görüşü savunmuşlardır. Örneğin, Burnham şöyle yazar:

> Devlet kapitalizmi deyimi bir yanlış anlamanın sonucu olmalı... Devlet ekonominin bir bölümünün —küçük bir bölümünün— mülkiyetini elinde bulunduruyorsa ve ekonominin geri kalanı kapitalist özel sektörün elindeyse, o zaman ekonominin devlet mülkiyetindeki küçük bölümü için devlet kapitalizmi tanımlamasını kullanmak doğru olur: Çünkü ekonomi temelde halen kapitalisttir ve devlet sektörü de aslen kapitalist sektörün çıkarları doğrultusunda yönetiliyordur. Fakat "devlet kapitalizmi"nin "kapitalizm"i ekonominin devlet yönetimindeki bölümünden kaynaklanmıyordur. Özel sektör yok olduğunda veya yok denecek kadar azaldığında, kapitalizm yok olmuş demektir. On kere %10 devlet kapitalizmi, %100 kapitalizme değil, %0 kapitalizme eşittir. Çoğalan *kapitalizm* değil, *devlettir*. İşin matematik yönü aslında çok daha karmaşık olmasına rağmen, şöyle denebilir: %10 *devlet* kapitalizmi %90 *kapitalist* ekonomi anlamına geldiği gibi, aynı şekilde %100 (ve hatta %80 veya %70) *devlet* ekonomisi, kapitalizmin tümüyle ortadan kalkması demektir.[2]

Eğer devlet kapitalizmi kendi içinde çelişkili bir kavram ise, dünya pazarlarında rekabetin, meta üretiminin, ücretli emeğin vb. sürdüğü böyle bir toplumun adı hiçbir temele dayanmadan seçilebilir. "Yöneticiler" [managerial] toplumu denebilir, bürokratik kolektivizm denebilir ve yasaları hiçbir temele dayanmadan saptanabilir. Örneğin, Bruno

R.'ye göre, bürokratik kolektivizm otomatik olarak komünizme geçecektir. Burnham'a göre, "yöneticiler" toplumunda üretim kesintisiz olarak artacaktır (s. 115-6), kapitalist aşırı üretim sorunları olmayacaktır (s. 114), işsizlik olmayacaktır, geri kalmış ülkelerin gelişmesi hızlanacaktır (s. 154-5), toplum gittikçe demokratikleşecektir (s. 145-7) ve bütün bu nedenlerle bu sistem kitlelerin yaygın desteğini kazanacaktır (s. 160). Bunlara karşılık, Shachtman'a göre, bürokratik kolektivizm barbarlıktır.

Adam Smith günümüzün dünyasını görebilseydi, örneğin Nazi Almanya ekonomisinin dev tekelleri, devletin hammadde dağıtımını ve emek piyasasını denetlemesi, milli hasılanın yarıdan fazlasının devlet tarafından satın alınması ile 19. yüzyıl ekonomilerinin bir avuç işçi istihdam eden işyerleri, serbest rekabet düzeni, kapitalistlerin üretimde bizzat yer alması ve kapitalist aşırı üretim krizlerinin hiç bilinmeyen bir sorun olması arasında en ufak bir benzerlik göremeyecekti elbette. Kapitalizmin bu iki aşama arasındaki gelişmesini izleyerek aralarındaki ortak noktaları görmek, her iki aşamanın da yasalarının kapitalist olduğunu saptamak mümkün. Rusya'nın ekonomik düzeni ile Nazi Almanyası'nın ekonomisi arasındaki farklılıklar, Almanya ile Adam Smith zamanının ekonomik düzeni arasındaki farklılıklardan çok daha küçük. Geleneksel tekelci kapitalizm ile Rusya ekonomisi arasındaki benzerlik ve farklılıkları kavramamızı zorlaştıran unsur, bu örnekte tekelci kapitalizm aşamasının tedrici gelişimini görmüyor olmamızdır. Aynı nedenle, bir yanda devlet kapitalizmi ve geleneksel kapitalizm ile öte yanda işçi devleti arasındaki ayrılıkları görmemiz de zorlaşıyor.

Devlet kapitalizmi kapitalizmin ulaşabileceği en aşırı teorik sınırı temsil ettiğine göre, geleneksel kapitalizmden en uzak aşamadır. Kapitalizmin, kapitalizm çerçevesinde olumsuzlanmasıdır. Aynı şekilde, işçi devleti de yeni sosyalist toplumun en alt aşaması olduğuna göre, ikisi arasında —devlet kapitalizmi ile işçi devleti arasında— birçok ortak yön bulunması gerekir. İkisini ayıran kategorik fark kapitalist sistem ile sosyalist sistem arasındaki *temel ve özlü* farklılıktır. Devlet kapitalizmini bir yandan geleneksel kapitalizm ile, bir yandan da işçi devleti ile karşılaştırmak şunları ortaya çıkaracaktır: Devlet kapitalizmi sosyalizme geçişin sosyalist devrimden önceki, işçi devleti ise sosyalizme geçişin sosyalist devrimden sonraki bir geçiş aşamasıdır.

Devlet Kapitalizmi: Kapitalizmin Kısmi Bir Olumsuzlanması

Ekonomik hayatın devlet tarafından düzenlenmesi, devlet henüz üretim araçlarının sahibi değilken bile, değer yasasının* kısmi bir olumsuzlanmasıdır.

Değer yasası, ekonomik ilişkilerin anarşik bir biçimde düzenlendiğini varsayar. Yasa, ekonominin çeşitli dalları arasındaki değişim ilişkilerini açıklar ve insanlar arasındaki ilişkilerin nasıl dolaysız ve berrak değil, dolaylı ve adeta mistik ilişkiler olarak göründüğünü ortaya koyar. Demek ki, değer yasası ancak serbest rekabet koşullarında, yani sermaye, meta ve işgücünün serbest dolaşımı durumunda, tam olarak geçerlilik kazanır. Yani, tekelci örgütlenmenin en ilkel biçimleri bile değer yasasını bir ölçüde olumsuzlar. Demek ki, devletin sermaye ve işgücünün dağılımını, metaların fiyatlarını vb. düzenlediği bir durum kuşkusuz kapitalizmin kısmen olumsuzlandığı bir durumdur. Bu, devletin önemli bir alıcı olduğu durumlarda daha da belirginleşir. Bu konuda Lenin şöyle der:

> Kapitalistler silah sanayiinde, yani devlet hazinesi için üretim yaptıkları zaman, bu besbelli artık "saf" kapitalizm değil, ulusal ekonominin özel bir biçimidir. Saf kapitalizm meta üretimi demektir. Meta üretimi *bilinmeyen* ve serbest bir pazar için çalışmak demektir. Silah sanayiinde "çalışan" bir kapitalist, pazar için "çalışıyor" değildir. Devletin siparişi üzerine ve genellikle baştan ödenmiş bir para karşılığı üretim yapıyordur.[3]

Ekonominin giderek tekelleşmesiyle, değer yasasının kısmi olumsuzlanması da giderek artar. Banka sermayesi sanayi sermayesinden çok önce toplumsal bir biçim almaya başlar. Marx'ın deyişiyle: "Banka sistemi... gerçekten de ortak muhasebenin ve üretim araçlarının toplumsal ölçekte dağılımının biçimini, ama sadece biçimini, ortaya koyar."[4]

Bu durum, devlet para sermayesinin en önemli yatırım alanı haline geldiğinde daha da belirginleşir. Kapitalist devlet banka sistemini kendi denetimine aldığında da en aşırı şeklini alır.

Tekelci yapılar kapitalist özel mülkiyeti de kısmen olumsuzlar. Serbest rekabetin geçerli olduğu kapitalist düzende her kapitalist kendi özel mülkünün tam anlamıyla sahibi olmasına karşın, tekelci kapita-

* Değer yasasının daha ayrıntılı bir açaklaması için 7. Bölüm'e bakınız.

list düzende ve özellikle onun en aşırı biçimi olan devlet kapitalizminde, birey olarak kapitalist, üretim araçlarının tam anlamıyla sahibi olmaktan çıkar. Halka açık şirketlerde sermaye, "dolaysız olarak toplumsal sermaye biçimine bürünür... Bu, kapitalist üretimin kendi çerçevesi içinde, özel mülk olarak sermayenin ortadan kalkmasıdır".[5]

Bu, sermaye akışının devlet eliyle düzenlendiği durumlarda daha da geçerlidir. Özel mülk serbest değişim özgürlüğünü kaybeder. Artık, değere bireysel olarak el konulmaya devam edilmekle birlikte, özel sermaye ortadan kalkar. Devletin üretim araçlarını kendi mülkiyetine alması ise bu durumun en aşırı şeklidir. Bir birey olarak hisse sahibi, toplumsal sermayenin kendine düşen bölümü üzerindeki tüm denetimini kaybeder.

Dahası, devlet kapitalizmi emek gücünün meta niteliğini de kısmen olumsuzlar. Emek gücünün pazarda "saf" bir meta olarak yerini alabilmesinin iki koşulu vardır: birincisi, işçi üretim araçlarından "özgür" olmalıdır; ikincisi, emek gücünü satmasını engelleyen her türlü yasal düzenlemeden bağımsız olmalıdır. Emek piyasası devlet yönetiminde olduğu takdirde, örneğin faşizm altında, işçi emeğini özgürce satamaz. Devlet bir de üretim araçlarının sahibi ise, işveren seçme özgürlüğü tamamen ortadan kalkar, işyeri seçme özgürlüğü de büyük ölçüde kısıtlanmış olur. Devlet kapitalizminin ücretleri dondurma, zorunlu seferberlik gibi önlemlere başvurduğu durumlarda ise bu özgürlük daha da olumsuzlanır.

Değer yasasının kısmen olumsuzlanmış olması ekonomiyi bu yasanın sınırları dışına çıkarmaz. Aksine, ekonomi bir bütün olarak tamamen yasanın egemenliği altına girer. Fark sadece yasanın kendini ifade ediş *biçimindedir.*

Bir tekel diğer sanayilere göre kâr oranını arttırdığında, toplam artık-değer içindeki payını arttırmış veya sömürü oranını yükselterek işçilerinin daha fazla artık-değer üretmesini sağlamış olur. Bir sanayi devletten sübvansiyon alıp ürünlerini üretim maliyetinin altında sattığında, toplam üretim maliyetinin bir kısmı bir daldan diğerlerine aktarılmış olur. Devlet fiyatları düzenlediğinde, bunun temelinde daima üretim maliyetleri yatar. Tüm bu koşullar altında, aldıkları özel biçimler ne olursa olsun, ücretli emek ile sermaye arasındaki antagonizma halen geçerlidir, artık-değer üretimi sona ermiş değildir ve bu değerin sermayeye dönüştürülmesi aynen sürer. Toplumdaki toplam emek zaman ve

işçi sınıfının yeniden üretimine ayrılan toplam emek zaman yine sömürü oranını, artık-değer oranını belirler. Yeni üretim araçlarının üretimine ayrılan emek zaman yine birikim oranını belirler. Metaların fiyatı değerlerini tam olarak ifade etmese de (ki bu zaten, genel olarak bireysel kapitalizmde de geçerlidir), toplumun toplam üretiminin sınıflar arasındaki dağılımı ve birikim ile tüketim arasında bölüşümü yine değer yasasına tabidir. Bu tabiyet devlet tüm üretim araçlarına sahipken ve işçi sınıfı sömürülmekteyken ve *dünya* ekonomisi henüz parça parça ve atomize bir durumdayken, en arı, en dolaysız ve en kesin biçimini alır.

Devlet Kapitalizmi: Sosyalizme Bir Geçiş

Üretim araçlarını merkezileştiren her şey işçi sınıfını merkezileştirir. Devlet kapitalizmi bu yoğunlaşmayı kapitalizm çerçevesinde mümkün olan en yüksek aşamasına ulaştırır, işçi sınıfını mümkün olan en büyük yoğunlaşma içine sokar.

Kapitalizmin kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde kısmen olumsuzlanması, kapitalizmin bağrından doğan üretici güçlerin sistemin sınırlarını aşan bir düzeye geldiği ve kapitalist sınıfı "sosyalist" önlemler kullanarak bunları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye zorladığı anlamına gelir. "Kapitalistler kendi rızaları dışında, adeta zorla, yeni bir toplumsal düzene, tam serbest rekabet ile tam toplumsallaşma arasında bir geçiş düzenine itilirler."[6]

Üretici güçler kapitalizm için fazla güçlü olduğundan "sosyalist" unsurlar ekonomiye girmektedirler (Engels buna "istila eden sosyalist toplum" der). *Ancak bu unsurlar kapitalizmin çıkarlarına tabi kılınmışlardır.* Benzer şekilde, üretici güçlerin sosyalizm için yeterince gelişmemiş olduğu bir işçi devletinde, işçi sınıfı sosyalizmi inşa etmek yolunda kapitalist önlemler (örneğin, bölüşüm alanında kapitalist hukuk) uygulayabilir.

Devlet kapitalizmi ve işçi devleti, kapitalizmden sosyalizme geçişin birer aşamasıdırlar. Devlet kapitalizmi sosyalizmin aşırı uçtaki zıddıdır —simetrik olarak karşıt olup aynı zamanda aralarında diyalektik bir birlik vardır.

Devlet kapitalizminde işçi işverenini seçmekte özgür olmadığı için ücretli emek kısmen yadsınmıştır; proletaryanın diktatörlüğü altında ise ücretli emek yine kısmen yadsınır, fakat bu kez işçiler artık kolek-

tif olarak üretim araçlarından "özgür" olmadıkları için. Aynı zamanda, işçi devletinde ücretli emek meta olmaktan çıkar. Emek gücünün "satışı" kapitalizm altında olduğundan başkadır, çünkü işçi devletinde birey olarak işçiler emek güçlerini satmazlar; yaptıkları, emek güçlerini kolektif olarak örgütlenmiş bir sınıfın, yani kendilerinin, hizmetine sunmaktır. Emek gücü artık meta olmaktan çıkar, çünkü burada değişim, bireyler olarak işçilerin emek güçlerini kolektif olarak işçilere yani kendilerine, sunması şeklini alır; değişim, birbirlerinden değişim anı dışında tamamen bağımsız iki varlık arasında yapılmıyordur artık.

Devlet kapitalizmi sendikalarla devleti birleştirip ikincisini sonuçta yok etmesine karşın, işçi devleti sendikaların gücünü en üst düzeye yükseltir. Devlet kapitalizmi tarihsel olarak devletin baskıcılığına işaret etmesine karşın, işçi devleti toplumun bugüne dek tanık olduğu en yüksek ölçüdeki demokrasiyi getirir. Devlet kapitalizmi işçi sınıfının üretim araçlarını elinde tutan bir kapitalist sınıf tarafından en ileri ölçüde bastırılmışlığına işaret eder. İşçi devleti ise, kapitalistlerin, üretim araçlarını elinde tutan bir işçi sınıfı tarafından bastırılmasını simgeler.

Lenin devlet kapitalizmi ile sosyalizm arasındaki ilişkiyi şu sözlerle formüle eder:

> Alman Plehanovları'nın (Scheidemann, Lensch ve diğerlerinin) "savaş sosyalizmi" dedikleri, aslında savaş zamanının tekelci devlet kapitalizmidir. Veya, daha açıkça söylemek gerekirse, işçiler için askeri cezai çalışma düzeni, kapitalistler için kârlarının askeri savunmasıdır.
>
> Oysa, Junker-kapitalistlerin, toprak ağası-kapitalist devletin yerine *devrimci demokratik* bir devlet kurulduğunu düşünün, tüm ayrıcalıkları devrimci bir şekilde yıkarak devrimci bir şekilde en yaygın demokrasiyi kuran bir devlet düşünün —göreceksiniz ki gerçekten devrimci demokratik bir devlet olduğunda, tekelci devlet kapitalizmi kaçınılmaz ve önüne geçilmez bir şekilde Sosyalizme doğru ilerleme anlamına gelir.
>
> ...Çünkü Sosyalizm, tekelci devlet kapitalizminden bir sonraki adımdan başka birşey değildir. Bir başka deyişle, Sosyalizm tüm halkın yararına işleyen, bu nedenle de kapitalist olmaktan *çıkan*, kapitalist devlet tekelinden başka birşey değildir.[7]

Devlet kapitalizmi sorununu uzun uzadıya inceleyen Buharin, devlet kapitalizmi ile proletarya diktatörlüğü arasındaki ilişkiyi şöyle formüle etmiştir:

> Devlet kapitalizmi sisteminde ekonomik özne *kapitalist devlet*,

yani kolektif kapitalisttir. Proletarya diktatörlüğünde ekonomik özne *proleter* devlet, yani kolektif olarak örgütlenmiş işçi sınıfı, yani "devlet olarak örgütlenmiş proletaryadır". Devlet kapitalizminde üretim süreci, kapitalist sınıfın eline geçen ve bu sınıfın artık ürüne dönüştürmeye çalıştığı artık-değerin üretilme sürecidir. Proletarya diktatörlüğünde üretim süreci, toplumsal ihtiyaçların planlı bir şekilde karşılanmasının aracıdır. Devlet kapitalizmi kitlelerin oligarşik bir azınlık tarafından sömürülmesinin en gelişkin biçimidir. Proletarya diktatörlüğü kolektif kapitalist mülkiyeti ve bunun özel kapitalist biçimini kolektif-proleter "mülkiyete" dönüştürür ve sömürüyü tümüyle imkânsız kılar. Aralarındaki biçimsel benzerlikler bir yana, bu iki sistem birbirlerinin içerik bakımından tam karşıtıdırlar. Bu karşıtlık iki sistemin, biçimsel olarak benzeşseler de, tüm unsurlarının karşıtlığını getirir. Örneğin, genel emek zorunluluğu devlet kapitalizminde çalışan kitlelerin köleliğini getirirken, proletarya diktatörlüğünde kitleler tarafından emeğin özörgütlenmesinden başka birşey değildir. Devlet kapitalizminde sanayi seferberliği burjuvazinin ve kapitalist rejimin güçlenmesi anlamına gelirken, proletarya diktatörlüğünde sosyalizmin güçlenmesine yol açar. Devlet kapitalizminde devlet yaptırımının her biçimi sömürüyü garantileyen, genişleten ve derinleştiren bir baskıyı, oysa proletarya diktatörlüğünde devletin yaptırımları komünist toplumun inşa yöntemini temsil eder. Kısacası, biçimsel olarak benzeşen olgular arasındaki işlevsel çelişki, bu örnekte, tümüyle, örgütlenme sistemleri arasındaki işlevsel çelişkiden, çelişen sınıf niteliklerinden kaynaklanır.[8]

Lenin ile Buharin'den çok önce aynı temel fikirleri Engels de *Anti-Dühring*'de ifade eder:

> Eline geçen üretim güçleri arttıkça [devlet] artan ölçüde tüm kapitalistlerin kolektif kurumu haline gelir, daha çok sayıda vatandaşı sömürür. İşçiler ücretli olarak, proleter olarak kalır. Kapitalist ilişki bozulmaz, sadece aşırıya götürülür. Fakat bu aşırı uçta karşıtına dönüşür. Üretici güçlerin devlet tarafından mülk edinilmesi, çelişkinin çözümü değildir, fakat kendi içinde çözümün biçimsel araçlarını, yakalanacak tutamağını taşır.[9]

BÖLÜM 6

STALİNİST TOPLUM, İKTİSAT VE SİYASET ÜZERİNE

Stalinist Bürokrasi Bir Sınıftır

Marksist teorisyenlerin toplumsal sınıf tanımlarını incelersek, Stalinist bürokrasinin bunların tümüne uygun düştüğünü görceğiz. Örneğin, Lenin, şöyle yazar:

> Tarihsel olarak belirli bir toplumsal üretim sistemindeki yerleri açısından; üretim araçları ile aralarındaki (çoğu zaman [ama her zaman değil] yasalarla saptanmış ve formüle edilmiş) ilişkiler açısından; toplumsal emek sistemi içindeki rolleri açısından; ve bunların sonucu olarak, ulusal zenginliğin ellerine geçen payını elde etme yöntemleri ve bu payın büyüklüğü açısından; —tüm bu açılardan birbirinden ayırdedilebilen büyük insan gruplarına sınıf deriz. Sınıflar öyle insan gruplarıdır ki, bunlardan biri belirli bir toplumsal ekonomi sisteminde bulunduğu konuma bağlı olarak bir diğerinin emeğine el koyabilir.[1]

Buharin'in tanımı da Lenin'inkine çok benzer:

> Bir toplumsal sınıf... *üretimde aynı işlevi gören, üretim sürecinde başka insanlar ve "şey"ler (üretim aletleri) karşısında aynı konumda bulunan* kişiler topluluğudur.[2]

Stalinist bürokrasinin sınıf olduğu konusunda hâlâ kuşkumuz varsa, Engels'in üretim sürecinde doğrudan bir işlevi bile olmayan tüccar sınıfı hakkındaki çözümlemesine bakmamız yetecektir:

> Uygarlık, üçüncü bir işbölümü daha getirdi: üretimde yer almayan, yalnızca ürünlerin değişimiyle ilgilenen bir sınıf yarattı —tüccarlar. Daha önceki tüm sınıf oluşturma girişimleri, tamamıyla üretimle ilgi-

liydi. Üreticileri, yönetenler ve yönetilenler, ya da daha geniş veya dar bir ölçekte üreticiler olarak bölüyordu. Ancak burada, kendisi üretimde en küçük bir rol bile almayan bir sınıf ortaya çıkar ve genel olarak üretimin denetimini eline geçirerek üreticileri hakimiyeti altına alır. Bu öyle bir sınıftır ki, kendisini iki üretici arasında vazgeçilemez bir aracı haline getirir ve onları değişimin zorluk ve risklerinden kurtarma, ürünlerinin pazarlarını uzak bölgelere yayma ve toplumdaki en yararlı sınıf olma iddiasıyla ikisini de sömürür: bu bir asalaklar sınıfıdır, çok önemsiz hizmetleri karşılığında ülkede ve ülke dışında üretimin kaymağını yiyen bir tür toplumsal firavunfaresidir; bu sınıf hızla büyük bir servet biriktirir ve bu servete uygun bir toplumsal etki kazanır; bu nedenle durmadan yeni imtiyazlar ve üretimin denetlenmesinde daha büyük yer elde eder, ve en sonunda kendilerine ait bir ürünü de günışığına çıkarırlar: Periyodik sanayi krizleri.[3]

Bu tanımın ışığında, Marx'ın din adamlarından, avukatlardan vb., Buharin'in yerinde deyimiyle "zihinsel üretim araçları"nın tekelini ellerinde tutan "ideolojik sınıflar" olarak söz etmesini anlamak kolaylaşıyor.

Stalinist bürokrasiyi bir kast olarak nitelemek ise şu nedenlerle yanlış olacaktır: Sınıf, üretim sürecinde belli bir yeri olan bir grup, kast ise yasal-siyasal bir gruptur; bir kastın üyeleri değişik sınıflara mensup olabilirler, bir sınıf içinde de değişik kastlardan insanlar olabilir; kastların oluşumu ekonominin göreli hareketsizliğinin (katı bir işbölümünün ve üretici güçlerin hareketsizliğinin) sonucu iken, Stalinist bürokrasi ekonominin *dinamizmi* sonucu egemen sınıfa dönüşmüştür.

Stalinist Bürokrasi: Sermayenin En Aşırı ve Katıksız Cisimleşmesi

Marx şöyle yazar:

Cisimleşmiş sermaye olması dışında, kapitalistin hiç bir tarihsel değeri ve tarihsel varlığını haklı çıkaracak bir özelliği yoktur... Ancak sermayede cisimleşmiş olduğu için, onu harekete geçiren kullanımdaki değerler ve onlardan yararlanma isteği değil, değişim değeri ve onu arttırma dürtüsüdür. Bağnazca değerin kendisini büyütmesine çalıştığı için, insan soyunu acımasızca üretim için üretim yapmaya zorlar;... Eylemleri sermayenin bir işlevinden başka bir şey olmadığı, sermaye onun şahsında bir bilinç ve irade kazanmış olduğu için, kişisel tüketimi, birikimden zimmetine geçirdiği bir soygundur... Demek ki: Tasarruf, tasarruf, tasarruf, yani mümkün olan en

büyük artık-değer ya da artık ürün miktarını sermayeye irca et! Birikim için birikim, üretim için üretim.[4]

Denetim ile yönetimin birbirinden ayrılmasıyla birlikte, kapitalizmin temelinde yatan iki işlev de (artık-değere el konulması ve bunun sermayeye dönüştürülmesi) birbirinden ayrılır. Yönetimin işlevi işçilerden artık-değeri elde etmek, denetimin işlevi ise bunun sermayeye dönüştürülmesini yönlendirmektir. Bir ekonominin kapitalist olması için gerekli temel işlevler bu ikisidir; hisse senedi sahipleri giderek sadece artık-değerin bir kısmının tüketicileri haline gelirler. Artık ürünün bir bölümünün sömürenler tarafından tüketilmesi ise kapitalizme özgü değildir, tüm sınıflı toplumlarda ortaktır. *Kapitalizme özgü olan*, rekabet karşısında ayakta durabilmeyi amaçlayan "birikim için birikim"dir.

Büyük kapitalist işletmelerde birikim büyük ölçüde kurumsal bir şekil alır; işletme, birikimi özkaynaklarıyla sağlar, dağıtılan temettü tüketime gider. Tekelci kapitalizmden tedrici olarak evrilen bir devlet kapitalizminde hisse sahipleri genelde tüketici olarak, devlet de birikimci olarak görünür.

Artık-değerin birikime ayrılan bölümü tüketime ayrılan bölümüne kıyasla arttıkça, kapitalizm daha berrak bir biçimde kendini gösterir. *Denetim* unsurunun göreceli ağırlığı hisse sahipliği unsuru karşısında arttıkça, yani temettüler işletme veya devlet tarafından içsel birikim süreci karşısında ikincil kılındıkça, kapitalizm daha saf biçimiyle meydana çıkar.

(Sermayenin kontrolünü ellerinde tutanlar, sermayenin aşırı cisimleşmesini temsil eden kişiler, elbette dünyanın nimetlerinden fazlasıyla nasiplerini alırlar, fakat yaptıkları harcamanın önemi birikim yolunda yapılan harcamadan nicel olarak çok daha az ve nitel olarak değişiktir, tarihsel açıdan aslî bir önemi yoktur.)

Buna göre, devletin "sahibi" olan ve birikim sürecini kontrol eden Rus bürokrasisi için *sermayenin en saf şekliyle cisimleşmesi* diyebiliriz.

Ne var ki, *Rusya'daki süreç normalden (devlet kapitalizminin tedrici bir şekilde tekelci kapitalizmden çıkması sürecinden) farklı bir şekilde gelişmiştir.* Bu farklılık devlet kapitalizmi kavramını önemsiz kılmıyor. Aksine, Rus ekonomisi bu kavramla, kapitalist bir temel üzerinde tedrici bir şekilde gelişen bir devlet kapitalizminden daha tam bir şekilde çakışıyor. Bürokrasinin kapitalist sınıfın işlevini üstlenmiş olması ve bu şekilde kendini bir sınıfa dönüştürmüş olması, onu kapita-

list sınıfın en saf ifadesi haline getiriyor. Kapitalist sınıftan değişik olmakla birlikte, bürokrasi aynı zamanda bu sınıfın tarihsel özüne en yakın olgu olmuştur. *Geleneksel kapitalist sınıfın kısmi olumsuzlanması olarak Rus bürokrasisi aynı zamanda bu sınıfın tarihsel misyonunun en gerçek cisimleşmesidir.*

Rusya'da bürokratik bir sınıfın egemen olduğunu söyleyip meseleyi bu kadarla bırakmak en temel sorunu —Rusya'da geçerli kapitalist üretim ilişkileri sorununu— atlamak olur. Rusya'da devlet kapitalizmi olduğunu söylemek doğru, fakat yetersizdir; aynı zamanda Rusya'daki egemen sınıfla tekelci kapitalizmden tedrici bir şekilde gelişen devlet kapitalizminin egemen sınıfı arasındaki hukuki ilişkiyi de belirlemek gerek. Rus toplumunun en özlü nitelemesi Bürokratik Devlet Kapitalizmi'dir.

Bürokrasinin Artık-Değere El Koyma Biçimi Burjuvazininkinden Farklıdır

Rusya'da devlet işveren olarak, bürokrasi ise sadece yönetici olarak görünür. Mülkiyet işlevi ile yönetim işlevi arasında tam bir ayrım vardır. Bu, aslında salt biçimsel bir ayırımdır. Özünde, mülkiyet kolektif olarak bürokratların elindedir, bürokrasinin devletinin elindedir. Görünürde yöneticilerin üretim araçlarının sahibi olmayıp artık-değerden paylarını maaş şeklinde alıyor olmaları, aynen işçiler gibi emek güçlerinin karşılığını alıyor oldukları yanılgısına yol açabilir. Ayrıca, yöneticinin emeği her toplumsal üretim sürecinde gerekli olduğundan ve bu bağlamda, sömürü ilişkileriyle bir ilişkisi olmadığından, işçinin işleviyle yöneticinin işlevi arasındaki farklılık, her ikisi de toplumsal üretim sürecinin parçaları olduğundan, gözden kaçabilir. Sınıfların antagonist konumları uyumlu gibi *görünebilir.* Sömürülenin emeği de, sömürüyü örgütleyen emek de, emek olarak görünür. Devlet insanlardan ayrı, mülkiyetin maddeleşmiş ifadesi olarak görünürken, üretim sürecini yöneten ve bu nedenle tarihsel olarak özünde sermayenin cisimleşmesi olan bürokratlar emekçi olarak, *emekleriyle* değer üreten kişiler olarak görünürler.

Oysa, açıktır ki, bürokrasinin geliri kendi emeğiyle değil, işçilerin emeğiyle doğrudan orantılıdır. Sadece boyutları bile bürokrasinin geliriyle işçilerin ücretleri arasındaki *nitelik* farkını ortaya koymaya yeter-

lidir. Böyle bir nitelik farkı olmadığını düşünmek, örneğin İngiltere'de en yüksek yönetici maaşını alan bir Lord McGowan'ın emek gücünü satmaktan öte hiçbirşey yapmadığı sonucuna vardırır bizi. Dahası, işveren olan, insanlardan ayrı ve üzerlerinde gibi görünen devlet de gerçekte bürokrasinin kolektif örgütüdür.

Artık-değerin devlet ile tek tek bireyler olarak bürokratlar arasındaki bölüşümü nasıl belirlenir?

Üretilen toplam değerin ücretlerle artık-değer arasındaki *nicel* bölüşümü birbirlerinden *nitel* olarak farklı iki unsura —emek gücüne ve sermayeye— bağlı olmasına rağmen, artık-değerin kolektif olarak bürokrasi (devlet) ile birey olarak bürokratlar arasındaki bölüşümü bu ikisi arasındaki nitel bir farklılığa dayalı olamaz. Bu nedenle, artık-değerin devlet ile bürokratlar arasında veya bürokratların kendi aralarında nasıl bölüşüleceği *kesin* ve genel yasalarca saptanmış olamaz. Aynı şekilde, kapitalist ülkelerde toplam kârın şirket kârı ile faiz kârı arasındaki, veya değişik tip hisse senetleri arasındaki bölüşümü kesin genel yasalara tabi değildir (bkz. Marx, *Capital*, c. III, s. 428).

Öte yandan, bu bölüşümün tümüyle gelişigüzel bir şekilde gerçekleştiğini düşünmek de yanlış olur. *Eğilimlerden* genellemeler çıkarmak mümkün. Bu eğilimler, dünya kapitalizminin birikimi hızlandırma yönündeki baskısına, üretimin erişmiş olduğu maddi düzeye, birikim kaynaklarını göreceli olarak azaltan kâr oranlarının düşme eğilimine ve bu tür etmenlere dayalıdır. Bunları göz önünde bulundurduğumuzda, artık-değerin sürekli artan bir bölümünün niye birikime ayrıldığını görebiliriz. Aynı zamanda, birikim sürecini yöneten bürokrasi kendi arzularının tatminini de gözardı etmez, kendi tüketimine ayrılan artık-değer miktarı mutlak olarak artar. Bu iki süreç —artık-değerin birikime ve bürokrasinin tüketimine ayrılması— ancak kitlelerin sömürü oranında sürekli bir artış olduğu ve yeni sermaye kaynakları bulunduğu takdirde mümkün olabilir (Rus köylüsünün yağmalanmasına dayalı ilkel birikim sürecini ve Doğu Avrupa ülkelerinin yağmalanmasını bu bağlamda görmek gerekir).

Üretim İlişkileri ve Hukuk

Rusya'da üretim araçlarının ezici çoğunluğu devletin elinde. Senetler ve diğer yasal mülkiyet araçları toplam içinde önemsiz derecede az.

Daha geniş ölçekte özel mülkiyet yönünde bir eğilim yok mu; yoksa, niye yok? Rusya'da geçerli mülkiyet hukuku ile kapitalist dünyanın geri kalanındaki yasalar niye farklı? Bu soruları cevaplayabilmek için önce üretim ilişkileri ile mülkiyet hukuku arasındaki ilişkiyi incelememiz gerekli.

Hukuk ekonomiye dayalıdır. Mülkiyet ilişkileri üretim ilişkilerinin hukuki ifadesidir. Fakat üretim ilişkileri ile hukukun gelişmesi arasında (ekonomik temel ile üstyapının çeşitli unsurları arasında da olduğu gibi) kesin ve mutlak bir paralellik aramak yanlış olur. Hukuk üretim ilişkilerinin dolaysız değil, dolaylı ifadesidir. Eğer ilişki dolaysız bir ilişki olsaydı, üretim ilişkilerindeki her tedrici değişiklik aynı anda hukukta paralel bir değişikliğe yol açsaydı, hukuk hukuk olmaktan çıkardı. Hukukun işlevi, bir anlamda, çelişkili sınıf çıkarlarını uyumlu bir hale sokmak, toplumsal-iktisadi düzende beliren çatlakları onarmaktır. Bu işlevi yerine getirebilmesi için hukukun, ekonomiye dayalı olmasına rağmen, ekonominin üzerine çıkması gerekir.

İçeriği açısından hukuk, üzerinde yükseldiği maddi temelin dolaysız yansımasıdır; fakat *biçim* açısından yasalar geçmişten devralınan yasaların asimile edilip tamamlanmış şeklidir. Üretim ilişkilerindeki değişikliklerin hukuki düzeye yansımasında daima bir gecikme payı vardır. Üstelik, üretim ilişkilerindeki değişiklik ne denli hızlı ve derinlemesine olursa, hukukun hem bu değişikliğe ayak uydurup hem de geçmişle devamlılığı sürdürmesi o denli zor olur. Yükselen yeni bir sınıfın iktidara gelişini fazla reklam etmekten kaçınıp kendi varlığını ve haklarını geçmişten devraldığı (ve kendi koşullarıyla çelişkili olan) çerçeveye sığdırmasının tarihte birçok örneği vardır. Örneğin, yükselen Avrupa burjuvazisi uzun süre kâr ve faizin bir çeşit rant olduğunu savunmaya çalışmıştır —çünkü devrin egemen sınıflarının gözünde toprak sahipliği rantı meşruluk taşıyordu. Keza, İngiliz kapitalist sınıfı siyasal haklarını, burjuva haklarına hem biçim hem içerik açısından ters düşen Magna Carta'ya, feodal sınıfın hukuk bildirgesine dayandırmaya çalışmıştır. Kendi varlığını gizlemeye çalışan bir karşı devrim durumunda ise, egemen sınıfın, ayrıcalıklarını geçmişten devraldığı yasaların arkasında gizleme çabaları en yoğun şeklini alır.

Devrimci sosyalizm amaçlarını gizlemez; iktidara geldiğinde de dayattığı yasalar hem içerik hem biçim olarak devrimci yasalardır. Ekim Devrimi'nden hemen sonra karşı devrimci işgal orduları zafere ulaşsay-

dı kuşkusuz kuracakları kanlı iktidar devrimin silip attığı eski yasaları restore edecekti. Oysa, Rusya'da bürokrasinin egemen sınıfa dönüşmesi tedrici bir süreç olduğundan, üretim ilişkilerindeki değişimler hemen hukuksal değişiklikler şeklinde ifadesini bulmadı. Aralarında en önemlisi Stalinist dış politikanın dünya işçi sınıfı içinde sözde devrimci propagandaya duyduğu ihtiyaç olan çeşitli nedenlerle, Rus bürokrasisi karşı devrimin zaferini dünyaya açıkça duyurmadı.

Yine de, yukarıda anlatılanlar bürokrasinin neden hisse senetleri vb. aracıyla ekonominin tümünü kapsayacak ve her bir bürokratın oğluna servetini bırakabilmesini sağlayacak bir şekilde özel mülkiyeti restore etmediğini açıklamak için yeterli değil. Başka unsurların da hesaba katılması gerek. Bir sınıf, kast veya toplumsal katmanın istekleri maddi yaşam koşullarınca belirlenir. Her sınıfın üretim sürecinde özel bir yeri olduğu gibi, ayrıca her mülk sahibi sınıfın toplumsal zenginlik üzerinde farklı bir mevzisi vardır. Eğer insanlığın itici gücü soyut bir azami maddi ve kültürel zenginlik isteği olmuş olsaydı, nükleer savaş tehdidi altında yaşayan kuşağımızda sadece işçi sınıfı değil, küçük ve hatta büyük burjuvazi de sosyalizmi arzuluyor olurdu. Oysa durum böyle değil. İnsanlar tarihi yaratırken, kendilerini içinde buldukları dışsal, nesnel ve arzularını belirleyen gerçekliğe bağlı olarak yaratırlar. Feodal lord kendinin ve oğlunun sahip olduğu toprak alanını genişletmek peşinde koşar; tüccar oğluna mümkün olduğunca çok para bırakıp geleceğini sağlama bağlamak derdindedir; doktor, avukat gibi serbest meslek sahipleri ise kendi ayrıcalıklarını oğullarına geçirmenin yolunu onları "zihinsel üretim araçları", yani eğitim sahibi yapmakta bulurlar. Değişik sınıf ve katmanlar arasında aşılmaz duvarlar olmadığına göre, doğaldır ki, her sınıf kendi özel ayrıcalıklarından fazlasını bir sonraki kuşağa bırakmaya çalışacaktır: Serbest meslek sahiplerine hem "zihinsel" hem maddi üretim araçları kalacaktır; tüccarlar yüksek öğrenim görecektir, vb.

Marx'ın *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nde belirttiği gibi, devlet bürokrasisinin elinde devlet, özel mülkiyet şeklini alır. Üretim araçlarını elinde bulunduran bir devlet söz konusu olduğunda, devlet bürokrasisi (yani, egemen sınıf) ayrıcalıklarını sonraki kuşaklara geçirmenin feodal lorddan, burjuvaziden ve serbest meslek sahiplerinden farklı biçimlerine sahiptir. Eğer işletme yöneticileri, bölüm başkanları vb. devşirme yoluyla bu konumlara ulaşabiliyorlarsa, bir bürokrat oğluna bir milyon ruble bırakmaktan ziyade (bu da önemli olmakla birlikte)

"ilişkilerini" bırakmaya gayret edecektir. Doğaldır ki aynı zamanda, bürokrasi içindeki mevkilere gelebilecek kişilerin sayısını da, örneğin kitlelerin yüksek öğrenim şansını kısıtlayarak, sınırlamaya çalışacaktır.

Gelişimin Aşırılıklarının Sentezi

Rusya bize, bir yanda proleter devrimin, öte yanda geri üretim güçlerinin ve dünya kapitalizminin baskısının birlikte doğurdukları üretim ilişkilerinin sentezi olan bir mülkiyet biçimi sunar. Bu sentezin *içeriği* devrim öncesi dönemle tarihsel bir süreklilik ilişkisi arzeder; *biçimi* ise devrim döneminin devamı niteliğindedir. Devrimden geriye dönerken, biçim ilk başladığı noktaya dönmez; içeriğe bağımlı olmasına rağmen, hatırı sayılır bir öneme sahiptir.

Tarih sık sık ileri veya geriye doğru sıçramalar yapar. Geriye doğru sıçradığı zaman doğruca bir önceki konumuna dönmez, geçtiği ve vardığı iki ayrı düzenin unsurlarını içinde taşıyan bir konuma döner. Örneğin, kapitalizm temelinden organik ve tedrici bir şekilde gelişen devlet kapitalizminde hissedarlık biçimini alan bir özel mülkiyetin varlığı, aynı biçimin bir işçi devletinin enkazı üzerinde tedricen yükselen devlet kapitalizminde de varolması gerektiği sonucunu getirmez. Tekelci kapitalizmden evrimleşerek gelişen bir devlet kapitalizminde tarihsel süreklilik özel mülkiyetin varlığı şeklinde gözlenir. Yozlaşıp ölen bir işçi devletinden evrimleşerek ortaya çıkan bir devlet kapitalizminde ise tarihsel süreklilik *özel mülkiyetin yokluğu* şeklinde gözlemlenebilir.

Bu sarmal gelişim, Rusya'da kapitalist gelişme sürecinin iki aşırı ucunun sentezini ortaya çıkarmıştır: Bir yanda kapitalizmin erişebileceği en yüksek aşama (belki de başka hiçbir ülkenin erişemeyeceği bir aşama); aynı zamanda sosyalizmin maddi önkoşullarının bile henüz yerine getirilemediği kadar geri bir aşama. Ekim Devrimi'nin yenilgisi dünya kapitalizminden hâlâ iyice geri bir düzeyde olan Rus kapitalizmi için bir sıçrama tahtası görevi görmüştür.

Bu sentez kendini bir yanda sermayenin son derece yüksek bir yoğunlaşma düzeyi, son derece yüksek bir organik bileşim düzeyi olarak, öte yanda, teknik düzeyi göz önüne alındığında, düşük emek üretkenliği, düşük bir kültür düzeyi olarak gösterir. Aynı sentez, Rusya'da üretici güçlerin erken kapitalizmi gölgede bırakan müthiş gelişme hızını da açıklayan unsurdur.

Erken kapitalizm, "başıbozuklara" karşı yürüttüğü mücadelenin, yoksulluk yasalarının ve kadın ve çocukları günde 15-18 saat çalışmaya zorlamasının gösterdiği gibi, emekçiler üzerinde insanlık dışı bir vahşet uygulamıştır; çürüyen yaşlı kapitalizm ise gençlik yıllarının vahşetini bu kez (faşizm örneğinde görüldüğü gibi) çok daha etkin olarak uygulamaya devam etmiştir. Her iki dönemde de ekonomik yasaların otomatik mekanizmalarına ek olarak çeşitli baskı araçları kullanmıştır. Devlet kapitalizmi ile kapitalizmin gençlik dönemi görevlerinin sentezi Rus bürokrasisine sınırsız bir artık-değer iştahı ve sonsuz bir vahşet vermiş, aynı zamanda baskıcı yaptırımlarını uygulayabilmenin en etkin araçlarını sunmuştur.

Engels "insan hayvandan türemiştir, bu nedenle kendini barbarlıktan kurtarabilmek için barbarca ve neredeyse hayvanca yöntemler kullanmak zorunda kalmıştır" derken elbette tarihin "kendi bilincine vardığı" sosyalist devrimden söz etmiyordu; insanlığın tarih öncesini tanımlıyordu. Çar Deli Petro tarihe, barbarlığa karşı barbarca yöntemler kullanan bir savaşçı olarak geçecektir. Herzen Petro için "elinde sopayla uygarlık taşıyıp, aynı sopayla aydınlığa karşı savaştı" der. Stalin de işçi sınıfını ezen kişi olarak, insanlığın üretici güçlerini ve kültürünü sopasını kullanmadan geliştirebilecekken (çünkü *dünya* buna hazırdı), sopasını kullanarak geliştiren ve aynı zamanda tüm insanlığı emperyalist savaşlar sonucu çöküntüye uğramak tehdidiyle karşı karşıya bırakan güç olarak geçecektir tarihe.

Proleter devrim üretici güçlerin gelişmesini engelleyen tüm unsurları ortadan kaldırdı, eski barbarlıkların büyük çoğunluğunu silip attı. Fakat geri bir ülkede tecrit oldu, yenildi ve meydanı tekrar barbarlığı barbarca yöntemlerle yenme mücadelesine terketti.

İktisat ve Siyaset

Devlet "özel silahlı güçler, hapishaneler, vb."dir, bir sınıfın başka bir sınıfı veya sınıfları sömürmekte kullandığı bir silahtır. Rusya'da devlet, bürokrasinin emekçi kitleleri sömürmekte kullandığı bir silahtır. Fakat bu tanım Stalinist devletin bütün işlevlerini açıklamak için yeterli değil. Stalinist devlet aynı zamanda toplumsal işbölümünün, üretimin toplumsal örgütlenme biçiminin doğrudan ihtiyaçlarını karşılar. Bu işlev, *mutatis mutandis* [gerekli değişiklikler yapılmak

kaydıyla], eski Çin, Mısır ve Babil devletlerince de yerine getirilmiştir. Ancak büyük ölçekte gerçekleştirilmesi mümkün olan sulama sistemlerinin gerekliliğine bağlı olarak, bu örneklerde, devlet sadece sınıf farklılaşmasının (yani, dolaylı bir şekilde, toplumsal işbölümünün) sonucu olarak değil, aynı zamanda dolaysız bir şekilde üretim sürecinin bir parçası olarak gelişmiştir. Sınıfların ortaya çıkışıyla devletin gelişip güçlenmesi arasındaki karşılıklı bağımlılık ve karşılıklı etkileşim öylesine karmaşıktır ki, iktisat ile siyaset arasında bir ayırım yapmak olanaksızdır. Rusya'da da Stalinist devlet sadece bürokrasi ile kitleler arasındaki uçurumun giderek derinleşmesi ve "özel silahlı güçler" gerektirmesi sonucu değil, aynı zamanda bizzat üretici güçlerin ihtiyaçlarına bir çözüm, üretim tarzının gerekli bir unsuru olarak gelişti.

Kildanî krallarından biri şöyle demiştir:

> Nehirlerin sırlarını çözerek insanlığa tabi kıldım... Irmakların suyunu bozkırlara sürdüm, kurak topraklara can verdim... Çölleri suladım; verimli, neşe dolu bölgeler yarattım.

Bu sözleri anımsatan Plehanov şöyle der: "Tüm abartılmışlığına rağmen, bu iddia Doğulu devletin toplumsal üretim sürecini örgütlemekte üstlendiği görevin gerçeğe uygun bir ifadesidir."[5]

Aynı şekilde Stalin de sanayiler kurduğunu, Rusya'nın üretim güçlerini yüksek bir düzeye çıkardığını iddia edebilir. Ne var ki, Kildanî krallarının uyguladıkları zulüm tarihsel olarak gerekli ve zamanın koşullarında ilerici olmasına rağmen, Stalin'in uygulamaları ancak tarihsel olarak gereksiz ve gerici olarak nitelenebilir.

Eski toplumlarda olduğu gibi, günümüz Rusyası'nda da devletin ikili işlevi (egemen sınıfın bekçisi ve toplumsal üretimin örgütleyicisi) iktisat ile siyasetin tam bir birleşmesine yol açmaktadır.

Bu birleşme işçi devletinin olduğu gibi kapitalizmin de en yüksek aşamasının bir özelliğidir. Fakat bu iki sistemde iktisat ile siyasetin birleşmesi ayrı anlamlar taşır. İşçi devletinde "nesnelerin idaresine ve üretim sürecinin yönlendirilmesine"[6] doğru sürekli bir ilerleme anlamına; kapitalizmin en yüksek aşamasında ise siyasi baskının ekonominin otomatik mekanizmalarına eklendiği ve hatta ön plana çıktığı anlamına gelir. "Kapitalist düzenin özelliği, gelecek toplumun tüm unsurlarını içinde barındırması, fakat bu unsurların sosyalizme yaklaşan değil, ondan uzaklaşan bir biçim taşımasıdır."

Örneğin,

> ...orduyu ele alırsak, tarihsel gelişme zorunlu askeri hizmeti getirir... yani halk milislerine yaklaştırır. Fakat bu gelişme çağdaş militarizm biçiminde gerçekleşir, militarist devletin kitleler üzerindeki egemenliğine yol açar ve devletin sınıfsal niteliğini son haddine çıkarır.[7]

Yukarıda söz ettiğimiz birleşme, içinde yaşadığımız dönemin sosyalizme hazır olduğunu ve kapitalizmin giderek daha çok sosyalizm unsurunu içinde taşıyor olduğunu kanıtlıyor. Engels'in deyimiyle, bu, sosyalist toplumun kapitalizmi içeriden işgalidir. Ne var ki, bu unsurların varlığı zulüm ve sömürüyü hafifletmiyor, aksine daha da yoğunlaştırıyor. (İşçi devletinde işçiler siyasal olarak özgür oldukları için iktisadi olarak da özgürdürler. Bir işçi devleti de iktisat ile siyasetin kaynaşmasıdır, ama tam ters sonuçlarla.)

İktisat ile siyasetin kaynaştığı yerde, siyasi devrim ile iktisadi devrim arasında veya siyasi ve iktisadi karşı devrim arasında ayrım yapmak yanlış olur. Burjuvazi değişik hükümet biçimleri altında burjuvazi olarak, özel mülk sahibi olarak varlığını sürdürebilir: feodal monarşi altında, anayasal monarşi altında, bir burjuva cumhuriyetinde, I. Napolyon ve III. Napolyon dönemlerinde olduğu gibi Bonapartist rejimler altında, faşist diktatörlük altında ve hatta, bir süre için, işçi devleti altında (kulaklar ve NEP'çiler varlıklarını 1928'e kadar sürdürmüşlerdir). Tüm bu durumlarda burjuvazi ile üretim araçları arasında doğrudan bir sahiplik ilişkisi vardır. Tümünde devlet burjuvazinin dolaysız denetiminin dışındadır, fakat hiçbirinde burjuvazi egemen sınıf olmaktan çıkmaz. Devletin üretim araçlarının sahibi olduğu yerde iktisat ile siyaset arasında tam bir kaynaşma vardır; siyasi mülksüzleştirme aynı zamanda iktisadi mülksüzleştirme demektir. Yukarıda sözü geçen Kildanî kralı siyasi olarak mülksüzleştirilse, kaçınılmaz olarak iktisadi olarak da mülksüzleştirilmiş olurdu. Bu aynı şekilde Stalinist bürokrasi için de ve bazı farklılıklarla, işçi devleti için de geçerlidir. Bir işçi devletinde işçiler bireyler olarak üretim araçlarının sahibi olmadıklarına göre ve kolektif mülk sahiplikleri üretim araçlarına sahip olan devletin sahibi olmalarından kaynaklandığına göre, *siyasi olarak mülksüzleştirilirlerse iktisadi olarak da mülksüzleştirilmiş olacaklardır.*

İşçi Devletinden Kapitalist Devlete Tedrici Bir Geçiş Olabilir mi?

Proletarya burjuva devlet mekanizmasını devralamaz, onu yıkmak zorundadır. Bu, acaba, Lenin ile Troçki'nin işçi devletinden (1917-23) Stalin'in kapitalist devletine *tedrici* geçişin Marksist devlet teorisiyle temelden çelişmesi anlamına mı gelir? Bu görüş Rusya'nın bugün hâlâ bir işçi devleti olduğu teorisini savunanların merkezi hareket noktalarından biridir. Bu teoriyi savunanlar Troçki'nin 1933'te yazdıklarından aşağıdaki alıntıyı yapmakta —ancak daha sonra bunun tersini yazdığına değinmemektedirler. *Sovyetler Birliği ve Dördüncü Enternasyonal*'de Troçki şöyle der:

> İktidarın bir sınıfın elinden diğer bir sınıfın eline geçişinin katastrofik niteliği hakkındaki Marksist tez sadece tarihin delice bir hızla ilerlediği devrimci dönemler için değil, toplumun geriye doğru yuvarlandığı karşı devrim dönemleri için de geçerlidir. Sovyet Hükümeti'nin tedrici bir şekilde proleter bir hükümetten burjuva bir hükümete dönüştüğünü iddia edenler, bir anlamda, reformizm filmini geriye doğru oynatmaktadırlar.

Tartışılması gereken yukarıdaki alıntının son cümlesinin doğru olup olmadığıdır.

Kapitalist restorasyon birçok şekilde gerçekleşebilir. Siyasi restorasyon iktisadi restorasyondan önce gelebilir: Beyaz ordular Bolşevikler'i devirmeyi başarsalardı durum böyle olurdu. Veya iktisadi restorasyon, tamamlanmamış haliyle de olsa, siyasi restorasyondan önce gelebilir: 1928'e kadar iktisadi ayrıcalıklarını sağlamlaştıran kulaklar ve NEP'çiler rejimi devirmeyi başarsalardı böylesi bir durum söz konusu olurdu. Her iki durumda da işçi devletinden kapitalist devlete geçiş tedrici olmazdı. Gerçekten de, bu durumlarda tedrici bir geçişten söz etmek "reformizm filmini geriye doğru oynatmak" olarak damgalanabilir. Fakat bir işçi devleti bürokrasisinin bir egemen sınıfa dönüşmesi durumunda, iktisadi ve siyasi restorasyon ayrılmaz bir biçimde iç içe geçmiştir. Devlet giderek işçilerden uzaklaşır, devletle işçiler arasındaki ilişkiler giderek kapitalist bir işveren ile işçileri arasındaki ilişkilere benzer. Böylesi bir durumda, başlangıçta bir bozulma olarak ortaya çıkan bürokratik klik, giderek kendini kapitalist üretim ilişkilerinde

burjuvazinin üstlendiği işlevi üstlenen bir sınıf haline dönüştürür. Bürokrasinin kitlelerin denetiminden çıkması sürecinin tedrici evrimi 1928'e kadar sürdükten sonra, Birinci Beş Yıllık Plan ile devrimci bir nitel değişiklik aşamasına gelmiştir.

Ancak yukarıda sorulan soru hâlâ geçerlidir: bu, Marksist devlet teorisi ile çelişki içinde değil midir?

Düz mantık açısından bakıldığında kuşku yok ki eğer proletarya burjuva devletini tedrici olarak dönüştüremezse ve onu yıkmak zorunda ise, egemen sınıf haline gelen bürokrasi de işçi devletini tedrici bir şekilde burjuva devleti haline getiremez, onu yıkmak zorundadır. Diyalektik bir açıdan ise, sorunu başka bir biçimde koymamız gerek. Proletaryanın burjuva devlet mekanizmasını tedrici bir şekilde dönüştüremeyecek olmasının nedenleri nelerdir ve bunlar bir işçi devletinin sınıf niteliğinin tedrici olarak değişmesinin önünde de aşılamaz engeller teşkil eder mi?

Marx ve Engels yalnızca İngiltere'nin proletarya devriminin ilk adımı olarak devlet mekanizmasının yıkılmasını atlamasının mümkün olduğunu söylemişlerdi. Bu, Avrupa'nın geri kalanı için geçerli değildi. İngiltere'de "toplumsal devrim tümüyle barışçıl ve yasal yollarla gerçekleşebilir" demişlerdi. Lenin bu konuda şöyle der: "Bu, 1871'de doğaldı; o zaman İngiltere hâlâ saf bir kapitalist ülke modeline uygun olmakla birlikte, militarizm yoktu ve büyük ölçüde, bürokrasi de yoktu."[8]

Demek ki, işçilerin iktidarı barışçıl bir şekilde ele geçirmelerinin önündeki engeller bürokrasi ve düzenli ordudur. Fakat işçi devletinin ne bürokrasisi ne de düzenli ordusu vardır. Yani bu kurumların bulunmadığı bir işçi devletinden, bulunduğu devlet kapitalisti bir rejime barışçıl geçiş gerçekleşebilir.

Şimdi de, tedrici bir toplumsal devrimi engelleyen unsurların tedrici bir karşı devrimi de engelleyip engellemediklerine bakalım.

Hiyerarşik bir ordunun askerleri ordunun denetimini ellerine almaya çalıştıklarında, kaçınılmaz olarak subaylar kastının direnişi ile karşılaşacaklardır. Böylesi bir kastı devirmenin devrimci şiddetten başka yolu yoktur. Buna karşılık, bir halk milisinin subayları askerlerin iradesine giderek daha az bağımlı bir hale gelirse, ki bu mümkündür, bu subaylar kurumsallaşmış bir bürokrasi ile karşı karşıya gelmediklerine göre askerlerden bağımsız bir subay kastı haline dönüşmeleri tedrici bir şekilde gerçekleşebilir. Düzenli ordudan milise geçiş, kaçınılmaz olarak

çok büyük devrimci şiddet gerektiren bir süreç olmak zorundadır; ancak, milisten düzenli orduya geçiş, milisin kendi içindeki eğilimlerden kaynaklandığı ölçüde, tedrici olabilir ve olmak zorundadır. Yükselen bürokrasiye karşı askerlerin direnişi askerlere karşı şiddet kullanılmasını *gerektirebilir*. Fakat bu kaçınılmaz değildir. Ordu için geçerli olan, aynı şekilde devlet için de geçerlidir. Bürokrasisi olmayan veya kitlelerin baskısı altındaki zayıf bir bürokrasisi olan bir devlet, tedrici bir şekilde işçilerin denetiminden bağımsız bürokrasisi olan bir devlete dönüşebilir.

Moskova duruşmaları bürokrasinin kitlelere karşı yürüttüğü iç savaştı: sadece bir tarafın silahlı ve örgütlü olduğu bir savaş. Bu süreçte bürokrasinin halk denetiminden tümüyle kurtuluşu gerçekleşti. Moskova duruşmalarını ve "Anayasa"yı, bireysel kapitalizmin yasal yollarla restorasyonu yolunda adımlar olarak yorumlayan Troçki, proleter devletten burjuva devlete tedrici geçişin, "reformizm filmini geriye doğru oynatmak" olduğu savından bu dönemde vazgeçer ve şöyle yazar:

> Aslında yeni anayasa... bürokrasi için iktisadi karşı devrimin "yasal" yollarını açıyor; yani kapitalizmin restorasyonunu "soğuk grev" yoluyla mümkün kılıyor.[9]

Stalinizm Barbarlık mıdır?

"Barbarlık" kelimesi değişik anlamlar taşıyabilir. İşçilerin barbarca sömürülmesinden, sömürge halklara yapılan barbarca zulümden, Nazi-ler'in Yahudiler'i barbarca katletmesinden söz ederiz. "Barbarca" ifadesi burada insanlık tarihinde bir aşamayı, toplumsal ilişkilerin belirli bir içeriğini değil, bir sınıfın eylemlerinin belirli bir veçhesini gösterir. Üstelik bu sınıf, yükselmekte olan, ilerici bir sınıf da olabilir: örneğin, kapitalizmin yükselme döneminde İngiltere'de köylülerin topraklarından barbarca atılmasından veya Latin Amerika'nın barbarca yağma edilmesinden söz edebiliriz. "Barbarlık", bu anlamıyla ilişkili olmakla birlikte tamamen değişik bir başka anlama da gelebilir. Uygarlığın tamamen yıkılarak toplumun tarihsiz bir döneme girişi anlamına gelebilir. Bu anlamda "barbarlık" insanlık tarihinde bir dönemi ifade etmek için kullanılır. Belirli bir olay bu her iki anlamda da barbarlık olabilir. Örneğin, bir üçüncü dünya savaşı durumunda egemen sınıfların eylemleri ilk anlamda barbarca olacağı gibi, toplumun çöküşünün nedeni olarak ikinci anlamda da barbarca olacaktır. Ancak, temel olarak bu iki

anlam farklıdır ve ayrı olarak düşünülmelidir. Çağımızda, ilk anlamda barbarlık, sosyalist devrimin *gecikmesi* yüzünden insanlığın ödediği bedeli ifade eder. İkinci anlamda işe çürümüş ve çökmüş bir toplumda tüm umutların kaybolması anlamına gelir. Buna göre, Nazizm'i ikinci anlamda barbarlık olarak, "yeniden feodalizm" olarak, "beyaz karıncalar devleti", tarihsiz bir dönem olarak tanımlamak yanlış olur, çünkü Nazi sistemi tarihsel olarak kendisinin mezar kazıcısı ve insanlığın kurtarıcısı olan proletaryanın emeği *üzerine* kurulmuştu. Stalinist sistemi ikinci anlamda barbarlık olarak tanımlamak daha da yanlış olur, çünkü bu rejim Rusya'nın geriliği ve uluslararası rekabet sonucu yok edilme korkusu karşısında işçi sınıfını sayısal olarak hızla arttırmaktadır.

Bu sorunun üzerinde bu kadar durmak kılı kırk yarmak sayılmamalıdır, sorun birincil öneme sahiptir. Barbarlık kelimesini ikinci anlamıyla kullanmak Rus işçilerini köle olarak tanımlamak kadar (eğer köle proleterden değişik bir anlamda kullanılıyorsa) yanlış olur. Barbarlığın ilk anlamı gibi kölelik de, Stalin egemenliğindeki Rus işçisinin veya Hitler egemenliğindeki Alman işçisinin içinde bulunduğu durumun bir yönünü —yasal özgürlüklerden yoksunluğunu, işçi olarak kısmen olumsuzlanmasını— ifade etmek için kullanıldığında doğru bir terim olur. Fakat rejimin temel bir tanımlaması olarak kullanılması yanlıştır. Toplumun günümüzde eriştiği aşamaya ilişkin olarak kullanılmasına karşı durmamız gereklidir. Ancak birinci anlamında, yani Amerikan, Rus, İngiliz veya Japon olsun, bir bütün olarak çökmekte olan kapitalizmin belirli veçhelerini betimlemekte kullanılmasını hoşgörebiliriz. Stalinist Rusya, kapitalist barbarlığın bir örneği midir? Evet. Kapitalizmin tümüyle olumsuzlanması şeklinde bir barbarlık mıdır? Hayır.

Stalinist Rejim İlerici midir?

Üretici güçlerin gelişmesi için gerekli olan ve daha yüksek bir düzenin maddi koşullarını hazırlayan bir toplumsal düzen ilericidir. "*Maddi koşullar*"ın altını çizmemiz gerek, çünkü *bütün* koşulları katarsak (sınıf bilinci, kitlesel devrimci partilerin varlığı, vb.) her toplumsal düzeni ilerici olarak düşünmemiz gerekir, çünkü düzenin yaşıyor olması devrilmesi için gerekli *tüm koşulların* gerçekleşmemiş olduğunun kanıtıdır.

Bu tanımdan, bir toplumsal düzen gerici hale geldiğinde, üretici güçlerin gelişmesinin önünde engel haline geldiğinde, üretici güçlerin gelişmesinin tümüyle durduğu veya gelişme hızının eksi hale geldiği sonucu çıkmaz. Onüçüncü ve onsekizinci yüzyıllar arasında Avrupa'da feodalizmin gerici hale geldiği kuşkusuzdur, fakat bu üretici güçlerin eskisiyle aynı hızda ve hatta daha hızlı bir şekilde gelişmesini engellememiştir. Aynı şekilde, Lenin emperyalizm döneminin (19. yüzyılın son onyıllarından başlayarak) kapitalizmin gerileme ve çürüme dönemi olduğunu söylerken, aynı zamanda şunu da söylüyordu:

> Bu çürüme eğiliminin kapitalizmin hızla büyümesini dışladığını sanmak yanlış olur. Gerçek böyle değildir. Emperyalizm çağında, bazı sanayi dalları, burjuvazinin bazı tabakaları veya bazı ülkeler, kâh çürüme, kâh büyüme eğilimini farklı derecelerde ortaya koymaktadırlar. *Genel olarak kapitalizm, eskiye oranla çok daha hızlı büyümektedir.* Fakat bu büyüme genellikle daha da eşitsiz bir hale gelmekte ve bu eşit olmayan büyüme, özellikle, sermaye bakımından en zengin ülkelerin (İngiltere gibi) çürümesinde açığa çıkmaktadır.[10]

Lenin kapitalizmin çürümesinden söz ederken, aynı anda, Rusya'da demokratik devrimin feodal kalıntıları yok ederek Rus kapitalizminin gelişme olanaklarının önünü açacağını ve Amerika temposunda gelişmesini sağlayacağını söylüyordu. Ve bu görüşü, "Proletarya ve Köylülüğün Demokratik Diktatörlüğü"nün Rusya'da burjuva devriminin görevlerini yerine getireceğine inandığı sırada savunuyordu.

Dünya sanayi üretiminin 1891'den bu yana gelişmesine bakarsak, üretici güçlerin emperyalizm döneminde yerinde saymaktan çok uzak olduğunu görürüz:[11]

Dünya sanayi üretimi (1913: 100)

1891:	33
1900:	51
1906:	73
1913:	100
1920:	102
1929:	148

Üretim kapasitesine gelince; atom enerjisinin kontrol altına alınmış olmasını düşünmek, bu alanda ne büyük adımlar atılmış olduğunu

görmeye yeter.

Geri kalmış ülkeler dünyanın kalanından tecrit edilmiş olsalar, bu ülkelerde kapitalizmin ilerici olduğunu söylemek kuşkusuz doğru olurdu. Örneğin, Batı ülkeleri gerileyip yok olsalar, Hint kapitalizmi 19. yüzyıldaki İngiliz kapitalizmi kadar uzun ve şanlı bir geleceğe sahip olurdu. Aynı şeyi Rus devlet kapitalizmi için söyleyebiliriz. Ancak, devrimci Marksistler çıkış noktası olarak dünyayı alırlar ve bu nedenle kapitalizmin, nerede olursa olsun, gerici olduğunu söylerler. İnsanlığın bugün çözmek zorunda olduğu sorun, çözmediği takdirde imha olmak tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı sorun, üretici güçleri geliştirme sorunu değil, bu güçleri hangi amaçla ve hangi toplumsal ilişkiler çerçevesinde kullandığı sorunudur.

Üretici güçleri hızla geliştirmesine *rağmen* Rus devlet kapitalizminin gerici olduğu sonucu ancak iki şekilde çürütülebilir: ya dünya kapitalizminin sosyalizmin kurulması için gerekli maddi koşulları henüz hazırlamamış olduğu öne sürülür, ya da Stalinist rejimin sosyalizmin kurulması için gerekli koşulların dünya çapında hazır olanlarından daha ötesini hazırlamakta olduğu savunulur. Bunlardan birincisini iddia etmek, henüz sosyalist devrimler döneminde olmadığımız sonucuna varır. İkincisi hakkında ise ancak şunu söyleyebiliriz: Stalinist Rusya sosyalizme bütün diğer ülkelerden daha yoğunlaşmış bir sermaye ve bir işçi sınıfı bırakacaktır. Fakat bu sadece *nicel* bir farklılıktır: Amerika ile İngiltere'nin ekonomilerini karşılaştırırsak, birincisinde sermaye yoğunluğunun ve emeğin toplumsallaşmasının çok daha ileri bir düzeyde olduğunu göreceğiz, ancak bu, günümüz Amerikan kapitalizmini tarihsel anlamda ilerici kılmaz.

İddia edilebilir ki, Rusya'daki planlama, Rus ekonomisini diğer ülkelerdeki kapitalizme kıyasla daha ilerici kılan bir unsurdur. Bu tümüyle yanlış bir iddia olur. İşçi sınıfı üretimi denetlemediği sürece, işçiler planlamanın öznesi değil, nesnesidirler. Aynı şey, Rus ekonomisinin tümü için olduğu gibi, dev Ford fabrikaları içindeki planlama için de geçerlidir. Ve planlamanın nesnesi oldukları sürece, planlama işçiler için *sadece* sosyalizmin maddi koşullarının hazırlanmasının bir unsuru olarak, yani sermayenin ve işçi sınıfının yoğunlaşmasının bir unsuru olarak önemlidir.

Planlama 100,000 işçisi olan bir fabrikada, 10,000 işçisi olan bir fabrikadakinden daha karmaşık ve daha gelişkindir. 10,000,000 işçi is-

tihdam eden bir devlet kapitalizminde ise bu daha da geçerlidir. Bu, büyük bir işletmedeki üretim ilişkilerini küçük bir işletmedeki üretim ilişkilerinden daha ilerici kılmaz. Her ikisinde de plan, bağımsız üreticiler arasındaki rekabetin dışsal dayatmasının sonucudur.

Stalinist rejimin varlığı bu rejimin gerici niteliğinin bizzat kanıtıdır. Ekim Devrimi yenilmiş olmasa Stalinist rejim varolmayacaktı ve dünya sosyalizme hazır olmasa Ekim Devrimi patlak vermeyecekti.

BÖLÜM 7

RUS EKONOMİSİ KARŞISINDA MARX'IN DEĞER YASASI VE KAPİTALİST KRİZ TEORİSİ (STALİNİST REJİMDE İKTİSADİ DETERMİNİZM)

Giriş

Marx ve Engels'e göre, kapitalizmin temel yasası, kapitalizmin diğer bütün yasalarının kaynağı ve onu diğer ekonomik sistemlerden farklı kılan şey, değer yasasıdır. "Dolayısıyla ürünlerin değer biçimi, kapitalist üretim biçiminin tümünü, kapitalistlerle ücretli işçiler arasındaki çelişkiyi yedek sanayi ordusunu ve krizleri zaten embriyo halinde içinde taşır."[1] Değer yasası, bu yüzden, Marksgil siyasal iktisadın temel yasasıdır.

İki Sovyet iktisatçısı, Lapidus ve Ostrovitianov, siyasal iktisat ders kitaplarının girişinde "siyasal iktisat insanlar arasındaki tüm üretim ilişkilerini araştırır mı?" sorusunu sorarlar ve şu şekilde yanıtlarlar:

> Hayır. Örneğin, bütün gereksinimlerini kendisi sağlayan ve diğer köylülerle değişim ilişkilerine girmeyen, ilkel ataerkil köylünün doğal ekonomisini ele alalım. Burada kendine özgü tipte üretim ilişkileri görürüz. Diyebiliriz ki bunlar, herkesin aile reisine belirli bir tabiyetini... kolektif emek örgütlenmesini içerirler... Doğal köylü ekonomisi ile komünist ekonomi arasındaki müthiş farklılığa rağmen, bu ikisi ortak bir özelliğe sahiptirler. İkisi de bilinçli insan iradesiyle yönetilir ve örgütlenir. Kuşkusuz kapitalist toplumun örgütsüz ilişkilerini düzenleyen belirli yasalar vardır. Fakat bu yasalar bilinçten bağımsız, kendiliğindendir ve bu üretim sürecinde yer alanların iradeleriyle yönetilmemektedir... *Bu temel, kendiliğinden yasalar... siyasal iktisadın konusudur.*[2]

Arkasından şunu sorarlar: "Siyasal iktisadın kapitalist yasaları, Sovyet ekonomisini ne şekilde ve ne ölçüde etkilemektedir? Sovyetler Birliğinin ekonomisinde planlı eylem ile kendiliğinden eylem arasındaki ilişki nedir? Bu unsurların özgül ağırlıkları ve gelişim eğilimleri nelerdir?"[3] Siyasal iktisadın sosyalizm gibi planlı bir ekonomiye değil, yalnızca kendiliğinden süreçlere uygulandığı ve bunun, Rusya'ya, daha sosyalist olmadığı fakat yalnızca sosyalizme geçiş döneminde olduğu ölçüde uygun olduğu sonucuna ulaştılar. Zamanın diğer bütün Sovyet iktisatçıları bu konuda anlaşıyorlardı.

O dönemde Sovyet iktisatçılarının hepsi değer yasasının sosyalizmde yeri olup olmadığı sorusuna olumsuz yanıt veriyordu. Yasanın Sovyetler Birliği'ndeki varlığını daha tamamıyla sosyalizme varamamış olmanın, geçiş durumunun sonucu olarak açıkladılar.

Bu yüzden, Lapidus ve Ostrovitianov şöyle yazıyorlardı:

> Eğer Sovyet ekonomisi kapitalist midir, sosyalist midir? sorusu önümüze konulursa, kuşkusuz kapitalisttir veya sosyalisttir demek mümkün değildir, diye cevaplandırmalıyız. Çünkü Sovyet ekonomisinin kendine özgülüğü... onun kapitalizmden sosyalizme geçiş karakteri taşımasından kaynaklanır. Bize değer yasasının burada tam olarak işleyip işlemediğini ya da geçerliliğinin tümden sona erip yerine bilinçli düzenlemenin yerleştirilip yerleştirilmediğini soranlara da tam olarak aynı biçimde cevap vermek zorundayız. "Biri ya da diğeri" demek mümkün değildir. Çünkü, ne bu önerme ne de öbür önerme doğrudur. Ancak üçüncü bir önerme; *birinden diğerine geçiş dönemini yaşıyoruz* demek doğrudur. Değer yasası daha sönüp gitmemiştir, işlemesini bizim koşullarımızda sürdürmektedir. Bununla birlikte *yok olma sürecinde* olduğu için, kapitalist sistemde işlediği biçimin aynısıyla işlememektedir.[4]

Aynı tartışma Preobrajenski tarafından da kullanıldı: "Değer yasası ve temel karakterini sosyalist birikimde ifade eden planlama unsuru, [kapitalizmden sosyalizme geçiş döneminde] birbiriyle mücadele etmektedir," ve planlama unsurunun zaferiyle birlikte "değer yasası sönüp gidecektir".[5]

Diğer bir Sovyet iktisatçısı Leontiev de şöyle yazar: "Değer yasası kapitalist meta üretiminin *hareket yasasıdır*. Kapitalizmin tüm çelişkileri[nin tohumları] değerde içkindir."[6]

Sovyet iktisatçıları tartışmalarını desteklemek amacıyla Marx ve Engels'in yapıtlarını geniş ölçüde kullandılar. Yukarıda *Anti-Dühring*'den aktarılan bölüm, bu görüşleri destekler. Aynı kitabın başka

bölümlerinde Engels, Dühring'in Marx'ın değer yasasını sosyalizme uygulama düşüncesiyle alay eder. Sosyalizmde, "insanlar ünlü 'değer'in müdahalesi olmaksızın her şeyi çok kolayca yönetebileceklerdir".[7]

Engels'e göre, "Üreticilerin, en sonunda kendi ürünlerini denetledikleri bir toplumu, üreticilerin kendi ürünlerine tabi olmalarının en açık ifadesi olan bir ekonomik kategorinin [değer] mantıki uygulaması üzerine kurmaları"[8] düpedüz saçmalık olacaktı. Veya Marx'tan aktarırsak: "Değer kapitalist üretim sürecinin *kendine özgü karakteristik doğasının* ifadesidir."[9]

A.Wagner'in *Allgemeine oder Theoretische Volkswirtschaftslehre* kitabını eleştirirken Marx, "Burjuva toplumunu açıklamak için geliştirilmiş olan değer yasasının 'Marx'ın sosyalist devleti' için de geçerli olduğu"[10] varsayımıyla alay eder. Bu tür akıl yürütmeler, devrimi izleyen onbeş yıl boyunca tüm Sovyet iktisatçıları için neredeyse tartışma götürmez bir doğruluktaydı.

Bu sorun üzerine hemen hemen on yıl süren tam bir suskunluktan sonra, 1943'te bomba patlatıldı. Partinin teorik organı *Pod Znamenem Marksizma,* "Siyasal İktisat Öğreniminde Bazı Sorunlar" başlıklı, geçmişle tam bir kopuş gerçekleştiren, uzun, isimsiz bir makale yayınladı.[11] Okuyuculara şu bildiriliyordu: "Birkaç yıllık bir aradan sonra üniversitelerimizde siyasal iktisat eğitimi yeniden başlamıştır. Bu aradan önce siyasal iktisat öğretimi, varolan ders kitapları ve eğitim programı ciddi hatalarla malûldü." "Sosyalizmin iktisadi yasaları açısından birçok temel yanlış, okul programlarına ve siyasal iktisat ders kitaplarına sızmıştır." Makale, "Önceki öğretimin temel hatasının, sosyalist toplumda değer yasasının işlemekte olmasının reddedilmesi olduğu"nu ileri sürüyordu. Bütün Sovyet iktisatçıları derhal yeni çizgiye boyun eğdiler.

Bu ani karar değişikliği, geçmişte pratikte kabul edilmesine rağmen kamuya yapılan açıklamalarda Rus hayatına özgü olduğu inkâr edilen, Büyük Rus şovenizmi gibi, çar geleneklerinin göklere çıkarılması gibi birçok şeyin otoriteler tarafından açıkça söylenmesine artık hazır olunmasıyla açıklanabilir.

Bununla birlikte Sovyet iktisatçıları, Marx ve Engels'in yapıtlarıyla kendi aralarındaki çelişkilerle öylesine uğraşıyorlardı ki, sorun tekrar tekrar gündeme gelecekti. Hatta Şubat 1952 kadar ileri bir tarihte, Stalin şunları yazmayı gerekli görüyordu:

Bazen ülkemizde, sosyalist sistemde, değer yasasının varolup olmadığı, işleyip işlemediği soruluyor.

Evet vardır ve işlemektedir.[12]

Bu konudaki Marksist öğretinin tersine Stalin şunu söylüyor: "Değer yasası kapitalist sistemin temel ekonomik yasası mıdır? Hayır."[13] Marx, emek gücü meta olduğunda, bunun satılmasının doğal ve kaçınılmaz sonucunun, artık-değerin ve sömürünün ortaya çıkması olduğunu belirtir. Stalin ise, Rus ekonomisinde değer yasası geçerliliğini korumakla birlikte emek gücü satışı olmadığı için artık-değerin bulunmadığını bildirmeyi uygun görür. Şöyle yazar: "Emek gücünün meta olması ve işçilerin 'kiralanması' üzerine edilen laflar, bizim sistemimizde artık oldukça saçma görünüyor; sanki üretim araçlarına sahip olan işçi sınıfı kendini kiralıyor ve emek gücünü kendi kendine satıyormuş gibi."[14] (Kuşkusuz Stalin'in tartışmasının altında yatan, ancak savunulamayacak varsayım; üretim araçlarına sahip olan ve emek gücünü satın alan devletin aslında kadir-i mutlak bürokrasinin değil, işçilerin "mülkiyetinde" olduğu ve onlar tarafından denetlendiğidir.) Ayrıca şöyle yazmakta; "Bence... Marx'ın *Kapital*'inden (ki burada Marx kapitalizmin çözümlemesiyle uğraşır) alınıp bizim sosyalist ilişkilerimize suni olarak yapıştırılan bazı diğer kavramları da atmalıyız. Kastettiğim 'zorunlu' ve 'artık' emek, 'zorunlu' ve 'artık' ürün, 'zorunlu' ve 'artık' zaman gibi kavramlar".[15]

Kuşkusuz Marx'ın değer yasası ile Rus ekonomisi arasındaki gerçek ilişkiyi; Marx'ın, kapitalizmin bütün çelişkileriyle bu yasa arasında sıkı bir bağlantı gördüğünü unutmadan keşfetmek son derece önemlidir.

Marx'ın Değer Yasası

Marx'ın değer yasası kısaca şöyle açıklanabilir.

Kapitalizmde ve yalnızca kapitalizmde, "ürünlerin büyük çoğunluğu ya da tümü meta biçimini alır".[16] Ürünlerin meta haline gelmesi için, toplum içinde bir işbölümü olmalıdır. Fakat bu tek başına yeterli değildir. İlkel kabilelerde de işbölümü vardı, bununla birlikte meta üretilmiyordu. Köle emeğine dayalı ve kendine yeterli eski Roma *latifundia*'sı üzerinde yükselen sistemde de ürünler meta değildi. Tek bir kapitalist fabrika içinde de, her işçinin emeğinin ürünü meta haline

dönüşmeksizin bir işbölümü vardır. Yalnızca ilkel kabileler arasında, *latifundia*'lar arasında ya da kapitalist fabrikalar arasında ürünler değiştirilir ve böylece bunlar meta şeklini alırlar. Marx şöyle yazar: "Ancak özel bireylerin," ya da "birey gruplarının"[17] "hesabına ve her biri diğerinden bağımsız olarak gerçekleştirilen emek türlerinin sonucu olan ürünler birbirlerine göre meta haline gelebilir."[18]

Değer, bütün metaların birbirleriyle değiştirilebilmesinin temeli olan ortak bir özellik olarak tanımlanmıştır. Ürünler ancak meta oldukları sürece değişim değerine sahiptir; değişim değeri, meta üreticilerinin aralarındaki toplumsal ilişkilerin, yani her üreticinin emeğinin *toplumsal* karakterinin bir ifadesidir. Aslında değişim değeri, bağımsız üreticiler toplumunda emeğin toplumsal karakterinin *tek* ifadesidir. Marx şöyle yazar; "Üreticiler, ürünlerini değiştirene kadar birbirleriyle temasa girmediklerinden, her üreticinin emeğinin özgül toplumsal karakteri, değişim eylemi haricinde kendini göstermez. Başka bir deyişle, bireyin emeği, yalnızca değişim eyleminin doğrudan doğruya ürünler, dolaylı olarak da ürünler üzerinden üreticiler arasında kurduğu ilişkiler aracılığı ile kendini, toplumun emeğinin bir parçası olarak ortaya koyar."[19]

Bir metanın değer olduğunu söylerken Marx, bunun maddileşmiş soyut emek, toplumun toplam üretici emeğinin belirli bir parçasının sonucu olduğunu kastetmektedir: "Değerin büyüklüğü, toplumsal üretimin bir ilişkisini, belirli bir nesne ile toplumun toplam emek zamanının bunu üretmek için gerekli olan parçası arasında varolması gereken bağlantıyı ifade eder."[20]

Değişim değeri neden bu bağlantının biricik ifadesidir ve neden bu ilişki nesnelerin aracılığı olmadan, *dolaysız olarak* ifade edilemez? Bunun yanıtı, bağımsız üreticiler arasında varolabilen tek toplumsal bağlantının nesneler aracılığıyla, meta değişimi yoluyla gerçekleşebilmesidir.

Bağımsız üreticiler toplumunda, değer yasası şunları belirler:

a. farklı metalar arasındaki değişim ilişkisini,

b. üretilecek bir tür metanın başka bir türden metalara göre toplam miktarını ve dolayısıyla,

c. toplumun toplam emek zamanının farklı girişimler arasında bölüşülmesini.

Bundan ötürü değer yasası, bir meta olarak emek gücü ile diğer metalar arasındaki değişim ilişkisini ve böylece de çalışma gününün,

"gerekli emek" (burada işçi kendi emek gücünün değerini tekrar üretir) ve "artık emek" (burada işçi kapitalist için artık-değer üretir) için harcanan zamanlar biçiminde bölünmesini belirler. Değer yasası aynı zamanda, üretim ve tüketim mallarının üretimine ayrılan toplumsal emeğin oranını, yani birikim ve tüketim arasındaki ilişkiyi de denetler. (Yukarıdaki a. maddesinin doğrudan bir sonucu.)

Marx, bir bütün olarak kapitalist toplumdaki işbölümünü (ki bu değerlerin ortaya çıkışında ifadesini bulur) ve tek bir fabrika içindeki işbölümünü farklı olarak koyar:

> Bir toplumda işbölümü sanayiin farklı dallarının ürünlerinin alım satımıyla ortaya çıkar. Oysa bir işyerinde aynı ürünün farklı parçalarının üretilme işlemleri arasındaki bağlantı, bir kaç işçinin emek güçlerini bir tek kapitaliste satmalarından dolayıdır, ki bu kapitalist de satın aldıklarını birleşik emek gücü olarak arz edecektir. Bir iş yerindeki işbölümü üretim araçlarının bir kapitalist elinde yoğunlaşmasının sonucudur. Bir toplumda işbölümü ise, üretim araçlarının birçok bağımsız meta üreticisi arasında dağılması anlamına gelir. Bir iş yerinde oranlılığın demir yasası; belirli sayıda işçiyi belirli işlevlere tabi kılarken, işyerinin dışındaki toplumda, üreticilerin ve üretim araçlarının sanayiin değişik dallarında bölüşümünde tamamen tesadüf ve keyfilik egemendir. Evet, üretimin farklı alanları sürekli olarak denge durumuna eğilim gösterir: Çünkü bir yandan, her üretici özel bir toplumsal isteği tatmin etmek için bir kullanım değeri üretmek durumunda olmasına ve bu isteklerin çerçevesi nicel olarak değişmesine rağmen, bunların oranını düzenli bir sisteme oturtan içsel bir ilişki vardır ve bu sistem de bir kendiliğinden büyüme sistemidir; öte yandan, metaların değer yasası son kertede, toplumun her özel meta sınıfı için eldeki çalışma zamanının ne kadarının harcanabileceğini saptar. Ancak, üretimin farklı alanlarındaki bu sürekli denge eğilimi, yalnızca, bu dengenin sürekli bozulmasına bir tepki şeklinde uygulanır. İşyeri içindeki işbölümünün düzenli olarak sürdürülmesinin temeli olan *a priori* [önsel] sistem, toplum içindeki işbölümünde, doğanın dayattığı bir gereklilik, üreticilerin kural tanımaz keyfiliğini denetleyen ve pazar fiyatlarının barometrik dalgalanmalarında algılanır duruma gelen bir *a posteriori* [sonradan çıkma] zorunluluk haline gelir İşyeri içindeki işbölümü, kapitalistin kendisine ait bir mekanizmanın parçalarından başka bir şey olamayan insanlar üzerindeki tartışılmaz otoritesini gösterir. Toplum içindeki işbölümü, rekabetten, karşılıklı çıkar baskısıyla uygulanan zorlamadan başka bir otorite tanımayan bağımsız meta üreticilerini ilişkiye sokar.[21]

Böylece değer yasası, bir meta üreticileri toplumunda, merkezi planlamanın yokluğuna rağmen rekabetin arz ve talepte ürettiği sürekli değişikliklerle, düzensizlik içinden düzen yaratır. Farklı malların üretiminde, toplumun toplam emek zamanının ekonominin farklı dalları arasında bölüşümünde vb. belirli bir denge kurulur. Öte yandan, tek bir fabrika içinde üretilecek değişik malların miktarını ve işbölümünü saptayan, kimliksiz bir anarşi değil, kapitalistin bilinçli iradesidir.

Açıktır ki, eski zamanların ilkel komünizminden gelecek sosyalist topluma kadar, gerekli olan malların uygun miktarının üretilmesi için, ekonominin farklı dalları arasında, toplumun emek zamanının belirli bir bölüşümü olmak zorundadır. Ancak bu bölüşümün yapıldığı tarzlar, her toplum biçiminde değişik olmuştur. "Bir çocuk bile bilir ki," der Marx,

> çalışmayı bırakan her ülke, bir yıl bile değil, bir kaç hafta içinde ölecektir. Gene bir çocuk bile bilir ki, çeşitli gereksinimlere denk düşen ürün yığını, toplumun toplam emek gücünün farklı ve nicel olarak saptanmış bir yığınını gerektirir. Toplumsal emeğin belirli oranlarda dağıtılması zorunluluğundan, toplumsal üretimin *özgül biçimi* yoluyla kurtulunamayacağı, ancak bu üretimin *takındığı biçimin* değiştirilebileceği kendiliğinden ortadadır. Doğal yasalardan kurtulunamaz. Değişen tarihsel koşullarla değişebilecek olan, bu yasaların içinde etkili olduğu *biçimdir*. Ve toplumsal emeğin iç bağlantılarının, emeğin bireysel ürünlerinin *özel değişiminde* açığa vurulduğu bir toplum durumunda; bu oranlı işbölümünün işlerlik gösterdiği biçim, tam da bu ürünlerin *değişim değeridir*.[22]

Değişim değerinin, toplumun emek zamanının değişik malların üretimi arasında bölüşümünün göstergesi olmasının zorunlu bir koşulu, üretim sürecindeki insanların eylemlerinin "katıksız bir biçimde atomize" olması, bağımsız üreticilerin ve emek güçlerini satanlar da dahil farklı meta sahiplerinin, serbest rekabet içinde olmalarıdır. Üretim sürecinde, toplumun bireyleri arasındaki ilişki, bilinçli eylem tarafından saptanmış olmamalıdır.

Değer Yasasının Kapitalist Tekele Uygulanabilirliği

Kapital'de Marx, kapitalizmin normunu mutlak bir serbest rekabet sistemi olarak kabul etti. Tekelci kapitalizmle değer yasasının bağlantısını ayrıntılı olarak inceleyen tek Marksist Rudolf Hilferding'di (*Das*

Finanzkapital, Viyana,1910). Hilferding, Marx'ın değer yasasından, tekelin farklı metaların değişim ilişkileri üzerindeki nicel *etkisini* açıklayacak herhangi bir genel yasa çıkarılamayacağını söyler:

> Tekellerin hakimiyeti altında saptanamayan ve ölçülemeyen şey taleptir. Bunun fiyatların yükselmesi üzerindeki etkisi kestirilemez. Tekel fiyatları ampirik olarak saptanabilir fakat düzeyleri teorik olarak saptanamaz. Klasik iktisat [Hilferding, burada Marx'ı da dahil ediyor] fiyatları, anarşik toplumsal üretimin ortaya çıkış biçimi olarak, bunların düzeylerini de emeğin toplumsal üretkenliğine bağımlı olarak algılar. Nesnel fiyat yasası ancak rekabet yoluyla gerçekleşir. Tekelci birlikler rekabeti ortadan kaldırdıklarında, nesnel fiyat yasasının gerçekleşebileceği tek aracı da ortadan kaldırmış olurlar. Fiyat nesnel olarak saptanmış bir miktar olmaktan çıkar ve kendi bilinç ve iradeleriyle bunu saptayanlar için bir hesap sorunu haline gelir. Sonuç değil varsayım, nesnel değil öznel, faillerin irade ve bilinçlerinden bağımsız ve kaçınılmaz değil, keyfi ve tesadüfi olur. Marx'ın yoğunlaşma teorisinin —tekelci kaynaşma— gerçekleşmesi, sanki Marx'ın değer teorisini çürütüyor gibidir.[23]

Aynı biçimde, farklı malların ne miktarda üretileceğini ve toplumun toplam emek zamanının ekonominin farklı dalları arasında nasıl bölüneceğini saptamak da mümkün olmaz. Bununla birlikte yukarıdaki unsurların tekel koşulları altında ne olabilecekleri yolundaki *eğilim,* serbest rekabet koşulları altında ne olabilecekleri ile karşılaştırılarak saptanabilir. Denge koşulları altında, tekellerce üretilen metaların değişim değeri, diğerlerine göre artacaktır; tekel olmayan metalara göre bunlardan daha az bir kısmı üretilecek ve bu yüzden toplumun tekelci sanayi tarafından yutulan emek zamanı oranı daha az olacaktır. Tekel koşullarında, metaların arasındaki değişim ilişkileri, üretilen miktarlar ve toplumun toplam emek zamanının bölüşümünün, aynı unsurların serbest rekabet koşullarındaki görünümünün biraz değişmiş bir hali olduğu söylenebilir. Değer yasası kısmen olumsuzlanmıştır, değişikliğe uğramış bir biçim altında, içeriğiyle varolmaya devam eder. Rekabet tamamen serbest olmamasına rağmen hâlâ vardır ve bu yüzden Marx'ın tezi hâlâ doğrudur: Yani, "toplumsal üretim sürecinde insanların davranışları katıksız bir biçimde atomize olmuştur. Bu yüzden üretimde birbirleriyle ilişkileri, denetimlerinden ve bilinçli bireysel eylemlerinden bağımsız, maddi bir nitelik alır".[24]

Ekonominin aynı ya da farklı dallarında, değişik tekeller arasındaki yarışmadan dolayı, metalar arasındaki değişim ilişkisi, üretimlerine

harcanan emek zamana veya çıkarılmış üretim maliyeti oranlarına tam olarak eşit olmasa da, bağımlıdır. Bir bütün olarak toplum içindeki işbölümü, bireylerin ya da (tekel gibi) grupların bilinçli eylemlerinden tam olarak bağımsız olmamasına rağmen, tamamen serbest rekabet altında gerçekleşebilecek olandan görece olarak dar sınırlar içerisinde farklılaşabilir. Tekellerin yaptığı "planlamaya" rağmen, işbölümü rasgele olmayı ve fabrika içindeki işbölümünden "yalnızca derece olarak değil tür olarak da" farklı olmayı sürdürür. Tekelci kapitalizm, Marx'ın değer yasasının yine Marx'ın değer yasası temelinde kısmi bir olumsuzlanmasıdır. Ancak *"determinatio est negatio"* [belirlemek olumsuzlamaktır]. Değer yasasının *kısmi* olumsuzlanması, topyekûn olumsuzlanmasının *sınırındadır*.

Devlet-tekelci Kapitalizm ve Değer Yasası

Devlet metaların fiyatlarını düzenleyerek, ulusal ekonominin üretiminin önemli bir kısmını satın alarak, hammaddeleri tahsis ederek ve sermaye yatırımını düzenleyerek ekonomik sisteme müdahale ettiğinde, değer yasası nasıl işler?

Lenin'e göre,

> Açıktır ki kapitalist, savunma için, yani hükümet hazinesi için çalışmaya başladığında, bu artık "saf" kapitalizm değil, ulusal ekonominin özel bir biçimidir. Saf kapitalizm meta üretimi demektir. Meta üretimi de *bilinmeyen,* serbest bir pazar için çalışmak demektir. Bununla birlikte savunma için "çalışan" kapitalist pazar için "çalışmaz". Hükümetin siparişlerini yerine getirir ve çoğu kez de hazine tarafından kendisine ayrılan para için çalışır.[25]

Bu, kapitalist girişimlerin devlete ürün arzetmesinin değer yasasının dışında kaldığı anlamına mı geliyor? Devletin ulusal üretimin yarısından fazlasını aldığı, hammaddelerin tahsisini elinde yoğunlaştırdığı, ekonominin farklı dallarına sermaye akışını düzenlediği, metaların fiyatını tespit ettiği ve emek gücü pazarını düzene soktuğu Nazi Almanyası'nda, farklı metaların değişim ilişkileri, üretilen farklı malların görece miktarları ve toplumun toplam emek zamanının farklı sanayiler arasında bölüşümünü düzenlemek, pazarın kör, otomatik faaliyetine bırakılmamıştı. Nazi devletinin üretim hakkındaki *tüm* kararları almadığı doğru. Bununla birlikte, en önemli kararları devlet almıştır. Nazi ekonomisinde devlet, üretilen tüketim mallarının miktarını belir-

liyordu; emek gücünü satma özgürlüğü yoktu ve toplumun toplam emek zamanının sanayiin farklı dalları arasında bölüşümü, pazarın otomatik mekanizmaları ile değil, devletin sermaye yatırımı üzerinde denetimi, hammaddelerin ve siparişlerin tahsisiyle saptanmıştı. Almanya içindeki farklı girişimlerin *özerk* faaliyetleri için geriye çok dar bir alan kalmıştı

Hilferding'in yazdığı gibi; "Almanya'da... iktidarını sürdürmeye ve güçlendirmeye çabalayan devlet, üretimin ve birikimin niteliğini belirler. Fiyatlar düzenleyici işlevlerini yitirirler ve yalnızca bir bölüşüm aracına dönüşürler. Ekonomi ve iktisadi faaliyetin bileşenleri, hemen hemen tümüyle devletin hükmü altına girerek ona tabi olur."*

"Devlet kapitalizmi" terimi hem kapitalist savaş ekonomisine, hem de kapitalist devletin tüm üretim araçlarının toplandığı yer haline geldiği bir aşamaya işaret edebilir. Örneğin Buharin, bu terimi iki durumu da simgelemek için kullandı. Görüleceği gibi, aralarında (a) metalar arasındaki değişim ilişkileri, (b) üretilen görece miktarlar, (c) toplumun toplam emek zamanının dağıtımı, bakımından temel bir *nitelik* farkı olmamasına rağmen, karışıklığı önlemek için ikisini ayırmayı tercih ediyoruz. "Devlet kapitalizmi" terimi, devletin üretim araçlarının toplandığı kurum haline geldiği aşamayı göstermek için kullanılacaktır. Kapitalist savaş ekonomisi ise "devlet-tekelci kapitalizm" diye nitelendirilecektir.

Devlet-tekelci kapitalizm, son tahlilde kör ekonomik güçlerin elindedir ve tek bir insanın ya da insanların bilinçli irade ya da kararları tarafından idare edilmemektedir. Örneğin; hükümet siparişleri, teklif yapan çeşitli şirketlerin (üretim kapasitesiyle ifade edilen) görece güçlerine göre tahsis edilir. Bu yüzden her şirket belirli oranda sermaye birikimini elde etmek için çalışmalıdır. Şirketler, ücretleri düşürme pahasına kârı arttırmaya zorlanır. Üretim araçlarına, tüketim araçlarına olana göre daha fazla bir talep yaratırlar vb... Nazi yönetimi altındaki Almanya'da ulusal üretimin farklı toplumsal sınıflar arasında bölüşümü ve toplam emek zamanının tüketim ve yatırım mallarının üretimine bölüşümü, hükümetin keyfi kararları ile değil, rekabetin zorlamasıyla saptanıyordu. Aynı şey, Almanya'nın savaştığı güçlerin — ekonomik ve askeri— rekabetçi baskısının da sonucuydu.

* R.Hilferding, "State Capitalism or Totalitarian Economy", *Left*, Eylül 1947. 1940'ta yazılmıştır.

Bu yüzden, rekabet ve değer yasası devlet-tekelci kapitalizm altında bozulmaya uğramalarına rağmen, son tahlilde bu yasa kesinlikle egemendir.

Dünya Kapitalizminden Soyutlanmış Olarak Marx'ın Değer Yasası ve Rus Ekonomisi

Rusya'daki çeşitli işletmeler arasındaki ilişki ilk bakışta geleneksel kapitalist ülkelerdeki işletmeler arasındaki ilişkilere benzer. Ama bu yalnızca biçimsel bir benzerliktir. Özel üreticiler toplumunda, bir işyerindeki işbölümü ile bir bütün olarak toplumdaki işbölümü arasındaki temel fark, işyerinde üretim araçlarının bir kişinin ya da bir insan grubunun elinde toplanmasına karşılık, bir bütün olarak kapitalist toplumda kararların alındığı tek bir merkez olmaması, yalnızca, çeşitli kuruluşlarda kaç kişinin istihdam edileceğini, hangi metaların üretileceğini, vb., belirleyen bir "kör ortalamalar" ilkesinin yürürlükte olmasıdır. Rusya'da ise böyle bir ayrım yoktur. Hem tek tek işletmeler, hem de ekonominin bütünü üretimin planlı düzenlenmesine tabidir. Bir işletmedeki, diyelim bir traktör fabrikasındaki, işbölümü ile, ona hammadde sağlayan bir çelik üretim tesisindeki işbölümü arasında yalnızca derece farkı vardır. Rus toplumundaki işbölümü, özünde tek bir işyerindeki işbölümü ile aynı türdendir.

Biçimsel olarak ürünler, ekonominin çeşitli dalları arasında değişim yöntemi ile bölüştürülürler. Ama tüm işletmelerin mülkiyeti tek gövdede, devlette toplandığından, gerçek anlamda metaların değişimi söz konusu değildir. "Ancak özel bireylerin" ya da "birey gruplarının"[26] hesabına ve her biri diğerinden bağımsız olarak gerçekleştirilen emek türlerinin sonucu olan ürünler birbirlerine göre meta haline gelebilir."[27]

Birbirleriyle yalnızca değişim yoluyla ilişkiye giren bir özel üreticiler toplumunda, bir bütün olarak toplumdaki işbölümünü düzenleyen aracı, değişim değerinin parasal ifadesi olan fiyattır. Rusya'da, işletmelerin birbirleriyle olan ilişkileri dolaysız olarak, neredeyse üretimlerin tümünü denetleyen devlet aracılığıyla olur. Bu durumda fiyat, emeğin toplumsal karakterinin ifadesi, ya da üretimin düzenleyicisi olarak benzersiz özelliğini kaybeder.

Eğer geleneksel kapitalist bir ülkede ayakkabı talebi arzı aşarsa, ayakkabı fiyatları diğer meta fiyatlarına göre otomatik olarak arta-

caktır; ayakkabı sanayiinde kârlar yükselecek, daha fazla emek ve sermaye bu alana akacak ve ülke genelinde daha fazla emek zaman ayakkabı üretimine harcanacaktır. Değer yasası fiyatın, değere ya da daha doğru bir deyişle üretim maliyetine eşit olduğu bir duruma, arz ile talebin dengede olduğu bir duruma eğilimlidir.*

Eğer Rusya'da ayakkabı talebi arzı aşarsa, fiyatında ya resmen ya da gayri resmi (karaborsa yoluyla) bir yükselme meydana gelmesine karşın, ayakkabı üretiminde ya da o iş için ayrılan emek zamanı miktarında bir artma olmayacaktır.

Başka bir örneği alırsak; geleneksel kapitalist ülkelerde üretim ve tüketim malları arasındaki oran, değer yasası tarafından belirlenir. Ayakkabı arzı talebin altındaysa ve makina arzı talebi aşıyorsa; ayakkabı fiyatları yükselirken makina fiyatları düşecek, sermaye ve emek ekonomide yeni bir denge oluşana dek bir sektörden diğerine akacaktır. Ama Rusya'da devlet örnek olarak verdiğimiz *iki sektöre de* sahiptir; bu yüzden tüketim malları üretimindeki kârlılıktan dolayı bir sektörden diğerine sermaye ve emek transfer edilemez. Çünkü bu iki sektör arasındaki oranlar, denetimsiz bir Rus iç pazarının mekanizmalarından çıkarsanmamıştır.

Tüketim ve üretim malları üretimi arasındaki ilişki, tüketim ve birikim arasındaki ilişkiye doğrudan bağımlıdır. Geleneksel kapitalist ülkelerde fabrika sahipleri arasındaki rekabet, onları birikime ve sermayenin organik bileşimini yükseltmeye zorlar; Rusya'da ise tüm fabrikalara bir tek otorite sahip olduğu için bu unsur mevcut değildir. Orada, birikim ve teknolojik gelişme, işletmeler arası rekabet savaşında silah olarak kullanılamaz.

Görüldüğü gibi Rusya'da üretim ile tüm Rus toplumundaki işbölümü arasında düzenleyici rolü oynayan, fiyat değildir. Düzenleyici olan hükümettir ve fiyat, devletin kullandığı araçlardan yalnızca biridir. Fiyat, ekonominin motoru değil, hareketlendirme kayışıdır.

Bu, Rusya'daki fiyat sisteminin tamamen bürokrasinin keyfine bağlı ve gelişigüzel olduğu anlamına gelmez. Orada da fiyat sisteminin temeli, üretim maliyetidir. (Bir yandan teşvik tedbirlerinin, bir yandan da vergi iadelerinin yaygın kullanımı bununla çelişmez.) Gene de geleneksel kapitalizmin işleyişi ile bu fiyat sistemi arasında temel bir

* Değer ile üretim maliyeti arasındaki ilişki oldukça karmaşıktır ve burada ele alınamayacaktır. (Bkz. Kapital III. Bölüm II.)

farklılık vardır. Kapitalizm, serbest rekabet döneminde daha fazla, tekelci dönemde ise daha az özgürce işleyen bir ekonomiyi ifade eder; Rusya'daki sistem ise ekonominin kendi kendini güdüleyici niteliğinin hiç olmadığına işarettir. Bu iki ayrı fiyat türünün farkını belirtmek için daha az karmaşık olan bir toplumdan, Firavunlar dönemindeki Mısır'dan bir benzetme yapmak açıklayıcı olacaktır.

Firavun, kölelerinin toplam emek zamanının (ki bu her toplumda gerçek üretim maliyeti demektir) toplumun ihtiyaçları arasında nasıl bölüştürüleceğini hesaplamak zorundaydı. Bu hesabı yapma yöntemi ise dolaysızdı. Belirli bir miktar köle yiyecek üretimine, belirli bir miktar lüks mal üretimine, bir miktar sulama projelerini gerçekleştirmeye ya da piramitlerin inşasına vb., ayrılıyordu. Üretim süreci görece basit olduğundan, kölelerin plana göre dağıtıldığından emin olmanın ötesinde bir denetim gerekli değildi. Rusya'da da devlet, toplam emek zamanının ekonomi içine dağılımını doğrudan ve neredeyse* tümden planlamaktadır; ama üretim süreci bir kaç bin yıl öncesine göre kıyaslanamaz ölçüde karmaşık olduğundan ekonomiyi plana uydurmak için çeşitli sektörlerde istihdam edilen işçilerin yalnızca sayılarını kontrol etmek yetmemektedir elbette. Üretim miktarı, enerji ya da hammadde gereksinimi, emek yoğun ya da teknoloji yoğun üretim arasındaki, veya şu ya da bu makinanın kullanılması hakkındaki tercihler vb. konularda belirli oranların saptanma zorunluluğu vardır. Bunu yapmak için tüm maliyetlerin ve tüm ürünlerin hesaplanabileceği ortak bir ölçü gerekmektedir. Fiyat bu işlevi yerine getirir. Bir fiyat sistemleri olmayan Firavunlar'ın devrindeki işbölümü ile bir fiyat sistemine sahip olan Stalin Rusyası'ndaki işbölümü arasındaki fark, özde değil derecedir. Aynı şekilde, örneğin Ford'un, tüm fabrikalarını tek bir yönetsel birimde toplaması ya da hesaplama ve yönetme kolaylılığından dolayı daha küçük birimlere bölmesi arasında, üretimin aynı irade tarafından yönetilmesi bakımından yalnızca bir derece farkı vardır.

Rusya'da meta'nın varolması için gereken koşulları yerine getiren şey hemen yüzeyde görülebilir: Emek gücü. Eğer emek gücü meta ise,

* "Neredeyse", çünkü devlet denetiminin tüm alanları kapsamadığı bazı uç durumlar var: Örneğin Kolhoz üyesinin kendi küçük toprak parçasında sarfettiği emek zamanı. Zanaatkârların harcadığı emek de, başka bir örnek olarak verilebilir. Ama bu faaliyetler devletçe bilinçli olarak planlanmasa bile, tamamıyla denetimden uzak değildir. Fiyat ve vergilerin yardımıyla ve özellikle devletin, üretimin *esas* alanlarını planlamasıyla; bu kenar faaliyetler devletçe istenilen yöne kanalize edilebilir.

işçilerin aldıkları ve değişim için üretilen tüketim malları da metadır. Öyleyse elimizde, oldukça gelişmiş bir meta dolaşımı sayılmasa da işçilerin toplam tüketiminden oluşan büyük boyutlu bir takas/trampa sistemi var demektir. Ama Marx, "meta dolaşımının, ürünlerin doğrudan değişildiği takas sisteminden yalnızca biçimde değil, özde de farklı olduğunu"[28] söyler. Daha sonra da, meta dolaşımı ile birlikte "değişimin... (takas) sisteminden doğan tüm kişisel ve yerel ilişki ve bağları baştanbaşa yıkarak toplumsal emek ürünlerinin dolaşımını geliştirdiğini... kendiliğinden ve bu süreçte yer alan kişilerin denetiminin tamamen dışında bir toplumsal ilişkiler ağı oluşturduğunu"[29] belirtir.

Emek gücünün, geleneksel kapitalizmdeki gibi, Rusya'da da gerçekten meta olup olmadığını görmek için, emek gücünün hangi koşullar altında meta olduğunu incelemeliyiz. Marx bunun için iki koşul olduğunu söylüyor: Birincisi, üretim araçlarından "özgür" kılınan işçinin başka geçim kaynağı olmadığından emek gücünü satmak *zorunda olması*; ikincisi ise, işçinin kendi emek gücünün yegâne sahibi olarak onu *satabilmesi,* satmakta serbest olmasıdır. "Kendini periyodik olarak satmasına, efendilerinin değişmesine ve emek gücünün piyasa fiyatındaki dalgalanmalara"[30] bakılırsa, işçinin bir bakıma özgürlüğü ve bir bakıma da bağımlılığı görülebilir. Marx bu yüzden emek gücünün meta haline gelmesi için şunların zorunlu olduğunu söylüyor:

> Emek gücünün sahibi bunu, yalnızca belirli bir zaman kesiti için satmalıdır, çünkü eğer bir defada nesi var nesi yok ebediyen satarsa, bu kendisini satması anlamına gelir; özgür bir insan değil, bir köle, bir meta sahibi değil, bir meta olur. İşçi emek gücüne sürekli kendi mülkü, kendi metaı olarak bakmalıdır; bunu da ancak emek gücünü alıcının hizmetine geçici olarak, belirli bir süre için teslim ederek yapabilir. Ancak bu yolla kendi emek gücü üzerindeki mülkiyet hakkından vazgeçmemeyi başarabilir.[31]

Eğer yalnızca bir işveren varsa, "patronların değişimi" söz konusu olamaz ve "kendini periyodik olarak satmak" bir formalite haline gelir. Yalnızca bir alıcı ve birçok emek gücü satıcısı olduğunda yapılan iş sözleşmesi de bir formalitedir. (Para cezaları ve diğer cezalar, "ıslah amaçlı emek" gibi şeyler de gösteriyor ki, iş sözleşmelerinin bu "formalite" yanı bile Rusya'da geçerli değil.)

"Emek gücünün piyasa fiyatındaki dalgalanmaların" Rusya'da mevcut olduğundan şüphe yok, belki de diğer ülkelerde görülenden daha fazla. Ancak burada da öz, biçimle çelişkilidir. Bu nokta biraz daha de-

rinlemesine incelenmeli: Emek gücü satıcılarının ve alıcılarının kendi aralarında ve satıcılarla alıcılar arasında rekabetin varolduğu geleneksel bir kapitalist ekonomide, emek gücünün fiyatı bu rekabetin yarattığı anarşi tarafından belirlenir. Eğer birikim oranı yüksekse, normal koşullar altında, nominal ücret düzeyini yükseltecek yüksek bir istihdam oranı olacaktır. Bu, tüketim mallarına talebi arttıracaktır ve tüketim mallarının üretimindeki artış da reel ücretleri yükseltir. (Tekeller tarafından biraz çarpıtılsa da, serbest rekabetin normal koşulları altında genelde olan budur.) Ücretlerdeki reel bir artış, karşıt bir etki yaratarak kâr oranlarında bir düşüşe neden olacak ve bu da birikim oranının azalmasına yol açacaktır. Bunun tersine, Rusya'da toplam ücret ve maaşlar, üretilmesi planlanan tüketim malları miktarı ile önceden belirlenmiştir. Planı gerçekleştirmede görülen noksanlıklardan dolayı maaş ve ücret olarak dağıtılan toplam para miktarının, üretilen tüketim mallarının toplam fiyatından daha fazla olması mümkündür —genellikle olan da budur. Bu fark devlet tarafından geri alınmazsa, reel ücret artışlarına değil, (resmi piyasa ya da karaborsada) fiyat artışlarına neden olacaktır. Bunun reel ücretlerde yükselişe yol açabilmesinin tek yolu, devletin fiyat artışı görülen tüketim malları sektöründe üretim artışı kararı almasıdır. Ancak Rus devleti bunu yapmıyor. (Gerçek ücretlerin altına inemeyeceği, inse de uzun süre böyle kalamayacağı bir sınır vardır. Bu fiziksel bir minimumdur ve Rusya'da da, kölelik, serflik, ya da ücretli emek temelinde yükselen herhangi bir toplum kadar geçerlidir. Reel ücretlerin Rus işçileri arasında eşit dağıtılmadığı gerçeği, bu tartıştığımız sorun açısından, toplam reel ücretlerin devletçe sabit tutuluyor olması gerçeğine göre ikincil önemdedir.)

İşte bu nedenlerden ötürü biri, Rus ekonomisi içindeki ilişkileri dünya ekonomisi ile bağlarından ayırarak incelerse, üretimin düzenleyicisi ve motoru olarak değer yasasının kaynağının bu ekonomi içinde bulunmadığı sonucuna varacaktır. Eğer Rusya tek merkezden yönetilen bir fabrika olsaydı ve eğer tüm işçiler tüketecekleri nesneleri *aynî olarak* sağlasalardı; işletmelerarası, işçiler ile işveren-devlet arası ilişkilerde hakim olan yasa özünde *farklı olmayacaktı.*

Dünya Kapitalizmi ile İlişkisi Işığında Marx'ın Değer Yasası ve Rus Ekonomisi

Stalinist devletin Rus toplumunun toplam iş zamanı karşısındaki konumu, bir fabrika sahibinin işçilerin emeği karşısındaki konumu ile aynıdır. Başka bir deyişle, işbölümü planlanmıştır. Peki ama Rus toplumunun toplam emek zamanının gerçek bölünüşünü belirleyen nedir? Rusya diğer ülkelerle rekabet etmek zorunda olmasaydı işbölümü tamamen rasgele olacaktı. Ama varolan durumda Stalinist kararlar, denetim dışı unsurlara, yani dünya ekonomisine, dünya çapındaki rekabete dayanır. Bu görüş açısından Rus devleti, diğer işletmelerle rekabet eden tek bir kapitalist işletme sahibine benzer.

Sömürü oranı; başka bir deyişle artık-değer ile ücretler arasındaki oran (a/d = artık-değer/değişken sermaye), Stalinist hükümetin keyfi iradesine bağlı değildir, dünya kapitalizmi tarafından dayatılır. Aynı şey teknik ilerlemelere, ya da Marksist terminolojide aynı anlama gelen sabit ve değişken sermaye (s/d) ilişkisine (makina, binalar, malzeme, vb. ile ücretler arasındaki oran) de uygulanabilir. Aynı teori Rus toplumunun toplam emek zamanının tüketim ve üretim malları üretimi arasında bölünüşüne de uygulanabilir. Dolayısıyla Rusya, uluslararası ekonominin içinde ele alındığında kapitalizmin temel özellikleri hemen farkedilebilir: "Toplumsal işbölümünde anarşi ve işyerinde despotizm birbirlerinin varoluş koşuludur..."

Eğer Rusya ürettiği mallar ile dünya pazarını işgal etmek için atağa kalksa ya da aynı şeyi diğer ülkeler Rus pazarı için yapmaya kalkışsa, Rus bürokrasisi ya verimlilik ile kıyaslandığında göreli olarak ya da mutlak olarak ücretleri düşürerek (a/d oranını yükselterek), teknolojiyi geliştirererek (s/d oranını yükselterek) ya da tüketim mallarına göre daha fazla üretim malı üretmeye ağırlık vererek üretim maliyetlerini kısmak zorunda kalacaktı. Dünyadaki rekabet, normal ticari rekabet yerine askeri alanda yoğunlaşsaydı, aynı eğilimler kendilerini yine göstereceklerdi.

Rusya şimdiye dek yabancı ülkeleri malları ile istila edemeyecek kadar geri kalmış sayılıyordu. Nitekim kendi piyasası, dışarıdan gelebilecek mal akınına karşı dış ticarette devlet tekeli yoluyla korunuyordu, ki bu tekel ancak askeri güçle yıkılabilirdi. Bu yüzden, şimdiye dek olan ticari rekabet, askeri rekabetten daha az önemliydi.*

Rusya'nın günümüze uyarlanmış fiyatlarla dışsatım ve dışalımı[32]

(milyon ruble)

	Dışsatım	Dışalım	Hasılat
1913	6,596.4	6,022.5	12,618.9
1924	1,476.1	1,138.8	2,614.9
1928	3,518.9	4,174.6	7,693.5
1930	4,539.3	4,637.5	9,176.8
1937	1,728.6	1,341.3	3,069.9

Uluslararası rekabet genellikle askeri alanda olduğu için, değer yasası kendini zıddıyla, kullanım değerleri için bir arayış olarak ifade ediyordu. Bu nokta da biraz açıklama gerektiriyor: Bağımsız üreticilerden oluşan bir toplumda emeğin toplumsal karakterinin ifadesi yalnızca değer olduğu sürece, kapitalist, elinde bulunan toplam değerleri arttırma yoluyla kendini rakiplerine karşı güçlü tutmaya çalışır. Değer para ile ifade edildiği için, örneğin ayakkabı üretimine bir milyarlık yatırım yapıp 100 milyon kâr elde etmek ya da silah sanayiine aynı yatırımı yaparak yine 100 milyon kâr elde etmek kapitalist açısından farksızdır. Kapitalist, ürünü bir kullanım değeri taşıdığı sürece, bunun ne çeşit bir kullanım değeri olduğu ile ilgili değildir. Sermaye dolaşımı formülündeki [Para—Meta—Para (P^1—M—P^2)] M, P^1 ile P^2 (eğer kapitalist için her şey yolunda giderse P^2, P^1'den büyüktür) arasındaki köprüden başka bir şey değildir.

Eğer Rusya kendi imparatorluğu dışındaki ülkelerle ticaretini arttırırsa, dünya pazarında yüksek fiyatlı olan metaları üretmeye çalışacak ve dışalımda da mümkün olan en ucuz metaı almaya uğraşacaktır. Böylece bir özel kapitalist gibi, neye yarayacağına aldırmaksızın şu ya da bu cins kullanım değeri üreterek, sahip olduğu değerleri arttırma amacını güdecektir. (Rusya'nın uydularıyla olan dış ticaretinde bu unsurun dolaysız etkisi vardır.)[33]

Ama diğer ülkelerle rekabet genellikle askeri alandayken, bir *tüketici* olarak devlet özellikle tank, uçak, vb. gibi belirli kullanım değerleri ile ilgilidir. Değer, bağımsız üreticiler arasındaki rekabetin ifadesidir; Rusya'nın dünyanın geri kalanı ile rekabeti, rekabette kesin zafere ulaşmak demek olan nihai amaca hizmet etmek için, kullanım değerlerinin

* Bu nedenle beş yıllık planlar sırasında sınai üretim bir kaç kez arttığında, hem dışsatım hem de dışalım hayret verici bir biçimde düşüyordu.

bir amaç durumuna yükseltgenmesi ile ifade edilir. Kullanım değerleri birer amaç olmalarına karşın, birer araç olmayı da sürdürürler.

Bu denli açık olmamakla birlikte aynı süreç geleneksel kapitalist ülkelerde de görülmektedir. Silah üreten fabrikatör için parasını silah ya da yiyecek üretimine yatırması arasında, aynı oranda kâr ettiği sürece, fark yoktur. Ama yaşadığı ülkenin devleti, onun ürettiği ürünlerin kullanım değerleri ile çok ilgilidir. Devletle olan ilişkisi bir alım-satım ilişkisidir: Satıcı olan kapitalist yalnızca değerle, alıcı olan devlet ise yalnızca kullanım değeri ile ilgilidir. Ancak, aslında bu değişim ilişkileri yalnızca biçimseldir. Devlet, üretilen silahlara karşı değişime başka bir meta sunmamaktadır. Tüm ekonomi düzeyinde, vergiler ya da alınan borçlarla silahlanma finanse edilir. Başka bir deyişle, üretilen silahların yarattığı yük az ya da çok tüm ekonomiye yayılmıştır. (Devlet vergi toplama ya da borçlanma yoluyla özel firmalardan silah alımını finanse etmek yerine silahları doğrudan kendisi ürettiğinde, bu apaçık hale gelir.) "Tereyağı yerine top üret" sloganının anlamı, kapitalist ülkelerin arasındaki rekabetin uluslararası işbölümünün kesintiye uğradığı bir aşamaya varması ve alım-satım yoluyla rekabetin dolaysız askeri rekabet ile yer değiştirmesiydi. Kullanım değerleri kapitalist üretimin amacı haline gelmişti.

Bunun bir kanıtı da savaş ve barış dönemlerindeki teknik gelişmeler arasındaki farklılıktır. Savaş ekonomisinde ne pazarın sınırı ne de ticari rekabet çıkarına maliyetleri düşürme zorunluluğu vardır. Acil gereksinim, varolan malların miktarını büyük ölçüde arttırmaktır. Daha önceki dönemlerde icat edildiği halde o güne dek tekel ya da kartellerce engellenen teknolojik buluşlar, 2. Dünya Savaşı sırasında yürürlüğe kondu.

Sosyalist bir ekonominin (çok farklı bir anlayışla) kullanım değerleri üreteceği doğrudur. Ama Rus ekonomisinin belirli kullanım değerlerinin üretimine yönelmesi, onu sosyalist yapmaz. Tersine bu iki kullanım değeri birbirine tamamen zıttır. Rusya'daki yükselen sömürü oranı ve işçilerin üretim araçlarına tabi kılınması, yiyecek yerine büyük ölçüde silah üretimi ile birlikte düşünüldüğünde, halk üzerindeki baskının azalmasına değil artmasına yol açmıştır.

Günümüzün somut tarihsel koşulları (anarşik dünya pazarı) içinde değerlendirildiğinde Rus ekonomisinin yapısında değer yasasının son söz sahibi olduğu açıkça görülebilir.

Dünya Devlet Kapitalizmi Olabilir mi?

Eğer tüm dünyadaki üretim yalnızca bir otorite tarafından kontrol edilseydi, yani eğer Stalinist bürokrasi dünyayı kendi yönetimi altında birleştirebilseydi ve kitleler bu rejimi kabul etmek zorunda kalsaydı, ortaya çıkacak ekonomi bir sömürü sistemi olurdu, ancak bu sistem, değer yasasına ve onun tüm sonuçlarına bağlı olmazdı. Buharin bu sorunu —tabii ki o tarihte (1915) bir varsayım olarak— inceleyerek aynı sonuca varmıştı. *Dünya Ekonomisi ve Emperyalizm* adlı kitabında, eğer ulusal devlet ekonomiyi organize ederse, meta üretiminin "her şeyden önce gene dünya pazarında [olacağına]" ve bu yüzden de ekonominin devlet kapitalizmi olacağına işaret ediyordu. Ama eğer "tüm *dünya* ekonomisi bir büyük devlet tröstü" haline gelmişse, (Buharin bu olasılığa fazla ihtimal vermiyordu) "tamamen yeni ve özgün bir ekonomik yapı oluşur. Bu artık kapitalizm olmaz, çünkü *meta* üretimi kaybolmuştur; egemen sınıfın tahakkümü aynı (hatta daha da fazla) olacağı için, sosyalizm hiç olamaz. Böyle bir ekonomik yapı herşeyden çok, köle pazarı olmayan bir köle sahipleri ekonomisini andıracaktır".[34]

(Ulusal ve toplumsal anlaşmazlıklar yüzünden böyle bir dünya imparatorluğunun varolması aslında büyük ölçüde olanaksızdır.)

Marx'ın Kapitalist Kriz Teorisi

Bu çalışma içinde Marx'ın kapitalist aşırı üretim krizleriyle ilgili tüm çözümlemelerine hakkınca değinmek olanaksız. Kendimizi kısa bir özetle sınırlamak durumundayız.

Kapitalizm öncesi üretim biçimlerinin hepsinden farklı olarak, kapitalizm gittikçe daha fazla sermaye biriktirmeye zorlanır. Ama bu süreç, sistemin içinden gelen iki tamamlayıcı, aynı zamanda da çelişkili faktör tarafından engellenir. Birincisi, daha fazla birikim kaynaklarının küçülmesi anlamına gelen, kâr oranlarındaki düşme, ikincisi ise üretimde meydana gelen artışın piyasanın emme kapasitesinin üzerinde olmasıdır. Eğer ilk çelişki olmasaydı, krizin az tüketimden olduğu teşhisi ile işçilerin ücretlerini arttırmak basit ve mükemmel bir çözüm olacaktı. Eğer ikinci çelişki olmasaydı, faşizm ücretleri sürekli

düşürerek krizi en azından uzun bir döneme yayabilirdi.

Kapitalizmin açmazının ikinci ucu olan kitlelerin düşük satın alma gücü ile ilgili olarak Marx şunları söyler:

> Bir yandan sabit ve değişken sermayeyi yeniden üreten bir kısım, diğer yandan da artık-değeri temsil eden başka bir kısım içeren meta kitlesi, toplam ürün, satılmak zorundadır. Eğer bu yapılmazsa, ya da kısmen yapılırsa, ya da üretim maliyetinin altında fiyatlarla yapılırsa, emekçi daha az sömürülmüş olmaz; yalnızca onun sömürülmesi kapitaliste daha az kazandırmış olur. Bu satış kapitaliste hiç artık-değer kazandırmayabilir, üretilen artık-değerin bir kısmını kazandırabilir, hatta sermayesini kısmen ya da tamamen kaybetmesine yol açabilir. Dolaysız sömürü koşullarıyla artık-değerin gerçekleştirilmesinin koşulları özdeş değildir. Zaman ve mekân açısından olduğu kadar mantıki açıdan da ayrıdırlar. Dolaysız sömürü koşulları yalnızca toplumun üretici gücüyle sınırlıdır; artık-değerin gerçekleşme koşulları ise farklı üretim alanları arasındaki oransal ilişkiler ve toplumun tüketme gücüyle sınırlıdır. Toplumun tüketme gücü, mutlak üretici güç ya da mutlak tüketici güç tarafından değil, halkın büyük çoğunluğunun tüketimini azaltarak üç aşağı beş yukarı dar sınırlar içindeki bir değişkeni minimuma indirgeyen antagonist bölüşüm koşullarına dayalı bir tüketme gücü tarafından belirlenir. Tüketme gücü, birikim eğilimi, sermaye yayılması ve geniş ölçekli bir artık-değer üretimi hırsı tarafından da sınırlanır.[35]

Ayrıca:

> Kapitalist üretim tarzı altında nüfusa oranla hızla gelişen müthiş üretici güç ve aynı oranda olmasa bile, sermaye değerlerindeki nüfustan çok daha hızlı büyüyen artış (ancak bu artış sermaye değerlerinin maddi esaslarında değildir); genişleyen servete kıyasla gitgide daralan ve bu müthiş üretici gücü hizmetinde çalıştıran temelle ve sermayenin değerini arttırmasını sağlayan koşullarla çelişki halindedir. Krizlerin nedeni budur.[36]

Başka bir yerde aynı fikri şu sözlerle ifade eder:

> Tüm gerçek krizlerin nihai nedeni, kapitalist üretimin, üretici güçleri tüm toplumun mutlak tüketme gücünün sınırlarına kadar geliştirme eğilimine kıyasla, kitlelerin sefaleti ve sınırlı tüketimi olarak kalır.[37]

Son tahlilde, kapitalizmin krizinin nedeni, toplumdaki toplam gelirin gittikçe daha fazla bir bölümünün kapitalist sınıfın elinde toplan-

ması ve bunun gittikçe artan bir bölümünün tüketim araçları yerine üretim araçları alımına, yani sermaye birikimine yöneltilmesidir. Ancak, bütün üretim araçları *potansiyel olarak* tüketim aracı olduğundan, yani belirli bir zaman süresi sonunda üretim araçlarının değeri tüketim araçları tarafından içerileceğinden, milli gelirin birikime ayrılan kısmının tüketime ayrılan kısmına görece olarak artması, aşırı üretime yol açmak zorundadır. Ve bu birikerek gelişen bir süreçtir. Birikimdeki artış, rasyonalizasyon ile birlikte, sömürü oranında bir artışa yol açar. Sömürü oranı arttıkça, birikime ayrılan fon, işçi ücretlerine ve kapitalistin gelirine ayrılan fona kıyasla büyür. Birikim, birikimi doğurur.

Eğer "yığınların yoksulluğu ve kısıtlanmış tüketimleri" kapitalizmin krizinin tek nedeni olsaydı, kriz sürekli olurdu, çünkü bir bütün olarak işçi ücretleri, emek verimliliğindeki artışın *daima* gerisinde kalırdı. O zaman, karşımızda farklı unsurların belirli anlarda felakete yol açan denklemi değil, sürekli bir çöküş olurdu.

Ancak ikilemin bir de diğer ucu vardır ki, bu da düşen kâr oranlarıdır. Sermaye birikimi süreci, sermayenin organik bileşimindeki artışla, yani (makinalarda, vb. cisimleşen) ölü emeğin, canlı emeğin yerini almasıyla atbaşı gider. Canlı emek artık-değer ürettiği, ölü emek ise artık-değer üretmediği için, kâr oranlarında sürekli bir düşme eğilimi vardır. Bu düşüş de, her kapitalist rakiplerinin zararına toplam kârını arttırmaya uğraştığından, rekabeti daha da keskinleştirir. Rekabet rasyonalizasyona yol açar, bunu sermayenin organik bileşiminin daha da artması izler. Bu kısır döngüden çıkış yoktur.

Bu eğilim, canlanma, "boom", kriz ve depresyon döngüsünün tek nedeni değildir. Marx, kâr oranlarının düşmesinin, birçok zıt gücün etkileşmesine tabi olan *çok* yavaş bir süreç[38] olduğunu söylemiştir. Gene de, ekonomik döngünün arka planını bu eğilim oluşturur. Bu döngünün dolaysız nedeni, birikim süreciyle atbaşı giden, emek gücü talebindeki değişiklikler ve bunun sonucu olan ücret oranlarındaki değişikliklerdir. Marx'a göre kâr oranlarının düşmesi, "aşırı üretimi, spekülasyonu, krizleri, artık-sermayeyi ve aşırı nüfusu körükler".[39] "Kapitalist üretim tarzının bir engel haline geldiği... emeğin üretken gücünün gelişmesinin, düşen kâr oranları biçiminde, belirli bir anda bu üretim tarzının zıddına dönüşen ve ancak periyodik krizler tarafından yenilgiye uğratılan bir yasa yaratmasında açıkça görülebilir."[40]

Bir "boom" döneminde artan istihdam sonucu ücret seviyelerinin

artması konusunda da Marx şöyle der: Eğer "işçi sınıfının kendi ürününün çok küçük bir kısmını alabildiği, bu kötülüğün de onlara daha büyük bir pay vererek ya da ücretleri arttırılarak giderilebileceği" söylenirse, "yanıtımız, krizlerden önce daima ücretlerin genel olarak arttığı ve işçi sınıfının tüketime ayrılan yıllık gelirden daha büyük bir pay aldığını söylemek olmalıdır".[41]

Ticaret döngüsü, kâr oranı, ücret düzeyleri ve istihdam hacmi arasındaki bağlantıda, bu sonuncu unsurun, "boom" döneminin sonunu ve krizin başlangıcını işaret etmede belirleyici önemde olduğu durum üzerine Marx şunları söyler:

> ...öyleyse, modern sanayiin hareket biçiminin tamamı, emekçi nüfusun bir kısmının sürekli olarak işsiz ya da yarı işsizlere dönüşmesine dayanır... Gök cisimlerinin, bir kere belirli bir harekete başlayınca bunu her zaman tekrarlaması gibi, toplumsal üretim de bir kere bu dönüşümlü genişleme/daralma hareketine başlayınca, aynı şeyi sürekli olarak tekrarlar. Nedenler sonuç olur ve kendi koşullarını daima yeniden üreten tüm sürecin çeşitli rastlantıları, periyodik bir biçim alır.[42]

Marx'ın tahliline göre, kâr oranı birikim oranını belirler; birikim oranı istihdam oranını, istihdam oranı ücretlerin düzeyini, ücretlerin düzeyi de kâr oranını belirler ve bir kısır döngü içinde bu böylece sürüp gider. Yüksek bir kâr oranı, hızlı bir birikim, bu yüzden de istihdamda bir artış ve ücretlerde yükselme demektir. Bu süreç, ücret oranlarının yükselerek, kâr oranına ters bir etkide bulunmasına ve birikimin bir felaket biçiminde azaldığı veya tamamen durduğu noktaya kadar sürer.

Kâr oranı döngüsü, birikim döngüsü ve istihdam döngüsü, sabit sermayenin (yani; makina, binalar vb.) yaşam döngüsüdür:

> Nasıl değerin hacmi ve sabit sermayenin ömrü kapitalist üretim tarzının evrimiyle birlikte gelişiyorsa, sanayiin ve sanayi sermayesinin yaşamı da her özel yatırımda yıllara, diyelim ortalama on yıla uzar. Eğer sabit sermayenin gelişmesi bir yandan bu ömrü uzatıyorsa, bir yandan da kapitalist üretimin gelişmesiyle aralıksız olarak aynı biçimde gelişen üretim aletlerindeki sürekli devrimle kısaltır. Bu, üretim aletlerinde bir değişikliği ve fiziksel ömürlerinin dolmasından çok daha önce, görünürdeki aşınma ve yıpranma bakımından sürekli yenilenme gerekliliğini getirir. Günümüzde, büyük sanayiin temel dallarında, bu yaşam döngüsünün ortalama on yıl olduğunu varsayabiliriz. Bununla birlikte burada mesele kesin bir sayı bulmak değildir.

> En azından şu kadarı aşikârdır ki, sermayenin sabit bölümünün geçmek zorunda kaldığı, belirli sayıda yılı içeren bu döngü, iş dünyasının birbiri ardına dermansızlık, ortalama faaliyet, aşırı hız ve kriz dönemlerinden geçtiği, periyodik ticari krizlerin nesnel temellerini oluşturur. Sermaye yatırımı yapılan dönemlerin zamansal ve mekânsal bakımdan farklı olduğu doğrudur. Fakat bir kriz, her zaman büyük miktarda yeni yatırımın başlangıç noktasıdır. Bu yüzden kriz, toplum açısından sermaye devrinin [turnover] bir dahaki döngüsü için yeni bir maddi temel de oluşturur.[43]

Bu teori, antagonist bölüşüm tarzına ve kâr oranının düşme eğilimine rağmen, neden sürekli bir aşırı üretim krizi olmadığını, ancak ekonomide döngüsel bir hareket olduğunu açıklar. Sabit sermayenin yenilendiği ve eklenerek büyüdüğü dönem boyunca, yeni üretim araçlarının ortaya çıkması dolaysız olarak mamul malların arzında bir artışa yol açmaz. Bununla birlikte bir süre, belki bir kaç yıl sonra, yeni üretim araçlarının değeri, hem üretim araçları hem de tüketim araçları biçiminde yeni ürünlerde cisimleşmeye başlar. Bu yeni sermaye yatırımlarının yapılmadığı, ya da görece olarak az yatırımın yapıldığı bir dönemde olur. Başka bir deyişle, birkaç yıl boyunca, yeni sanayilerin kurulmasına veya varolanların genişletilmesine yapılan yatırımlar, bitmiş malların üretimindeki artışla karşılaştırıldığında çok büyüktür. Bunlar "boom" yıllarıdır ve bu yılların hemen ardından birikim oranının düşmesiyle neredeyse eşzamanlı olarak, mamul malların üretiminin oldukça genişlediği bir dönem gelir. Bu, "boom"un zirvesi ve gelen krizin habercisidir. Ardından kriz gelir; yatırım düşer ve hatta yerini yatırımların paraya tahvil edilmesine (disinvestment) bırakırken üretim bir felaket biçiminde azalır.

Bu bağlamda düşünülmesi gereken bir başka faktör vardır; farklı sanayiler arasındaki oransızlık. Bu kapitalist üretimin anarşik karakterinin dolaysız sonucu olabilir. Bir sanayiin kapitalistleri kendi ürünlerine olan talebi olduğundan fazla tahmin edebilir ve bu yüzden üretim kapasitesini gerektiğinden fazla genişletebilir. Birden çok kapitalist olduğundan, kapitalist arzın talebi aştığını ancak piyasa yoluyla, mallar üretildikten *sonra* farkeder. Bu, fiyatlarda bir düşüşe, kârda azalmaya, kısıtlamaya ve emek gücüne, hammaddelere ve başka fabrikalarca üretilen makinalara olan talepte azalmaya yol açar. Bu kısıtlamanın, diğer sanayilerde üretimdeki genişlemeyle telafi edilmesi şart değildir. Tam tersine, bir sanayide üretimin daralması, ona dolaylı ya da dolay-

sız olarak bağımlı olan başka sanayilerde de benzer sonuçlara yol açabilir. Eğer aşırı üretimden ilk etkilenen sanayi önemli bir sanayi ise, genel bir kriz ortaya çıkabilir. "Bir krizin (ve dolayısıyla aşırı üretimin) genel olması için ticaretin önde gelen mallarını yakalaması yeterlidir."[44]

Bu durumda, farklı sanayiler arasındaki oransızlık kâr oranındaki düşüşün ve kitlelerin tüketimindeki düşüşün *nedenidir* ve bu üç unsur, birlikte krizi meydana getirir.

Bununla beraber, farklı sanayiler arasındaki oransızlık, kâr oranının düşüşünün ve kitlelerin az tüketmesinin nedeni olduğu gibi, sırası geldiğinde *sonucu* da olabilir. Belirli bir kâr oranı temelinde belirli bir birikim oranı varsa, kâr oranı üretim araçlarına olan talebi belirler ve üretim mallarına olan taleple tüketim mallarına olan talep arasında belirli bir ilişkiye yol açar. Kâr oranındaki düşüş, birikim oranında düşüşe neden olarak derhal talebin yapısını değiştirir; böylece iki tür üretime olan talebin dengesini bozar. Benzer bir ilişki, kitlelerin az tüketimi ile farklı sanayilerdeki oran ya da oransızlık arasında da vardır. "'Toplumun tüketim gücü' ve 'üretimin farklı dalları arasındaki oranlılık' kesinlikle bireysel, bağımsız, bağlantısız koşullar değildir. Tam tersine, tüketimin belirli bir durumu, oranlılığın öğelerinden biridir."[45]

Farklı sanayiler arasındaki oransızlığın arazlarından biri, hammadde üretimi ve hammadde talebi arasındaki ilişkide meydana gelen bir değişimdir. Genel olarak, yeniden canlanmanın başında hammadde arzı talebi aşar ve bu yüzden de fiyatları düşük olur. Ekonomik faaliyet arttığında, bu fiyatlar da artar ve böylece üretim maliyetini arttırır: bunun kâr oranı üzerinde ters bir etkisi olur.[46] "Boom" dönemi boyunca hammadde fiyatları genellikle mamul mallara göre daha fazla artar ve kriz boyunca daha hızlı bir şekilde düşer. Bunun nedeni, hammadde arzının bitmiş malların arzına göre çok daha az esnek olmasıdır.

Aynı oransızlığın, ekonomik döngünün nedeninden ziyade sonucu olan fakat yine de önemli bir refleks etkisi olan diğer bir göstergesi, faiz oranlarıdır. Kapitalist girişimciler, girişimlerinde üretilen tüm artık değeri almazlar; ancak kira, vergi ve faizlerin çıkarılmasından kalanı alırlar. Ticaretin yeniden canlanma döneminin başlangıcında, genel olarak kredi arzı kredi talebini aşar. Bu yüzden faiz oranları düşüktür ve canlanmayı körükler. "Boom" dönemi boyunca faiz oranları düşük olmaya devam eder; dönemin sonuna az kala hızla yükselir ve krizin baş-

lamasıyla birlikte maksimuma ulaşır. Bundan sonra da hızla düşer.[47] Böylece, genel kâr oranı eğrisi ile ekonomik döngünün eğrisi bir bütün olarak, kabaca uyuşurken, faiz oranı eğrisi ekonomik döngü eğrisini yer yer kesen çok daha büyük zigzaglar çizer. Faiz oranındaki değişimler yeniden canlanmayı daha da mahmuzlar, ancak öte yandan da ekonomik sistemi giderek derinleşen bir krize sokar.

Kredi, kapitalizmin görülmemiş bir tempoda gelişmesini mümkün kılmıştır, ancak sistemin dengesizliğini de arttırır. Sanayicileri pazarın gerçek koşullarına körleştirir ve üretimi, bütün ödemeler peşin parayla yapılıyor olsa durdurmuş olacakları noktanın da ötesinde genişletmelerine yol açar. Bu krizin gelişini erteler, ancak daha da vahimleştirir.

Krizin gelişine katkıda bulunan diğer bir unsur, sanayi kapitalisti ile tüketici arasında bir dizi aracının varlığıdır. Bunların faaliyetlerinden ötürü üretim, tüketicilere yapılan satışta bir artma olmaksızın, belirli sınırlar içinde artabilir. Satılmayan ürünler tüccarların elinde stok olarak kalır, kriz geldiğinde bunu daha da şiddetli hale getirir.

Bu, kısaca, Marx'ın kapitalist kriz teorisidir.

Devlet Kapitalizmi ve Kriz: Sorunun Konuluşu

Açıktır ki, geleneksel kapitalizmdeki aşırı üretim krizlerinin bazı nedenleri devlet kapitalizmi sisteminde ortaya çıkmayacaktır. Örneğin; aracılar yalnızca devlet kapitalizminde değil, özel girişimde bile sanayicinin mallarını kendi ticaret şebekesiyle tüketiciye ulaştırması yoluyla ortadan kalkabilir. Aynı şekilde kredi, tüm ödemelerin nakit yapılması durumunda, bir unsur olmaktan çıkar. Ayrıca devlet kapitalizmi altında, faiz oranları da üretim temposundaki dalgalanmaları etkilemez. Tüm sermayenin devlet mülkiyetinde olduğu durumda, kredi kullanımının her kapitalistin kendi sermayesini kullanmasından bir farkı kalmaz. Ayrıca, ekonominin farklı sektörleri arasındaki oransızlık, krizlerin başlatıcı nedeni olarak işlemeyecektir. Her ne kadar yatırım hesaplarında yanlışlıklar olabilse ve belirli bir malın arzı talebini aşabilirse de, devletin üretimi ve talebi planlaması bunun ciddi bir oransızlığa dönüşmesini imkânsız hale getirir. Bunun ötesinde, tüm sanayiler devlet mülkiyetinde olacağı için, fiyatlardaki ve kâr oranındaki düşme giderek artan bir biçimde bir sanayiden diğerine yayılmaz; ancak kısmi bir aşırı üretimin etkisi *dolaysız olarak* tüm ekonomiye yayılır. Yeni

üretim döngüsü başladığında, belirli malların üretimi azaltılarak denge sağlanacaktır.

Tabii ki bu unsurlar, ancak devlet kapitalizmi ekonomisi kendi kendine yeterli ise etkilerini kaybederler. Eğer ekonomi dünya pazarı için üretim yapıyorsa, dışarıdan kredi alıyorsa vb., bu unsurlar yeniden belirli bir etkiye sahip olacaklardır.

Ya geleneksel kapitalizmin karşısındaki temel ikilem? Artık-değerin gerçekleştirildiği süreçte yüksek bir kâr oranı nasıl sağlanabilir? Hızlı bir sermaye birikimi, ihtiyaç duyduğu pazarın kuyusunu kazmadan nasıl gerçekleşir? Üretim döngüsünün belirli bir safhasında —"boom" döneminde— geleneksel kapitalizm geçici olarak bu sorunu çözer: Yüksek kâr oranı hızlı bir birikim getirir. Yani, tüketim araçları üretimine kıyasla üretim araçları üretiminde büyük bir artış sağlanır. Böylelikle artık-değerin büyük bir kısmı, üretim araçlarını imal eden sanayilerden, yani üretim sisteminin kendisinden sağlanır. (Kendi başına bu bile, kitlelerin az tüketiminin kapitalist sistemde neden sürekli bir krize yol açmadığının ve üretimin genişlemesini neden engellemediğinin yeterli bir açıklamasıdır.) Eğer kapitalizm "boom"u geçici bir safha olmaktan çıkarıp sürekli bir durum haline getirmeyi başarabilseydi, aşırı üretim gibi bir sorun olmazdı. Devlet kapitalizmi bunu yapabilir mi? Bir yandan bölüşümün antagonist biçimini, yani "kitlelerin yoksulluğunu ve sınırlandırılmış tüketimini" korurken, aynı zamanda yüksek bir kâr oranını, yüksek bir birikim oranını, yüksek bir üretim düzeyini gerçekleştirebilir mi?

Buharin ve Devlet Kapitalizminde Kriz

Devlet kapitalizmi ekonomisinde aşırı üretim krizini teorik olarak irdeleyen tek Marksist iktisatçı, Buharin'dir. Buharin, Rosa Luxemburg'un birikim teorisini tartışırken, diğer sorunların yanı sıra, devlet kapitalizminde genişletilmiş yeniden üretimin nasıl gerçekleşeceği sorusunu da gündeme getirir* ve bu durumda bir aşırı üretim krizi olup olmayacağını tartışır ve şöyle der:

> Burada birikim mümkün müdür? Elbette. Kapitalistlerin tüketimi büyüdüğü için sabit sermaye de büyür. Yeni ihtiyaçlarla uyumlu olarak

* Buharin'e göre devlet kapitalizmi "tek bir tröstte, örgütlü bir ekonomide birleşmiş olan kapitalist sınıftır, ancak *sınıflar* açısından gene de antagonisttir".[48]

yeni sanayi kolları daima kurulur. İşçilerin tüketimi belirli sınırlar içinde olmakla beraber artar. Kitlelerin bu "az tüketim"ine rağmen, *tüketicilerin ve farklı üretim dallarının birbirlerinin mallarına olan talebi,* hem kapitalistlerin hem de işçilerin talebi, önceden belirlenmiş olduğundan kriz oluşmaz. (Üretim "anarşisi" yerine, kapitalist sınıf için rasyonel olan bir planlılık söz konusudur). Eğer üretim mallarında bir yanlışlık yapıldıysa, artık envantere yazılır ve bir dahaki üretim döngüsünde gerekli düzeltme yapılır. Eğer işçilerin tüketim mallarında bir yanlışlık yapıldıysa fazla ürün işçiler arasında dağıtılır veya yok edilir. Lüks mallar üretiminde bir yanlışlık durumunda ise zaten "çıkış yolu" bellidir. Dolayısıyla herhangi bir genel aşırı üretim krizi olamaz. Kapitalistlerin tüketimi, üretimin ve üretim planının itici gücüdür. Sonuç olarak (az sayıda kapitalistin olduğu) böyle bir durumda üretimin *özellikle* hızlı bir gelişimi yoktur.[49]

Buharin'in "böyle bir durumda üretimin *özellikle* hızlı bir gelişimi yoktur" sözü yanıltıcı olabilir. Üretim yalnızca "özellikle hızlı" olmamakla kalmayacak, "serbest" kapitalist ekonominin dev üretken kapasitesine oranla yavaşlayacaktır: fiili bir durgunluk söz konusu olacaktır.

Marx'ın durgunluk veya "uyuşukluk durumu" ile kapitalistlerin sayısının azalması, dünyada bir avuç kapitalist kalması arasında bir ilişki görmüş olması dikkat çekicidir. "Kâr oranı," der Marx, "yani sermayenin göreli artış oranı, herşeyden önce kendilerine bağımsız bir konum arayan sermayenin yeniyetmeleri için önemlidir. Sermaye, kâr oranının düşmesinin getirdiği kayıpları kârlarının miktarıyla telafi eden birkaç büyük kapitalistin elinde toplansaydı, üretimin yaşam ateşi sönerdi. Üretim bir uyuşukluk durumuna girerdi."[50]

Tugan-Baranovski'nin "çözümü"

Yüksek ve sürekli artan bir üretim düzeyi olan kapitalist üretim tarzı ve şu andaki antagonist bölüşüm tarzı bir arada varolamaz mı?

Şu doğrultuda bir model kurmak mümkün: Tüketim araçları üretimi, nüfus artış oranından ve kapitalistlerin tüketiminden daha hızlı artmazken, üretim araçları üretimi, emek üretkenliğindeki her artışa denk düşecek bir biçimde artabilirdi. Teknikler değiştikçe, işçiler ve sermaye, tüketim araçları üretiminden üretim araçları üretimine aktarılırdı: Daha fazla insan ve sermaye, makina üreten makinaları üreten makinalar üretmek için istihdam edilir, öte yandan tüketim araçları üretimi

toplumun üretken kapasitesindeki yükselişle orantılı olarak artmazdı. Üretim gittikçe daha fazla kapalı bir çembere dönüşür ve kapitalizmin üretim yaptığı pazar kendini içerir hale gelirdi. Kitlelerin satın alma gücü ne kadar düşük olursa olsun, sanayiin iki sektörü arasındaki ilişki doğru kurulduğu sürece, aşırı üretim krizi ortaya çıkmazdı.

Bu, Marksist olmayan Rus iktisatçı Mikhail Tugan-Baranovski'nin tartışmasıydı. Tugan-Baranovski şöyle der:

> Yukarıda anlatılan şema, kapitalist üretimin kendisi için bir pazar yaratması ilkesini açıklamaya dönük. Bu ilke, süreç yeterince anlaşılmazsa itirazla karşılanabilir. Toplumsal üretimi genişletmek mümkün olduğu sürece —eğer üretici güçler buna yeterliyse— bu üretimin oranlı bölüşümü talepte de bir artış meydana getirmek zorundadır; çünkü bu koşullar altında üretilen her yeni mal, diğer malların tüketimi için yaratılan yeni bir alım gücünü temsil eder. Toplumsal sermayenin basit yeniden üretimiyle genişletilmiş yeniden üretiminin karşılaştırılmasından çıkarılacak en önemli sonuç, kapitalist üretimde metalara olan talebin toplumsal tüketimin toplam hacminden bağımsız olduğudur: Her ne kadar "sağduyuya" aykırı gelse de, toplumsal tüketimin toplam hacmi düşerken, mallara olan toplam toplumsal talebin yükselmesi mümkündür.[51]

Yalnızca sanayiin iki sektörünün genişleme oranları arasındaki bir dengesizlik bir krize neden olabilir. "Eğer... üretimin genişlemesi pratik olarak sınırsızsa, pazarların genişlemesinin de sınırsız olduğunu varsaymak zorundayız, çünkü *eğer toplumsal üretim oranlı olarak bölüşülürse, toplumun emrinde olan üretici güçler dışında, pazarın genişlemesinin önünde hiç bir sınır yoktur.*"[52]

> Teknik ilerlemenin ifadesi, işçinin kendisinin gözünde emek araçlarının, makinaların canlı emekten daha fazla önem kazanmasıdır. Üretim araçları, üretim sürecinde ve meta pazarında durmadan büyüyen bir rol oynar. İşçi makinaya göre daha geri plana itilir; aynı şey işçilerin tüketiminden doğan talebin üretim araçlarının üretken tüketiminden doğan talebe kıyasla geri plana çekilmesinde de gerçekleşir. Kapitalist ekonominin tüm işleyişi, içinde insan tüketiminin sermayenin yeniden üretim sürecinde ve dolaşımında basit bir an olduğu, kendisi için varolan bir mekanizma karakterini alır.[53]

Diğer bir çalışmasında Tugan-Baranovski bu fikri bir saçmalığa indirgedi:

> Eğer biri dışında tüm işçiler yok olsa ve yerlerini makinalar alsa, bu durumda bir tek işçi koca bir makina yığınını işletecek ve bunun yardımıyla yeni makinalar ve kapitalistlere tüketim malları üretecektir. İşçi sınıfı ortadan kaybolacak, ancak bu sermayenin kendini genişletme sürecini *(Verwertungsprozess)* hiç mi hiç bozmayacaktır. Kapitalistler daha az tüketim malı almayacak, bir yılın tüm ürünü, gelecek yıl içinde kapitalistlerin üretimi ve tüketimi için gerçekleştirilecek ve kullanılacaktır. Hatta, kapitalistler kendi tüketimlerini sınırlamak isteseler bile hiç bir zorluk çıkmayacaktır; bu durumda kapitalistlerin tüketim mallarının üretimi kısmen durur ve toplumsal üretimin daha da büyük bir bölümü, üretimin daha da genişlemesi amacına hizmet eden üretim araçlarından oluşur. Örneğin, üretilen demir ve kömür her zaman demir ve kömür üretiminin genişlemesine hizmet edecektir. Her geçen yılın genişletilmiş demir ve kömür üretimi, bir önceki yılda çıkarılmış olan ürün yığınını tüketir, ta ki gerekli cevherler tükeninceye kadar.[54]

Açık ki, Tugan-Baranovski'nin kendisinin de belirttiği gibi, bu çözümlemedeki esas nokta, "kol emeğinin yerini tamamen makinaların almasının işçilerin sayısında mutlak bir azalmaya yol açacağı yolundaki keyfi ve gerçekdışı varsayım" değil, "toplumsal üretimin verili bir oransal bölüşümüyle, toplumsal tüketimdeki hiç bir düşüşün aşırı bir ürün üretmeye yetemeyeceği tezidir".[55]

Tugan-Baranovski'nin "çözümü", ekonominin iki sektörünün birbirine bağımlılığından ve aralarındaki denetlenmeyen değişimden dolayı bireysel kapitalizmde mümkün değildir.

Kapitalizmde hem kullanım değerleri hem de değerler üretilir. Birincisinin amacı, ekonominin özgül yapısından bağımsız olarak insan gereksinimlerini karşılamaktır, ancak ikincisinin amacı (değerlerin üretimi) Marx'ın ifade ettiği gibi; "toplumsal zenginlik dünyasını fethetmeyi, kendisi (kapitalist) tarafından sömürülen insan yığınını arttırmayı" amaçlayan bir "birikim"dir.[56]

Kapitalist, kullanım değerini, yalnızca değerin taşıyıcısı olarak görebilir ve tüketimi bir amaç değil bir araç sayabilir, ancak araçlar yine de hayati önemdedir, çünkü onlarsız amaca varılamaz. "Tüketim, yeni üretim için gereklilik yaratarak üretimi üretir... İhtiyaç yoksa, üretim yoktur. Ama tüketim ihtiyacı yeniden üretir."[57]

Birikimin tüketime bağımlılığı, ekonominin yatırım malı üreten sektörünün, tüketim araçları üreten sektörüne bağımlı olması demek-

tir. Bireysel kapitalizmde bu ilişkiye bilinçli bir planlama olmaksızın varılır. Eğer yatırım mallarının arzı bunlara olan talebi, tüketim malları arzının kendilerine olan talebi aştığından daha büyük boyutta aşarsa; yatırım malı fiyatları tüketim malı fiyatlarına göreli olarak azalır. Bu yüzden, üretim araçları üreten sanayilerde kâr oranı düşer ve tüketim araçları üretenlerde artar. Bu, üretim araçları birikiminin düşmesine ve ekonominin diğer sektöründe birikim oranının artmasına yol açar. Böylece sermaye, ikisi arasında bir denge kuruluncaya kadar birinci sektörden ikincisine transfer edilecektir.

Bu süreç, malların fiyatlarında serbest hareketi, bir sektörden diğer sektöre sermayenin serbest akışını ve esas olarak tüketim malı sanayilerinin ürünleri için talepte artışa neden olan, birinci sektördeki genişleyen istihdama bağlı olarak yükselen ücret oranlarını gerektirir.

Bu unsurlar, Tugan-Baranovski "çözümünün" bireysel kapitalizm altında uygulanmasını olanaksız kılar. Yine de bu çözümün kapitalizm açısından geçerli bir öğesi bulunmaktadır. Gerçekte de bu çözüm, ekonomik döngüde yeniden canlanma ve "boom" safhasının uzatılmasıdır. Bu safhada birikim tüketimden daha fazla ve üretim araçlarının üretimi tüketim araçlarının üretiminden daha hızlı artar. Yıllar boyunca birikim, ekonominin dengesini bozmadan tüketimi fazlasıyla aşabilir. Bir yandan bu olgu, öte yandan da kâr, birikim ve istihdam oranları döngülerinin arasındaki bağın sabit sermayenin (makina, binalar vb.) aşınma oranı olduğu gerçeği, yatırım mallarının üretimi devamlı artarken tüketim mallarının fazla üretimi engellenebilirse, "boom"un alışılmış on yıllık döngülerinden daha uzun sürebileceğine işaret eder. Bu, devlet kapitalizmi altında mümkündür, çünkü devlet toplumun tüm sermayesine sahiptir ve bir sektörden diğerine akışını denetleyebilir.

Devlet kapitalizmi, özel kapitalizm altında "boom"dan krize geçişe neden olan diğer bir unsuru yok eder ve böylece Tugan-Baranovski "çözümünü" bir süre için mümkün hale getirir. Özel kapitalizmde yüksek kâr oranı hızlı birikime, yüksek seviyede bir istihdama ve yüksek ücretlere yol açar. Bu süreçte ücretler öyle yüksek bir noktaya ulaşır ki, kâr oranından pay almaya başlarlar; kâr oranı hızla düşer ve beraberinde birikimi, istihdamı ve ücretleri de sürükler. İşçiler, emek güçlerini satma pazarlığında "özgür" olduklarından; "göreli artık nüfus... emek arz ve talebi yasasının işleyişi için merkezi önemdedir. Bu nüfus, yasanın işlerliğini, sömürü faaliyeti ve sermaye egemenliği

bakımından tamamen uygun olan sınırlar içine sokar".[58]

Totaliter bir devlet kapitalizmi rejimi altında, pratik olarak artık nüfus olmasa ve tam istihdam varolsa bile, ücretler uzun bir zaman için, "sömürü faaliyeti ve sermaye egemenliği bakımından tamamen uygun olan sınırlar içinde" kalabilir.

Devlet kapitalizmi, eğer dünya kapitalizmiyle karşılaştırıldığında geriyse, üretim araçları azsa ve bu yüzden ekonominin en başta gelen gereksinimi daha fazla makina üretmek için makina üretmek ise, bu rejimde Tugan-Baranovski "çözümü" mümkündür. Fakat makina üretimi, ekonomiyi dünyanın arta kalanındaki düzeye getirmeyi becerirse, bu devlet kapitalizmi sistemi aşırı üretim ile yüzyüze kalacak mıdır? Bu soruya yalnızca tek bir yanıt verilebilir. Buharin tarafından verilmiş olan yanıt, yani ekonominin neredeyse tamamen atıl olacağı yanıtı.

İlk bakışta Buharin'in devlet kapitalizmi ve aşırı üretim krizleri arasındaki ilişkiyi tanımlaması, Tugan-Baranovski'nin "çözümünün" tam zıddı olarak gözükür. Tugan-Baranovski üretimin ve birikimin çok hızlı bir artış gösterdiği bir kapitalist sistemden; Buharin ise üretimin ve birikimin çok küçük çapta olduğu bir sistemden söz ederler. Tugan-Baranovski birikimi tüketimden bağımsız olarak artan bir unsur olarak, Buharin ise tüketime eşlik eden ve ona bağımlı olan bir unsur olarak tanımlar. Gene de bu iki teorinin şu ortak noktası vardır: İkisi de kapitalizmde varolan birikim ve tüketim arasındaki temel çelişkiye işaret eder. Tugan-Baranovski, bu çelişkinin birikimi ve üretimi tamamen tüketimden kurtararak; Buharin ise üretimin ve birikimin tüketim hızına yavaşlatılarak çözülebileceğini öngörür. Tugan-Baranovski birikimin üretim artışından ancak yararlanacağını söyler; Buharin çabuk birikimin imkânsız olduğunu ve bu yüzden üretimin yavaşlaması gerektiğini iddia eder. Tugan-Baranovski kapitalist döngüdeki "boom"u, Buharin ise krizi düşünürler. İki "çözüm" de işçileri sermayeye tabi olarak bırakır.

Tugan-Baranovski "çözümü" geri bir ülkedeki devlet kapitalizmi sistemi altında mümkündür. Buharin'in betimlemesi ise üretim araçlarında doyum noktasına ulaşan bir devlet kapitalizmine uygundur. İkincisi görünüşte krizden kurtulmuş olmasına rağmen, gerçekte sürekli kriz içerisindedir; çünkü üretim talebi aşamıyor ise üretim taleple sınırlandırılmış demektir. İkisi de, üretici güçlerle kapitalist üretim ve bölüşüm ilişkileri arasındaki çelişkinin ürünüdür.

Bununla birlikte bu "çözümlerin" ötesinde, devlet kapitalizminin krizleri yok edebileceği diğer bir araç vardır: savaş ekonomisi.

Tahrip Araçlarının Üretimi ve Tüketimi

Marx'a göre kapitalistlerin tüketiminin eşsiz bir özelliği, yeniden üretim sürecinin bir parçasını teşkil etmemesidir. Üretim araçlarının "tüketimi" (makinaların değer kaybı) yeni üretim araçlarının veya yeni tüketim araçlarının yaratılmasına yol açar; işçilerin tüketimi emek gücünün yeniden üretilmesiyle sonuçlanır; fakat kapitalistler tarafından tüketilen ürünler, yeni üretim döngüsüne katkıda bulunmaz. Bununla birlikte, bu özelliklere sahip olmasına rağmen yine de yeni sermaye elde etmeye, yeni birikim olasılıkları yaratmaya ve "toplumsal servet dünyasını fethetmeye, sömürülen insan yığınını arttırmaya" yarayan bir tüketim biçimi vardır: Savaş üretimi.

Aşırı üretim krizi gibi savaş ekonomisi de, kapitalizmin tümleşik bir parçası olmasının yanı sıra, sistemin kendi içinde varolan engelleri ortadan kaldırmaya yarar. Bundan başka kapitalist savaş, yalnızca birikimin durdurulmasına ve birikimin yeniden mümkün hale geleceği ölçüde bir sermaye tahribine yol açmakla kalmaz; öylesine bir yıkıma yol açar ki, bu yıkımda kapitalizmin toptan yadsınmasına ve barbarlığa dönüşen bir eğilim vardır.

Yüzeysel benzerliklere rağmen, bir savaş ekonomisi ve bir sosyalist ekonomi zıt kutuplardır. Bir savaş ekonomisinde de tıpkı bir sosyalist ekonomide olduğu gibi devlet, ekonominin denetimini alır ve üretimle bölüşümü planlar. Bir savaş ekonomisinde, bir sosyalist ekonomide olduğu gibi mümkün olan maksimum üretim yapılır. Bununla birlikte, eğer bölüşüm ilişkileri antagonist ise ve geçmişin büyük birikimi yeni birikimi engelliyorsa, maksimum üretim yalnızca üretimin büyük bir bölümünün değiştirilmemesiyle, yani değer olarak değil kullanım değeri olarak üretilmesiyle mümkündür. Bir sosyalist ekonomide üretimin amacı kullanım değeri yaratılmasıdır; bir savaş ekonomisinin de esas amacı kullanım değeri üretimidir. Ancak sosyalist bir toplumda kullanım değeri insanlarca gereksinilenlerdir, oysa bir savaş ekonomisinde kullanım değerleri silahlar, askeri araçlar ve depolardır: Bunlar insanların çıkarlarına düşman kullanım değerleridir.

Bir savaş ekonomisi, kaçınılmaz olarak bir aşırı üretim kriziyle

değil, bir az üretim kriziyle yan yana gider, çünkü mallara olan talep, ekonominin üretici kapasitesini aşar. Büyük veya küçük çaptaki enflasyon her zaman az üretim krizine eşlik eder.

Rus devlet kapitalizminde savaşın ve savaş hazırlıklarının oynadığı rol öyle büyüktür ki, bu sistem henüz Buharin'in "çözümüyle" karşılaşmak zorunda kalmamıştır. Ekonomi tahrip araçlarına değil üretim aracı üretmek için üretim aracı üretmeye... vb. yöneltildiği sürece, Tugan-Baranovski "çözümünü" izler. Her halükârda tüketim araçlarının üretimi, yatırım mallarının ve savaş malzemelerinin üretiminin çok gerisinde kalır.

Bugünkü dünya durumu veri olarak alınırsa, savaş ekonomisi "çözümü"nün Rus bürokrasisi için, sosyalizm ya da barbarlığın kapitalizmin —ortodoks kapitalizmin ya da devlet kapitalizminin— çelişkilerini geçersiz hale getirmesine dek, tek çare olduğu görülecektir.

BÖLÜM 8

RUSYA'NIN EMPERYALİST YAYILMASI

Kapitalizmin tekelci aşamasından önce ve hatta kapitalizmden de önce imparatorluklar vardı. Fakat, her dönemin emperyalizmi itici güçleri ve sonuçları açısından birbirinden farklıdır ve bu yüzden farklı olguları tek bir kelimeyle, emperyalizm kelimesiyle, tarif etmek açıklıktan çok karışıklığa yol açabilir. Lenin, kelimeyi, kapitalizmin en yüksek aşaması için, proletarya devriminin gündemde olduğu, gerilemekte olan kapitalizm için kullanmıştır. Fakat bu aynı dönemin imparatorlukları bile farklı karakterlere sahiptirler. "Emperyalizm Nedir?" başlıklı makalesinde Zinovyev şöyle der:

> Bunu yaparken [modern emperyalizmin aslında ne olduğunu tanımlarken] çeşitli emperyalizm tipleri olduğunu unutmamalıyız. İngiliz emperyalizmi Alman emperyalizminden farklıdır, vb. Bir Avrupa emperyalizmi, bir Asya tipi emperyalizm ve bir Amerikan emperyalizmi vardır; beyaz emperyalizm ve sarı emperyalizm vardır. Japon emperyalizmi Fransız tipine benzemez; Rus emperyalizmi kendine özgü bir tiptir, çünkü geri (hatta artık Asya tipi demek bile olanaksız) bir emperyalizmdir, olağanüstü bir gerilik temelinde gelişmiştir.[1]

Eğer, Lenin'in açıkladığı gibi, genç kapitalizmin tipik özelliği pazar aramak iken, emperyalizmin *tipik özelliği* sermaye ihracı için alanlar aramak ise, Çarlık Rusyası'nı emperyalist olarak adlandırmak yanlış gibi görünmektedir. Fakat, Lenin ve Troçki dahil tüm Marksistler, Rusya'yı emperyalist olarak adlandırmışlardır ve bunda haklıdırlar. Çünkü, dünya ekonomisi bağlamında ve Çarlık Rusyası ile gelişmiş ülkeler arasında hüküm süren ilişkiler bağlamında (ki bunlar tanımın temel taşlarıdır), Çarlık Rusyası Leninist anlamda emperyalist bir ülkeydi.

Lenin'in emperyalizm tanımı aşağıdaki beş temel özelliği verir:

1. Üretimin ve sermayenin yoğunlaşmasının, ekonomik yaşamda belirleyici bir rol oynayan tekelleri yaratacak kadar yüksek bir gelişme derecesine ulaşması;

2. Banka sermayesi ile sanayi sermayesinin kaynaşması ve bu "malî sermaye" temeli üzerinde bir malî oligarşinin yaratılması;

3. Meta ihracından farklı olarak sermaye ihracının son derece önemli hale gelmesi;

4. Dünyayı aralarında paylaşan uluslararası kapitalist tekellerin oluşması;

5. Dünyanın en büyük kapitalist güçler arasında toprak bakımından paylaşılmasının tamamlanması.[2]

Devlet kapitalizmi, tek bir genel devlet tekelinden oluştuğu için, birinci özelliğe kesinlikle sahiptir. İkinci özellikle ilgili olarak, banka ve sanayi sermayesinin kaynaşması, devletin hem sanayi hem banka kapitalisti olması halinde en yüksek aşamaya ulaşır. Dördüncü özelliğe gelince, emperyalist güçler arasında rekabetin artması, devleti —özellikle Almanya ve Japonya'da bu belirgindir— uluslararası kapitalist tekelleri keserek geçmeye sevkeder. Açıktır ki, uluslararası kapitalist bir tekelin ekonomik işgali, devlet kapitalisti bir ekonomide hemen hemen dışlanmıştır (elbette bazı yabancı imtiyazlar düşünülebilir). Üçüncü ve beşinci özellikler, yani Rus devlet kapitalizminin sermaye ihracı ve dünyanın toprak bakımından paylaşılması ile ilişkileri, daha fazla inceleme gerektirmektedir.

Japon Emperyalizmi Örneği

Stalinist Rusya hariç, dünyadaki tüm ülkeler içinde en yüksek sermaye merkezileşmesine Japonya ulaşmıştı. Tahminlere göre, "Dört Büyük" *zaibatsu* (tekelci aile şirketleri) Japonya'daki bütün anonim şirketlerdeki sermaye yatırımının %60'ını kontrol ediyordu ve yalnızca Mitsui, toplamın %25'ini elinde tutuyordu. 1938'de en büyük altı *zaibatsu*, bankalara, kâr ortaklığı şirketlerine ve sigorta şirketlerine yatırılan fonların %57'sini ellerinde bulunduruyorlardı (aynı rakam, 1929 için %45'ti).

(Her ne kadar pratikte bunun olacağını varsaymak için bir neden yoksa da, tüm ulusal sermayenin tek bir tröstün elinde yoğunlaşabilmesinin teorik olarak niye dışlanmadığının bir göstergesi de budur).

Yine de, Japonya'daki sermaye yoğunlaşması Stalinist Rusya dışın-

daki kapitalist ülkelerin hepsinden oldukça yüksek olmakla birlikte, Japonya'nın üretici güçleri Batı ülkelerinin oldukça gerisindedir. Yüksek ölçüde merkezileşmiş sermaye ile ülkenin bir bütün olarak müthiş geriliğinin bu birlikte varoluşu, Japon emperyalizminin diğer emperyalizmlerden ayrı olan ve onu bazı açılardan Stalinist emperyalizme *büyük ölçüde benzeten* özgün karakterini açıklar. Bu nedenle, Japon emperyalizminin özgün özelliklerinin bir özeti Stalinist emperyalizmin bazı yönlerini açıklığa kavuşturmakta bize yardımcı olacaktır.

Japonya'nın sanayi üretimi, içinde bulunduğumuz yüzyılda hızla arttı. 1913 ile 1928 arasında bu ilerleme İngiltere'nin 1860 ile 1913 arasındaki temposunun üç katı kadardı, yani her yıl bir önceki yıldan ortalama %6 fazlasını üretiyordu. 1927 ile 1936 arasında Japonya'nın üretimi %100 arttı ve E.B.Schumpeter haklı olarak şöyle yazabiliyordu:

> Japonya'nın savaşta olduğu kadar barış dönemlerinde de yakıt ve demirin yetersizliğinden dolayı asla önemli bir sanayi ülkesi olamayacağını söylemek, (1930'da dikkatli ve bilgili bir yazar bu iddiada bulunmuştu) artık mümkün değildir. Japonya önemli bir sanayi ülkesi haline gelmiştir. Ağır sanayilerinin yükselişi son yılların çarpıcı bir gelişmesidir. Ekonomik krizden önce, tekstil, gıda, seramik ve kâğıt sanayileri önde geliyordu. Metal, kimya, makina ve mühendislik ürünleri 1935'te sanayi üretiminin toplam değerinin yarısından biraz azını, 1937'de %55'ini, 1938'de %61'ini oluşturuyordu. Bu, Japonya'nın kendi gemilerini ve kendi uçaklarının çoğunu ürettiği anlamına geliyordu; çelik, gübre, silah, cephane ve makina üretiminin büyük kısmı için, eskiden olduğu gibi, dış dünyaya bağımlı değildi. Bunları üretmek için gerekli olan hammaddelerin büyük kısmını ithal etmek zorunda olması bu gerçeği değiştirmiyordu. 1937'den bu yana, Japonya, Yen Bloku'nun ve Pasifik'te ona komşu olan bölgelerin hammadde kaynaklarını geliştirmek için büyük çaba sarfetti.[3]

1920 ile 1936 arasında, pik demir üretimi dört misli, çelik sekiz misli, elektrik santrallerinin kilovat kapasitesi 5.5 misli arttı. Sanayi üretimindeki en büyük artış üretim araçlarında gerçekleşti: Kimya, metal ve makina sanayilerinin üretimlerinin değeri, 1926'da 2 milyar yenden 1937'de 9 milyar yene, yani 4.5 kat yükseldi. Diğer tüm sanayilerin üretimi yaklaşık 5.15 milyar yenden 7.42 milyar yene, yani %44 oranında yükseldi. Aynı yıllarda fiyatlar %40 yükselmişti, dolayısıyla tüketim malları üretimi sabit kalırken, üretim malları üretiminin yaklaşık üç kat yükseldiği sonucunu çıkarabiliriz.

Japonya'daki sanayi üretiminin bu hızlı yükselişi sırasında, bir yan-

dan ülkenin genel geriliğinin, diğer yandan sermayesinin aşırı ölçüde yoğunlaşmış olmasının sonucu, "fazlalık" sermaye ortaya çıkmadı ve kâr oranları yüksek kaldı. Bu yüksek kâr oranlarına izin veren bir diğer önemli etken ücretlerin aşırı düşüklüğüydü. "1936 ve 1937'de, ortalama şirket kazançları ödenmiş sermayenin %16'sı ile %20'si ve temettüler ortalama %8'i ile %9'u arasında değişiyordu."[4]

Bunların ışığında, ülke içinde bir sermaye "fazlalığı" ve düşük kâr oranları ile karşılaştığı için Japon emperyalizminin sermaye yatırım alanları aradığını söylemek yanlış olacaktır. Kâr oranının yüksekliği ve ülkenin sermaye bolluğundan değil, kıtlığından muzdarip olması, ülkenin geriliğinin bir ifadesiydi. Bu, çok ilginç bir diyalektik gelişmeye yol açtı: Çok geri olması onu çok geniş ölçekte sermaye ihraç etmeye ve dev bir imparatorluk kurmaya sevketti. F.Sternberg'in sözleriyle:

> Büyük Britanya ve Fransa, imparatorluklarını kurdukları zaman önde gelen sanayi ülkeleriydi. Bu imparatorlukların amacı kendi sınai konumlarını güçlendirmek değildi. Japonya ise çok farklı bir durumdaydı. Onun amacı, kendisi ile diğer kapitalist ülkeler arasındaki sınai farkı azaltacak bir kalkınma hızına ulaşmak ve diğerleri kadar ve mümkünse onlardan daha da güçlü hale gelmekti.[5]

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, sermaye "fazlalığından" muzdarip olan, ABD dışında tüm gelişmiş kapitalist ülkelerin dış yatırımları artmadı; aksine azaldı. ABD dahil edildiğinde bile bu ülkelerin dış yatırımları tabloda görüldüğü gibi, 1914 düzeyinin üzerine çıkmadı:[6]

Çeşitli Ülkelerin Dış Yatırımları (1914 öncesi milyar Frank)

Yıl	İngiltere	Fransa	Almanya	ABD	Tümü
1862	3.6				3.6
1872	15	10 (1869)			25
1882	22	15 (1880)	?		37
1893	42	20 (1890)	?		62
1902	62	27-37	12.5	2.6 (1900)	104-114
1914	75-100	60	44.0	9.9 (1912)	189-214
1930	94	31-40	4.9-6.1	81.0	211-220
1935	58			41.9	130-140*

* 1935 yılı için Fransa ve Almanya'nın dış yatırımlarını 30-40 milyar olarak tahmin ettik. Bu, büyük olasılıkla, yüksek bir tahmindir.)

Nitekim, 1860-1914 yılları arasında ileri kapitalist ülkelerin dış sermaye yatırımları neredeyse kesintisiz olarak artarken, 1914'ten sonra, emperyalizm olgunluğa ulaştığı sırada, dış yatırımların toplam miktarı hiçbir zaman 1914 düzeyinin üzerine çıkmamıştır ve hatta bu düzeyin altına düşmüştür.

Buna karşılık, Japonya muazzam bir sermaye ihracına girişmiş, özellikle Çin-Japon savaşına kadar tek önemli sömürgesi olan Mançurya'ya yatırım yapmıştır.

Mançurya'da Japon Yatırımları[7] (Milyon Yen)

1932	97.2	1937	348.3
1933	151.2	1938	439.5
1934	271.7	1939	1,103.7
1935	378.6	1940-43	2,340.0
1936	263.0		

Mançurya Beş Yıllık Planı (1937-41) 2.8 milyar yenlik bir yatırım öngörüyordu. Daha sonra, bu miktar 6 milyar yene yükseltildi. Japonya'daki sermaye darlığı ve vasıflı işgücü kıtlığı nedeniyle, bu rakamı gerçekleştirmek olanaksızdı. Planda öngörülen süre içinde bu yatırımın ancak yarısı gerçekleştirildi. Fakat bu kadarı bile, aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi, büyük bir üretim artışına yol açtı:[8]

Mançurya'da Bazı Malların Üretimi

Yıl	Kömür (milyon ton)	Ham Demir (milyon ton)	Pik Demir (bin ton)	Elektrik (milyon kws.)
1932	7.1	0.7	368.2	593
1936	13.6	1.3	633.4	1,351
1940	21.0		1,061.2	3,250
1944	30.0	5.3 (1943)	1,174.9	

1935'te kurulan çelik sanayi, birkaç yıl içinde yılda 1 milyon tondan fazla üretim yapar hale geldi. Mançurya sanayiinin ihtiyacının büyük kısmını sağlayan makina fabrikaları kuruldu. 1939'da, 100,000 işçi istihdam etmesi planlanan bir otomobil sanayi kuruldu. Aynı zamanda büyük bir uçak fabrikası kuruldu ve gemi inşa sanayinin temel-

leri atıldı. 1932 ile 1943 arasında, Mançurya'daki demiryolu ağı üç kat genişledi ve Çin'in tüm geri kalanındaki demiryolları ağını aştı.

Sternberg şöyle yazıyordu:

> Japon emperyalizminin geliştiği verili tarihsel koşullar, imparatorluğu içindeki sınai gelişmeyi teşvik etmesine ve zorlamasına yol açtı. Oysa, değişik tarihsel koşullar Avrupa emperyalistlerinin, imparatorluklarındaki sınai gelişmeyi engellemelerine veya geciktirmelerine yol açmıştı.
>
> Japonya'nın Mançurya'yı işgali ile İkinci Dünya Savaşı'na girmesi arasında geçen 10 yılda (1931-1941), Japonya Mançurya'nın sanayileşmesini öylesine hızlandırdı ki, Mançurya'nın nüfusu Hindistan'ınkinin sadece %10'u kadar olmasına rağmen, orada 10 yılda yaratılan sanayi Hindistan'da emperyalist yönetimin 100 yılda yarattığı sanayiin neredeyse daha fazlasına eşitti.[9]

Mançurya'nın sanayileşmesi, Japon şirketlerinin el yordamıyla sürdürecekleri çabalara bırakılmamış, belirli bir plan doğrultusunda, tekellerle devletin oluşturduğu karma şirketlerce yürütülmüştü. Böylesi bir örgütlenme hızlı sanayileşme için gerekli görülmüştü.

Stalinist Bürokrasinin Yayılma Nedenleri

Rus bürokrasisinin ayrıcalıkları, burjuvazininkiler gibi, birikimin kesintisiz ilerlemesi tarafından koşullandırılmıştır. Ancak Batı burjuvazisinden farklı olarak, "Tugan-Baranovski aşamasında" olan Rus devlet kapitalizmi, ne sermaye "fazlasından", yani geleneksel kapitalist ülkelerdeki antagonistik bölüşüm biçiminin neden olduğu birikim olasılıklarının kısıtlanmasından, ne de kâr oranını tehdit edecek bir ücret artışından sıkıntı çekmektedir. Bu açıdan Rus devlet kapitalizmi, Batı'nın emperyalist ülkelerinden ziyade İkinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisinden önceki haliyle Japon emperyalizmine benzer. Rusya'da bütün üretim araçları devlete ait olduğu için, sömürgelerindeki, yani Rus bürokrasisinin baskı altında tuttuğu ulusların bulunduğu bölgelerdeki sınai gelişme, Rusya'nın kendi genel sınai gelişmesinin doğrudan bir parçasıdır. Japon devleti, Mançurya'yı "anavatanın bir uzantısı" olarak görüyordu. Stalinist devlet, Ukrayna, Kafkasya, Romanya, Bulgaristan gibi ülkelere aynı şekilde bakar ve kendi tekelci ekonomik konumundan dolayı, bu bölgeleri geliştirmesi Japon emperyalizminin Mançurya'yı geliştirmesinden daha etkili ve gelecekte de böyle olacaktır. Ja-

pon emperyalizminin, Mançurya'nın geliştirilmesini Batı'nın ileri güçleriyle kendisi arasındaki mesafeyi kapatmak için gerekli bir adım olarak görmesi gibi, Stalinist bürokrasi de aynı nedenlerle emperyalist bir politikaya itilmektedir.

Aynı göreli gerilik, Rusya'yı ezilen ulusların ülkelerinde sanayiler geliştirmeye ve madalyonun diğer yüzünde de, eline geçirebildiği tüm sermayeyi yağmalamaya sevkeder. Japon emperyalizmi Çin'i büyük ölçüde yağmaladı. Almanya'ya gelince, "Fethedilen bölgelerde Alman şirketleri yerel şirketlerin kaynaklarını 'alışılmış iş ilişkileriyle' değil, fetih hakkıyla ele geçirdiler".[10]

Stalinist Rusya, Doğu Avrupa ülkelerini ve Mançurya'yı yağmaladı. Bunu, fabrikaları Rusya'ya taşıyarak ve Nazi Almanyası'nın yaptığı gibi bağımlı ülke için yıkıcı nitelikte takas anlaşmaları imzalatarak gerçekleştirdi.

Japonya ve Almanya'nın yoğunlaşmış tekelci kapitalizmleri ve Rus devlet kapitalizmi, böylece, ilkel birikim döneminin bir diğer tipik özelliğini gösterirler —ticaret ve yağma birbirinden ayrılamaz. Alfred Marshall'ın dediği gibi, bir zamanlar "Gümüş ve şeker Avrupa'ya nadiren kana bulanmadan gelirdi." Bugün yağmalanmış mallar daha da kanlıdır ve yağmalanan gümüş ve şeker değil, üretim araçlarıdır.

Rusya'nın emperyalist yayılması için ek bir neden bazı hammaddelerin eksikliğidir. Örneğin, Orta Doğu'nun ve özellikle Kuzey İran'ın petrolü Stalinist bürokrasinin planlarında önemli bir rol oynar. Bu, en başta, Rusya'da petrol üretme planlarındaki gecikmenin sonucudur. Örneğin, İkinci Beş Yıllık Plan, üretimin 1932'de 23.3 milyon tondan 1937'de 47.5 milyon tona çıkarılmasını öngörüyordu. Gerçekte, yalnızca 30.5 milyon tona yükseldi. 1940'ta, plan 50 milyon tonun üzerinde bir üretim öngörmesine rağmen, üretim 35 milyon tonun üzerine çıkamadı. Bu yanlış hesaplamalar nedeniyle, Dördüncü Beş Yıllık Plan 35.4 milyon ton gibi daha mutevazı bir hedef saptadı. Üretimin arttırılması doğrultusundaki planlar incelendiğinde petrolün Rusya'nın en önemli darboğazlarından biri olacağı açıkça görülür. Stalinist bürokrasi Romanya ve Kuzey İran'ı ele geçirerek bu darboğazı aşmaya çalıştı (ikincisini ele geçirmeyi başaramadı).

Rusya'yı yayılmaya iten bir diğer unsur yeni emek gücü ihtiyacıdır. Gelişmiş ülkelerde sermaye ihracı, kâr oranlarını düşürme pahasına artan ücretlere karşı bir tepkidir; sermaye, emek gücünün ucuz olduğu

alanlara yönelir ve böylelikle, aynı sermaye miktarının sömürdüğü emeğin miktarı arttırılır. Nazi Almanyası, fethettiği ülkelerden, özellikle Doğu'dan Almanya'ya milyonlarca işçi getirmekle aynı sonuca farklı bir yoldan ulaşmış oldu. Ne var ki, Rus işçisininkinden özellikle de köle emeğinden daha ucuz emek gücü Avrupa'da bulunamaz; dolayısıyla, Rusya'nın yeni alanlar ilhak etmekteki amacı ucuz emek gücü ihtiyacı olamaz. Fakat bu, daha fazla miktarda emek gücü bulmak amacını gütmediği anlamına gelmez. Her ne kadar, Rusya'nın nüfusuna oranla sermaye miktarı çok küçük ise de, ülke emek gücü sıkıntısı çekmektedir. Bu, eksik sermayenin sebep olduğu israf ile açıklanabilir, dolayısıyla sermaye eksikliğinin yanı sıra emek gücü eksikliği kendini gösterir: Köle emeği ve tarımdaki düşük emek üretkenliği bundan dolayıdır. Emek üretkenliğini engelleyen her etken —bu etkenlere bürokrasinin kendisi de dahildir— emek gücü israfını arttırır. Nitekim, Rusya'nın devasa nüfusuna rağmen hükümet, kürtajın yasaklanması, bekârların cezalandırılması, çok çocuklu ailelerin ödüllendirilmesi gibi özel tedbirlerle nüfusun arttırılmasını gerekli görür. Böylece kısır bir döngü yaratılmış olur: sermaye eksikliği emek gücü israfına neden olur, bu ise yeterli miktarda sermaye birikimi yapılmasını güçleştirir ve bu böylece sürer gider. Doğu Avrupa ülkelerinden 100 milyon insanın Rusya'ya eklenmesi, bu açıdan Rus emperyalizminin yayılmasının önemli bir amacı olmuştur ve ileri kapitalist ülkelerin sermaye ihracına tekabül etmiştir.

Stalinist Rusya'nın yayılmasının bir diğer nedeni stratejik gereklerdir.

Emperyalist Yayılmanın Sicili: Rusya'nın Doğu Avrupa'yı Yutması

Geleneksel emperyalist ülkeler sömürgelerini üç şekilde sömürdüler: sömürgelerinin ürünlerini ucuz fiyata satın alarak; "anavatanın" ürünlerini onlara fahiş fiyata satarak; "anavatan" kapitalistlerinin sahip olduğu işletmeler kurup "yerlileri" istihdam ederek. Rus devlet kapitalizmi de sömürgelerini sömürmekte aynı üç yöntemi kullanır.

Uydularından satın aldığı ürünler için Rusya'nın düşük fiyatlar ödediğini kanıtlayan çok sayıda istatistik var. Birkaç örnek verelim. 16 Ağustos 1945 tarihli Rusya-Polonya anlaşması, Polonya'nın aşağıda belirtilen miktarlarda kömürü Rusya'ya özel bir fiyatla (ton başına 2

dolar olduğu söylenir) teslim etmesini şart koşuyordu: 1946'da 8 milyon ton, 1947 ile 1950 arasında yılda 13 milyon ton ve daha sonra Almanya'nın işgali devam ettiği sürece yılda 12 milyon ton. Bu kömür Rus ürünleriyle değil, Almanya'nın Rusya'ya verdiği tazminatla ödenecekti. Bilindiği kadarıyla, Polonya bu iş karşılığında hiçbir şey almadı. Herhalde, dünya pazarında kömür fiyatının ton başına 12-15 dolar olduğu bir sırada ton başına 2 dolardan 12-13 milyon ton kömür, Rusya'ya ton başına 10-14 dolar, toplam olarak yılda 120-180 milyon dolarlık net kâr bırakıyordu (bu miktar, Britanya kapitalistlerinin Hindistan' daki yatırımlarından elde ettikleri azami yıllık kârlara yakındır). Yugoslav günlük gazetesi *Borba*'nın 31 Mart 1949 tarihli sayısı çeliğin temel bileşenlerinden olan ve üretimi Yugoslavya'ya 500,000 dinara mal olan bir ton molibdenin Stalin-Tito balayı dönemi boyunca 45,000 dinara satıldığını yazıyordu. Çekoslovakya'nın eski Bata fabrikalarının, gerçek maliyeti çift başına 300 kron olmasına rağmen, Rusya'ya 170 krona ayakkabı (bunların derisini Rusya tedarik ediyordu) satması gerekiyordu. Kapitalist sömürünün özellikle çarpıcı bir örneği Bulgar tütünüydü: Rusya 0.5 dolara satın aldığı bu tütünü Batı Avrupa'ya 1.5-2 dolara satıyordu.[11]

Rusya'nın Avrupa'daki uyduları için geçerli olan ticaret ilişkileri, Çin için de aynen geçerlidir. Çin'in ihracatında büyük bir yer tutan domuz kılı ve tung yağı, Batı Avrupa pazarlarında, bu ürünlerin ana ihraç kapıları olan Şanghay ve Tientsin'dekilerden daha ucuz fiyatlarla satılmaktadır. Rusya, Çin ürünlerinin Batı pazarlarındaki tek satıcısıdır ve bu ürünleri Çin'deki fiyatlardan daha ucuza satabilmesi olgusu —hiç kuşkusuz Rusya bu işlemlerden bir kâr elde etmektedir— bunları satın alırken istisnai ölçüde düşük fiyatlar ödediğini açıkça gösterir. Bu aynı zamanda, Çin'in niçin Batı'yla doğrudan ticari ilişkiler kurmaya ve böylece Rus arabulucuyu ortadan kaldırmaya çabaladığını da kısmen açıklar.

Düşük ödemeyle ilgili olarak buraya kadar söylediklerimiz yeterli. Rus ürünleri için uydulara aşırı bir fiyat biçilmesiyle ilgili olarak, aşağıdaki çarpıcı örnekleri vereceğiz: Rusya, Çin'e sattığı ürünlere, hemen yakındaki Hong Kong'da Batılı kapitalist satıcıların istedikleri fiyatlardan daha fazla fiyat ister. Nitekim, örneğin, Sovyet malı dört tonluk Zis kamyonu Tientsin'de Rusya tarafından 50,000 Hong Kong dolarına eşdeğer bir fiyata satılırken, buna benzer Batı yapısı altı tonluk bir

kamyon 15,000 Hong Kong dolarına satılıyordu. Rusya yoluyla ithal edilen Çekoslovak sakarini Tientsin'de kilosu 234.4 Hong Kong dolarına eşdeğer satılırken, aynı kalitede Alman sakarini Hong Kong'da 14.3 Hong Kong dolarına satılıyordu.[12]

Ruslar'ın sahip olduğu işletmelerin Doğu Avrupa'daki konumu, Rusya'nın gerçekleştirdiği kapitalist sömürünün üçüncü yolunu en çarpıcı şekilde gösterir: yabancı sermayenin sahip olduğu işletmelerde istihdam edilen "yerlilerin" sömürülmesi.

Almanya'nın Rus İşgal Bölgesi'nde, Rus devleti tüm sanayinin yaklaşık üçte birini derhal mülkiyetine geçirdi. Bunların sahibi Sovyet Anonim Şirketleri'dir (SAG'lar). SAG'ların önemi çok büyüktür. Geniş ölçekli işletmelerin hemen tümü onların elindedir. 1950'de her SAG ortalama 2,400 işçi istihdam ediyordu, buna karşılık LEB'ler (sözde Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin sahip olduğu işletmeler) 139-146 işçi ve özel işletmeler yaklaşık 10 işçi çalıştırıyordu. Ağır sanayinin tümünü kontrol ettiklerini göz önüne alırsak SAG'ların önemi daha da açığa çıkar. SAG'larda Alman işçiler Rus bürokrasisi için artık-değer üretirler.

Romanya, Macaristan ve Bulgaristan'da, Rusya'nın %50'sine sahip olduğu ve gerçekte tamamen onların kontrolü altında olan karma şirketler vardır. Örneğin, bu şirketlerden biri Romanya'nın zengin petrol yataklarını kontrol eder; diğerleri, yani çelik, metal, kömür madenciliği, traktör üretimi, taşımacılık, hava taşımacılığı, kereste, kimya, inşaat malzemesi ve doğal gaz şirketleri, Romanya sanayiinin, ulaştırmacılığının, bankacılık ve sigortacılığının yarısından çok fazlasını oluştururlar. Macaristan ve Bulgaristan'da da böyle karma şirketler vardır, fakat bunların önemi daha azdır.

Bütün işçiler "yerli" olmasına rağmen, karma şirketlerin kârının yarısını almak —bu, sömürgeciliğin bariz bir örneği değil midir?

Çarlık İmparatorluğu'nun İdealize Edilmesi

Stalinist bürokrasi, imparatorluk kurma alanındaki ustalarını —Çarlık emperyalizmini— onaylamaktan başka birşey yapamaz. Kuşaklar boyu Rus sosyalist ve demokratları, Çarlık Rusyası'nı bir "halklar hapishanesi" olarak tanımlamışlar ve Çarlığın Polonyalılar, Finliler, Litvanyalılar, Estonyalılar, Ukraynalılar, Gürcüler, Ermeniler, Özbekler,

Kazaklar vb. üzerindeki emperyalist baskısını da gerici bir güç olarak kabul etmişlerdi. Stalinist Rusya ise başka bir hikâye anlatır.

Örneğin, bir Rus dergisi şöyle yazmıştır: "Rusya tarafından ilhak edilmek, toplumsal iktisadi ve kültürel gelişmenin tek yoluydu ve aynı zamanda Kafkasya ve Transkafkasya halklarının milli varlığının selameti demekti... Rusya tarafından ilhak edilmek kendilerini kurtarmanın, eski kültürlerini korumanın ve ekonomik ve kültürel olarak gelişmenin tek yoluydu."[13]

Bir başka dergi, onaltıncı yüzyıldan itibaren Türkiye ve İran feodal monarşilerinin Kafkasya'daki çeşitli bölgeleri ele geçirmek için uzun ve inatçı bir mücadele verdiklerini yazıyordu. Birçok Kafkas halkı, dağınık karakterlerinden ötürü dış saldırıya karşı duramadıklarından "selameti Rus devletinde buldular, yardım ve himaye için ona döndüler".[14] Onaltıncı yüzyılın ortalarında Çerkez prensleri IV. İvan'a çağrıda bulunarak kendilerine Rus vatandaşlığı verilmesini ve Türkiye ile Türkiye'nin vasalı Kırım Hanı'nın akınlarına ve yağmalarına karşı korunmalarını istediler. Onbeşinci yüzyılın sonlarına doğru Transkafkasya halkları Rusya ile bağlar kurdular ve Türkiye ile İran'ın neden olduğu askeri tehdidin arttığı oranda bu bağları sıkılaştırdılar. Türkiye ve İran'a karşı eylemleriyle, "Rus birlikleri Kafkasya halklarını çoğu kez askeri tehlikeye karşı korudular". Ne de güzel ifade edilmiş! Kafkasya'yı işgal eden Rus birlikleri onu askeri tehlikeye karşı korumuş!

Bir Rus edebiyat dergisi şöyle yazıyordu:

> Kazakistan'ın 18. yüzyılda Rusya tarafından ilhak edilmesi, çok derin ilerici bir anlam taşıyordu. Bu tarihi eylem, ekonomik ve siyasal nedenler tarafından ve Müslüman Doğu'nun feodal devletlerinin ardı arkası kesilmeyen akınları karşısında cefa çeken Kazak halkının tarihsel gelişiminin yönü tarafından gerekli kılınmıştı. Bu eylem, Rus ekonomisinin ve kültürünün Kazakistan'ı güçlü bir şekilde etkileyebilmesinin koşullarını yarattı. Kazak halkı, tarihsel seçimini akıllıca ve doğru bir şekilde yaptı. O zamanlar Kazaklar, Rusya'nın dışında Britanya'nın desteklediği Orta Asya Hanlıkları'na esir düşebilirlerdi. Britanya sermayesi, büyük kazançlar peşinde her yolu kullanarak Kazak topraklarına ve kaynaklarına sokulmaya çalışıyordu.[15]

Aynı yazı şöyle diyordu:

> [Kazakistan'ın] çalışan halkı günlük deneyimleriyle güçlü bir devlet altında, Rusya'da, yaşamanın avantajlarını anladı.[16]

Kazak halkı Çarlık Rusyası tarafından ilhak edilmeyi seçmiş! "Güçlü bir devlet altında" yaşamayı seçmiş! *Pravda* bunu vurguluyordu: "Çalışan Kazak halkı, Kazakistan'ın Rusya tarafından ilhak edilmesinin çok önemli olduğunu anlamıştı."[17]

Stalin'in ölümünden bu yana, Rus propagandası aynı çizgiyi sürdürmektedir. Letonya'nın Çarlık Rusyası tarafından işgal edilmesi şu şekilde anlatılmıştır:

> Letonyalılar'ın atalarının Baltık denizi kıyılarında yerleşmelerinin üzerinden yüzyıllar geçti... Bu yüzyıllar boyunca Ruslar Letonyalılar'ın iyi komşularıydılar. Baltık bölgesinin Alman şövalyeleri tarafından fethi ve köleleştirilmesi, kana susamış Batılı işgalcilerin cinayetleri, yağmaları ve şiddet uygulamalarıyla dolu karanlık bir hikâyedir. Özgürlük aşığı Letonyalılar ve Estonyalılar, özgürlük ve bağımsızlıklarını koruyacak kadar güçlü değillerdi. Fakat Ruslar'ın yakınlığı ve dostluğu, Letonyalılar'ın Rus prenslerinden yardım isteyerek topraklarını köleleşmekten kurtarmalarını sağladı.[18]

Milli Özgürlük Mücadelesi - "Titoculuk"

Büyük Rus emperyalizmi tarafından ezilen veya onun doğrudan tehdidi altında olan milletler, milli bağımsızlık için giderek artan yoğunlukta —yakın geçmişte icat edilen deyişle "Titoculuk" denilen— bir mücadeleyle tepki gösterdiler.

SSCB'de Rus olmayan halklar içinde en kalabalık olanı, milli beklentileri bir dizi "temizlik"le sürekli olarak bastırılan Ukraynalılar'dır. 1930'da Ukrayna Bilimler Akademisi feshedildi ve üyeleri "milliyetçi sapma" gerekçesiyle tutuklandı. 1933'te, Ukrayna Komünist Partisi'nin önde gelen bir üyesi ve bir Merkez Komite ve Politbüro üyesi olan Skripnik, tutuklanmamak için intihar etti. Aynı zamanda, Ukrayna Halk Komiserleri Konseyi Başkan Yardımcısı Kostubinski, Tarım Komiresi Kovnar ve onlarca yüksek memur, milliyetçi oldukları gerekçesiyle kurşuna dizildiler. Daha fazla sapmayı önlemek için, partiyi ve devlet idaresini yeniden örgütlemek üzere, Postişev diktatörce yetkilerle donatılarak Moskova'dan Ukrayna'ya gönderildi. Postişev Ukrayna Komünist Partisi'nin 1933'teki 12. Kongresi'nde şöyle konuştu:

> Ukrayna'da, Partimizin önde gelen üyelerinden ve Stalin Yoldaş'tan özellikle nefret edilmektedir. Sınıf düşmanı, bu ülkede iyi bir eğitimden geçmiştir ve Sovyet yönetimine karşı nasıl mücadele edeceğini öğrenmiştir. Birçok karşı devrimci parti ve örgütün kalıntıları Ukray-

na'ya yerleşmiştir. Harkov her türden milliyetçi ve karşı devrimci örgütler için zaman içinde bir çekim merkezi haline geldi. Hepsi bu merkezde toplandılar ve parti sistemimizi kendi amaçları için kullanarak, Ukrayna'nın her yanında ağlarını ördüler. Yirmi parti bölge sekreterinin, Hasat Planı'nı gerçekleştirmenin imkânsız olduğunu ilan etmeye cesaret etiklerini hatırlayın, Yoldaşlar.[19]

Postişev, Ukrayna Komünist Partisi üyelerinin dörtte birinden fazlasını ihraç etti. Üç yıl sonra aynı şey kendi başına geldi. Partiden atıldı ve tutuklandı. Yerine Moskova'dan Kosior geçti. O da aynı şekilde tutuklandı. 1937'de, Ukrayna Halk Komiserleri kurulu Başkanı Lyubçenko, tutuklanmamak için intihar etti. Petrovski ve Eiche adlı komiserler tasfiye edildiler. Lyubçenko'nun halefi, atandıktan iki ay sonra, "milliyetçi" eğilimleri gerekçesiyle tutuklandı; onun halefi birkaç ay sonra tasfiye edildi. Nisan 1937'de, Ukrayna Politbürosu'nun onüç üyesi vardı, Haziran 1938'e gelindiğinde bunların hiçbiri kalmamıştı.

Diğer cumhuriyetlerin de benzer öyküleri vardır. Beyaz Rusya Cumhuriyeti'nin Halk Komiserleri Kurulu Başkanlığı'nı on yıl süreyle sürdüren Goloded, 1937'de Troçkist olduğu gerekçesiyle tutuklandı. Birkaç ay sonra, halefi Çerviyakov, tutuklanmamak için intihar etti. Onyedi yıl boyunca, Beyaz Rusya Merkez Yürütme Komitesi Başkanlığı'nı (yani, cumhurbaşkanlığını) sürdürmüştü.

Tacikistan'da, Yürütme Komitesi Başkanı milliyetçi olduğu gerekçesiyle 1934'te temizlendi. Halefi aynı mevkide üç yıl kaldı ve aynı akıbete uğradı.

Aşağıda ulusal cumhuriyetlerin önde gelen kişilerinden olup, 1930'ların temizliklerinde tasfiye edilenlerin kısa bir listesi verilmiştir:

Başkanlar	Cumhuriyet
Petrovski	Ukrayna
Çerviyakov	Beyaz Rusya
Kung	Volga-Alman
Luft	Volga-Alman
Gyllig	Karelya
Arkupov	Karelya
Hocibayev	Tacikistan
Şotemur	Tacikistan
Maksum	Tacikistan
Dolgat	Dağıstan
Samurski	Dağıstan
Lordkipanidze	Acaristan

Başbakanlar	Cumhuriyet
Lyubçenko	Ukrayna
Bondarenko	Ukrayna
Çubar	Ukrayna
Goloded	Beyaz Rusya
Welsch	Volga-Alman
Rahimbayev	Tacikistan
Rahinov	Tacikistan
Mgalobişvili	Gürcistan
Hocayev	Özbekistan
Abdurrahmanov	Kırgızistan
Ovakabelaşvili	Transkafkasya

Bunlar kurbanların yalnızca birkaçıdır. 1937-38'in büyük temizlikleriyle birlikte, otuz milli hükümetin tümü veya büyük kısmı tasfiye edildi. Bunlara karşı yöneltilen başlıca suçlama, SSCB'den ayrılma istekleriydi.

Rusya'nın milli politikasının, farklı halklar arasında uyumlu ve kardeşçe ilişkiler yaratmadığının en güçlü delili, bir dizi milli cumhuriyetin ortadan kaldırılmasıdır.

Savaştan bir yıl önce, Mançurya sınırında, Rusya ile Japonya arasında gerginlik olduğu sırada, sınırın Rusya tarafındaki tüm Koreli nüfus, Kazakistan ve Özbekistan'a kaydırıldı.

28 Ağustos 1941'de, Volga-Alman Cumhuriyeti'nin tüm nüfusu Urallar'ın doğusuna kaydırıldı. Alman Cumhuriyeti, Rusya'daki en eski milli cumhuriyetlerden biriydi. Daha 19 Ekim 1918'de Volga Almanları İşçi Komünü kurulmuş ve 19 Aralık 1923'te Komün, Volga Almanları Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak yeniden kurulmuştu. Hemen hemen tam kolektifleştirmeye erişen ilk cumhuriyetlerden biriydi. 18 Nisan 1936 tarihli *International Press Correspondence* (Komintern'in gazetesi) şöyle yazıyordu:

> Volga-Alman Sovyet Cumhuriyeti, sosyalizmin zaferini izleyen kültürel ve ulusal gelişmenin canlı bir delili ve proletaryanın düşmanı faşistlerin yaydığı yalan ve iftiraların canlı bir şekilde çürütülmesidir.

Sürülmelerinden iki yıl önce, *Moscow News*'da yayınlanan bir makalenin başlığı şöyleydi: "Volga-Alman Cumhuriyeti, Sovyet Milli Politikalarının Uygulamadaki Canlı Bir Örneği." Sonra, Volga Al-

manları'nın yıllar boyu rejimi oybirliği ile desteklenmelerinin ardından, cumhuriyetlerinin feshedilmesine ilişkin kararname aşağıdaki açıklamayla duyuruldu:

> Askeri yetkililerden alınan güvenilir bilgilere göre, Volga bölgesindeki Almanlar arasında, Almanya'dan gelecek bir işaret üzerine bu bölgede patlamalara neden olmaya hazır, binlerce ve onbinlerce ayrılıkçı ve casus vardır. [Volga bölgelerinde yaşayan] hiçbir Alman, bu çok sayıda ayrılıkçı ve casusun varlığını hiçbir zaman Sovyet yetkililerine bildirmemiştir. Dolayısıyla, Volga bölgelerinin Alman nüfusu, Sovyet halkının ve Sovyet nüfusunun düşmanlarını gizlemektedir.

Daha önce Almanlar'ın işgal ettiği SSCB bölgelerindeki bir dizi cumhuriyet feshedildi. Bu fesihlerden basında söz bile edilmedi ve ancak 17 Ekim 1945 tarihli *Pravda*, yaklaşan seçimler için seçim bölgelerinin bir listesini verdiği zaman, bir dizi cumhuriyetin ortadan kaybolduğu, kesin fesih tarihleri asla bilinmemekle birlikte, ortaya çıktı: Kırım-Tatar, Kalmuk ve Çeçen-İnguş Cumhuriyetleri ve Özerk Karaçay bölgesi ilga edilmiş ve Rus olmayan halk sürülmüştü. Kabarda-Balkar Özerk Cumhuriyeti, Balkarlar'ın sürülmesinden sonra, Kabarda Cumhuriyeti haline geldi. Ukrayna'da, hükümet başkanı Kruşçev, Ukrayna Partisi'nin önde gelenlerinin yarısının son onsekiz ay içinde partiden atıldıklarını, Ağustos 1946'da duyuruyordu. 30 milyon Ukraynalı'yı sürmek ve "cumhuriyetlerini" feshetmek, Büyük Rus bürokrasisi için bile kolay değildi.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rusya'ya karşı milli mücadele, Doğu Avrupa'da yeni yaratılan Rus sömürgelerine kaydı. En önemli an, Yugoslavya'nın Kremlin'e karşı başarılı isyanıydı. Avrupa'daki diğer "Halk Demokrasileri"nde de "Titocular", yani Rus yönetimine karşı milliyetçi bir direniş vardı; fakat esas olarak Rus birliklerinin baskıları nedeniyle bu hareketler başarılı olamadı. Bu ulusal direniş hareketlerinin yaygınlığının kanıtı, "Halk Demokrasileri"ndeki Komünist Partileri'nin önderlerinin çoğunun Kremlin tarafından "Titoculukla" suçlanmalarıdır. "Halk Demokrasilerinin" kurulmasının hemen sonrasında Parti Genel Sekreteri makamında olan altı kişiden aşağıdaki dördü, Titoculukla suçlanmıştır: Yugoslavya Komünist Partisi Genel Sekreteri Tito, Bulgaristan Partisi Genel Sekreteri Kostov (idam edildi), Polonya Partisi Genel Sekreteri Gomulka (tutuklandı) ve Çekoslovakya Par-

tisi Genel Sekreteri Slański (idam edildi). Altı Dışişleri Bakanı'ndan dördü, aynı suçla itham edildiler: Yugoslavya'dan Kardelj, Romanya'dan Anna Pauker (tutuklandı), Çekoslovakya'dan Klementis (idam edildi), Macaristan'dan Rajk (idam edildi). Liste büyük ölçüde uzatılabilir.[20]

Rus emperyalizmi sürdüğü müddetçe, Rus emperyalizmine karşı milli mücadelenin süreceği kesindir. Bu, Stalinist rejimin kaderini damgalayabilecek en önemli etkenlerden biridir.

BÖLÜM 9

RUSYA'DA SINIF MÜCADELESİ

Stalinist Bir Çağdan Söz Etmek Yanlıştır

Bürokrasinin egemen sınıf konumuna yükselmesi, Stalinist bürokrasinin, Rusya'da kapitalizmi kurmak olan tarihsel misyonunun uluslararası düzeyde miadını doldurduğu, fakat ulusal düzeyde hâlâ geçerli olduğu gerçeğinin ifadesidir. Aynı zamanda bürokrasi, kapitalist misyonuna —sermaye birikimine— uyguladığı, "fetheden sosyalist toplum"un bir unsuru olan planlamaya dayanarak, Batı burjuvazisinin iki yüzyılda geçtiği geleneksel tarihi yolu birkaç onyılda katetmektedir. Geçmişin ilişkilerini güçlendirmek için gelecek toplumun unsurlarına dayanan bürokrasi, tam da bu ilişkileri hızla zayıflatmakta ve bu şekilde yeni, muhteşem bir proletarya devrimini, 1917'dekinden daha güçlü bir tarihsel temelde hazırlamaktadır.

Bürokrasi, egemen sınıf olarak ilk yıllarında bile, eskiyen, çürüyen kapitalizmin totaliter özelliklerini benimsemiş ve geleceği olmayan tarihsel bir garabet olduğunu kanıtlamıştır. Bürokrasi, bürokrasi karşısında işçilerin savunucusu gibi görünebilmek için bürokratlar aleyhine geniş bir propaganda kampanyası sürdürmek zorunda kalmıştır. Bürokrasinin vicdanı rahat değildir. O, tarihsel meşruiyeti olmayan bir gaspçıdır.

Kapitalist devlet mülkiyeti kitlelerin öfkesini kabartır. Bu nedenle, bürokrasi bir sınıf olarak oluştuğu andan itibaren, Demokles'in meşum kılıcı başının üzerinde sallanmaktadır. Kapitalistler 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar kendilerini bütün insanlığın temsilcisi olarak görüp parlak bir gelecek hayal edebiliyorlardı; Stalinist bürokrasi bugün bu kapitalistlerin tarihsel işlevini yerine getirirken köklerinin ulusal ve

uluslararası koşulların kısa vadeli ve geçici bir sonucu olduğundan başka bir şey düşünemez. Totaliter niteliği de işte buradan kaynaklanmaktadır.

Bürokratların kendilerini de ağına alan bürokratik terör, bu melez yapının garip konumunu da açığa çıkarır. Geleneksel kapitalizmde kapitalistler arası rekabet her kapitalistin olabildiğince randımanlı olmasını sağlar. Sosyalist bir ekonomide toplumsal bilinç, toplumun çıkarlarının önde tutulması ve insanlar arasındaki uyumlu ilişkiler, randımanın temelini oluşturur. Oysa, Stalinist bürokrasi insanlar arası ilişkilerdeki uyumsuzluğun, sınıfsal ve kişisel çelişkilerin ve Rusya'da hâlâ egemen olan sınırsız bencilliğin hem sonucu hem de sebebidir. Bu nedenle, planlı sosyalist ekonominin dürtüsü —üreticilerin kendi çıkarları için üreticilerin denetlenmesi— Rusya'da geçerli değildir ve üretimin randımanlı olmasını sağlayamaz; öte yandan, kapitalizmde geçerli olan her bir işletmenin randımanı ile yöneticilerinin geliri arasındaki doğrudan ilişki de Rusya'da yoktur. Randımanı sağlayabilmek için bürokratik devlete kalan tek önemli araç ise her bürokrata karşı yönelteceği terördür.

Bürokrasinin bürokratlara karşı uyguladığı terörün ek bir işlevi daha vardır. Ciliga şöyle yazar:

> Halkın öfkesini yatıştırmanın bu orijinal yöntemi [terörist temizlikler] bana Marko Polo'nun Pekin'de hüküm süren Moğol İmparatoru hakkında anlattıklarını anımsattı. Her on-onbeş yılda bir, kalabalıklara en çok nefret ettikleri bakanını teslim etmek suretiyle, İmparator halkını sessiz sakin on-onbeş yıl daha ezmeyi sürdürebiliyordu. Rusya'da gördüklerim bana defalarca bu Moğol İmparatoru'nu hatırlattı.[1]

Stalinist bürokrasi ile kitleler arasında, tarihte yönetenlerle yönetilenler arasında varolmuş olan en derin uçurumdan daha da derin bir uçurum olduğu için, günah keçileri bulmak bürokrasi için son derece önemli bir gerekliliktir.

Bürokrasi çökmekte olan bir sınıfın bütün izlerini taşıyarak doğmuş olmasına rağmen, üretici güçlerin her ilerlemesinin, işçi sınıfının her büyümesinin doğrudan ve anında bürokrasinin konumunu zayıflatacağını söylemek konuyu fazlasıyla basite indirgemek olacaktır. Hayır, gerçek bundan çok daha karmaşıktır.

Sanayileşme ve "Kolektifleştirme"nin Bürokrasi ile Proletarya Arasındaki Güç Dengeleri Üzerindeki İlk Doğrudan Etkileri

Birinci Beş Yıllık Plan döneminde Rusya'da işçi sayısı hızla arttı. 1928 yılında, imalat sanayii ile madencilik sektöründe çalışan işçilerin sayısı üç milyonken, beş yılda %160 artarak, 1932 yılında sekiz milyona ulaştı. Demek ki, işçi sınıfının büyük çoğunluğu köyden yeni ayrılmış, toplumsal üretim sürecinde eğitilip örgütlenmemiş unsurlardan oluşuyordu.

Aynı zamanda, hızlı sanayileşme ve bunun yarattığı teknisyen, vasıflı işçi, görevli vb. sıkıntısı tecrübeli işçilere bürokrasinin kapılarını açtı. Doğal olarak, bu işçiler tecrübeli ve akıllı oldukları ölçüde hiyerarşi basamaklarını tırmanma şansı kazanıyorlardı.

Bu iki etken, işçi sınıfının olgunlaşmamış unsurlarla sulandırılması ve militan unsurların sınıfın saflarından ayrılışı, yirmi-otuz yıl önce, ABD'nin daha değişik koşullarında bağımsız bir işçi sınıfı hareketinin yükselmesine ciddi bir engel oluşturmuştu.

Rusya'da, Beş Yıllık Plan döneminde işçi hareketinin karşılaştığı zorluklar, Amerikan işçi hareketinin yaşadıklarından çok daha ağırdır. Ayrıca, gizli polisin müthiş baskısı, yıllar süren insanüstü çabaların kitlelerde yarattığı yorgunluk ve Rusya'da o sıradaki işçi hareketinin zayıflığının hem sonucu hem sebebi olan ideolojik şaşkınlığın yanı sıra bir etken daha var: Ezilenler arasında bürokrasinin yarattığı bir seçkinler katmanı. Kitleleri ezmede bu, ezenlerin kullanabileceği en etkin silahlardan biridir.

Napolyon en ağır topların bile boş mideler karşısında tutunamayacağını söylerken bütünüyle haklı değildi. Boş mideler belli koşullarda başkaldırıya değil, başeğmeye yol açar. Stalinist bürokrasinin sanayileşme hamlesinin ilk yıllarında da durum böyleydi. Victor Serge'in dediği gibi:

> [Bürokrasinin] bu politikasından büyük bir sefalet doğacak, fakat bu sefalette en küçük maddi çıkarlar bile değer kazanacak. Bir işçiye verilen birazcık daha besleyici bir tabak çorba ve kışın birazcık daha barınılabilir bir ev, onun genel perişanlık ortamında ayrıcalıklı zümreye bağlanmasına yetecektir... Bu yolla, işletmelerde, parti hücrelerinde ve kolektivizasyonun yönetenlerle yönetilenler arasında

yeni bir farklılaşmaya yol açacağı köylerde, bürokrasinin bir alt tabakası yaratılacaktır. Bunların çevresinde hizmete hazır bir yardakçı kesimi oluşacaktır. Sefalet, onu yaratanların konumunu pekiştirecektir.[2]

Totaliter Polis Mekanizmasının Baskısı

Rusya'da işçilerin bağımsız örgütlenmesi için polis mekanizmasının yarattığı sorunlar hakkında ne söylense abartılmış olmaz. İşçi sınıfı atomize olmuş, en küçük parçalarına bölünmüş durumda ve herhangi bir örgütlenme yaratma veya kitlelerin taleplerini dile getirme çabası acımasızca bastırılmakta. İşçiler, devletin denetiminde ve yönetiminde olan, devletin casuslarıyla kaynayan örgütlere katılmaya mecbur ediliyor. Bürokrasinin propaganda tekelini sağlama bağlamak için geliştirilmiş propaganda ve terör karışımı, yaydığı yalanlarla kitlelerin ruhuna yönelttiği tecavüzlerde sınır tanımıyor; onları kitle gösterilerine ve toplantılara itip kendilerini küçülterek, kendilerini ezenlere övgüler düzmeye zorluyor. Bürokrasinin bütün bu silahları işçi sınıfının eğitim ve örgütlenme sürecini son derece zorlaştırıyor. Tecrübeli, kültürlü Alman proletaryasının bile, kendi gücüyle, ezici Nazi mekanizmasını devirmesinin yıllarca, belki de onyıllarca süreceği tahmin edilebilir. Nazi Almanyası'nın en büyük askeri yenilgileri döneminde bile ülkede hiçbir kitlesel işçi ayaklanması olmamıştı.

(Bu bağlamda, Alman "ulusal birliği"nin duvarlarındaki çatlakları doldurmada İlya Ehrenburg'un şovenist propagandasının Naziler'e sağladığı yardımın önemini gözden kaçırmamak gerek.)

Büyük çoğunluğu daha birkaç yıl önce köylerden gelen, %10'undan azı, sendikaların legal olduğu, değişik işçi partilerinin legal yayınlara sahip olduğu Çarlık dönemi koşullarını yaşamış olan, olgunlaşmamış Rus proletaryası, Stalin'in yönetimi altında sosyalist ideolojinin ve örgütlenmenin alfabesini öğrenmekte büyük zorluk çekecektir.

Rusya'nın Askeri Zaferleri

Bürokrasinin iktidarını güçlendiren bir unsur da kazandığı askeri zaferler oldu. Pek çok etken bu zaferlere katkıda bulundu. Birincisi, kitlelerin mutlak baskı altında olması, Stalin'e milli gelirin Batı ülkelerinde olduğundan daha büyük bir oranını savaş harcamalarına ayırma

olanağı tanıdı. Örneğin, "Rus sanayiinin Almanlar'dan kaçırılması mucizesini", milyonlarca işçiyi doğuya gönderip yeraltında deliklere yerleştirerek gerçekleştirdi. İkincisi, polis baskısının iç cephede asayişi sağlaması, Rusya'nın demokratik kapitalist ülkelere kıyasla bir "avantaj"ıydı. Aynı iki etken Almanya'nın Fransa ve İngiltere karşısında mutlak üstünlüğünü sağladı; bu üstünlüğü de ancak Almanya'nın dört katı üretim yapan Amerika'nın ve Rusya'nın sanayilerinin işbirliği yenebildi. İç cephedeki "asayiş" ve çalışan kitlelerin umutsuzluğuyla karamsarlığı, Rusya'nın askeri zaferlerinin önemli nedenleri olmalarının yanı sıra, Stalinist rejimin istikrar sağlamasında da önemli bir etken oldular. Bir benzetme yapılırsa, Nazi Almanyası'nın Saar, Avusturya, Sudetenland, Çekoslovakya, Polonya ve Fransa'daki zaferlerinin Alman kitleleri üzerindeki psikolojik etkisi azımsanamaz.

Bürokrasi Mezar Kazıcısını Yaratıyor

Rusya'da sanayileşme ve "kolektivizasyon"un başlangıçtaki etkisi, bürokrasinin durumunu güçlendirmek oldu. Birkaç yıl sonra karşıt bir süreç başladı; şimdi üretici güçlerin her ileri adımı bürokrasinin konumunu sarsıyor.

Birinci Beş Yıllık Plan döneminde imalat sanayi ve maden işçilerinin sayısı %160 artarak 3 milyondan 8 milyona yükseldi. İkinci Beş Yıllık Plan döneminde %25'lik bir artışla 8 milyondan sadece 10.1 milyona yükseldi. Üçüncü Plan bu sayının %16.7 artarak1942'de 11.9 milyona yükselmesini öngörüyordu. Demek ki, "temizlik"ler sonucu pek çok işçinin ortadan kaybolmasına rağmen, üretim sürecinde yıllarca yer almış bulunan usta işçilerin sayısı giderek artıyor.

Aynı zamanda, yüksek öğrenimin önüne dikilen engeller çoğaldıkça bürokrasinin kapıları daralmakta ve işçiler arasından en iyi unsurların bürokrasiye devşirilmeleri süreci yavaşlamakta.

İçine katılan ham unsurların azalması ve tecrübeli unsurların ayrılması süreçleri yavaşladıkça, proletaryanın billurlaşarak şekilleniyor olması son derece önemli bir süreçtir.

Bürokrasinin tarihsel görevi, emeğin üretkenliğini arttırmaktır. Bunu yaparken derin çelişkilere düşer. Emeğin üretkenliğini belli bir düzeyin üstüne çıkarabilmek için, kitlelerin yaşam düzeyinin de yükselmesi gerekir; yetersiz beslenen, kötü koşullarda yaşayan ve eğitimsiz

olan işçiler, modern üretim yapmaktan acizdirler. Bürokrasi, kitlelerin yaşam düzeyi sorununa bir köylünün atını besleme sorununa yaklaştığı şekilde yaklaşır: "Ne kadar yem vermeliyim ki daha fazla iş yapsın?" Fakat işçilerin elleri olduğu gibi, kafaları da vardır. Kitlelerin yaşam düzeylerinin ve kültürünün yükselmesi demek, kendilerine güvenlerinin de artması, iştahlarının kabarması, demokratik hakların ve kişisel güvenliklerin yokluğunda sabırsızlanmaları ve bu külfetlerin sürüp gitmesi halinde bürokrasiye karşı tahammülsüzlüklerinin artması demektir. Öte yandan, kitlelerin yaşam düzeyini yükseltmemek, şu anki düşük emek üretkenliğini sürdürmek demektir, ki bu bürokrasi için bugünkü uluslararası koşullarda ölümcül olacaktır ve kitleleri er veya geç umutsuzluktan kaynaklanan isyanlara sürükleyecektir.

Bürokrasi işçi sınıfını tarihte görülmüş en büyük yoğunlaşma temelinde arttırır. Yoğun ücretli emek ile yoğun sermaye arasındaki uçurumu kapatma yolundaki tüm çabalarına, bu uçurumu "sosyalist mülkiyet" sloganının arkasına gizlemek için harcadığı tüm çabaya rağmen, bürokrasi er veya geç kendisiyle şiddetle çarpışacak bir güç yaratmaktadır.

Sanayileşme ve "kolektivizasyon"dan henüz birkaç yıl sonra, işçi sınıfı henüz deneyimsiz ve gençken, Stalin'in tarihte eşi görülmemiş kitlesel göstermelik mahkemeler sahnelemeye ve tamamen totaliterleşmeye zorlanması, Rusya'daki sınıf mücadelesinin ne denli hızlı bir tempoyla geliştiğini gösterir.

Stalinist Propagandanın Azalan Etkisi

Sovyet propagandasının azalan etkililiği ve hayatın katı gerçekleri tarafından yalanlanması, başka türlü açıklanması mümkün olmayan iki olguda görülüyor: Biri, Sovyet savaş tutuklularının kitlesel boyutta gönüllü olarak Nazi ordusuna katılmaları, diğeri ise savaş sırasında ülkeden ayrılanlar arasında dönmeyenlerin çokluğu.

Savaş sırasında yarım milyon, belki de daha fazla Sovyet vatandaşı Nazi ordusunda *Osttruppen*'de [Doğu birlikleri] Alman komutası altında çarpıştı.[3] Almanlar'ın eline düşen elli Sovyet generalinden onu, Stalin'e karşı Hitler'le işbirliği yaptı.[4] Başka hiç bir milletin savaş tutukluları Naziler'e katılmada böyle bir isteklilik göstermedi.

Savaştan sonra pek çok Sovyet vatandaşı yurtlarına dönmediler.

Bunların genellikle Nazi birliklerine katılan kişiler olmadığı, bu sonuncuların Sovyet ordusu tarafından ve ABD, İngiltere ve Fransa tarafından zorla Rusya'ya geri gönderilmelerinden anlaşılıyor. Geri dönmeyenlerin sayısı kabarık olmakla birlikte, bariz nedenlerle tam sayıyı saptamak mümkün değil. Bir resmi Sovyet açıklamasına göre, savaştan sonra ülkeye dönmeyen Sovyet vatandaşlarının sayısı 400,000 idi (dönenlerin sayısı ise 5.5 milyon).[5] Başka hiçbir millet eve dönmemeye böylesine bir eğilim, yurtsuz kamplarının zor koşullarında kalma yönünde böyle bir tercih göstermedi. Bu, Sovyet gerçeğinin bir yansıması ve Stalinist propagandanın sınırlarının bir işareti.

Anti-Stalinist Muhalefetin Toplumsal Hedefleri

SSCB'deki anti-Stalinist muhalefet güçleri, ne kadar örgütsüz ve sessiz de olsalar, yıkmayı amaçladıkları bürokratik devlet kapitalizminin ekonomik, toplumsal ve siyasi düzeninden çıkarsanabilecek bir hedef doğrultusunda bilinçli, yarı-bilinçli, hatta bilinçsiz bir şekilde yol alıyorlar. Devlet mülkiyetinden ve planlı bir ekonomiden, anarşik özel mülkiyet ekonomisine geri dönülemez. Bunun tek nedeni, hatta asıl nedeni, toplumun zenginliği üzerinde hukuksal veya tarihsel mülkiyet hakkı iddia edecek bireylerin varolmaması değil. Büyük ölçekli devlet sanayiinin yerine özel sanayi getirmek teknik/ekonomik bir geriye dönüş olur. Halk kitleleri için Stalinist diktatörlüğün devrilmesinin, ancak siyasi demokrasi genel zenginliği toplumun gerçek mülkü haline getirir, yani sosyalist demokrasiyi kurarsa, gerçek bir anlamı olacaktır. Bürokratik devlet kapitalizminin nesnel verilerinden çıkarsadığımız bu muhtemel anti-Stalinist muhalefet programı, İkinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan iki örgütlü anti-Stalinist hareketin, Vlassov hareketinin ve Ukrayna Yeniden Uyanış Ordusu'nun (UPA) savundukları programlarca da desteklenmekte.

Eski Sovyet generali ve General Vlassov'un önde gelen yardımcılarından biri olan General Malişkin şöyle der:

> Halkın tümünün teri ve kanı pahasına Bolşevizm döneminde kurulan bütün sanayiler devletleşmeli, ulusal mülkiyet olmalı... Ancak, tercih edilebileceği durumlarda ve halkın yararına olursa, özel girişimciliğe devlet itiraz etmeyecektir... Özel girişim yalnızca köylülerin topraklarında ve sanayide olanaklı kılınmakla kalmayacaktır. Özel girişimciliğin ekonomik hayatın diğer alanlarında da (örneğin, tica-

ret, elsanatları ve zanaatta da) yer alması gerektiğine inanıyoruz... Beyaz Hareket'in bütün eski taraftarlarına kesinlikle söyleyebiliriz ki, asilzadelerin ve büyük toprak sahiplerinin Rusyası'nın restorasyonuna; sınıf, kast veya servete dayalı ayrıcalıkların restorasyonuna; miadını doldurmuş hükümet biçimlerinin restorasyonuna inananların aramızda yeri yok.[6]

Vlassov önderlerinin samimi olup olmadıkları önemli değil. Büyük sanayiin —üstelik Nazi Almanyası'nda da— devletleştirilmesinden yana tavır almaları şunu gösteriyor: Saflarına kazanmak istedikleri Sovyet savaş tutsaklarını ancak böyle bir tavırla kazanma şansına sahiptiler.

UPA da buna benzer bir tutuma sahipti. Bu grup hem Alman ve hem Rus ordularına karşı gerilla savaşı yürütüyor ve Sovyet Ukraynası'nda bir yeraltı direnişi sürdürmeyi beceriyordu. Yayınlarında 1943 yılında en yaygın olarak kullandığı slogan "Ekim devriminin yüce sloganları ancak bağımsız bir Ukrayna devletinde gerçekleşebilir" idi.[7] UPA'nın Ukrayna devletinde yeni bir toplumsal düzen için önerdiği program şöyleydi:

(1) Sanayi, finansman ve ticarette devlet eliyle millileştirilmiş kooperatif-toplumsal mülkiyet için,

(2) Devlet eliyle millileştirilmiş olan toprakta, halkın isteğine göre, kolektif ya da bireysel tarım için,

(3) Koşullar ne olursa olsun kapitalizme dönüş, gerilemedir.[8]

Bir başka UPA yayınında şöyle deniyordu:

Sınıf mücedelesinin tamamen yok edilmesi sınıfların kaynağının imhasına bağlıdır: Yani, kapitalist ülkelerde üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin, Sovyetler Birliği'nde ise Stalinist Parti'nin siyasi tekelinin, diktatörlüğün ve totaliter rejimin imhasına.[9]

Ve yine:

Sovyet düzeni... içinde hâlâ sömüren ve sömürülen sınıflar olduğuna göre, sosyalist bir düzen değildir. SSCB'nin işçileri, ne kapitalizmi ne de Stalinist sahte sosyalizmi istiyor. Gerçek bir sınıfsız topluma, gerçek bir halk demokrasisine, özgür ve bağımsız devletlerde özgürce yaşamaya özlem duyuyorlar. Bugün Sovyet toplumu, diğerlerinden daha fazla toplumsal bir devrime gebedir. SSCB'de toplumsal devrim, ezilen milliyetlerin devrimleriyle güçlenmektedir.[10]

Sonuç

Kapitalist demokrasinin uygulandığı ülkelerde ve büyük ölçüde Çarlık Rusyası'nda ve sömürge ülkelerde bile, proletaryanın sınıf mücadelesi başlangıçta kısmi, "barışçı", örgütlü ve "planlı" ekonomik mücadeleler biçimini alır. Stalinist Rusya'da ezici polis baskısı yüzünden bu tür mücadeleler olamaz. Burada, askerlerin sürekli sıkıyönetim kırbacı altında tutuldukları kapitalist ülke ordularındaki gibi, yöneticilere karşı kitlesel muhalefetin şekillenmesinin moleküler süreci açık, dolaysız dışsal ifade bulamaz. Yalnızca koşullar dayanılmaz olur ve kitle ancak kesin bir zaferin mümkün olabileceğini açıkça görürse kavgaya katılabilir. Bugün Rus kitleleri için grev yapmak, Çarlık Rusyası'ndaki askerler için olduğundan bile daha zor. Çarlık askerleri kitlesel olarak halkı isyan halinde gördükten sonra ayaklandılar. İşçilerin barikatları askerlerin halkın gücüne güvenmesini sağladı ve subaylarına karşı ayaklanma gücü verdi. Bugün Rusya'da bir tek insan grubu yoktur ki Çarlık askerlerinden daha sıkı bir gözetim altında olmasın. Kitleler ancak yüreklerindeki kızgınlık ve nefret birikip patlama derecesine gelince ayaklanır. (Batı'da gerçekleşecek bir devrim kuşkusuz bu süreci ölçülemez derecede hızlandırabilecektir.) Stalinist Rusya'da sınıf mücadelesi kaçınılmaz olarak milyonların kendiğilinden dev patlamalarında ifadesini bulacaktır. O ana kadar, yüzeyden bakıldığında, yanardağ sönmüş gibi görünecektir. O ana kadar, gizli polisin sonsuz gücü devrimci bir partinin kitlelere ulaşmasını veya herhangi sistematik bir eylemin örgütlenmesini olanaksız kılacaktır. Kendiliğinden devrim, Stalinist bürokrasinin demir ökçesini parçalarken, işçi sınıfı içindeki bütün partilerin, eğilimlerin ve grupların özgür eylemlerine meydanı açacaktır. Bu, muzaffer proleter devrimin ilk perdesi olacaktır. Son perde ise ancak kendiliğinden harekete geçen, sosyalist hedeflerin ve bunları elde etme yönteminin bilincinde olan ve devrimci Marksist bir partinin önderliğindeki kitleler tarafından yazılabilir.

EK

TROÇKİ'NİN YOZLAŞMIŞ İŞÇİ DEVLETİ TANIMLAMASI: BİR DEĞERLENDİRME

Troçki Stalinist rejimi incelerken başlangıç noktası olarak Bolşevizm'i alır ve Marksizm ile Stalinizm'i, Ekim Devrimi ile bürokratik karşı devrimi karşılaştırır. Elinizdeki yazının yazarı, Troçki'nin bir taraftarı olarak ve Troçki gibi, Stalin'i incelerken bu olguya Marksizm-Leninizm ile ilişkisi açısından yaklaşmanın gereğine inanarak, Troçki'nin Stalinist rejim hakkındaki çözümlemelerinin eleştirel bir değerlendirmesine büyük önem verilmesi gerektiği görüşündedir.

İşçi Sınıfının Denetimi Altında Olmayan Bir Devlet İşçi Devleti Olabilir mi?

Troçki'nin eserlerinde işçi devletinin birbirinden farklı ve oldukça çelişkili iki tanımını görürüz. Birinci tanıma göre, işçi devletinin kıstası, proletaryanın —kısıtlı bile olsa— devlet iktidarı üzerinde dolaylı veya dolaysız denetiminin olup olmamasıdır; yani, devrime gerek olmadan sadece reformlarla proletarya bürokrasiyi başından atabilir mi, atamaz mı? Troçki 1931'de şöyle yazmıştır:

> Mevcut Sovyet Devleti'ni bir işçi devleti olarak kabul etmek sadece, burjuvazinin silahlı ayaklanmadan başka bir yol ile iktidara gelemeyeceğini ifade etmekle kalmaz, fakat aynı zamanda, SSCB proletaryasının yeni bir devrim olmaksızın, reformlar yoluyla bürokrasiyi devlete tabi kılma olasılığını, veya Parti'yi yeniden eski haline çevirme ve diktatörlük rejimini onarma olasılığını yitirmediği anlamına gelir.[1]

Demokratik Merkeziyetçiler adlı muhalefet grubunun üyelerinden Borodai'ye yazdığı bir mektupta Troçki bu görüşü daha açık bir şekilde

ifade etmiştir. Mektubun üzerinde tarih yoktur, fakat tüm belirtiler 1928 sonlarında yazıldığı şeklindedir. Troçki şöyle yazar:

> "Aygıtın ve Sovyet iktidarının yozlaştığı doğru mudur? Bu, ikinci sorudur" diye yazmışsın.
>
> Hiç şüphe yok ki Sovyet aygıtının yozlaşması, Parti aygıtındaki aynı süreçten oldukça ileri bir düzeydedir. Fakat herşeye rağmen, kararlar Parti'den çıkmaktadır. Mevcut durumda bu, Parti aygıtı demektir. Böylece bu soru da aynı yere varır: Parti'nin proleter özü, işçi sınıfının yardımıyla, devlet yapısı ile birleşmekte olan parti aygıtı otokrasisinin üstesinden gelebilecek durumda mıdır? Buna peşin olarak "değildir" diye cevap veren herkes böylece sadece yeni bir temel üzerinde yeni bir partinin gerekliliğinden değil, aynı zamanda ikinci ve yeni bir proletarya devriminin gerekliliğinden söz etmiş olur.[2]

Aynı mektubunun daha sonraki satırlarında Troçki şöyle yazmıştır:

> Eğer Parti artık bir cesetse, yeni bir temelde yeni bir partinin kurulması gerekir ve işçi sınıfı bundan açıkça haberdar edilmelidir. Eğer Thermidor tamamlanmışsa ve proletaryanın diktatörlüğü tasfiye edilmişse, ikinci proletarya devriminin sancağı açılmalıdır. Eğer inandığımız reform yolu işlemeyecek olursa yapmamız gereken şey bu olacaktır.[3]

Troçki'nin ikinci tanımı ise kökünden farklı bir kıstasa dayanmaktadır. Devlet mekanizması kitlelerden ne kadar bağımsız olursa olsun, ve hatta bürokrasiden kurtulmanın tek yolu devrim bile olsa, üretim araçları devletleştirilmiş olduğu sürece, bu devlet proletaryanın egemen sınıf olduğu bir işçi devleti olarak kalır. Örneğin, *İhanete Uğrayan Devrim*'de Troçki şöyle yazmıştır:

> Toprağın, sınai üretim, ulaşım ve değişim araçlarının devletleştirilmesi ve bununla beraber dış ticaretteki devlet tekeli, Sovyet toplumsal yapısının temelini oluşturur. Proleter devriminin kurduğu bu ilişkiler sayesinde, Sovyetler Birliği'nin karakteri bizim için temel olarak bir proleter devleti olarak tanımlanır.[4]

Bundan şu sonuçlar çıkmaktadır:

a) Troçki'nin işçi devleti tanımlarından ikincisi, birincisini olumsuzlar.

b) Eğer ikinci tanım doğru ise, o zaman *Komünist Manifesto*'nun

"proletarya, tüm üretim araçlarını devletin elinde merkezileştirmek üzere tüm sermayeyi burjuvaziden söküp almak için siyasi üstünlüğünü kullanacaktır..." ve "işçi sınıfı devriminin ilk adımı proletaryayı egemen sınıf konumuna çıkarmaktadır" sözleri yanlıştır. Üstelik, buna göre, ne Paris Komünü ne de Bolşevik diktatörlüğü işçi devletidirler, çünkü bunlardan birincisi üretim araçlarını hiç devletleştirmemiştir ve ikincisi ise bunu ancak bir süre sonra yerine getirmiştir.

c) Eğer devlet üretim araçlarının sahibi görevini görüyor, fakat işçiler devleti denetleyemiyorlarsa, o zaman işçiler üretim araçlarının sahibi değildirler; yani, egemen sınıf değildirler. İlk tanım bunu itiraf etmektedir. İkinci tanım ise bu sorunu gözardı etmekte, fakat aksini savunmamaktadır.

Rusya'nın İşçi Devleti Olarak Tanımı ve Marksist Devlet Teorisi

Rusya'nın yozlaşmış işçi devleti olduğu varsayımı kaçınılmaz olarak Marksist devlet kavramıyla çelişkili sonuçlara varır. Troçki'nin siyasi devrim ve toplumsal karşı devrim dediği olguları irdelersek bunu göreceğiz. *İhanete Uğrayan Devrim*'de Troçki şöyle yazar:

> Sovyetler Birliği'nin günümüzdeki karakterini daha iyi anlamak için, geleceği hakkında iki değişik varsayımda bulunalım. Birinci olarak, Sovyet bürokrasisinin eski Bolşevizm'in tüm özelliklerine sahip ve üstelik yakın geçmişin dünya deneyimiyle zenginleşmiş bir parti tarafından alaşağı edildiğini varsayalım. Böyle bir parti işe, sendikalarda ve Sovyetler'de demokrasinin yeniden kurulmasıyla başlayacaktır. Sovyet partilerinin özgürlüğünü sağlayacak, sağlamak zorunda olacaktır. Kitlelerle birlikte ve onların başında, devlet aygıtının amansız bir temizlenmesini gerçekleştirecektir. Rütbe ve nişanları, her türlü ayrıcalıkları kaldıracak ve emeğin ödüllendirilmesindeki eşitsizliği ekonominin ve devlet aygıtının canalıcı gerekleriyle sınırlayacaktır. Gençliğe bağımsız düşünme, öğrenme, eleştirme ve gelişme özgürlüğünü tanıyacaktır. Milli gelirin bölüşümünde işçi ya da köylü kitlelerin çıkarları ve talepleri doğrultusunda büyük değişiklikler getirecektir. Fakat bu yeni iktidar, mülkiyet ilişkileri konusunda devrimci yöntemlere başvurmak zorunda kalmayacaktır. Planlı ekonomi deneyimini koruyacak ve daha da geliştirecektir. Siyasi devrimden — yani bürokrasinin devrilmesinden— sonra proletarya ekonomik alanda bir dizi önemli reform yapmak zorunda kalacak, ama yeni bir toplumsal devrim yapma gereğini duymayacaktır...

İkinci varsayım ise şöyle: İktidardaki Sovyet kastını bir burjuva partisi devirecek olursa, bunlar şimdiki bürokratlar, yöneticiler, teknisyenler, direktörler, parti sekreterleri ve genel olarak ayrıcalıklı çevreler içinde azımsanmayacak sayıda hazır taraftar bulacaklar. Bu kez de elbette devlet aygıtını temizlemek gerekecek. Fakat burjuva restorasyonu herhalde devrimci bir partinin ihtiyaç duyacağından daha az sayıda insanı görevden almak zorunda kalacak. Yeni iktidarın ilk görevi üretim araçlarının özel mülkiyetini yeniden sağlamak olacak... Sovyet bürokrasisi burjuva restorasyonunu kolaylaştırmak yönünde çok yol almış olmasına rağmen, yeni rejim mülkiyet biçimleri ve üretim yöntemleri konularında reform değil, toplumsal bir devrim yapmak zorunda olacak.[5]

Şimdi bunu inceleyelim. Burjuva *siyasi* devrimleri sırasında, örneğin 1830 ve 1848 Fransız devrimlerinde, hükümet biçimi az ya da çok değişti ama *devlet biçimi aynı kaldı* —halktan bağımsız ve kapitalist sınıfa hizmet eden "silahlı insan grupları, ordular, hapishaneler, vb.".

Almanya'da Hitler'in zaferi kuşkusuz aynı zamanda devlet aygıtının geniş çaplı bir temizlenmesini getirdi, fakat bir bütün olarak devlet mekanizması yıkılmadı, esas olarak aynı kaldı. Bir işçi devletinde içerik ve biçim arasında herhangi bir başka devlette olduğundan daha yakın bir ilişki vardır. Buna göre, bir işçi devletinde siyasi devrimlerin olabileceğini kabul etsek bile, şurası çok açıktır: aynı işçi devleti aygıtı, siyasi proletarya devriminden önce olduğu gibi, sonra da aynı biçimiyle varlığını sürdürmek zorundadır. Eğer Rusya bir işçi devletiyse, devrimci bir işçi partisi iktidara geldiğinde devlet aygıtında geniş çaplı bir "temizlik" yapacak olsa bile yine varolan devlet mekanizmasını kullanabilmelidir ve kullanacaktır. Öte yandan, eğer burjuvazi iktidara gelecek olursa, mevcut devlet mekanizmasını kullanamayacak, onu yıkmak ve yerine yenisini kurmak zorunda kalacaktır.

Rusya'da bugün koşullar buna uygun mudur? Soruyu doğru sormak, cevabı vermenin yarısıdır. Kuşkusuz, devrimci parti MVD'yi, bürokrasiyi, sürekli orduyu kullanamayacaktır. Devrimci parti mevcut devleti yıkmak ve onun yerine Sovyetler, halk milisleri vb. kurmak zorunda kalacaktır.

Buna karşılık, eğer burjuvazi iktidara gelecek olursa tabii ki MVD'yi, sürekli orduyu vb. kullanabilecektir. Troçki devrimci partinin "sendikalarda ve Sovyetler'de demokrasiyi yeniden kurmakla" işe başlayacağını söyleyerek, Marksist devlet teorisini Rusya'daki siyasal devrime ve

toplumsal karşı devrime uygulamaktan kısmen kaçınmaktadır. Ancak, aslında Rusya'da içlerinde demokrasinin yeniden kurulabileceği ne sendika ne de Sovyetler vardır. Sorun, devlet mekanizmasının islah edilmesi sorunu değil, bunun yıkılması ve yeni bir devletin kurulması sorunudur.

İster iktidara geldiğinde proletaryanın mevcut devlet mekanizmasını yıkması gerektiğini, burjuvazinin ise bunu kullanabileceğini varsayalım, ister ne proletaryanın ne de burjuvazinin mevcut devlet mekanizmasını kullanamayacağını varsayalım ("devlet mekanizmasının temizlenmesi" kaçınılmaz olarak devleti niteliğini tamamen dönüştürecek derin bir değişiklik gerektirecektir); her iki varsayım da Rusya'nın bir işçi devleti olmadığı sonucuna götürür bizi. Proletaryanın ve burjuvazinin aynı devlet meknizmasını kendi iktidar araçları olarak kullanabileceğini düşünmek Marx, Engels, Lenin ve Troçki'nin devrimci devlet kavramının reddi anlamına gelir.

Mülkiyet Biçimini Üretim İlişkilerinden Bağımsız Düşünmek Metafizik Bir Soyutlamadır

Özel mülkiyet kavramının kendi başına, üretim ilişkilerinden bağımsız olarak düşünülmesinin tarih-üstü bir soyutlama olduğunu her Marksist kabul eder. İnsanlık tarihinde köleci sistemin, feodal sistemin ve kapitalist sistemin özel mülkiyeti bilinir ve bunların tümü temelde birbirinden farklıdır. Marx, Proudhon'un özel mülkiyeti üretim ilişkilerinden bağımsız tanımlama girişimiyle alay etmiştir. Üretim araçlarını sermayeye dönüştüren şey üretim ilişkilerinin toplamıdır.

Marx'ın dediği gibi:

> Her tarihsel dönemde mülkiyet farklı bir biçimde ve bir dizi tamamen değişik toplumsal ilişki altında gelişmiştir. Bu yüzden, burjuva mülkiyetini tanımlamak, burjuva üretiminin tüm toplumsal ilişkilerini açıklamaktan başka birşey değildir. Mülkiyetin tanımını bağımsız bir ilişkinin tanımını yapar gibi yapmaya çalışmak, belirli bir düzeydeki —soyut ve ebedi bir düşünce düzeyindeki— tanımlardan öte, metafizik veya hukuki bir hayalden başka birşey olamaz.[6]

Kapitalist üretim sürecinde insanlar arasındaki ilişkileri ifade eden tüm kategoriler —değer, fiyat, ücret vb.— burjuva özel mülkiyetinin bölünmez bir parçasını oluştururlar. Kapitalist özel mülkiyetin tarihsel

toplumsal karakterini tanımlayan ve onu diğer özel mülkiyet biçimlerinden ayıran şey, kapitalist sistemin hareket yasalarıdır. Mülkiyetin biçimini üretim ilişkilerinden soyutlayan Proudhon, "bu ekonomik ilişkilerin [kapitalist üretim ilişkilerinin] tümünü gene hukuki 'mülkiyet' kavramı altında karmakarışık etmiştir".

Böylece, "Proudhon, Brissot'nun çok daha önce, 1789'dan önce, benzer bir eserde aynı kelimelerle vardığı sonucu —"mülkiyet hırsızlıktır" sonucunu— aşamamıştır".[7]

Bir özel mülkiyetin bir diğer özel mülkiyetten değişik bir tarihsel karakteri olabileceğini, başka bir sınıfın kalesi olabileceğini Marx açık bir şekilde anlatmıştır. Aynı şeyin devletleştirilmiş mülkiyet için de geçerli olabileceği o kadar açık değil. Bunun başlıca nedeni, insanlığın bilinen tarihinin esasen özel mülkiyet temelinde yer alan sınıf mücadelesinin tarihi olmasıdır. Özel mülkiyet temeline dayanmayan sınıf ayrışmasının örnekleri sayıca az ve pek bilinmeyen durumlardır. Yine de bunun örneklerini bulmak mümkün.

İlk olarak Avrupa tarihinden bir örnek alalım: Ortaçağlarda Katolik Kilisesi örneğini.

Kilisenin, üzerinde yüzbinlerce köylü çalışan muazzam toprakları vardı. Kilise ile bu köylüler arasındaki ilişkiler feodal toprak ağaları ile köylülük arasındaki aynı feodal ilişkilerdi. Kilise bu anlamda feodaldi. Fakat aynı zamanda, kardinallerin, piskoposların feodal mülk üzerinde hiçbir hakları yoktu. Kilise mülkiyetinin sınıf karakterini toplumdaki egemen üretim ilişkileri tanımlıyordu ve özel mülkiyet söz konusu olmamasına rağmen, bunlar feodal ilişkilerdi.

Denebilir ki, Katolik Kilisesi bir bütün olarak feodal sistemin bir uzantısıydı ve karakteri de dolayısıyla feodaldi. Ancak bu konumuzun dışında kalıyor, çünkü bizim anlatmak istediğimiz Katolik Kilisesi'nin nasıl yükseldiği, topraklarını eline nasıl geçirdiği ve toprağı işleyen köylülükle arasındaki feodal ilişkileri nasıl kurduğu değil. Biz sadece aynı üretim ilişkisinin, biri özel diğeri kurumsal iki farklı mülkiyet biçiminde ifade bulabileceğini vurgulamak istiyoruz.

Aynı şekilde, Doğu'nun tarihinden de özel mülkiyete değil, devlet mülkiyetine dayanan derin sınıf farklılaşmalarının bulunduğu sayısız ekonomik sistem örnek olarak verilebilir. Firavunlar devrinde Mısır'da, Müslüman Mısır'da, Irak, İran ve Hindistan'da böyle sistemler varolmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla toprağa devletin sahip olması, esasen

tarımın bu ülkelerde sulamaya dayanmasındandır, ki bu da devlet müdahalesini gerektirmiştir. Şimdi ele alacağımız örnek, konunun biraz dışına taşmayı affettirecek denli öğretici.

Arap Feodalizmi: Devlet Mülkiyetine Dayanan Bir Sınıflı Toplum Örneği

Memlûklar döneminde Arap feodalizminin başlıca özelliklerine bir göz atalım. Burada köylülük Ortaçağ Avrupası'nda olduğundan daha da acımasız güçlü bir feodal devletin egemenliği altında yaşamaktadır. Oysa egemen sınıf üyesi bireyler hiçbir kişisel mülkiyet hakkına sahip değildir. Sultan toprağın tek sahibidir ve çeşitli bölgelerde rant toplama hakkını bir dizi soyluya (Mültezim) tanımıştır. Avrupa'da feodal aristokrasinin toprakları babadan oğula devrolurken, Arap Orta Doğusu'nda feodallerin kişisel toprağı yoktur; her feodal, toprağı topluca denetleyen ve rant toplama hakkı olan bir sınıfın üyesidir. Suriye ve Filistin'de feodallerin rant topladıkları topraklar bir yıldan diğerine değişirdi. Mısır'da ise, bir feodalin rant topladığı toprak değişmez ve ölümünde yerine atanacak kişi seçilirken ailesine öncelik tanınırdı. Avrupa'da herhangi bir feodal lord, bir numaralı feodal lord olmaktan öte bir özelliği olmayan krala karşı oldukça bağımsız bir güç iken, Arap Orta Doğusu'nda önemli olan feodallerin kolektif varlığıydı; Arap feodalleri konumlarını devlete borçlu oldukları için birey olarak güçlü değildiler. Arap feodalinin devlet karşısındaki zayıf konumu tımarın dağıtım biçiminde de görülebilir: Sultan toprakları, emirleri ve sipahileri arasında kura çekerek dağıtır, böylece her biri rütbesine göre alanı ve verimi değişik bir toprak parçası alırdı. Bunun sonucunda Arap asilzadeleri, aralarında büyük gelir farkları olan çeşitli gruplara bölünmüşlerdi. (Örneğin, "yüz emirleri" yılda 80,000-200,000 dinar, "emir-el-tabl" 23,000-30,000 dinar, "on emirleri" 9,000 dinar, "beş emirleri" 3,000 dinarın altında, vb.) Temellük biçimi bir Avrupa feodalinden ziyade bir devlet memurununkine yakındı. Soyluların devlete bağımlılığının bir sonucu olarak Arap Orta Doğusu'nda şu olağandışı olguya sık sık rastlanırdı: zaman zaman tüm bir feodal kesim "tasfiye" ve imha edilir, bunların yerini başkaları alırdı. Zamanla, Arap soylularının yerini Arap kökenli olmayan ve Arapça değil, Türkçe konuşan, Sultan'ın azat ettiği köleler —Memlûklar— aldı. Onüç ve ondördüncü yüzyıllarda bunlar çoğun-

lukla, aşağı Volga kıyılarında bir Moğol devleti olan Altınordu kaynaklıydılar, onbeş ve onaltıncı yüzyıllarda ise genellikle Kafkasyalı'ydılar. Sultan'ın Kafkaslar'dan asker devşirmesine karşı Rus Çarı'nın yükselen direnişi sonucunda ise, Balkan asıllı (Arnavut, Boşnak) unsurlar çoğunluğu oluşturdular.

Toprağın devlet mülkiyetinde olması, sadece özel mülkiyete dayalı feodalizmin yükselişini önlemekle kalmadı, aynı zamanda bireysel eğilimli bir toplumsal grubun yükselmesini de önledi. Birer askeri kamp olan kentlerde esnaf bağımsız olmaktan uzaktı. Esnaf loncaları ortaya çıktıktan sonra bile, bunlar kentlerde önem kazanıp ciddi bir bağımsız güç oluşturamadılar. Hükümet lonca başkanlarının çoğunu kendisi atayarak, loncaları devlet kurumları haline dönüştürdü ve bunları kendine tabi kıldı.

Başlıca üretim aracı olan toprağın bireylerin mülkiyetinde olmaması, Arap soylularıyla Memlûklar'ın konumlarını sağlama alan bir hukuksal temelden ve miras hakkından yoksun olmaları, köylü kitlelerin durumunu düzeltmek gibi bir sonuca yol açmadı. Memlûklar'ın halk sınıflarından gelmiş olmaları da bunu değiştirmedi. Egemen sınıfın kentlerde yoğunlaşmış olması ona köylülük karşısında büyük bir askeri güç sağladı ve iştahını daha da açtı. Bu bağlamda da Ortaçağ Avrupa feodal lordlarından farklıydılar. Avrupa'da köylülüğün lordlara kira olarak ödediği ürün genellikle pazara çıkarılmıyordu, bu nedenle serfler, lord ile ailesinin günlük gereksinmelerinden fazla bir ödeme yapmaya zorlanmıyordu: "Onun (feodal lordun) midesinin duvarları köylüleri sömürmesindeki sınırı oluşturdu." (Marx) Arap feodalleri için ise durum farklıydı. Halife Süleyman'ın, bir elçisine köylüler hakkında söylediği şu sözler feodallerin bakış açısını iyi özetliyor: "Sütlerini kuruyana kadar sağ, kanlarını son damlasına kadar al."

Arap Orta Doğusu'nda üretim tarzı, sömürü biçimi, emekçilerin üretim araçları ile aralarındaki ilişki Ortaçağ Avrupası'nda olduğundan farklı değildi. Egemen sınıfın gelir kaynağı her iki durumda da aynıydı. Tek fark, bu sınıfın artığa el koyma biçiminde ve sömürü hakkının hukuksal ifadesindeydi.[8]

Rus Bürokrasisi Bölüşüm Sürecinde Ortaya Çıkan Bir Jandarma mıdır?

Troçki Stalinist devletin kitleler üzerindeki baskısını şöyle açıklar:

> ...mevcut geçici yapı halen toplumsal çelişkilerle doludur ve bu çelişkiler *tüketim* alanında —herkesin en yakından ve hassas bir şekilde hissettiği alanda— son derece gergindir ve her an üretim alanına taşma tehlikesi arzetmektedir.[9]

Dolayısıyla,

> Bürokratik yönetimin temeli toplumun tüketim maddeleri bakımından yoksulluğu ve bunun herkesin herkese karşı mücadelesi haline dönüşmesidir. Bir dükkânda yeterince mal olduğu zaman insanlar dükkâna istedikleri zaman gelirler. Az mal olduğu zaman ise kuyruğa girmek zorunda kalırlar. Kuyruklar çok uzadığı zaman asayişi temin etmek için polis ihtiyacı doğar. Sovyet bürokrasisinin iktidarı da işte bu noktada doğar. O, kimin alışveriş edeceğini, kimin bekleyeceğini "bilir".[10]

Bürokrasinin sadece bölüşüm sürecinin jandarması olduğu doğru mudur? Yoksa, bölüşüm sürecini de içine alan, bir bütün olarak yeniden üretim sürecinin mi jandarmasıdır? Bu sorunun teorik ve siyasi önemi sonsuz.

Bu soruyu yanıtlamadan önce, Marx ve Engels'in üretim ve bölüşüm ilişkileri arasındaki bağ hakkındaki fikirlerine bir göz atmakta yarar var. Marx şöyle yazar:

> Bölüşüm, her bireye, üretim alanındaki konumunu belirleyen, toplumun dayattığı doğal bir yasaymış ve dolayısıyla üretim sürecinden önce gelirmiş gibi görünür. Başlangıçta kişinin sermayesi, toprak mülkiyeti yoktur. Doğduğu andan itibaren toplumsal bölüşüm süreci onu ücretli emekçiliğe atamıştır. Fakat bu şekilde atanmış olması sermaye ile toprak mülkiyetinin bağımsız üretim unsurları olarak varolmasının sonucudur.
>
> Bir bütün olarak toplum açısından bakarsak, bölüşüm bir başka anlamda da üretimden önce gelen ve onu belirleyen bir unsur, adeta ekonomi-öncesi bir unsur olarak görünür. Örneğin, bir başkasının topraklarını fetheden bir millet, bu toprakları kendi üyeleri arasında bölüştürür, bu şekilde toprak mülkiyetinin belirli bir dağılım ve biçimini yaratarak üretimin niteliğini belirlemiş olur, ya da, yenik

halkın üyelerini köleleştirerek köle emeğini üretimin temeli haline getirir. Veya, bir millet devrim yapar, büyük toprakları küçük parçalara böler ve toprağın bu yeni bölüşümü sonucu üretime yeni bir karakter vermiş olur. Ya da, yasalarla toprak mülkiyeti büyük ailelerin elinde kalıcılaştırılır veya emek nesilden nesile aktarılabilen bir ayrıcalık olarak dağıtılır ve kastlara dönüştürülerek süreklileştirilir.

Tüm bu örneklerde —ki tarihte bunların hepsi vardır— bölüşüm üretim tarafından biçimlendirilen ve belirlenen bir olgu olarak değil, aksine, üretimi tayin eden unsur olarak görünür.

En yüzeysel anlayışla bakıldığında, bölüşüm, ürünün bölüşümü olarak, yani üretimden uzak ve yarı-bağımsız olarak görülür. Oysa, bölüşüm süreci ürünlerin bölüşümü olmadan önce, ilk olarak üretim araçlarının bölüşümü, ikinci olarak da (ki bu birincisinin değişik kelimelerle ifadesinden ibarettir) toplumun üyelerinin değişik üretim çeşitleri arasındaki bölüşümüdür (yani, bireylerin belirli üretim koşullarına tabi kılınmaları). Ürünlerin bölüşümü, üretim süreciyle iç içe olan ve onun örgütlenmesini belirleyen bu yukarıdaki bölüşümün bir sonucundan ibarettir.[11]

Özü Marx'ın eserlerinde defalarca yinelenen bu alıntı, Stalinist bürokrasinin ekonomideki yerini incelemek için iyi bir başlangıç noktasıdır.

Rus bürokrasisine ilişkin olarak şu soruları ortaya atalım:

Bürokrasi sadece tüketimin halk arasında bölüşümünü mü yönetmektedir, yoksa aynı zamanda halkın üretim süreci içindeki bölüşümünü de mi yönetmektedir? Bürokrasinin tekeli sadece bölüşümün denetiminde mi geçerli, yoksa üretim araçlarının denetimi de bürokrasinin tekelinde mi? Bürokrasi sadece tüketimi mi vesikaya bağlamakta, yoksa aynı zamanda toplumun toplam emek zamanının birikim ile tüketim arasında, üretim araçlarının üretimi ile tüketim araçlarının üretimi arasında dağılımını da mı saptamakta? Bürokrasi tüketim malları kıtlığını ve böylece bazı belli bölüşüm ilişkilerini yeniden üretiyor değil midir? Rusya'daki üretim ilişkileri bu ilişkilerin bir parçası olan bölüşüm ilişkilerini belirlemiyor mu?

Toplumsal Devrim mi, Siyasal Devrim mi?

Rusya işçi sınıfının bürokrasiye karşı gerçekleştireceği bir devrimin toplumsal bir devrim olmayacağı konusunda Troçki'ye katıldığımız takdirde, Marksçı sosyolojiyle çelişmiş oluruz.

Amerikan İç Savaşı'nı Marx toplumsal bir devrim olarak tanımlar. Kölelerin özgürlüklerini kazanıp ücretli emekçilere dönüşmeleri toplumsal bir devrimdi: Toplumda bir sınıf yok olup yerini bir başkasına bırakmıştı. Stalin'in bürokrasisinin alaşağı edilip çalışma kamplarındaki milyonlarca kölenin özgürlüğe kavuşması niye toplumsal değil de salt siyasal bir devrim olarak tanımlansın?

Feodal toprakları köylülüğe devreden, serfleri özgür köylülere dönüştüren tarım devrimi toplumsal bir devrimdi. Devlet yağmacılığının, "zorunlu ödemeler"in ortadan kalkması, kolhozların gerçek anlamda kolhoz üyelerinin mülkiyeti haline getirilmesi, üyelerinin tam denetimi altına girmesi toplumsal bir devrim olarak anlaşılmamalı mı?

Siyasal bir devrim, hükümet değişikliğiyle birlikte sadece belli bireylerin, grupların veya egemen katmanların değiştiğini, buna karşılık iktidarın aynı sınıfın elinde kaldığını varsayar. Buna göre, bürokrat ile işçi, NKVD görevlisi ile sorguya çektiği tutuklu aynı sınıfın üyeleri olmalı. Üretim süreci içindeki konumları bu denli farklı iken, üretim araçlarına karşı tavırları bu denli birbirinden uzak ve hatta aykırı iken, nasıl aynı sınıfın üyeleri olarak düşünülebilirler?

Eğer işçi ile bürokratı aynı sınıfın insanları olarak tanımlarsak, Rusya'da bir sınıfın içinde mücadele olmasına rağmen, sınıflar arası mücadele olmadığı sonucuna varmamız kaçınılmaz olur. Bu sonuç ise, Stalin'in Rusya'da sınıf mücadelesi olmadığı iddiasına karşı Troçki'nin eleştirilerini çürütmez mi?

Troçki'nin Son Kitabı

Rusya işçi sınıfının hatırı sayılır bir süre iktidarı elinde tutmuş tek işçi sınıfı olduğu ve iktidardan düşmesinin ne denli karmaşık siyasi-iktisadi koşullar altında gerçekleştiği göz önüne alınırsa, tüm parlak analiz yeteneğine rağmen Troçki'nin Stalinist rejim çözümlemesini zaman zaman yeniden değerlendirmesini doğal karşılamak gerekir. Yozlaşmış işçi devleti teorisinin kabul edilmesinin Sol Muhalefet üyeliğinin koşullarından biri olduğu zaman ile, yıllar sonra Troçki'nin (görüşlerine katılmıyor olmasına rağmen) Sovyet devletinin savunulmasına karşı çıkan bir akımı Dördüncü Enternasyonal'den ihraç etmeyi düşünmediği zaman arasında, Troçki'nin görüşlerinde çok önemli vurgu değişiklikleri olmuştur. 1939 sonu ile 1940 yılında Shachtman ile

tartışmaları sırasında, Burnham ve Shachtman karşısında azınlıkta bile kalsa partiyi bölmeyi reddedip, parti içinde kendi görüşünü savunmayı sürdüreceğini söylemesi tesadüfi bir tavır olmasa gerek.[12]

Troçki, son kitabı *Stalin*'de bürokrasiyi bir egemen sınıf olarak değerlendirmeye doğru belirgin bir adım atmıştır. Stalinist bürokrasinin iktidara yükselişinin toplumsal niteliğini açıklarken şöyle yazar:

> Thermidor'un içeriği toplumsal bir nitelik taşımıştır, taşıyor ve taşıması da kaçınılmazdı. Thermidor yeni bir ayrıcalıklı katmanın oluşmasını, ekonomik açıdan egemen olan sınıf için yeni bir arakatman yaratılmasını temsil etmiştir. Bu egemenliğin iki adayı vardı: küçük burjuvazi ve bürokrasinin kendisi. Proletaryanın öncü kesimlerinin direnişini yıkmak için bu iki kesim omuz omuza savaş verdiler. Bu işi başardıktan sonra, kendi aralarında kıran kırana bir mücadele başladı. Bürokrasi tek başına savaşmaktan, proletaryadan ayrı durmaktan korktu. Tek başına bürokrasi ne kulakları, ne de NEP temelinde gelişen ve büyümeye devam eden küçük burjuvaziyi ezecek güce sahipti; proletaryanın yardımına ihtiyacı vardı. Bu nedenledir ki, küçük burjuvaziye karşı giriştiği artık ürün ve iktidar mücadelesini sanki proletaryanın kapitalizmin yeniden kurulmasına karşı mücadelesiymiş gibi göstermeye çalıştı.[13]

Bürokrasi, diyor Troçki, kapitalizme karşı mücadele ettiği iddiasıyla, aslında proletaryayı kulakları ezip "yeni bir ayrıcalıklı katmanın oluşması, ekonomik açıdan egemen olan sınıf için yeni bir arakatman yaratılması" yolunda kullandı. Ekonomik açıdan egemen sınıf olmanın adaylarından biri de, yine Troçki'ye göre, bürokrasiydi. Bu formülasyonun büyük önemini gözden kaçırmamak gerek, özellikle Troçki'nin bürokrasiyle kulaklar arasındaki mücadele hakkında söylediklerini, sınıf mücadelesi tanımıyla bağlantılı olarak düşünürsek:

> Sınıf mücadelesi artık ürün üzerinde sürdürülen mücadeleden başka birşey değildir. Artık ürünün sahibi kimse, duruma egemen olan da odur —servet, devlet, kilise, mahkemeler, bilim ve sanat, hepsi onundur.[14]

Bürokrasi ile kulaklar arasındaki mücadele de, Troçki'nin en son vardığı sonuca göre, "artık ürün mücadelesi" idi.

İçsel Güçler Bireysel Kapitalizmi Yeniden Kuramadığına Göre, Rusya'nın Sınıf Niteliği Hakkında Ne Sonuca Varılabilir?

Troçki Rusya'da toplumsal karşı devrim tehlikesinden söz ettiğinde kapitalizmin, özel mülkiyet temelinde, yeniden kurulmasını kastediyordu. Stalinist Bonapartizm, milli arenada iki güç arasında bir denge unsuru olarak görülüyordu: Bir yanda devlet mülkiyetini ve planlamayı destekleyen işçi sınıfı, öte yanda özel mülkiyet peşindeki burjuva unsurlar. Şöyle yazar Troçki:

> [Bürokrasi] devlet mülkiyetini korumayı ancak işçi sınıfından çekindiği ve korktuğu ölçüde sürdürüyor. Bu korkuyu yaratan ve besleyen şey ise, Thermidor bürokrasisinin tümüyle kapıldığı burjuva gericiliğine karşı duran sosyalist akımın en bilinçli ifadesi: Bolşevik-Leninistler'in illegal partisi. Bürokrasi, bilinçli siyasal bir güç olarak devrime ihanet etmiştir. Ne var ki, muzaffer bir devrim salt bir program, bir kızıl bayrak, salt siyasi kurumlar olmaktan çok öte, bir toplumsal ilişkiler sistemidir. Ona ihanet etmek yetmez. Onu alaşağı etmek gerekir.[15]

Yukarıdaki alıntı mülkiyet biçiminin hukuki soyutlamasını ve buna bağlı olarak, analizin iç çelişkilerini açıkça ortaya koyuyor. Rusya proletaryası üretim araçları üzerindeki denetimini sürdürecek kadar güçlü değildi, bürokrasi tarafından alaşağı edildi; fakat bu ilişkinin yasal ifadesini bulmasını önleyecek kadar güçlü! Proletarya artık ürünün kendi aleyhinde bölüştürülmesini önleyemedi; yaşam düzeyinin bürokrasi tarafından düşürülmesini, en temel haklarının elinden alınmasını, milyonlarca işçinin Sibirya'da çalışma kamplarına mahkûm edilmesini önleyecek kadar güçlü değildi; ama mülkiyet biçimini koruyacak kadar gücü var! Sanki insanlarla mülkiyet arasındaki ilişki, üretim ilişkilerinden ayrı düşünülebilirmiş gibi.

Dahası, eğer Rusya'da özel kapitalizmin yeniden kurulmasını engelleyen tek unsur proletarya korkusu ise, eğer Troçki'nin dediği gibi bürokrasi bilinçli olarak kapitalizmin yeniden kurulmasını özlüyorsa, "Stalinist rejimin başaşağı duran bir piramit kadar dengesiz" olduğu tespiti haklı çıkmış olur ve savaş sırasında Sovyet ekonomisinin başına gelecekler hakkında öngördükleri gerçekleşmiş olurdu. Bu konuda Troçki görüşlerini şöyle özetler:

> Savaşın sıcağında tarım ve küçük sanayide bireysel ilkelere doğru keskin dönüşler, yabancı ve "müttefik" sermaye lehinde yönlenmeler, dış ticarette devlet tekelinin kırılması yolunda adımlar, tröstler üzerinde devlet denetiminin zayıflaması, tröstler arası rekabetin kızışması ve tröstlerle işçiler arasındaki çelişkilerin artması gibi gelişmeler beklenebilir. Siyaset düzeyinde bu süreçler Bonapartizm'in ve mülkiyet ilişkilerinde buna denk düşen değişikliklerin tamamlanması anlamına gelebilir. Bir başka deyişle, uzun bir savaş boyunca *dünya proletaryasının pasifliği* sürecek olursa, SSCB'nin toplumsal iç çelişkileri kaçınılmaz olarak *burjuva-Bonapartist* karşı devrime yol açacaktır.[16]

İkinci Dünya Savaşı deneyiminden önce, Rusya'da özel kapitalizmin yeniden kurulmasının ülke emperyalist işgale uğramadan mümkün olabileceğini düşünmek yanlış olmakla birlikte, anlaşılabilir bir hataydı. Merkezi ve devletleştirilmiş Rus ekonomisinin Almanya karşısındaki kesin zaferi böyle bir olasılık olmadığını kanıtladı.

Dış güçlerin özel kapitalizmi geri getirebileceği, hatta barbarca bir savaşın nüfusun büyük bir kısmını imha edip ülkeyi özel kapitalizmden de geri bir tarihsel gelişme düzeyine düşürebileceği, düşünülemeyecek olasılıklar değildir kuşkusuz.

Troçki Rusya'yı geçiş halinde bir toplum olarak tanımlarken, kendi iç dinamiklerinin bu toplumu ya sosyalizme ya da özel kapitalizme götüreceğini vurgular. İkinci olasılığı yok sayarsak, geriye üç alternatif kalıyor:

1) İçsel güçleri Rusya'yı ancak bir yöne doğru, komünizme doğru, götürmektedir. Bu Stalinistler ve Bruno R. (*La Bureaucratisation du Monde*, Paris, 1939) tarafından savunulan görüş.

2) Rus toplumu ne sosyalist ne de kapitalist; üretici güçler sürekli güçlenmesine rağmen komünizme yol açmayacak, kitlelerin sömürüsü hafiflemeden sürmesine rağmen kapitalizme dönüşmeyecek. Bu "yöneticiler devrimi" teorisinin ve Shachtman'ın 1943'te formüle ettiği "bürokratik kolektivizm" teorisinin savunduğu formülasyon.

3) Rus toplumu ya önünde iki gelişme çizgisi —devlet kapitalizmi veya sosyalizm— olan bir geçiş toplumu, ya da devlet kapitalizmine geçişi tamamlamış bir toplum.

İç güçlerin özel kapitalizme yol açabileceğini, Stalinizm'i, Bruno R. ile Shachtman'ın bürokratik kolektivizm tezlerini ve Burnham'ın görüşlerini reddedersek geriye sadece üçüncü alternatif kalıyor.

Hem devlet kapitalizminde, hem işçi devletinde, devlet üretim araçlarının mülkiyetine sahiptir. İki sistem arasındaki fark mülkiyet biçimlerinde aranamaz. Demek ki, Troçki'nin Rusya'nın sınıf karakterini tanımlamakta temel aldığı "devlet mülkiyeti" kavramını anlamsız bir kıstas olarak bir yana bırakmamız gerekiyor.

"Yeni Demokrasiler" ve Rusya'nın İşçi Devleti Olarak Tanımlanması

"Yeni demokrasiler"in ortaya çıkışı Rusya'nın işçi devleti olarak tanımlanmasını sınama olanağı doğurdu.

Eğer devlet mülkiyeti, planlama ve dış ticaretin devlet tekelinde bulunması, bir ülkeyi işçi devleti yapmaya yetiyorsa, hem Rusya hem "yeni demokrasiler" kuşku yok ki birer işçi devleti. Bu da demektir ki "yeni demokrasiler"de proleter devrimi gerçekleşmiş. Bu devrimler Stalinistler tarafından milli birlik, burjuvaziyle kurulan koalisyon hükümetleri ve milyonlarca Alman asıllı işçiyle ailelerinin sınırdışı edilmesine yol açan bir şovenizm temelinde gerçekleştirildi. Bu politikalar proleter devriminin tekerleklerini yağladı.

Bunu böylece kabullenirsek, o zaman uluslararası sosyalizmin tarihsel gerekliliği ve geleceği ne olabilir, nasıl açıklanabilir? Stalinist partiler enternasyonal sosyalistlerden her açıdan daha avantajlı —devlet mekanizması, kitle örgütleri, maddi olanaklar, vb. Stalinizm'in tek dezavantajı uluslararası sınıf ideolojisinden yoksun olması. Ama bu ideolojiye sahip olmadan da proleter devrimi başarmak mümkünse, işçiler Stalinizm'e niye sırt çevirsinler?

Doğu Avrupa ülkelerinde devrimci proleter bir önderlik yokken toplumsal devrimler gerçekleşebildiyse, bundan ancak gelecek devrimlerde de kitlelerin savaşacağı fakat önderlik etmeyeceği sonucunu çıkarabiliriz.

"Yeni demokrasiler"in işçi devleti olduğunu iddia etmek, proleter devrimin aynen burjuva savaşları gibi, kitlelerin aldatılmasına dayandığını varsaymak anlamına gelir.

Eğer "yeni demokrasiler" işçi devleti ise, demek ki Stalin proleter devrimi, hem de hiç zaman kaybetmeden, gerçekleştirdi. Paris Komünü'nden sonra 140 milyonluk bir ülkede ilk işçi devletinin yaratılması 47 yıl sürdü. Ondan sonra 40 yıldan az bir sürede bir dizi ülke işçi devleti oldu: Batı'da, 75 milyonluk nüfuslarıyla Polonya, Yugoslavya,

Macaristan, Romanya, Bulgaristan ve Çekoslovakya (buna Rusya'nın kendi topraklarına kattığı Baltık devletleri, Doğu Polonya ve Besarabya'nın 20 milyon nüfusu dahil değil). Bu hesaba, Doğu'da 600 milyonluk nüfusuyla Çin'i de katalım. Bütün bu ülkeler işçi devleti ise, Marksizm'e ne gerek var, Dördüncü Enternasyonal'in anlamı nedir?

Eğer "yeni demokrasiler" işçi devleti ise, Marx ve Engels'in sosyalist devrimin "kendi bilincine varan tarih" olduğu iddiası çürütülmüş demektir. Engels'in şu sözleri de çürütülmüştür:

> Bu noktadan [sosyalist devrimden] itibarendir ki insanlık, bilinçli olarak kendi tarihini yaratacak; ancak bu noktadan sonra insanlığın harekete geçirdiği toplumsal eylemler çoğunlukla ve gittikçe artan ölçüde insanların amaçladıkları sonuçlara yol açacak. İnsanlığın gereklilik dünyasından özgürlük dünyasına sıçrayışı olacak bu.[17]

Devrimde proleter bilincin yeri hakkında Marksist öğretiyi özetleyen Rosa Luxemburg da şu sözleri yazarken saçmalamış olmalı:

> Azınlıkların çıkarları uğruna yapılan ve Marx'ın sözleriyle, "tüm gelişmeleri büyük halk kitlelerine karşı gerçekleşen" geçmişin tüm sınıf mücadelelerinde, eylemin temel koşullardan biri, bu kitlelerin mücadelenin asıl amaçlarından, maddi içeriğinden ve sınırlarından habersiz olmalarıydı. Bu aykırılık, aslında, "aydınlanmış" burjuvazinin "öncü işlevinin" ve kitlelerin uysal izleyiciliğinin özgül tarihsel temelini oluşturuyordu. Fakat, Marx'ın da 1845'te dediği gibi, "tarihsel eylem derinleştikçe, eyleme katılan kitlelerin sayısı da artmalıdır!" Proletaryanın sınıf mücadelesi, günümüze kadarki tarihsel eylemlerin en "derinidir"; halkın tüm alt katmanlarını içine katar ve sınıflı toplumun yaratıldığı ilk andan bu yana, kitlelerin gerçek çıkarlarını temsil eden *ilk* harekettir. Bu nedenledir ki, önceki egemen sınıfların hareketlerinde kitlelerin bilinçsizliği nasıl bir önkoşul idiyse, sosyalist eylemin kaçınılmaz tarihsel önkoşulu da kitlelerin önlerindeki görevler ve yöntemler konusunda aydınlanmış olmasıdır.[18]

Rusya'nın Savaşta Kazandığı Zaferler İşçi Devleti Olduğunun Kanıtı Sayılabilir mi?

Troçki yozlaşmış işçi devleti analizine dayanarak bürokrasinin savaşta varlığını sürdüremeyeceğini öngörmüşken, bugün birçok Troçkist kazanılan askeri zaferlerden, Rusya'nın işçi devleti olduğu sonucu-

nu çıkarıyor. Bu mantığı çürütmek zor değil.

Öne sürülen tartışmanın iki öğesi var: 1) Kitlelerin savaşta gösterdiği özveri ve kahramanlık, zincirlerinden başka kaybedecek birşeyleri olduğunu, yani egemen sınıf olduklarını kanıtlar; 2) Rusya'nın sınai-askeri güçlülüğü, rejimin kapitalizm karşısında tarihsel üstünlüğünü kanıtlar.

Tartışmanın 1941-43 yıllarında Dördüncü Enternasyonal yayınlarında sık rastlanan ilk kısmı, daha sonraki yıllarda, olaylar tarafından zaten çürütüldü. Alman ordusu da, zafer umudunun artık tamamen yok olduğu yıllarda ta Berlin kapılarına kadar canla başla savaştı. Alman askerlerinin de zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri mi vardı? Alman işçi sınıfı da hakim sınıf mıydı?

Tartışmanın ikinci kısmına gelince, kuşkusuz büyük ölçekli üretim birimlerinin küçük işyerlerine kıyasla çok büyük avantajları var. Örneğin, aynı toplumsal sisteme dayanmalarına rağmen, Amerikan üretiminin İngiltere'dekinden üstünlüğünün önemli bir nedeni de bu. Daha yeni ve teknik açıdan daha modern olan Rus sanayii, Amerika'dakinden de daha büyük ölçekli birimlere dayanıyor. Ayrıca, Rusya'da üretim araçlarının devlet elinde toplanması, bireysel kapitalist ülkelerdeki karmaşa ve koordinasyonsuzluk sorunlarına da çözüm getiriyor. Savaş durumunda Rusya'nın bir diğer avantajı da işçi sınıfının her türlü demokratik haktan yoksun olması. Nazi Almanyası'nda olduğu gibi, Rusya'da da örgütlü bir direnişle karşılaşma korkusu olmadan ekmek yerine silah üretmek, milyonlarca işçiyi batıdan Urallar'ın ötesine transfer etmek, yere kazılmış çukurlarda barındırmak mümkün. Rusya'nın sınai-askeri üretim alanındaki gücü şu: Devletin ülke ekonomisi ve işçi sınıfı üzerindeki otoritesi. Bu etken aynı şekilde Nazi Almanyası'nın, orduları karşısında kâğıttan bir şato gibi devrilen burjuva demokratik Fransa; ve Nazi istilasından ancak Manş Denizi, batıdan Amerikan yardımı ve Almanya'ya doğudan Rus tehdidi sayesinde kurtulan bir zamanların "dünyanın fabrikası" İngiltere karşısındaki üstünlüğünün de temelinde yatıyordu.

Almanya'nın savaşın ilk yıllarında kazandığı askeri zaferler (aralarında Burnham da bulunan) bazı kişileri bu ülkenin kapitalist olmadığı, yeni ve daha üstün bir sistemi temsil ettiği görüşüne götürdü.

Bu görüş ne kadar yanlış ise, Rusya'nın askeri başarılarının yeni bir toplum düzenine işaret ettiği görüşü de o kadar hatalı.

Troçki Rusya'nın İşçi Devleti Olduğu Teorisini Niye Yadsıyamadı?

İnsan geleceği, geçmişin gözlükleriyle görür. Sömürüye karşı mücadele eden sosyalistler yıllarca özel mülkiyet sahiplerine karşı —burjuvaziye karşı— mücadele vermişlerdi. Lenin, Troçki ve diğer Bolşevik önderler Rusya işçi devletinin tecrit edildiği takdirde yenilgiye uğrayacağını öne sürdükleri zaman gözlerinin önünde bu yenilginin alacağı somut bir biçim vardı: Özel mülkiyet geri gelecekti. Devlet mülkiyetini ise işçi sınıfının mücadelesinin meyvası olarak görüyorlardı. Bunlardan çıkarılacak sonuç ise çok doğal: Eğer Rusya'da devlet mülkiyeti varlığını sürdürüyorsa, bu bürokrasi işçi sınıfından korktuğu içindir; eğer bürokrasi (miras hakkı dahil) ayrıcalıklarını genişletmeye çalışıyorsa, bunu özel mülkiyete dönerek başarmaya çabalıyordur. Kısacası, Troçki *geçmiş deneyimleri nedeniyle* şu gerçekleri göremiyordu: gericiliğin zaferi her zaman başlangıç noktasına dönmek değildir, bu zafer hem devrim öncesi hem devrim sonrası geçmişin unsurlarının, ama ağırlıkla ilkinin, yer aldığı bir gerileme şeklini alabilir, eskinin kapitalist sınıf içeriği yeni "sosyalist" biçimlere bürünerek yeniden ortaya çıkabilir; sanki Troçki'nin geliştirilmesine katkıda bulunduğu bileşik gelişme yasasını kanıtlarcasına.

Özetle denebilir ki Troçki, Stalinist rejimin çözümlemesine kuşkusuz en büyük katkıyı yapmış Marksist olmakla birlikte, bu konudaki çalışmalarının önemli bir zaafı var: Marksizm biçimi içeriğe tabi kılar, Troçki'nin Rusya analizi ise bunun aksine muhafazakâr bir biçimcilik taşıyor.

DİPNOTLAR

BÖLÜM 1

1. Rus ekonomisinin yönetimindeki değişiklikler üstüne çok iyi bir inceleme için bkz. G.Brienstock, S.M.Schwartz ve A.Yugow, *Management in Russian Industry and Agriculture*, Oxford University Press, 1944.
2. A.Baykov, *The Development of the Soviet Economic System*, Londra 1946, s. 115.
3. *A.g.e.*, s. 116.
4. *Merkez Komitesi Kongre, Konferans ve Birleşik Oturumları Karar ve Önergelerinde Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik)*, (bundan sonra *Karar ve Önergelerinde SBKP* olarak anılacaktır), (Rusça), Moskova 1941, 6. Basım, c. II, s. 811.
5. *A.g.e.*, s. 812.
6. *Socialism Victorious*, Londra 1934, s. 137.
7. *Za Industrializatsiu* (Ağır Sanayi Komiserliği Yayın Organı), Moskova, 16 Nisan 1934.
8. L.Gintsburg ve E.Pashukanis, *Sovyet Ekonomi Yasası Dersleri* (Rusça), Moskova 1935, c. I, s. 8.
9. *Pravda*, 11 Mart 1937.
10. E.L.Granovski ve B.L.Markus (hazırl.), *Sosyalist Sanayiin İktisadı* (Rusça), Moskova 1940, s 579.
11. *A.g.e.*, s. 563.
12. H.Johnson, Canterbury Başpiskoposu, *The Socialist Sixth of the World*, London 1944, 19. Basım, s. 280.
13. *Trud* (sendika günlük gazetesi), Moskova, 8 Temmuz 1933. M.Gordon tarafından *Workers Before and After Lenin*, New York 1941, s. 104-5'te alıntılanmıştır.
14. G.K.Orjonikidze, *Makale ve Konuşmalar Seçkisi, 1911-1937* (Rusça), Moskova 1939, s. 359.
15. *Pravda*, 29 Aralık 1935.
16. Sovyetler Birliği Sendikalar Merkez Konseyi Kararı, 2 Ocak 1933, *SSCB İş Yasası* (Rusça), Moskova-Leningrad 1933, s. 320.
17. V.I.Lenin, *Toplu Eserleri* (Rusça), 4. Basım, c. XX, s. 6-7. (Aksi belirtilmedikçe bundan sonra yapılan bütün atıflar 4. basımadır).
18. *Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) Onbirinci Kongresi. Steno Rapor, Moskova, Mart-Nisan 1922* (Rusça), Moskova 1936, s. 275.
19. *Rusya'da Ücretli Emek* (Rusça), Moskova 1924, s. 160; *SSCB'de Sendikalar 1926-1928* (Rusça), Moskova 1928, s. 358.
20. *Trud*, 23 Nisan 1949.
21. G.N.Aleksandrov (hazırl.), *Sovyet İş Yasası* (Rusça), Moskova 1949, s. 166.
22. *Professionalniye Soyuziy* (sendikalar aylık yayın organı), Moskova 1940, sayı: 4-5.

23. *A.g.e.*, 1947, sayı: 2.
24- I.T.Goliakov, (hazırl.), *İş Yasası* (Rusça), Moskova 1947, s. 15.
25. G.N.Aleksandrov ve D.M.Genkin (hazırl.), *Sovyet İş Yasası* (Rusça), Moskova 1946, s. 106. Ayrıca G.N.Aleksandrov ve G.K.Moskalenko (hazırl.), *Sovyet İş Yasası* (Rusça), Moskova 1947, s. 100-1'e de bakınız.
26. *RSFSC İş Yasası* (Rusça), Moskova 1937, Madde 58, s. 28.
27. Goliakov, *a.g.e.*, s. 15.
28. *Trud*, 13 Nisan 1952.
29. F.Neumann, *Behemoth*, Londra 1942, s. 352-3.
30. *A.g.e.*, s. 353. Vurgu bana ait.
31. Baykov, *a.g.e.*, s. 222.
32. G.Sorokin, *SSCB Milli Ekonomisinin Sosyalist Planlaması* (Rusça), Moskova 1946, s. 95.
33. *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*, SSCB cildi (Rusça), Moskova 1948, Başlık no. 1751.
34. *Trud*, 20 Nisan 1949.
35. A.I.Beskin, *Petrol Sanayiinde Üretimin Planlanması ve Örgütlenmesi*, (Rusça), Moskova-Leningrad 1947, s. 134.
36. *Bolşevik* (Parti Merkez Komitesi Yayın Organı), Moskova 1952, No. 5.
37. *Za Industrializatsiu*, Moskova, Mart 1936.
38. A.A.Arutinian ve B.L.Markus (hazırl.), *Sovyet Ekonomisinin Gelişmesi* (Rusça), Moskova 1940, s. 492.
39. A.Yugow, *Russia's Economic Front for War and Peace*, Londra 1942, s. 193.
40. *A.g.e.*, s. 194.
41. *Trud*, 17 Nisan 1941.
42. *Maşinostroenie* (Makina İmalatı Komiserliği Yayın Organı), Moskova, 11 Mayıs 1939.
43. *İzvestiya*, 2 Nisan 1936.
44. J. Maynard, *The Russian Peasant: And Other Studies*, Londra 1942, s. 340.
45. Stahanovculuğun ortaya çıkışından sonra Stahanovcular'a karşı cinayet ve sabotajların belgelenmiş ilk örnekleri için bkz. *İzvestiya*, 23 Ağustos 1935, 27 Eylül 1935, 2 ve 5 Ekim 1935; *Pravda*, 2, 21 ve 22 Kasım 1935; *Trud*, 1 Kasım 1935. Başka birçok kaynak aktarılabilir.
46. Beskin, *a.g.e.*, s. 31.
47. V.I.Lenin, *Eserleri* (Rusça), c. XXI, s. 135.
48. *1922 İş Yasası* (Rusça), Moskova 1922, Madde 37.
49. V.Serge tarafından aktarılmıştır: *Russia Twenty Years After*, New York 1937, s. 66.
50. *SSCB İşçi-Köylü Hükümeti Toplu Yasa ve Düzenlemeleri* (bundan sonra *SSCB Kararlar Top.* olarak anılacaktır) (Rusça), Moskova 1932, No. 84, Madde 516.
51. *İzvestiya*, 17 Aralık 1930.
52. *RSFSC İş Yasaları* (Rusça), Moskova 1937, Madde 37, s. 20.
53. *Za Industrializatsiu*, 12 Şubat 1931, *SSCB İşçi-Köylü Hükümeti Toplu Karar ve Düzenlemeleri* (bundan sonra *SSCB Kararlar Top.* olarak anılacaktır), (Rusça), Moskova 1938, No. 58, Madde 329.
54. Serge, *a.g.e.*, s. 68.
55. *RSFSC İşçi-Köylü Hükümeti Toplu Karar ve Düzenlemeleri* (bundan sonra *RSFSC Kararlar Top.* olarak anılacaktır), (Rusça), Moskova 1932, No. 85,

Madde 371.
56. *Sosyalist İnşaanın En Önemli Sorunları Hakkında SSCB Halk Komiserleri Konseyi ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik) Merkez Komitesi Kararları* (Rusça), Leningrad 1933, s. 127-130.
57. *SSCB Kararlar Top.*, 1939, No. 1, Madde 1.
58. *SSCB Yüksek Sovyet Gazetesi* (Rusça), Moskova 1940, No. 20.
59. *İzvestiya*, 30 Aralık 1940.
60. *Bloknot Agitatora* (Partinin Moskova Komitesi Ajitasyon ve Propaganda Bölümü yayın organı), Moskova, 1952, No. 4, s. 41-2.
61. *SSCB Yüksek Sovyet Gazetesi* (Rusça), Moskova 1940, No. 42.
62. Aleksandrov ve Genkin, *a.g.e.*, s. 278.
63. *A.g.e.*, s. 273-4.
64. *A.g.e.*, s. 275.
65. Bkz. G.N.Aleksandrov, *Sovyet İş Yasası*, 1949.
66. *RSFSC Kararlar Top.*, 1927, No. 49, Madde 330; ve *RSFSC Ceza Yasası* (Rusça), Moskova 1937, Madde 58, Altmadde 14. Vurgu bana ait.
67. V.Gsovski, *Soviet Civil Law*, Ann Arbor 1948, c. I, s. 805.
68. *1922 İş Yasası* (Rusça), Moskova 1922, Madde 129, s. 18.
69. "Women Workers and their Protection in Russian Industry", *International Labour Review*, Ekim 1929.
70. G.N.Serebrennikov, *Jenskiy Trud v. SSSR*, Moskova 1934, s. 204. J.Grunfeld tarafından "Women's Work In Russia's Planned Economy"de alıntılanmıştır: *Social Research*, Şubat 1942. Kuşkusuz Serebrennikov, özellikle Rus olmayan okurlar için yazdığı *The Position of Women in the USSR*, Londra 1937, adlı kitabına bu tür bilgileri almayacak kadar dikkatli.
71. *Russian News Bulletin*, 30 Temmuz 1941.
72. S.Wolfsson, "Sosyalizm ve Aile", *Pod Znamenem Marksizma* (Partinin Teorik Yayın Organı), Moskova 1936, R.Schlesinger tarafından *The Familly in the USSR*, Londra 1949, s. 287'de alıntılanmıştır.
73. Uluslararası İş Konferansı, 18. Oturum, *Employment of Women on Underground Work in Mines of All Kinds*, Cenevre 1934, Rapor VI.
74. C.Haldane, *Russian Newsreel*, Londra 1942, s. 151.
75. M.Hindus, *Russia Fights On*, Londra 1942, s. 135.
76. *Pravda*, 1 Ocak 1939.
77. D.J.Dallin ve B.I.Nicolaevsky, *Forced Labour in Soviet Russia*, Londra 1948, s. 153.
78. *A.g.e.*, s. 52.
79. *A.g.e.*, s. 54-62.
80. A.Ciliga, *The Russian Enigma*, Londra 1940, s. 249.
81. Y.Gluckstein, *Stalin's Satellites in Europe*, Londra 1952, s. 309-10.
82. W.Kolarz, *Russia and her Colonies*, Londra 1952, s. 185.
83. *SSCB Halk Komiserleri Konseyi ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Talimatnamesine Ek* (Rusça), No. 127, 17 Ocak 1941. Yayının tarihi ve yeri verilmemiş. American Council of Learned Societies için Universal Press tarafından yapılmış foto kopyası, New York 1950.
84. *A.g.e.*, s. 10.
85. Dallin ve Nicolaevsky, *a.g.e.*, s. 165.
86. *Pravda*, 28 Mart 1953.
87. *İzvestiya*, 20 Aralık 1937.
88. A.Ya.Vişinski (derl.), *Sovyet Devletinin Hukuku* (Rusça), Moskova 1938, s.

514-5.

89. *SSCB'nin Milli Ekonomisinin İnşasında Beş Yıllık Plan*, 3. Basım, (bundan sonra *I. Plan* olarak adlandırılacaktır) (Rusça), Moskova 1930, c. I, s. 132; *SSCB'nin Milli Ekonomisinin İnşasında İkinci Beş Yılık Plan*, (bundan sonra *II. Plan* olarak adlandırılacaktır) (Rusça), Moskova 1934, c. I, s. 429.
90. *I. Plan*, c. II, Kıs. I, s. 250; *II. Plan*, c. I, s. 172, 522, c. II, s. 291-2, 296; *Pravda*, 19 Şubat 1941; *SSCB'nin Sosyalist İnşası, İstatistik Yıllığı 1936* (bundan sonra *Sosyalist İnşa 1936* olarak adlandırılacaktır) (Rusça), Moskova 1936, s. 192, 195, 201, 204, 206; *SSCB'nin Sosyalist İnşası (1933-1938)* (bundan sonra *Sosyalist İnşa 1933-1938* olarak adlandırılacaktır), (Rusça), Moskova 1938, s. 73; *Pravda,* 10 Mart 1950; *İzvestiya*, 17 Nisan 1951.
91. *Sosyalist İnşa* (1933-38), s. XXIV-XXV.
92. A.Baykov, *Soviet Foreign Trade*, Princeton 1946, Ekteki IV. ve VI. tablolar.
93. *I. Plan*, c. I, s. 145, 147; c. II, Kıs. I, s. 248-251; *II. Plan*, c. I, s. 172, 522; c. II, s. 276, 278-280, 291-2, 296; *SSCB Milli Ekonomisinin İnşası ve Geliştirilmesinde Beş Yıllık Plana İlişkin Yasa,* 1946-50 (buradan sonra *IV. Plan* olarak adlandırılacaktır. (Rusça), Moskova 1946, s 11-13; *Pravda*, 6 Ekim 1952.
94. Şu kaynaklardan hesaplanmıştır: *I. Plan*, c. I, s. 145, 147; c. II, Kıs. I, s. 248-251; *SSCB Milli Ekonomisini Geliştirmede Birinci Beş Yıllık Planın Gerçekleştirilme Özeti* (bundan sonra *I. Plan Gerçekleştirme* olarak adlandırılacaktır), (Rusça), Moskova 1933, s. 83, 95, 105, 121; *II. Plan*; c. I, s. 172, 522, c. II, s. 276, 278-280, 291-293, 296; *IV. Plan*, s. 11-13; *İzvestiya,* 17 Nisan 1951. (Üçüncü Beş Yıllık Planının Gerçekleştirilmesi savaşla kesintiye uğradığından gerçekleşme rakamları yayınlanmamıştır).
95. *Sosyalist İnşa 1936*, s. 3.
96. S.N.Prokopovicz, *Russlands Volks wirtschaft unter den Sowjets*, Zürih 1944, s. 302.
97. *I. Plan*, c. I, s. 20; V.P.Diyaçenko (derl.), *SSCB'de Finans ve Kredi* (Rusça), Moskova 1938, s. 184; *IV. Plan*, s. 9; *SSCB Milli Ekonomisi* (Rusça), Moskova 1948, c. II, s. 185.
98. *SSCB Milli Ekonomisi* (Rusça), Moskova 1948, c. II, s. 129.
99. Prokopovicz, *a.g.e.*, s. 306.
100. N.Jasny, *The Socialised Agriculture of USSR*, Stanford 1949, s. 777-8.
101. K.Kautsky, *Die Agrarfrage*, Stuttgart 1899, s. 24, 31.
102. N.A.Voznezenski, *Yurt Savunması Döneminde SSCB'nin Savaş Ekonomisi* (Rusça), Moskova 1948, s. 126.
103. N.Jasny, *The Soviet Economy During the Plan Era*, Stanford 1951, s. 74.
104. *A.g.e.*, s. 76.
105. .40. sayfadaki tüketim mallarının üretim rakamlarından hesaplanmıştır.
106. Y.V.Kuibişev, *Makaleler ve Konuşmalar, 1930-1935* (Rusça), Moskova 1935, s. 131.
107. *I. Plan*, c. II, Kıs. 2, s. 292-3; I. *Plan Gerçekleştirme*, s. 186; *II. Plan*, c. I, s. 533.
108. *İşçi ve Ücretlilerin Bütçesi, Cilt I, 1922-1927 Arası Bir İşçi Ailesinin Bütçesi* (Rusça), Moskova 1929, s. 55; *II. Plan*, c. I, s. 533; B.B.Veselovski, *Komünal Ekonominin Planlanması ve İktisadi Yolu* (Rusça), Moskova 1945, s. 174.

109. Birleşmiş Milletler, *The European Housing Problem*, Cenevre 1949, s 41.
110. Birleşmiş Milletler, *Economic Survey of Europe in 1949*, Cenevre 1950, s. 31.
111 *International Labour Review*, Mayıs 1932, s. 627.
112. *Soviet News*, 23 Ocak 1952.
113. V.L.Kobalevski, *SSCB'de Konut Planlaması ve İktisadı* (Rusça), Moskova-Leningrad 1940, s. 109.
114. Veselovski, *a.g.e.*, s. 176.
115. *IV. Plan*, s. 55.
116. Veselovski, *a.g.e.*, s. 132, 473.
117. *Soviet News*, 23 Ocak 1952; *Pravda*, 18 Ekim 1937.
118. *International Labour Review*, Mayıs 1932, s. 627.
119. A.G.Zverev, *SSCB Devlet Bütçeleri, 1938/1945* (Rusça), Moskova 1946, s. 15, 22, 47, 104; K.N.Plotnikov, *Sosyalist Bir Devletin Bütçesi* (Rusça), Moskova 1948, s. 142, 146, 216, 218; *SSCB Milli Ekonomisi* (Rusça), Moskova 1951, c. IV, s. 127, 340; *Planovoe Khoziaistvo* (Devlet Planlama Komisyonu'nun aylık yayın organı), Moskova 1952, No. 2, s. 24.
120. Bu rakamlar *1941 Yılı için SSCB Milli Ekonomisinin Geliştirilmesinde Devlet Planı*, No. 127, 17 Ocak 1941, *a.g.e.*, s. 11'den alınmıştır.
121. L.P.Shulkin, *SSCB Demir Çelik Tüketimi* (Rusça), Moskova-Leningrad 1940, s. 20 ve dev.; M.Gardner Clark, *Sovyet Demir Çelik Sanayiinin Bazı Ekonomik Sorunları* (yayınlanmamış çalışma), Cornell University 1950, s. 42.
122. Voznessenski, *a.g.e.*, s. 126.
123. Arutinyan ve Markuz, *a.g.e.*, s. 484.
124. Prokopovicz, *a.g.e.*, s. 306.
125. *SSCB ve Kapitalist Ülkeler; İstatistik El Kitabı* (Rusça), Moskova 1939, s. 75-80.
126. *Soviet Weekly*, Ek, 18 Aralık 1947.
127. Çalışma Bakanlığı, *Labor Survey of British Workers*, Nisan 1947.
128. N.Jasny, *The Socialised Agriculture of USSR*, *a.g.e.*, s. 374-5.
129. *A.g.e.*, s. 375.
130. A.Arina, "1938'de Kolhozlar", *Sotsialistiçeskoe Selskokhoziaistvo* (Tarım Komiserliği aylık yayın organı), Moskova 1939, No. 12.
131. Arina, *a.g.e.* ve Jasny, *The Socialised Agriculture of USSR*, *a.g.e.*, s. 684.
132. T.L.Basyuk, *Kolhoz Üretiminin Örgütlenmesi* (Rusça), Moskova 1946, s. 272-3.
133. Prokopovicz, *a.g.e.*, s. 164.
134. F.Semenov, A.Pankratova ve diğerleri, *1905-1907 Devriminde Proletarya* (Rusça), Moskova-Leningrad 1930, s 232.
135. M.P.Osadko (derl.), *Kolhoz Üretiminin Örgütlenmesi Sorunları* (Rusça), Moskova 1945, s. 94.
136. *A.g.e.*
137. *A.g.e.*, s. 95.
138. *A.g.e.*, s. 191.
139. *A.g.e.*, 201.
140. *A.g.e.*, s. 212.
141. *A.g.e.*, s. 217.
142. V.I.Lenin, *Selected Works*, c. I, s. 179.
143. K.Marx, *Kapital*, New York, Modern Library, tarihsiz, c. I, s. 193.

144. K.Marx ve F.Engels, *Selected Correspondence*, Londra 1941, s. 509-510.
145. M.Dobb, *Soviet Economic Development since 1917*, Londra 1948, s. 364.
146. A.K.Suçkov (derl.), *SSCB Devlet Bütçesi Gelirleri* (Rusça), Moskova 1945, s. 14; Plotnikov, *a.g.e.*, s. 17, 26, 102, 181, 259; N.N.Rovinski, *SSCB Devlet Bütçesi* (Rusça), Moskova 1949, s. 72; *SSCB Mili Ekonomisi 1950* (Rusça), Moskova 1950, s. 393; *SSCB Milli Ekonomisi 1951* (Rusça), Moskova 1951, s. 337; *Planovoye Khoziyaistvo 1952*, No. 2, s. 20.
147. Suçkov, *a.g.e.*, s. 16.
148. N.Jasny, *The Soviet Price System*, Stanford 1951, s. 164-5.
149. M.Dobb, *Soviet Planning, and Labour in Peace and War*, Londra 1942, s. 61-2.
150. M.Dobb, *Soviet Economic Development since 1917*, *a.g.e.*, s. 371-2.
151. Prokopovicz, *a.g.e.*, s. 316; *Bolshevik*, No. 12, 1950.
152. *Karar ve Önergelerinde SBKP*, Moskova 1932, 4. Basım, c. I, s. 22.
153. *A.g.e.*, s. 506.
154. *Sosyalist İnşa* 1935, s. 644; Jasny, *The Soviet Price System*, *a.g.e.*, s. 78.
155. *Sosyalist İnşa*, 1936, s. 646-7; Jasny, *a.g.e.*
156. Zverev, *a.g.e.*, s. 43.
157. *SSCB Kararlar Top.*, 1932, No. 62, Madde 360.
158. J.V.Stalin, *Eserleri* (Rusça), c. VIII, s. 209.
159. *Pravda*, 5 Haziran 1947. Bu ve bunu izleyen iki alıntı Gluckstein, *a.g.e.*, s 93-5'ten yapılmıştır.
160. *A.g.e.*
161. *A.g.e.*
162. *Pravda*, 9 Temmuz 1947.
163. *RSFSC Ceza Yasası* (Rusça), Moskova 1937, s. 70-1.
164. *A.g.e.*, s. 74.
165. *RSFSC Evlilik, Aile ve Vesayet Hukuku Yasaları* (Rusça), Moskova 1948, s. 19, Madde 69.
166. *A.g.e.*, s. 19, Madde 70.
167. *SSCB Yasaları Kol. 1935*, No. 19, Madde 155.
168. Alıntı M.Yvon tarafından *L'URSS, telle qu'elle est*, Paris 1938, s. 243'de yapılmıştır.
169. *Veçerniyayia Moskva*, 19 Nisan 1935, N.S.Timasheff, *The Great Retreat*, New York 1946, s. 325'te.
170. *Sovetskayia Ustitsiya*, 1935, No. 10'a bkz. Timasheff, *a.g.e.*, s. 321'de alıntılanmıştır.
171. *SSCB Yüksek Sovyet Gazetesi*, 1941, No. 25.
172. I.T.Goliakov (derl.) *Ceza Yasası* (Rusça), 3. basım, 1943, s. 137. Gsovski, *a.g.e.*, c. I, s. 122'de alıntılanmıştır.
173. Dallin ve Nicolaevsky, *a.g.e.*, s. 84.
174. K.Marx ve F.Engels, *Eserleri* (Rusça), c. IV, s. 312.
175. V.I.Lenin, *Eserleri* (Rusça), c. XXIV, s. 5.
176. K.Marx, *Critique of Gotha Programme* (Gotha Programının Eleştirisi). Lenin tarafından *State and Revolution* (Devlet ve İhtilal), Londra 1942, s. 70.
177. Lenin, *a.g.e.*, s. 76.
178. *A.g.e.*, s. 77.
179. *A.g.e.*, s. 78.
180. *A.g.e.*, s. 40.
181. V.I.Lenin, *Eserleri* (Rusça), c. XXVII, s. 132.

182. *A.g.e.*, c. XXIX, s. 159.
183. *A.g.e.*, c. XXXIII, s. 64.
184. *Karar ve Önergelerinde SBKP*, 4. Basım, c. I, s. 337.
185. *A.g.e.*, s. 444.
186. *Mart 1921'de Moskova'da toplanan Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) Onuncu Kongresi Tutanakları* (Rusça), Moskova 1933, s. 317.
187. S.G.Strumilin, *1913-1922 Arası Rus Sanayiinde Ücretler ve Emek Verimliliği* (Rusça), Moskova 1923, s. 35.
188. M.N.Pokrovski (derl.), *1905* (Rusça), Moskova-Leningrad 1925, c. I, s. 439.
189. *SSCB'de Emek, İstatiktiki-İktisadi Araştırma, Ekim 1922-Mart 1924* (Rusça), Moskova 1924, s. 158.
190. S.Zagorsky, *Wages and Regulation of Conditions of Labour in the USSR*, Cenevre, 1930, s. 176, 178.
191. L.Lawton, *Economic History of Soviet Russia*, Londra 1932, c. II, s. 359-361.
192. Z.M.Çernilovski (derl.) *Devletin ve Hukukun Tarihi* (Rusça), Moskova 1949, s. 29'dan.
193. D.I.Çernomordik tarafından *SSCB'nin İktisadi Politikası* (Rusça), Moskova-Leningrad 1936, s. 240'da alıntılanmış.
194. *1922 Ücret Yasası* (Rusça), Moskova 1922, Madde 57, s. 9-10.
195. *A.g.e.*, 17 Mart 1934'de kaldırıldı. (*SSCB Kararlar Top.*, 1934, No. 15, Madde 109)
196. *SSCB Kararlar Top.*, 1937, No. 71, Madde 340.
197. L.A.Bronstein ve B.N.Budrin, *Otomotiv Taşımacılığında Planlama ve Muhasebe* (Rusça), Moskova 1948, s. 150.
198. *SSCB Kararlar Top.*, 1936, No. 20, Madde 169.
199. G.Poliak, "Sanayi İşletmelerinde Yönetici Ödenekleri Üstüne", *Planovoye Koziyaistvo*, 1938, No. 4.
200. *Sosyalist İnşa 1933-38*, *a.g.e.*, s. 138.
201. L.Vilenski, "Sanayiinin Finansman Sorunları", *Planovoye Koziyaistvo*, 1938, No. 10.
202. Yvon tarafından *a.g.e.*, s. 111'de alıntılanmıştır.
203. *Pravda*, 27 Haziran 1937.
204. *Sosyalist İnşa*, 1936, *a.g.e.*, s. 513.
205. *SSCB Yüksek Sovyeti Birinci Oturumu, Steno Rapor* (Rusça), Moskova 1948, s. 124, 205.
206. *İzvestiya*, 18 Ocak 1938.
207. *New York Times*, 23 Ağustos 1943.
208. *Pravda*, 21 Aralık 1939.
209. *İzvestiya*, 6 Nisan 1940.
210. A.Werth, *The Year of Stalingrad*, Londra 1946, s. 126.
211. *A.g.e.*, s. 104.
212. *A.g.e.*
213. ... sayfaya bakınız.
214. Jasny, *The Soviet Price System*, *a.g.e.*, s. 44-5.
215. *RSFSC Kararlar Top.*, 1918, No. 34, Madde 456.
216. *SSCB Kararlar Top.*, 1929, No. 8, Madde 78.
217. R.Bishop, *Soviet Millionaires*, Londra 1945, s. 3.
218. I.I.Evtikiyev ve V.A.Vlassov, *SSCB İdare Hukuku* (Rusça), Moskova

1946, s. 164-418.
219. *A.g.e.*, s. 408.
220. *Pravda*, 4 Nisan 1951.
221. *Pravda*, 17 Mart 1949.
222. *Büyük Sovyet Ansiklopedisi, SSCB Cildi* (Rusça), Başlık No. 1225, 1228 ve 1233.
223. *SSCB'nin Kültürel İnşası* (Rusça), Moskova 1940, s. 111-112.
224. *A.g.e.*, s. 114.
225. *SSCB Kararlar Top.*, 1940, No. 27, Madde 637.
226. *1943'de RSFSC'de Halk Eğitim*(Rusça), 1944, s. 42.
227. *Eğitim Üstüne Sovyetler Birliği Komünist Partisi Talimatları ve Sovyet Hükümeti Kararları. Toplu Belgeler, 1917-1947* (Rusça), Moskova-Leningrad 1947, c. II, s. 109-111.
228. 28 Aralık 1940 Bildirgesi. *SSCB Yüksek Sovyet Gazetesi*(Rusça), 1941, No. 1.
229. *A.g.e.*, 1947, No. 21.
230. I. Plan, c. I, Kıs. I, s. 329.
231. *A.g.e.*, s. 324-5.
232. *Sosyalist İnşa*, 1933-38, *a.g.e.*, s. XXIV-XXV.
233. *I. Plan*, c. I, s. 94.
234. *I. Plan Gerçekleştirme*, s. 170.
235. *Pravda*, 27 Ekim 1940.
236. I.P.Bardin ve N.P.Bamny, *Yeni Beş Yıllık Dönemde Demir Çelik Sanayii* (Rusça), Moksova-Leningrad 1947, s. 166.
237. *A.g.e.*, s. 165.
238. *İzvestiya*, 24 Mayıs 1952.
239. *SSCB Yüksek Sovyet Toplantısı (Üçüncü Oturumu), 20-25 Şubat 1947* (Rusça), Moskova 1947, s. 20.
240. Jasny, *Soviet Prices of Producers' Goods*, Stanford 1952, s.83-4.
241. Jasny, *The Soviet Price System, a.g.e.*, s. 9-10.
242. *A.g.e.*, s. 10.
243. J.V.Stalin, *SSCB'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları*, Moskova 1952, s. 24-5.
244. *Planovoye Khoziyaistvo*, 1946, No. 3., s. 38-9.
245. H.G.Berman, *Justice in Russia: An Interpretation of Soviet Law*, Cambridge, Mass. 1950, s. 66.
246. *A.g.e.*, s. 76-7.
247. *Pravda*, 7 Kasım 1929, *Problems of Leninism* (Leninizmin Sorunları), s. 301'de Stalin. *Stalin'in Eserleri* (Rusça), c. XII. s. 129'da aynı makale 50-100.000 hektar yerine 40-50.000 hektar geçirilerek tekrar yer almıştır.
248. *İzvestiya*, 20 Ocak 1930.
249. *G.K.Orjonikidze, 1931'de Sınaî Gelişme ve 1932 Hedefleri*, Moskova 1932, s. 40-1.
250. *Planovoye Khoziyaistvo*, 1931, No, 5-6, s. 29; *II. Plan*, c. II, s. 276, 278-280.
251. *İzvestiya*, 8 Mart 1931.
252. *Komsomolskaya Pravda*, 6 Aralık 1935. Gordon tarafından, *a.g.e.*, s. 389-90'da alıntılanmıştır.
253. K.Marx ve F.Engels, *The Communist Manifesto, Selected Works* içinde, Londra 1942, c. I, s. 208-10.

BÖLÜM 2

1. K.Marx, *Selected Works*, c. I, s. 226-7.
2. F.Engels *Neue Zeit*, c. XX, No. 1, s. 8'de. K.Marx ve F.Engels, *Selected Correspondence*, Londra 1943, s. 486'da alıntılanmıştır.
3. Engels'in K.Marx'ın *The Civil War in France* (Fransa'da İç Savaş), Londra 1941, s. 19, için yazdığı Giriş.
4. *A.g.e.*, s. 40-1. 5. *A.g.e.*, s. 18.
6. F.Engels, *The Origin of the Family, Private Property and the State* (Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni), Londra 1943, s. 195.
7. V.I.Lenin, *The State and Revolution* (Devlet ve Devrim), Londra 1942, s. 10.
8. L.Troçki, *The Revolution Betrayed* (İhanete Uğrayan Devrim), Londra 1937, s. 211.
9. *Karar ve Önergelerinde SBKP*, 4. Basım, c. I, s. 22.
10. *RSFSC Kararlar Top.*, 1917, No. 9, Madde 138.
11. *A.g.e.*, Madde 139.
12. Ya L.Berman (hazırl.), *SBKP Kongre ve Konferans Kararlarında Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik) ve Askeri Meseleler*, Moskova 1928, 2. Basım, s. 71-3.
13. L.Troçki, *Devrim Kendini Nasıl Silahlandırdı?* (Rusça), Moskova 1924, c. II, Kitap 1, s. 118.
14. *A.g.e.*, c. II, Kitap 2, s. 16. Aynı görüş Troçki'nin 16 Aralık 1919'da yayınladığı bir tezinde de ileri sürülmüştür, *a.g.e.*, s. 33-6.
15. Berman, *a.g.e.*, s. 84-5.
16. I.Smilga, *Kızıl Ordunun İnşasında Temel Sorunlar* (Rusça), Moskova 1921, s 16-7. Aynı görüşler M.N.Tuhaçevski'nin "Kızıl Ordu ve Halk Milisleri" adlı makalesinde (Tuhaçevski, *Sınıf-ların Savaşı. Makaleler 1919-1920*, Rusça, Moskova 1923, s. 60-77) detaylandırılmıştır. Smilga'nın savlarıyla Tuhaçevski'ninkiler arasındaki tek fark, Tuhaçevski'nin halk milislerinin "Sovyet Rusya'nın sosyalist devrimi bütün dünyaya yaymadaki askeri görevi" için yetersiz olduğunu vurgulamasıdır.
17. *Sovyet Askeri Ansiklopedisi* (Rusça), Moskova 1932, c. I, Başlık No. 619.
18. D.F.White, *The Growth of the Red Army*, Princeton 1944, s. 63-4.
19. Troçki, *Devrim Kendini Nasıl Silahlandırdı?*, *a.g.e.*, c. II, Kitap 1, s. 84-6, White tarafından *a.g.e.*, s. 121'de alıntılanmıştır.
20. White, *a.g.e.*, s. 252. 21. *A.g.e.*, s. 223.
22. E.Wollenberg, *The Red Army*, Londra 1940, s. 182-3.
23. *A.g.e.*, s. 188. 24. White, *a.g.e.*, s. 303.
25. *A.g.e.*, s. 304. 26. *A.g.e.*, s. 305.
27. K.Voroşilov, *Bugün ve Yarın Sosyalizm Ülkesi*, Moskova 1939, s. 288.
28. A.Bergson, *National Income and Product of the USSR*, Appendix: "Sources and Methods", New York 1950, s. 8.
29. *New York Times*, 23 Ağustos 1943.
30. Evtikiyev ve Vlasov, *a.g.e.*, s. 166-7.
31. *SSCB Kararlar Top.*, 1935, No. 57, Madde 468-9.
32. *A.g.e.*, 1937, No. 51, Madde 219.
33. *SSCB Yüksek Sovyet Gazetesi* (Rusça), 1940, No. 15.
34. *A.g.e.*, 1945, No. 36. Ordu, hava kuvvetleri ve donanmaya rütbelerin sokulması ile ilgili olarak Evtikiyev ve Vlasov'a bakınız, *a.g.e.*, s. 156-7.
35. *Krasnaia Zvezda* (Sovyet Ordusu Günlük Gazetesi), Moskova, 4 Eylül

1940.
36. *Küçük Sovyet Ansiklopedisi* (Rusça), c. VI., s. 624.
37. *Krasnaya Zvezda*, 7 Ocak 1943. 38. *A.g.e.*, 23 Mayıs 1940.
39. *Daily Worker*, 9 Temmuz 1943. 40. *Krasnaya Zvezda*, 22 Ekim 1940.
41. *A.g.e.*, 15 Ekim 1940. 42. *A.g.e.*, 22 Ekim 1940.
43. *Pravda*, 6 Ekim 1940.
44. J.Towster, *Political Power in the USSR*, New York 1948, s. 210.
45. Sverdlov'un konuşması, 5 Temmuz 1918, J.Bunyan tarafından alıntılanmıştır. *Intervention, Civil War and Communism in Russia, April-December 1918. Documents and Materials*, Baltimore 1936, s. 205.
46. *İzvestiya*, 1 Eylül 1939. 47. *Pravda*, 7 Mart 1952.
48. *Pravda*, 12 Nisan 1954. 49. Johnson, *a.g.e.*, s. 353.
50. J.V.Stalin, *Moskova Stalin Seçim Bölgesi Seçmenleriyle Seçim-Öncesi Toplantıları Konuşmaları 11 Aralık 1937 ve 9 Şubat 1946* (Rusça), Moskova 1946, s. 5.
51. A.R.Williams, *The Soviets*, New York 1937, s. 49.
52. *Pravda*, 22 Aralık 1947.
53. B.Newman, *The New Europe*, Londra 1942, s. 159.
54. New York Times, 25 Kasım 1937.
55. *Karar ve Önergelerinde SBKP*, 4. Basım, c. I, s. 126.
56. *Karar ve Önergelerinde SBKP*, 6. Basım, c. I, s. 154-160.
57. L.Troçki, *History of the Russian Revolution* (Rus Devrim Tarihi), Londra 1932, c. I, s. 59.
58. *A.g.e.* ve V.I.Lenin, *Eserleri* (Rusça), c. XXI, s. 432.
59. A.Şliyapnikov, *Onyedi Yılı* (Rusça), Moskova 1924, c. I, s. 197.
60. A.S.Bubnov ve diğerleri, *Sovyetler Birliği Komünist Partisi (Bolşevik)* (Rusça), Moskova-Leningrad 1931, s. 113.
61. *Pravda*, 15 Mart 1917. Troçki tarafından *Rus Devrim Tarihi*, *a.g.e.*, c. I, s. 305.
62. *Pravda*, 8 Nisan 1917. 63. Bubnov, *a.g.e.*, s. 114.
64. *Karar ve Önergelerinde SBKP*, 4 Basım, c. I, s. 258.
65. V.I.Lenin, *Eserleri* (Rusça), 3. Basım, c. XX, s. 652.
66. *A.g.e.*, c. XXI, s. 526.
67. J.Reed, *Ten Days that Shook the World* (Dünyayı Sarsan On Gün), Londra 1932, s. 223-4.
68. *A.g.e.*
69. L.Troçki, *Stalin*, Londra 1947, ss. 341-2. 70. Bubnov, *a.g.e.*, s. 511.
72. V.I.Lenin, *Eserleri* (Rusça), 2. Basım, c. XXVI, s. 232.
73. *Karar ve Önergelerinde SBKP*, 4. Basım, c. I, s. 372, 543; c. II, s. 212.
74. *A.g.e.*, 6. Basım, c. II, s. 592.
75. V.I.Lenin, *Eserleri* (Rusça), *a.g.e.*, c. XXX, s. 414.
76. *Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (Bolşevik) Toplumsal ve Milli Bileşimi*, Moskova-Leningrad 1928, s. 41.
77. Towster, *a.g.e.*, s. 328.
78. S.N.Harper ve R.Thompson, *The Government of the Soviet Union*, 2. Basım, New York 1949, s. 80.
79. *Partiinayiya Jizn* (Parti Merkez Komitesi Yayın Organı), Moskova, No. 20. Ekim 1947, s. 83.
80. *Pravda*, 22 Nisan 1942. 81. Bubnov, *a.g.e.*, s. 626.
82. *SSCB, Sosyalizm Ülkesi* (Rusça), Moskova 1936, s. 94.

83. Bubnov, *a.g.e.*, s. 624.
84. K.Voroşilov, *Makaleler ve Konuşmalar 1925-1936*, (Rusça), Moskova 1939, s. 94.
85. *Bugün ve Yarın Sosyalizm Ülkesi*, *a.g.e.*, s. 148.
86. *Pravda*, 23 Temmuz 1940. 87. Malenkov'un Raporu, *Pravda*, 14 Mart 1939.
88. Bubnov, *a.g.e.*, s. 612. 89. *A.g.e.*, s. 620.
90. *Karar ve Önergelerinde SBKP*, 4. Basım, c. I, s. 315.
91. L.Troçki, *Stalin*, *a.g.e.*, s. 484. 92. White, *a.g.e.*, s. 387.
93. *Bolşevik*, No. 5, Mart 1937.
94. *Bugün ve Yarım Sosyalizm Ülkesi*, *a.g.e.*, s. 195-6.
95. V.I.Lenin, *Eserleri* (Rusça), *a.g.e.*, c. XXV, s. 442.
96. J.V.Stalin, *Eserleri* (Rusça), *a.g.e.*, c. X, s. 95.
97. *RSFSC Anayasası ve Temel Yasalar*, Moskova 1919, Madde 9, s. 4-5.
98. P.F.Yudin, "Sovyet Toplumunun Gelişmesinde En Önemli Kaynak", *Sovyet Sosyalist Toplumu Üzerine* (Rusça), Moskova 1948, s. 22.
99. *A.g.e.*
100. Ts.A.Stepanyan, "Sosyalizmden Komünizme Geçiş Koşulları ve Yolları", *Sovyet Sosyalist Toplumu Üzerine*, *a.g.e.*, s. 526.

BÖLÜM 3

1. K.Marx, *The Poverty of Philosophy,* (Felsefenin Sefaleti), Londra, tarihsiz, s. 146.
2. F.Engels, *Herr Eugen Dühring's Revolution in Science* (Anti-Dühring), Londra, tarihsiz, s.320
3. K.Marx, *Capital*, c. I, s. 396-7.
4. K.Marx ve F.Engels, *Selected Correspondence,* Londra, 1942, s. 493.
5. K.Marx, *Selected Works, a.g.e.*, c. I, s.221.
6. K.Marx, *Capital, a.g.e.*, c. I, s. 652.
7. K.Marx, *Selected Works, a.g.e.*, c. I, s. 563-66.
8. V.I.Lenin, *Eserler*, (Rusça), 4. basım, c. XXXI, s. 7-8.
9. C.Clark, *The Conditions of Economic Progress,* 2. basım, Londra, 1951, s. 268.
10. F.Engels, *Fransa ve Almanya'da Köylü Sorunu,* (Rusça), St. Petersburg, 1920, s. 37, 39.
11. E.A.Preobrajenski, "İlkel Sosyalist Birikim Yasası", önce ayrı bir makale olarak basılmış, 1924'te *Yeni İktisat* (Rusça, Moskova, 1923, c. I, Bölüm 1, s. 100) kitabına dahil edilmiştir.
12. Troçki'nin Onikinci Parti Kongresi'ndeki konuşmasına bkz. *Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) Onikinci Kongresi Steno Raporu,* (Rusça), Moskova, 1923, s.321.
13. Preobrajenski, *a.g.e.*, s. 57-8.

BÖLÜM 4

1. V.I.Lenin, *Eserleri,* (Rusça), c. XXVII, s. 387.
2. K.Marx, *Die moralisierende Kritik und die kritische Moral. Beitrag zur deutschen Kulturgesichte. Gegen Karl Heinzen. Aus dem literarischen Nachlass*

von Marx, Engels und Lasalle, 1902, Bd. 2, s. 456.
3. C.Clark, *The Conditions of Economic Progress,* Londra, 1940, s. 79, 83, 91, 98.
4. K.Marx, *Die moralisierende Kritik und die kritische Moral, a.g.e.,* vurgulayan benim.
5. F.Engels, *The Peasant War in Germany* (Almanya'da Köylü Savaşı), Londra, 1927, s. 135-6.
6. F.Engels, "Socialism Utopian and Scientific" (Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm), Marx-Engels *Selected Works* içinde, c. I, s. 183.

BÖLÜM 5

1. L.Troçki, *The Revolution Betrayed* (İhanete Uğrayan Devrim), Londra, 1937, s. 232-3.
2. J.Burnham, *The Managerial Revolution,* Londra, 1945, s. 103-4.
3. V.I.Lenin, *Eserler,* (Rusça), c. XXV, s. 51.
4. K.Marx, *Capital,* c. III, Şikago, 1909, s. 712.
5. *A.g.e.,* s. 517.
6. V.I.Lenin, *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism* (Emperyalizm), Londra, 1942, s. 20.
7. V.I.Lenin, *Collected Works,* Londra, c. XXI, Kitap 1, s. 210-11.
8. N. Buharin, *Oekonomie des Transformationsperiode,* Hamburg, 1922, s. 131-3.
9. F.Engels, *Anti-Dühring, a.g.e.,* s. 306-7.

BÖLÜM 6

1. V.I.Lenin, *Eserler,* (Rusça), c. XXIX, s. 388.
2. N.Buharin, *Historical Materialism,* Londra, 1926, s. 276.
3. F.Engels, *The Origin of the Family, Private Property and the State, a.g.e.,* s. 201.
4. K.Marx, *Capital,* c. I, s. 648-52.
5. G.V. Plehanov, *The Materialist Conception of History,* Londra, 1940, s. 32.
6. F.Engels, *Anti-Dühring, a.g.e.,* s.309.
7. R.Luxemburg, *Sozialreform oder Revolution?* (Sosyal Reform ya da Devrim), 2. basım, Leipzig, 1908, s.42.
8. V.I.Lenin, *State and Revolution, a.g.e.,* s. 30-31.
9. *Fourth International and the Soviet Union.* Dördüncü Enternasyonal'in Birinci Uluslararası Kongresi tarafından kabul edilen tez. Cenevre, Temmuz 1936.
10. V.I.Lenin, *Imperialism, a.g.e.,* s. 109, vurgulayan benim.
11. J.Kuczyinski, *Weltproduktion und Welthandel in den letzen 100 Jahren,* Libau, 1935, s. 20-21.

BÖLÜM 7

1. F.Engels, *Anti-Dühring, a.g.e.,* s. 341.
2. I.Lapidus ve K.Ostrovitiaov, *Sovyet İktisat Kuramıyla İlişkili Olarak Siyasi*

İktisat, Moskova-Leningrad 1928, s. 8-9.
3. *A.g.e.*, s. 10. 4. *A.g.e.*, s. 131-2.
5. E.A.Preobrajenski, *Yeni İktisat*, *a.g.e.*, s. 28-9, 36-7.
6. A.Leontiev, *Political Economy. A Beginner's Course*, Londra 1943, s. 76. Aynı görüşler için bkz. A.Leontiev ve E.L.Kmelnitskaya, *Geçiş Ekononisinin Temelleri,* (Rusça), Leningrad 1927, özellikle, s. 132.
7. F.Engels, *Anti-Dühring*, *a.g.e.*, s. 340. 8. *A.g.e.*, s. 341.
9. *Marx ve Engels Arşivleri,* (Rusça), Moskova 1933, c. II (VII), s. 6-7.
10. *A.g.e.*, c. V, s. 59.
11. *Pod Znamenem Marksizma*, No. 7-8, 1943, tamamı *American Economic Review*, Eylül 1944'te çevrilmiştir. Alıntılar bu çeviriden alınmıştır.
12. Stalin, *SSCB'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları, a.g.e.,* s.23.
13. *A.g.e.*, s. 42. 14. *A.g.e.*, s. 22.
15. *A.g.e.*, s. 21. 16. K.Marx, *Capital*, c. I, s. 188.
17. *A.g.e.*, s. 49. 18. *A.g.e.*, s. 84.
19. *A.g.e.* 20. *A.g.e.*, s. 114.
21. *A.g.e.*, s. 390-1.
22. Marx ve Engels, *Selected Correspondence*, *a.g.e.*, s. 246.
23. R.Hilferding, *Das Finanzkapital*, Viyana 1910, s. 186.
24. K.Marx, *Capital*, c. I, s. 105.
25. V.I.Lenin, *Eserleri,* (Rusça), c. XXV. s. 51.
26. K.Marx, *Capital*, c. I, s. 49.
27. *A.g.e.*, s. 84. 28. *A.g.e.*, s. 126.
29. *A.g.e.* 30. *A.g.e.*, s. 633.
31. *A.g.e.*, s. 186-7.
32. *20 Yıllık SSCB Dış Ticareti, 1918-1937, İstatistik Elkitabı,* (Rusça), Moskova 1939, s.10.
33. Bkz. Y.Gluckstein, *a.g.e.*, s. 62-7.
34. N.Buharin, *Dünya Ekonomisi ve Emperyalizm,* (Rusça), 3. Basım, Moskova 1920?, s. 157 d.
35. K.Marx, *Capital*, c. III s. 286.
36. *A.g.e.*, s. 312-3. 37. *A.g.e.*, s. 568.
38. Bakınız, örneğin, Marx, *Capital*, c. III, s. 199.
39. *A.g.e.*, s. 283. 40. *A.g.e.*, s. 303. 41. *A.g.e.*, c. II, s. 476.
42. *A.g.e.*, c. I, s. 694-5.
43. *A.g.e.*, c. II, s. 211.
44. K.Marx, *Theorien über deu Mehrwert*, c. II, Kitap 2, s. 293.
45. K.Marx, *Das Kapital*, Marx-Engels-Lenin bas., c. II, s. 562. P.M.Sweezy tarafından alıntılanmıştır: *The Theory of Capitalist Development*, Lonrda, 1946, s. 186.
46. K.Marx, *Capital*, c. III, s. 140-1. 47. *A.g.e.*, s. 569-76.
48. N.Buharin, *Der Imperialismus und die Akkumulation des Kapitals*, Viyana-Berlin 1926, s. 80.
49. *A.g.e.*, s. 80-1. 50. K.Marx, *Capital*, c. III, s. 304.
51. M.Tugan-Baranovski, *Studien zur Theorie und Geschichte der Handelskrisen in England*, 1901, s. 25.
52. *A.g.e.*, s. 231. 53. *A.g.e.*, s. 27.
54. M.Tugan-Baranovski, *Theoretische Grundlagen des Marxismus*, s. 230. Sweezy tarafından alıntılanmıştır: a.g.e., s. 168.
55. *A.g.e.*, s. 230-1. Sweezy tarafından alıntılanmıştır: *a.g.e.*, s. 169.

56. K.Marx, *Capital*, c. I, s. 649.
57. K.Marx, *A Contribution to the Critique of Political Economy*, Şikago 1918, s. 278-9.
58. K.Marx, *Capital*, c. I, s. 701.

BÖLÜM 8

1. *New International* (aylık Marksist dergi), New York, Şubat 1942.
2. V.I.Lenin, *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism*, *a.g.e.*, s. 81.
3. G.C.Allen, M.S.Gordon, E.F.Penrose, E.B.Schumpeter, *The Industrialisation of Japan and Manchukuo, 1930-1940*, New York 1940, s. 110-1.
4. *A.g.e.*, s. 26-7.
5. F.Sternberg, *The Coming Crisis*, Londra 1947, s. 73.
6. E.Varga ve L.Mendelsohn (hazrl.), New Data for V.I.Lenin's *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism*, Londra 1939, s. 141.
7. Schumpeter, *a.g.e.*, s. 399; A.J.Grajdanzev, "Manchuria: an Industrial Survey", *Pasific Affairs*, Aralık 1945.
8. K.L.Mitchell, *Industrialisation of the Western Pasific*, New York 1942, s. 75-8; Allan Rodgers, "The Manchurian Iron and Steel Industry and its Resource Base", *Geographical Review*, New York, Ocak 1948; A.J.Grajdanzev, *a.g.e.*
9. Sternberg, *a.g.e.*, s. 74, 73.
10. R.A.Brady, *Business as a System of Power*, New york 1943, s. 3.
11. Gluckstein, *a.g.e.*, s. 66-7.
12. *Far Eastern Economic Review*, 27 Kasım 1952.
13. *Prenodavaniye istoriyi v Şkolye*, 1950, No. 6.
14. *Voprosy Istoriyi*, 1950, No. 10.
15. *Literaturnaya Gazeta* (SSCB Sovyet Yazarları Birliği haftalık yayın organı), Moskova, 10 Temmuz 1952.
16. *A.g.e.*
17. *Pravda*, 26 Aralık 1950.
18. *Literaturnaya Gazeta*, 16 Mayıs 1953.
19. *Proletarian*, Harkov 1934, No. 15-21. W.E.D.Allen tarafından alıntılanmıştır: *The Ukraine*, Cambridge 1940, s. 326.
20. Daha başka ayrıntılar için bkz. Gluckstein, *a.g.e.*, s. 281-310.

BÖLÜM 9

1. Ciliga, *a.g.e.*, s. 97. 2. Serge, *a.g.e.*, s. 166.
3. G.Fischer, *Soviet Opposition to Stalin, A.Case Study in World War II*, Cambridge, Mass. 1952, s. 106.
4. *A.g.e.*, s. 138.
5. *Savaş Nedeniyle Yurtdışına Yerleşmiş Sovyet Vatandaşlarını İlgilendiren Sorulara Cevaplar*, (Rusça), Moskova 1949, s. 3. G.Fischer tarafından alıntılanmıştır, *a.g.e.*, s. 111-2.
6. Fischer, *a.g.e.*, s. 206.
7. Bkz. UPA gazetesi, Volhinia, No. I, 1943, "Defence of the Ukraine", Vs. F. tarafından "The Russian Underground", *New International*, Nisan 1949.
8. 1947'de Ukrayna'da yasadışı olarak basılan ve 1948'de Almanya'daki göçle

yeniden yayınlanan *The Position of the Ukrainian Liberation Movement* adlı kitaba bakınız.
9. *A.g.e.* 10. *A.g.e.*

EK

1. *Problems of The Development of The USSR. A Draft of The Thesis of The International Left Opposition on The Russian Question,* New York, 1931, s. 36.
2. *New International*, Nisan 1943. 3. *A.g.e.*
4. L.Troçki. *The Revolution Betrayed* (İhanete Uğrayan Devrim). Londra, 1937, s. 235.
5. *A.g.e.*, s. 238-240.
6. K.Marx, *The Poverty of Philosophy* (Felsefenin Sefaleti), Londra, s. 129-130.
7. *A.g.e.*, s. 166.
8. Arap Ortadoğu'sunda feodalizm üzerine bkz.: A.N.Poliak, *Feudalism in Egypt, Syria, Palestine and Lebanon*, Londra, 1939; *Revue des Etudes Islamique* içinde *Les Revoltes Populaire en Egypte a L'Epoque Des Mamelukes et Leusr Causes Economique,* Paris, 1934; A.N.Poliak, *Hameshek Hashitufi* adlı dergideki İbranice yazıları, Tel Aviv; A.Kremer, *Kulturgeschichte des Orients unter der Chalifen*, Viyana, 1875-1877; A.Kremer, *Geschıcıhte der herrschenden Ideen des Islams*, Leipzig, 1868; C.H.Becker, *Beitrage Zur Geschichte Aegyptens unter dem Islams*, Strasbourg, 1902-1903.
9. L.Troçki, *The Revolution Betrayed*, s. 110.
10. *A.g.e.*
11. K.Marx, *A Contribution to the Critique of Political Economy* (Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı), Chicago, 1918, s. 285-86.
12. L.Troçki, *In Defence of Marxism*, New York, 1942, s. 63-70.
13. L.Troçki, *Stalin,* Londra, 1947, s. 408.
14. L.Troçki, *The Living Thoughts of Karl Marx,* Londra, 1940, s. 9.
15. L.Troçki, *The Revolution Betrayed*, s. 238.
16. L.Troçki, *War and The Fourth International,* New York, 1934, s. 22.
17. F.Engels, *Anti-Duhring,* Londra, s. 312.
18. Alıntılayan L.Laurat, *Marxism and Democracy*, Londra, 1940, s. 69.

İndeks

Afganistan, 11
Angarya, 62-6, gençlerin zorunlu çalıştırılması, 77-8, çalışma kampları, 36-9.
Andreyev, A.A., 24.
Antonov-Ovseenko, V.A., 108.
Askeri Üretim, 48-51.
1936 Anayasası; 62, 75-6. Troçki'nin görüşleri, 156.
Barbarlık; ve Stalinizm, 156-7.
Baykov, A., 22.
Berman, H.G., 84.
"Beş Yıllık Planlar;" ve işçi denetimi, 22, ve parçabaşı çalışmanın ge-lişmesi, 27-8, ve emek hareketliliği, 30-1, 32-3, ve eşitlikçilik, 69-78, ve kadın emeği, 33-5, ve angarya, 36-9, ve birikim, 40-8, ve emek üretkenliği, 51-3, hedeflerin saptanması, 41-2, ve tüketim, 45-8, ve üretim, 48-51, ve tarım, 53-7, tüketim vergileri yoluyla finansmanı, 58-62, devlet mülkünün hukuki korunması, 62-6, ve bölüşümde eşitsizlikler, 69-78, ve fiyat politikası, 82-4, ve bürok-rasinin hakim sınıfa dönüş-mesi, 133-34, 154-55, Stalin'den sonra, 156-57.
Bileşik ve eşitsiz gelişim yasası, 125-28, 130-31, 235-36.
Birikim; kapitalizmde, 39, 115-16, 144-45, Rusya'da Birinci Beş Yıllık Plan öncesinde ve sonrasında, 39, 48, Tüketime tabi olarak, 116, 1920' lerde birikim çözümsüzlükleri, 121-22, ve bürokrasi, 134, ve kapitalist kriz, 179-185.
Bolşevik Partisi; parti içi demokrasi, 101-04, biçimsel yapı, 103-04, parti içi temizlikler, 104, 107-09, yeni toplumsal bileşim, 105-06.
Bonapartizm, 231.
Borodai, 220.
Bölüşüm; erken dönem devrimci politikaları, 66-8, NEP döneminde, 68, Beş Yıllık Planlar döneminde, 69-78, Rusya'daki bölüşüm hakkında Troçki'nin görüşleri, 227-28.
Brejnev, L.,11
Bubnov, A.S., 107.
Buharin, N.I., 103-07, teknisyenler üzerine, 113-14, devlet kapitalizmi ve işçi devleti arasındaki ilişki üzerine, 142, toplumsal sınıflar üzerine, 143-44, devlet kapitalizminin iki anlamı üzerine, 170, dünya devlet kapitalizmi üzerine, 179, devlet kapitalizminin krizi üzerine, 186-87, 191-92.
Burnham, J., 136-37, 232.
Bürokrasi; artık-değere el koyması, 78, silahlı kuvvetler içinde büyümesi, 92-97,133-34, 149, hakim sınıf haline gelmesi, kast değil sınıftır, 144, bir sınıf olarak, 143-44, 146, 149-150, 227-28, Troçki'nin bürokrasi hakkındaki görüşleri, 227-230.
Bürokratik yönetim: ve terör, 210-13. bkz. bürokrosi, planlama
Ciliga, A., 36, 211.
Clark, C., 129.
Clark, M.G., 50.
"Çekoslovakya; işgali," 11
Çernov, V., 86.
Çerviyakov, 206.
"Çin; Rusya ile ilişkileri," 11 , 202.
Çubar, V.Y., 100.
Dallin, D.J., 36, 66.
Danielson, N.F., 57.
Değer yasası, 138, 164-67, Stalin'in görüşleri, 83, 164, Ekonomik faaliyetin devlet tarafından dü-

zenlenmesiyle kısmen olumsuzlanması, 138-40, 161-69, Rusya'da yürürlükte olduğunun inkârı, 161-62, Rusya'da yürürlükte olduğunun 1943'ten sonra k bulü, 163-64, tekel ve değer yasası, 161-69, devlet tekelci kapitalizm ve değer yasası, 169-71, soyut olarak Rusya'daki işlerliği, 171-75, dünya kapitalizmi bağlamında Rusya'daki işlerliği, 176-78.
Delianov, 77.
Devlet, 151-53, Lenin'in görüşleri, 24-5, ve silahlı kuvvetler, 90-7, sönüşü, 109, Rus devletinin güçlenmesi, 109-110, ekonomiye müdahale, 138-140, ve bürokrasi, 149-150, bkz. işçi devleti, devlet kapitalizmi.
Devlet kapitalizmi, 135-42,145 46, teorik açıdan mümkün müdür? 135-37, Kapitalizmin kısmi olumsuzlanması, 138-40, sosyalizme geçiş olarak, 140-42, bürokratik devlet kapitalizmi, 146, devlet kapitalizminde temellük, 78, 146 47, ve dünya ekonomisi, 147, 228-30, devlet kapitalizminde mülkiyet, 150-51, ve barbarlık, 156-7, ilerici midir? 157-160, ve değer yasası, 171-78, dünya devlet kapitalizmi mümkün müdür? 179, ve kriz, 185-193, devlet kapitalizminin krizi üzerine Buharin'in görüşleri, 186-87, devlet kapitalizminin krizine Tugan-Baranovski'nin çözümü, 187-192, devlet kapitalizmine çözüm olarak savaş ekonomisi, 192-93, emperyalizm olarak, 194-204, çarlık emperyalizminin yüceltilmesi, 203-05, devlet kapitalizmi perspektifleri, 214-15 1950'lerdeki kriz, 218. Devlet mülkiyeti, sosyalizme eşit değildir, 224-26, 232.
Devlet tekelci kapitalizm, 169-171.
Dibenko, F., 108.
Dobb, M., 53 d., 58.
Dubçek, A., 11,
Egorov, Mareşal, 108.
Eğitim, 149, 75-7.
Ehrenburg, I., 213.
Eiche, Komiser, 216.
Emek gücü, Rusya'da emek gücü meta mıdır? 174-75.
Emeklilik, 77.
Emperyalizm; Lenin'in teorisi, 194-95, Japon emperyalizmi, 195-99, I. Dünya Savaşı'ndan sonra, 197-98, Stalinist emperyalizmin doğası, 199-201, ve Rusya'nın uyduları, 201-03.
Engels, F., 87, 111, 140, 151, 153, 155, 227, 234, ve "ilkel birikim", 55-6, ve işçi devleti, 88-9, ve işbölümü, 112, 114, ve "olgunlaşmamış" işçi devrimi, 131, toplumsal sınıflar üzerine, 131-32, 143-44, devlet kapitalizmi üzerine, 142, ve değer yasası, 161-63.
Eşitlikçilik, 66-70, terkedilmesi, 70-8.
Frunze, M.V., 94.
Gamarnik, J. 108.
Gertsenzon, A.A., 38.
Gibbons, J., 96.
Glebov-Avilov, N.P., 108.
Goloded, 206.
Gomulka, 208.
Gorbaçov, M., 10, 12
Grev hakkı, 24-5, kaldırılması, 33.
Grevler, 24-5, yasaklanması, 33.
Haldane, C., 35.
Herzen, A., 151.
Hilferding, R., 168, 170.
Hindus, M., 35.
Hukuk, 148-150, ve emek, 22-3, 25-6, 30-3, 69-70, tarımda, 56, ve mülkiyet, 62-3, ve kişilere karşı işlenen suçlar, 64-5, ve çocuklar, 65-6.
Ignatiyev, A., 96.
"İlkel birikim", 55-6, 121-22, 147.
İş disiplini, 30-3, genel olarak, 114-15.
İşbölümü; 33, 123-24, 171-77, ve sosyalizm, 113-14, ve sınıflar, 131-32, fabrikada ve toplumda, 166.
İşçi denetimi, 21-2, ve sosyalizm, 111-12, 219-221.
İşçi devleti, 88-9, ve emek üretkenliği, 51, sönüşü, 109-110, İşçi devletinde üretim ilişkileri, 111-15, İşçi devletinde bölüşüm ilişkileri, 116-

18, ekonomisinin kapitalist ekonomiyle karşılaştırılması, 123-24, ve devlet kapitalizmi, 140-42, iktisat ve siyatesin kaynaşması, 152-53, ve kapitalist devlete geçiş, 154-56, Trokçi'nin iki tanımı, 219-21, Rusya işçi devleti değildir, 222-23, 232-36, "yeni demokrasiler" ve işçi devleti, 233-34.
İşten kaçma, 30-2.
Jasny, N., 45, 61, 82.
Jdanov, A., 23, 109.
Johnson, H., Canterbury Başpiskoposu, 23, 99.
Kadın emeği, 33-5, çalışma kamplarında, 38,
Kaganoviç, L.M., 22.
Kaganoviç, M.M., 23.
Kamenev, L.B., 101-03, 107.
Kapitalist kriz, 179-85, 187-97.
Kardelj, 209.
Karma Şirketler, 203.
Karneye bağlanma, 73-74.
Kerenski, A.F., 102.
Klementis, 209.
"Kolektivizasyon; bkz. tarım."
Konut sorunu, 46-8.
Kosior, S.V., 100.
Kostov, 208.
Kostubinski, 205.
Kovnar, 205.
"Köylülük; mülksüzleştirilmesi," 53-7, ve Ekim Devrimi, 118-122.
Krilenko, N.V., 108.
Kruşçev, N.S., 104, "gizli konuşması",10, Macaristan'ın işgalini emretmesi, 11,
Kuybişev, V.V., 46.
Lapidus, 161-62.
Lenin, V.I., 24, 105, 107-08, 142, 154, Taylorizm üzerine, 30, memurlar üzerine, 66-7, 71-2, tarım sorunu üzerine, 56, devlet üzerine, 24-5, 90, parti demokrasisi üzerine, 101-04, vasiyetnamesi, 107, ve tek ülkede sosyalizm, 126-27, burjuvazinin tarihsel misyonu üzerine,132-33, kapitalist savunma üretimi, 138-169, devlet kapitalizmi ve sosyalizm arasındaki ilişki üzerine, 141, sınıf üzerine, 143, kapitalizmin çürümesi üzerine, 158, emperyalizm üzerine, 194-95.
Lensch, P., 141.
Leontiev, 162.
Lomov-Oppokov, A.-G.I., 108.
Lubimov, 86.
Lunaçarski, A., 108.
Luxemburg, R., 186.
Lyubçenko, 206.
Macaristan ayaklanması, 11,
MacDonald, D., 136.
Malenkov, G.M., 104.
Malişkin, General, 216.
Marx, K., 86-7, 92, 111, 138, 144, 147, 155, 228, 234, ve "ilkel birikim", 55, ve suç, 66, *Komünist Manifesto*, 74, 87-8, 115, ve işçi devleti, 88-9, ve devletin sönüşü, 109-10, ve işbölümü, 112, 166, 174, birikim üzerine,115, 144-45, 189-90, bir işçi devletinde bölüşüm ilişkileri üzerine, 116-17, tarih teorisi, 125-26, ve "olgunlaşmamış" işçi devrimi, 130-31, ve değer yasası, 161-62, 164-68, kapitalist kriz teorisi, 179-85, 187, mülkiyet üzerine, 223, üretim ve bölüşüm üzerine, 227-28.
Maynard, J., 29.
McGowan, Lord, 147.
"Menşevikler; Rus devrimi teorisi," 125-27.
Mihailov, N.A., 105.
Milli baskı, 205-09.
Milyonerler, 74.
Milyutin, V.P., 24, 102, 108.
Miras, 74.
Molotov, V.M., 105.
"Mülkiyet biçimleri; ve üretim ilişkileri," 223-26, 231-32.
Napolyon, 212.
"Nazi ekonomisi; Rusya ile karşılaştırılması" 27, 137, 169-171, 200, 235.
NEP, bkz. Yeni Ekonomik Politika
Neumann, F., 27.
Nogin, V.P., 108.
Orjonikidze, G.K., 24, 85.
Ostrovitianov, 161-62.

Oy hakları, 37.
"Ölüm Cezası; devlet malını çalanlar için," 62.
Pauker, A., 209.
"Parça-başı çalışma; Nazi Almanyası'nda," 27, Rusya'da, 27-30, 70.
Petrovski, G.I., 93, 206.
Piyatakov, G.L., 102, 107.
Planlama, 79-86, 159-160, 210, ve hedeflerin aşılması, 71, ve ücret politikası, 82-3.
Plehanov, G.V., 141, 152.
Postişev, 206.
Preobrajenski, E., 107, 121, 162.
Program; 1919 programı, 21, Bolşeviklerin minimum programı, 61-2, 1903 RSDİP Programı, 90.
Prokopovicz, S.N., 44.
Proudhon, P.J., 224.
Rajk, 209.
Rikov, A.I., 102, 108.
R(izzi), Bruno, 136, 232.
Sanayi;denetimi, 21-6, 69. yöneticilerin ödüllendirilmesi, 71-2, yanlış idare, 79-86.
Sanayi üretimi, 40-44, devrimden önce, 28-9, bkz. askeri üretim, Beş Yıllık Planlar.
Savaş komünizmi, 68.
Scheidemann, P., 141.
Schmidt, V.V., 67, 108.
Seçimler, 99, 101.
Sendikalar Kongresi, 105.
"Sendikalar; 1919 Programı'nda," 21, ve grev hakkı, 24-5, ve toplu pazarlık, 23, 25-6.
Serebriyakov, L.P., 107.
Serge, V., 31, 212.
Shachtman, M., 137, 229, 232.
Sınıf; Buharin'in görüşleri, 143-44, Engels'in görüşleri, 131-32, 143-44, Lenin'in görüşleri, 143, Marx'ın görüşleri, 144, ve kast, 144, sınıf olarak bürokrasi, 143-44, 146, 227-232.
Silahlı Kuvvetler, 89-97, halk milisleri, 89-91, devrimden hemen sonra, 90-1, 1920'lerde, 92-4, subay kastının yerleşik hale gelmesi, 95-7, rütbe ve ast-üst ilişkilerinin yeniden başlatılması, 96, askeri üretim'e de bkz.
Skvortsov-Stepanov, 108.
Slanski, 209.
Smilga, I., 91.
Smirnov, V.M., 108.
Smith, A., 137.
Sokolnikov, G.Y., 107.
Sokolovski, 86.
Sovyet Anonim Şirketleri (SAG'lar), 203.
"Sovyetler Birliği Komünist Partisi; bkz. Bolşevik Parti."
"Sovyetler; gerçek güçlerini kaybetmeleri," 97-9, bkz. sendikalar; işçi denetimi.
Stahanov, 35.
Stahonovizm, 25, 29-30, 35, 106, ve Taylorizm, 30.
Stalin, J.V., 62, 84, 86, 99-100, 102, 104-05, 107-09, 151-52, ve "ilkel birikim", 55, ve değer yasası, 83, 163-64, ve temizlikler, 10-11, 106-109 tek ülkede sosyalizm imkânının reddi, 127.
Stepanov, A., 26.
Sternberg, F., 197, 199.
Strumilin, S.G., 68.
Şliyapnikov, A.G., 103, 108.
Şvernik, N.M., 25.
Tarım; ve kolektivizasyon, 41, 53-7, 80, 84, devrimden önce, 128-29,
Tek kişilik yönetim, 23-4.
"Tek ülkede sosyalizm; Lenin'in görüşleri," 126-27, Stalin'in görüşleri, 127.
Tekel, 138-39, ve değer yasası, 167-69.
"Temizlikler; Bolşevik Partisi'nde," 104, 106-09, milli cumhuriyetlerde, 205-07.
Teriayeva, A., 54 d.
Terör, 210-13, bkz. temizlikler.
Teodoroviç, I.A., 108.
Tito, 208.
"Titoculuk", 205-09.
Tolstoy, A., 72.
Tomski, M.P., 107-08.
Toplumsal devrim mi siyasal devrim mi? 228-230.

Troçki, L.D., 24, 103, 107-08, 127, 154. silahlı kuvvetler üzerine, 89, 91-4, ve devlet kapitalizmi, 135, ve Moskova duruşmaları, 156, bir işçi devleti olarak Rusya üzerine, 154, 220-23, 227-232, 234-36.
Troika, 22-3.
Tugan-Baranovski, M., 199, kapitalist krize çözüm, 187-190, çözümün devlet kapitalizmine uygulanması, 190-92.
Tuhaçevski, M.N., 108.
Tüketim vergisi, 40, 49, 58-62, 74.
Tüketim; birikime tabi kılınması, 39-48, 115-16, tüketim mallarının vergilendirilmesi, 58-62, sosyalizmde, 116,
Uglanov, M., 108.
Ukrayna Yeniden Uyanış Ordusu (UPA), 216, 217.
Ulrich, V., 97.
UPA, bkz. Ukrayna Yeniden Uyanış Ordusu.
Ücret düzeyleri, 43-5, ve üretkenlik, 50-3, ve farklılıklar, 66-78, ve işçi devletindeki farklılıklar, 88-9, ve ordudaki farklılıklar, 95-6.
Ücret politikası, 82-3, 172-73.
Ücretlerin belirlenmesi, 23-6.
Vişinski, A.Y., 39.
Vişnevski, V., 72.
Vladimirski, M.F., 75.
Vlassov, General, 216.
Vlossov hareketi, 216.
Voznesenski, N.A., 45, 51.
Wagner, A., 163.
Weinberg, 23.
Werth, A., 73.
White, 94.
Wollenberg, 94.
Yagoda, G.G., 108.
Yaroslavski, Y.M., 105.
Yazar kazançları, 72.
Yeni Ekonomik Politika (NEP), 53, 68.
"Yeni Orta sınıf", 112-15, 123.
Yudin, P.F., 110.
Yuskeviç, V.A., 75.
Zinovyev, G.Y., 102-03, 107-08.
Zverev, A.G., 81, 99.

RUSYA'DA DEVLET KAPİTALİZMİ

Tony Cliff

Bürokratik Devlet Kapitalizmi nedir?

Ortaya çıkış süreci nasıl olmuştur?

SSCB'de kim iktidardadır?

Rusya ekonomisinde Değer Yasası geçerli midir?

Tony Cliff'in bu sorulara kırk yılı aşkın bir süre önce verdiği cevaplar, "komünist" ülkelerin birbiri ardından çatladığı ve büyük değişimlerin yaşandığı günümüzde, daha da büyük önem kazandı. Bu ülkelerdeki "şaşırtıcı" gelişmelerin dinamiklerini anlayabilmek, bu dinamiklerin önümüzdeki yıllarda ne gibi gelişmelere yol açabileceğini kestirebilmek, ancak devrim sonrası toplumlarda sınıf mücadelelerinin kavranmasıyla mümkün olabilecek.

Cliff, ilk kez 1948'de yayınlanan bu kitabında devrim-sonrası Rusyası'nın toplumsal-iktisadi yapısını ve iktidarı elinde tutan bürokrasinin konumunu inceliyor. Cliff'in Stalinist rejimler için getirdiği devlet kapitalizmi değerlendirmesi ve bu değerlendirmenin ortaya attığı tartışma, Stalinizm'den bağımsız, devrimci bir sosyalizm perspektifi için çok önemli imkânlar taşıyor.

ISBN 975-7650-30-7

Metis Yayınları, Başmusahip Sok. 8/2, Cağaloğlu/İsta

12000